

Szabó Lőrinc Füzetek 8.

Szabó Lőrinc Füzetek 8.

ISSN 1586-8087
ISBN 978-963-661-771-4

Felelős kiadó Kabdebó Lóránt
Felelős szerkesztő Ruttkay Helga
Tördelte Somogyi Gábor
A nyomdai munkálatokat a László és Társa Bt. végezte
Felelős vezető László András

Szabó Lőrinc Füzetek 8.

Szabó Lőrinc környezetének naplói

- Dienes Katalin naplójából (Részletek, 1917, 1918) / 3
Szabó Lőrincné visszaemlékezései
(tollba mondta 1976–1977-ben Garainé Varga Irénnek) / 11
Szabó Lőrincné emlékezése Babits Mihályról / 19
Szabó Lőrincné naplója (1921–1924) / 23
Szabó Lőrinc és felesége úti feljegyzése (1925) / 41
Szabó Lőrincné naplója (1928. augusztustól október 31-ig) / 43
Szabó Lőrinc és bátyja beszámolója a Raxon volt kirándulásukról / 111
Vékesné Korzáti Erzsébet csehszlovákiai útinaplója (1933. augusztus) / 117
Prága és Párizs – 1934. június / 126
Szabó Lőrincné végrendelete / 128
Szabó Lőrincné naplójegyzetei (1935 és 1944 között) / 130
A Dunán Passauig – 1936. július / 136
Berlin és Bécs – 1942. december / 139
Gáborjáni Szabó Zoltánné sz. Madarász Rózsa 1950. május 2-től vezetett
naplója (melyet Szabó Lőrincéknél a náluk Budapesten töltött vendégsége
idején írt) / 162
„Levélbeszámoló arról, hogy hogyan sirattak el halálom álhírekor Gyuláékkal
Tihanyban és Érden!” / 177
Nagyklára kórházi naplója (1951. december 29.–1952. január 23.) / 182
Szabó Lőrinc horoszkópja, 1954-ből / 193
Nagyklára levele (1957) / 196
Fábián Dániel: József Attila és Szabó Lőrinc / 197
Gáborjáni Klára: Édesapámmal, Szabó Lőrincsel / 201
G. Szabó Lőrinc: Az utolsó háromszázöt perc (Három részlet) / 213
Kabdebó Lóránt: Nagyklára nekrológja / 235
G. Szabó Lőrinc: Még néhány szó. Utólag / 238
- Utószó (*Tóth Mariann*) / 242
Névmutató / 245

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata
az MTA Könyvtárának közreműködésével,
az OTKA (K60204) és az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája
támogatásával

Sorozatszerkesztő
KABDEBŐ LÓRÁNT

Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta
TÓTH MARIANN

2007

Dienes Katalin naplójából

(Részletek, 1917, 1918)

október 6.

Lőrinczcel sokat beszélgettünk ma délután. Képtelenség, mennyire imád Ferit és engem ez a fiú. Érdekes, hogy én szeretem s jó barátságban vagyok vele, hisz nagyon jó fiú, de soha egy pillanatra nem éreztem vele szemben, hogy lány vagyok, szóval egy percre se éreztem iránta soha szerelmet s egész biztosan tudom, hogy nem is fogok. Pedig én mindig azt hittem, hogy a szerelem viszontszerelmet ébreszt. Nos hát nem igaz, teljesen közömbösen tudja hagyni az embert, még csak sajnálatot se érzek iránta. Jó barátom, mert hisz nagyon egyedül lennék nélküle, mindenről beszélgettünk, s eltekintve egy s mástól szeretem is.

október 9.

Szegény gyerek én, mit akarok az emberektől? Mindenkit szépnek, jónak gondolok, s aztán... ej, nem is jó róla beszélni. Lőrinczcel se tudom, mit csináljak. Úgy kétségbe van esve; hát azt igazán nem kívánhatja, hogy szerelmes legyek bele. Olyan nem jó semmi. Szeretnék beszélgetni Tankó Bélával, nem erről, hisz ez gyerekség, csak úgy általában. Nem szeretném, ha a rólam való véleményét megváltoztatná. Ki ő nekem? Senki és semmim, mégis úgy nézek fel rá, mint, mint... Nem is tudok hasonlatot találni. Ő az egyetlen értékes, gondolkozó ember Debrecenben, akit ismerek. Nem tudom, mi vonz hozzá. Szeretem hallani, ha beszél, szeretek vele lenni, és sokszor úgy félek, hogy tolaodónak tart. A múltkor is, szinte akaratlanul utána szaladtam, mikor a villanyosról leszállt. Akkor adtam neki meghívót. Jobb lett volna, ha nem jön el. Nem tudok én nyilvánosan semmit.

Lőrincznek igaza van, ha azt mondja, hogy a Béber rólam való véleménye nem lehet egész közömbös előttem, nem önmagáért, de mert Ágnesét és a nénit örülten befolyásolja s Ágnesét lassankint egész elveszi tőlem. Aztán Ágnesétől ez a vélemény elmehet Tankóékhoz, elmehet Pestre... Ej, Tankó Béla biztosan nem ítéli meg az embereket más szemével, hanem maga nézi meg, mennyit érnek; Feri meg jobban ismer engem mindenkinél s szeret hibáimmal együtt; Paliék bíznak

bennem s nem adnak ilyesmikre; Ilus? Ő csak annyiban számít erre nézve, hogy Barnussal és Paliékkal érintkezik. Barnus pedig szeretne engem úgy is, ha csakugyan olyan lennék, mint ahogy Béber mondja. – Lőrincz azt mondta, hogy én vagyok az *élet* játékszere, ő a keserúsége, Ágnes a titka, Béber a kígyója, s Feri maga az élet. Így hát én Ferinek lennék a játékszere. No, de hát ezek csak szavak és mondások. Feri jó, mert nem lehet más.

október 15.

Tudatosan nem lehet érezni; akkor már nem lesz érzés, hanem gondolkozás. A tudatos ember, azt hiszem, nem lehet poéta. Ha az ember tudja, amit érez, az olyan, mintha más valakinek az érzéséről értesülne pontosan. Néha nem is pontosan. Ezt az egész „tudatosságot” nem tudom jól megmagyarázni. A tudatos emberek mások előtt hidegnek, szívtelennek látszanak, pedig... nem tudom már, mi jött volna ez után; elgondolkoztam. Természetesen az ítéletek legnagyobb ellentétekbe mehetnek át így pl. rólam Lőrincz azt tartja, hogy szívtelen, kegyetlen stb. vagyok (mert nem szeretem őt), Feri pedig bizonyára azt tartja, hogy engedékeny, melegszívű stb. lány vagyok. Még a külsőre is ilyen ellentétek vannak: Lőrincz gyönyörűnek, Béber csúnyának tart. Szóval az emberek ítéletére nem lehet adni.

december 20.

Lőrincz ma tökéletesen megbolondult. Visszakérte a verseit, amiket eddig nekem adott, s azt mondta, nem jön többet. Ez kevésbé izgat, de a verseket sajnálom, mert sok szép volt közöttünk. Ez a számár még tűzbe hajítja őket. Vagy csakugyan meg akar halni? Kár volna érte, mert nagy tehetsége van. Azt mondja, hogy ő csúnya, azért szerencsétlen. Soha nem hallottam annyira hiú embert, aki a csúnyaságáért megölte volna magát. Ő vanitatum vanitas! De ez nem illik Lőrinczre, ő már, hogy úgy mondjam, a priori szerencsétlen. Bele is beszél magába ezt, meg a csúnyaságát is. Hiszen nem mondom, hogy szép, de nem visszataszító, csak ha pityereg. Csak nem kívánja, hogy szerelmes legyek bele? Vagy azt hiszi, hogy csak a csúnyasága miatt nem vagyok az. Azt hiszem, nagyon csalódik. A szépség nagyon szép dolog, de nagyon kevés is. Némelyek, mint Lőrincz is, engem szépnek tartanak. Én szeretnék is az lenni, de nem teszek érte semmit, hogy legyek. De megjegyzem, én nem tudom, mit találnak rajtam szépnek? És gyűlölöm, ha nekem szemembe mondják. Néha vagyok szép, azt magam is látom és azt hiszem, színpadon szép lennék. De nem ezért szeretnék színésznő lenni, ő dehogy ezért! – Én imádom a szépséget, akár nőben, akár férfiban s a szép emberekkel szívesebben vagyok, feltéve, ha nem üresek mellé. De ezzel azt hiszem,

mindenki így van. Miért lennének nekem különb érzéseim vagy gondolataim másoknál? Ó, nagyon, nagyon kicsiny ember vagyok én, de törekszem nagyobb lenni, amennyire képes vagyok.

december 22.

Lőrincz természetesen visszajött. Milyen gyenge ember! De hát még olyan gyerek; különben én azt hiszem, ő mindig ilyen marad: gyenge s magán uralkodni nem tudó. Pedig még Werther is meg tudott válni Lottijától, igaz, hogy később visszament hozzá. Lőrincz nagyon hasonlít Wertherhez. De én nem vagyok Lotti! – Szegény Werther! Vajon van-e az életben is igazán ilyen nagy szerelme? Nem csak a költők találmánya-e? Szeretnék, egyszer majd nagyon szerelmes lenni, jó lehet az. Vagy nem? – Egyik legigazabb mondás a világon: „Tout comprendre c’est tout pardonner.” Ha erre gondol az ember, nem haragudhat senkire.

[január 9.] este

Ez a Lőrincz! Soha még ilyen fiút nem láttam. Borzasztóan szerelmes belém, pedig én igazán tiszta szívvel mondhatom, hogy soha nem tettem semmit, ami éleszthette volna a szerelmét. Legföljebb, hogy nagyon hideg voltam iránta. Azt mondják, a hidegség nagyon vonzó. Nem tudom. De megmondtam neki, hogy vagy nem lesz belém szerelmes, vagy nem jön ide többé. Könnyörgött egy fél óra hosszáig, hogy hadd csókolhassa meg a kezemet, akkor nem lesz többé szerelmes. Mit csináljak? Végre megengedtem neki, mert annyira fogadkozott és sírt, hogy már igazán megsajnáltam. Borzasztó gyenge ember. Kíváncsi vagyok, meg fogja-e tartani, amit fogadott. –

január 10.

B. Shaw a legmerészebb ember, vagyis író, akit eddig olvastam. Jól odamondogat az embereknek, a társadalomnak, de különösen az asszonyoknak.

Nem, talán ennyit meg se érdemelnek, talán mégse olyanok, mint ahogy ő festi az *Ember és Felsőbbrendű Ember*-ben. A komédia maga nagyszerű és nekem Tanner John nagyon tetszik. Feltűnően hasonlít a festőhöz, *Az orvos dilemmájá*-ban. De nem megy olyan túlzásba, igaz, hogy nincs is szüksége rá, – hiszen milliomos! De ez mindegy, azért több, mint a többi emberek. Szemben áll vele a romantikus Octavius, mintha csak Lőrinczről másolta volna az alakját Shaw. [Lőrincz ma már jó fiú és vidám volt, és azt állítja, hogy nem szerelmes. Bár így lenne, csak az ő javáért kívánom!] De az asszonyokról azt tartja Shaw, hogy ők fogják a férfiakat (Don

Juan-t is a nők csábították, nem ő azokat!) és csakis azért, hogy férjhez mehessenek és hogy gyermeküknek apát szerezzenek. Most még én nem tudhatom...

január 19.

Történnék dolgok... Ej, hiszen mindegy. Lőrincz tegnap egy fél, ma egy egész óráig könyörgött. Sírt. Ki nem állhatom a síró és könyörgő embereket. Nos, mindegy. Azt állította, hogy az életét mentem meg, ha megcsókolom. S mi a nótának a vége, persze az, hogy engedtem. Hisz éntőlem mindent ki lehetne könyörögni! De hát hiszen nem volt nagy dolog. Most már látom, hogy csakugyan nagyon szeret engem ez a fiú, olyan anyafélén (mert már nem szerelmes belém), mert olyan gyengéden ért az ajkamhoz, hogy azt nehezen lehetne csóknak nevezni. Igaz, hogy nem is akart szerelmes-csók lenni. Szegény, jó fiú. Olyan boldog volt, s utóvégre boldoggá tenni valakit, ez is örömet szerez. Most már igazán remélem, hogy jóbarátok leszünk. Olyan gyerek és mégse gyerek. Azt mondja, hogy másfél év óta minden éjszaka mulat (nem tudom, hogy nevezzem) és evvel mostmár megmenekül. Hiszem, mert szeretném, ha úgy lenne. Az ő saját és a jövő javára. Mert azt is hiszem, hogy lesz belőle valami.

január 30.

Egyedül, egyedül... csend van, alszik az egész ház, és én egyedül vagyok a kis szobába, bezárkózva, de nem félve. Sienkiewicz *Obne Dogmá*-ját olvasom, gyönyörű regény, nagyon érdekes gondolatok vannak benne. Dicsőíti és egyúttal lehúzza a szerelmet. Az asszonyokra nem nagyon hízelgő könyv, bár a főhősnőnél kedvesebb alakot nehezen lehet találni.

Most nem vagyok sem jól, sem rosszul. Tegnap szerelmes voltam, nem nagyon, de most még úgy se, ez se jó már. Semmi sem jó. Lőrincznek jó, tud verseket írni s régi vágya teljesült, de én mit érek mindezzel? Mosolygok rajta, de keserűen. Már nem az bánt, hogy ilyen vagyok, hiszen arról nem én tehetek, csak valami mindenbe-belefáradást érzek. Nem tudok sem írni, sem komolyan dolgozni. Álmodozom Indiáról, a Mesterről és arról, hogy ha én egyszer az ő tanítványa lehetnék! De hát az álmok még ritkábban teljesülnek a vágyaknál is! – Remélem, csak időszaki s nem a 18 évesnek betudandó dolog, hogy mostanában mindig csak érzelmekről írok. Régebben sokkal többet gondolkoztam. Mi van velem? – –

február 1.

Olyan álmos vagyok, fáradt, pedig nincs semmi bajom. Ma rossz napom volt. Lőrinczcel megkínóztuk egymást délután. Még reggel megmondtuk, hogy megint csak jóbarátok leszünk, de úgy látszik, ez nagyon nehéz dolog lesz.

Lőrincz mindent túlságba visz. Játszotta a közönyöst és hideget, gúnyolt és talán önkéntelenül sértegetett; mégse kellene ilyen túlságba vinni. Én úgy gondoltam, hogy szépen válunk el, szeretni fogjuk egymást, mesélünk egymásnak, mint két nagyon jó barát; eleinte egy kicsit szomorúan aztán mindig jobb lesz, mindig nagyobb békesség lesz a szívünkben. De hát úgy látszik, nem lehet így. Vagy még igen? Mert aztán később belátta ő is, hogy mennyire fonák, rossz helyzet ez így, bocsánatot kért, hogy olyan volt, de erre nem lett volna semmi szükség. Csak őszintének kell lenni mindig. Egyenrangú barátok közt nincs bocsánatkérés. De a végén már megint túlságosan ellágyult Lőrincz, s egy kicsit olyan volt, mint régen. Nem tud középutat: vagy a legkeserűbb cinikus, vagy a leglágyabb troubadour. – Vagy én [*erősen átbúzva*: már] nem vagyok bele szerelmes, csak szeretem őt, kell nekem, mint jó barát, s nagyon fájtna, és fájna, ha elveszteném. Olyan meleg, szinte anyás szeretetet, érzek iránta, de ez nem szerelem s nem is szeretném már, ha az lenne. Mert nincs semmi értelme. Miköztünk és most. Mert később? Minden lehet és semmi se biztos; csak egy: a halál. Egy francia tudós érdekes mondása: „*Tudjuk*, hogy meg kell halnunk, de *nem hiszünk* benne.” És valahogy nagyon igaz. Nem ide illik ugyan, csak most olvastam az *Obne Dogmá*-ban, ami gyönyörű. –

február 3.

Lőrincz is egész másképp ír, mint én. Ő a szerelemben a csókot és ölelést tartja a legfontosabbnak, én, bár elismerem, hogy néha jó, de inkább az őszinteséget, az elfogulatlan beszélgetést, a melegséget szeretem benne. Korántsem azt akarom ezzel mondani, hogy plátói szerelmet érzek, mert hisz ilyen nincs is. „Plátói viszony lehetséges, de plátói szerelem épp olyan nagy ellentmondás, mint pl. a nem fénylő fény...” írja Leon, és ez is oly szép mondása: „...der Liebe entsagen um der Liebe willen” (sajnáltam lefordítani, mert németül nagyon szép). Ez ugyanaz, mint mikor Lőrincz egyszer azt mondta, hogy mindent megtenne értem, s erre én azt feleltem, hogy tegye *azt* meg, hogy ne legyen belém szerelmes. Leon és a régebbi Lőrincz közt sok hasonlóság van, azért szeretném, ha elolvashná ezt a regényt. Nekem csak az a kifogásom iránta, hogy Amiëlka, aki-be Leon szerelmes, túl-erényes és inkább lemond a boldogságról, inkább tönkreteszi azt, aki őt szereti és akit ő is szeret, mint hogy elváljon a férjétől. Túlságba van víve és nem hiszem, hogy volna ilyen nő, de nem is volna jó, ha lenne, mert ez nem életképes individuum. A természettörvénynek kell a legnagyobbnak lenni, még a vallásban is így tanultuk, s az is a legnagyobb. A nagy erényességgel há-

rom ember életét tette tönkre, akik lehetek volna boldogok, lehetek volna hasznára önmaguknak és a többi embereknek.

március 14.

Lőrincz holnap vonul be katonának. Szegény gyerek...

március 16.

Ma nem valami jól tudtam dolgozni, este pedig egy idő óta olyan fáradt vagyok, hogy leesik a fejem, nem tudom mi jött hozzám. Lőrincz volt kint, olyan furcsa katonaruhában. Kíváncsi vagyok, meg fog-e változni, el fog-e durvulni? Úgy félek, hogy igen. Egymást rontják azok a fiúk; folyton testi munkát végezni, nem tud olvasni semmit, még gondolkozni se lehet, folyton katonák közt van, durva, piszkos helyen, – ki maradhatna tiszta-lelkű így? Oly nagy kár ezért a fiúért! Megtanítják durván kacagni, folyton durva vicceket hall; elveszik a lányos elpirulását, lesütött szemét, kedves félénkségét. Ha sokszor szídtam is ezekért, mégis ezek tették őt kedvessé, szerénnyé, gyöngéddé, lányossá. Úgy szeretném megmenteni valahogy, de míg egész nap abban a környezetben van, addig nálam csak egy-egy óráig és még olvasnia sem lehet. – Milyen nagy előny a lányokra nézve, hogy nem kell katonáskodni. Tanulhatnak nyugodtan, tiszta maradhat a lelkük, nem ragadja ki őket a szörnyű Moloch: a háború. Nem, a nők akármennyit dolgoznak is itthon, a legfáradságosabb, ölébb munkákat, mégse ér fel ez egy intelligens ember szenvedésével, akinek katonának kell lenni. Hát már soha, soha nem látják be az emberek, hogy mily utálatosságok között élnek? *Legyen vége már!*

március 18.

[Mi]lyen fiúk közt ülök folyton, aztán ránézek a kis Bay szép, komoly arcára, hát ez is olyan lenne? Hát miért lenne kivétel? És hát ugyan mit tesz az? Olyan nagy különbség az, hogy ők már élvezték a szerelmet, én meg nem? Én nem irigylem tőlük. S azt hiszem, csak arra hat rosszul, amelyik mértéket nem tart benne, akár az evésben. Ez éppen olyan, mintha pl. egy csomó ember nagyon szeretné a banánt, de a felének megvolna tiltva, hogy egy bizonyos ideig ő is ehessen. Mostmár azok előtt, akik nem ehetnek, a többiek, akik élvezik azt, szinte bűnösöknek látszanak, pedig ha szabadna, ők is ennék örömet. Mindez a társadalom hibája. S Gézának igaza van, hogy változtatni és a társadalmat javítani mindig érdemes. A társadalmi szabályok ellen (amelyek közt a legnagyobb és legundorítóbb a prostitúció, aminek még a nevét se merik kimondani, így az-

tán nem is igen vállalkozik olyan merész ember, aki kiírtani merné!) föltétlenül írtóháborút kell izenni. –

Az én kis fiacskámat, Lőrinczet, mostanában nagyon szeretem, olyan aranyos gyerek; panaszkodik a katonaságra s már a végére gondol, amikor újra lehet tanulni. Nem akarom, hogy elvesszen!...

március 19.

Olyan kedvetlen vagyok. Rengeteg időt eltöltök Ágiéknál, igazán nem szabadna így élni. Nem is tudom, mi van velem mostanában, se nem jól, se nem rosszul nem vagyok. Máig legalább Lőrinczet szerettem, benne bíztam, de ma olyan furcsa volt ez a fiú. Lassanként változik, szeret most is, de lassanként nem olyan szépen, mint régen, hiába, örökösen durva, röhögéssel teli beszédeket hall a szerelemről, lányokról, és akár akarja, akár nem, megméltelyezi magát. Aztán lassanként nem lesz mit beszélnünk; ma már annak sem örült, hogy zongorázok. Én tudom, hogy ő erről mind nem tehet, de úgy elidegenült magától, akár hogy szeret is. Mert én nem vagyok bele szerelmes, csak úgy szerettem, mint kis barátot, szinte anyásan, de ma este nem tudok ilyen szeretettel gondolni rá. Pedig még csak öt napja katona. Mi lesz ezután? Szegény gyerek!

május 19.

Nekem Jézus alakja nagyon tetszik és az ő igéje: „szeressétek egymást!” lesz a jövő szocializmusának alapigéje. Mert az emberek majd egyszer be fogják látni, hogy csak így lehet nyugalom és boldogság a világon, csak így szűnnek meg az öldöklések, csak így a háborúk, az irigykedések, csak így lehetnek az emberek testvérek. Igen: *szeressétek egymást!*

Serceg a gyertya... csend... igen, én még nem szenvedtem semmit, ezt mondta ma Lőrincz. Ő szenvedni fogja a katonaságot, akarata ellenére félbe kell szakítania szép munkáját, el kell szakadni az otthonától, bele kell menni az öldöklés kellőközepébe. Bizony nagyon rossz minden, nagyon rosszul van mind ez, de férfiak csinálták, férfiak szenvedjenek benne. Én bele nem egyezném, hogy a nők is katonáskodjanak. Hiszen ha mi mindent utánacsinálunk a férfiaknak, akkor épp ott vagyunk, ahol voltunk, csak kétszerannyi lesz a pusztulás és az árva gyerek. Nem, mi meg akarjuk szüntetni ezeket a rémes dolgokat, amiket a férfiak csináltak és folytattak eddig. Legalább az életét hagyják meg az embernek, hiszen azt nem tudják visszaadni! A többin segíteni aztán a maga dolga – még most! Majd jön talán jobb idő.

Dienes Katalin (1900–1974, utóbb Czellár Ferencné) naplójának néhány fénymásolt oldalát leánya, dr. Czellár Katalin bocsátotta rendelkezésünkre.

A bejegyzések szereplői: *Tankó Béla* (1876–1946), református teológus, a debreceni egyetem filozófiaprofesszora. – *Béber László* (1899–1974, utóbb újságíró) és *Bay Zoltán* (1900–1992, budapesti egyetemi tanár, utóbb fizikaprofesszor az USA-ban) Szabó Lőrinc és Dienes Katalin osztálytársai. – Révész *Ágnes* (Ági 1898–1968) és Révész *Ilus* (1894–1981) Dienesékkal egy házban laktak, iskolatársak, Révész Ilus utóbb Dienes Barna (*Barnus*, 1895–1950, utóbb az USA-ban református lelkésznek, Dienes Katalin testvérének) felesége. – Czellár Ferenc (*Feri*, 1893–1980, utóbb mérnök, könyvtáros, Dienes Katalin majdani férje) és Juhász *Géza* (1894–1968, utóbb debreceni egyetemi tanár) idősebb iskolatársak. – Dienes *Paliék* (Pali 1882–1952, Dienes Katalin bátyja, ekkor Babits Mihály tanártársa, és felesége, Dienes [Geiger] Valéria 1879–1978).

Szabó Lőrincné visszaemlékezései

(tollba mondta 1976-1977-ben Garainé Varga Irénnek)

Papa 1872-ben született, anyám, Prandtner Ilona, 1873-ban. Papa édesapja az első díszmagyarszabó volt Magyarországon. Gyönyörűen rajzolt, de analfabéta volt. A nagymama, Nemeskéry Terézia kismemesi családból származott, első férje tanító volt, de otthagyta, és feljött Pestre dajkának. Eljárt táncolni a Ligetbe a Kéményseprőbe. Valószínűleg ott ismerkedett meg a nagypapával. Három gyermekük volt. Zoltán fiuk húszéves korában meghalt. Ő is szerelmes volt a mamámba.

A mamának két élő gyereke született, a többi meghalt a hasában. A mama nagyon rosszul élt a papa mellett, mert papa nagyon költséges volt. Egyszer elvitte a szekrényből a fehérműt, zálogba tette, és a pénzt Palágyi Menyhértnek adta, aki akkor éppen itthon volt Berlinből látogatóban.

Mama örült feltékeny volt – minden oka megvolt rá –, és sokat veszekedtek. Pénz nem volt soha. Pedig papa rengeteget keresett.

Nem volt rossz gyermekkorom. Először Pesten laktunk, két-három szobás rendes lakásunk volt, de egyszer elárvereztek volna bennünket, ha a papa hirtelen nem ad el mindent. Ekkor Kispestre költöztünk. Nagylány koromban aztán már ismét visszaköltöztünk Pestre. Mi kint laktunk, papa meg rendszerint bent aludt a szerkesztőségben egy díványon, s úgy járt haza időnként.

Az Elemér utca sarkán laktunk egy emeletes házban. Az Aréna úti iskolába jártunk. Jó tanuló voltam, és okos. Egyszer az igazgató behívott valakit, hogy figyelje, hogy én hogy felelek. Manci, a húgom temperamentusabb volt, s ott verekedett a fiúkkal, táskájával ütötte őket. A magyart szerettem a legjobban. Nagyon szépen szavaltam. (Anyámnak gyönyörű hangja volt. A pozsonyi színgazgató azonnal szerződtetni akarta, amikor meghallotta egyszer takarítás közben énekelni.) „Bár lettem volna színésznő!” De apám azt mondta: „Mi vagy te, házmesterlány?” Pedig akkor nem lennék ilyen prűd. Korcsolyázni is jártunk, de nem nagyon szerettem. Kispesten még inkább, olyan 12 éves koromtól 15-ig.

Magánpolgáriba jártam, még Kispesten. Aztán a Csalogány utcai képzőbe kerültem. Ott bennlakó voltam. Állandóan bőgtem a mama után. Volt egy almazöld kendőm, abba voltam beburkolózva, és bőgtem. Utáltam a képzőt. Tanítani nem szeretek. Nem voltam rossz tanuló ott sem, nem voltam tiszta kitűnő, de majdnem. A magyart Palágyi Lajos tanította. Dolgozataimat mindig felolvasták. Okos ember

volt. Szeretett engem. Papának jó barátja volt. Kaptam egy tüdőcsúcshurutot, és az iskolaorvos ezt nagyon komolyan vette, mert a felesége is abban halt meg. Ekkor a papa elvitt Pozsonyba a szanatóriumba. Ott ismertem meg az első férjemet.

*

Báró Babarczy Zoltán volt az első szerelmem. – Ezt a fiút szerettem a legjobban! – Kispesten egymás melletti házban laktunk. Négy évvel idősebb volt nálam. De még egy puzsi sem volt. A másik szomszéd Eperjesiek voltak. Jóban voltunk velük is. Babarczyéknál volt egy lány is, Brigitta.

Mikor már özvegy voltam, B. Z. a Fővárosnál volt valami nagy úr, s egyszer valamilyen ügyben be kellett mennem hozzá, tárgyalni vele. Csak a szemére emlékeztem. Akkor próbált udvarolni, próbált közeledni, hazakísért, de én nem voltam hajlandó. Nem tudom, volt-e akkor már felesége, gyereke. De aztán nem érintkeztünk tovább. Ez a hülye nevelés, ami akkor volt, hogy nem szabad megcsókolni, csak a vőlegényt! De én, mint jó gyerek, szót fogadtam. Amit a mama mondott. Pedig ő, Babarczy is szeretett. Ő mást vett el, én máshoz mentem, még hozzá ehhez a 40 évvel öregebbhez. Ez persze már megcsókolt. Mert ő már rafinált volt. Én meg 18 éves sem voltam. Mellette tanultam meg gépelni, meg az egész irodát vezetni, mert ő beteg volt. Már 18 éves korában vérbajt kapott, de azt mondta, hogy kigyógyult. Nem értettem, hogy miért nincs gyereke. Hát mert nem is érintkeztünk. Hiába olvastam én könyvet, egy fia csecsemőt sem láttam. Megkérdeztem tőle, hogy miért nincs gyereke. Dr. Rudnay Sándornak hívták. Képviselő, Tisza István embere volt. Malackán, Pozsony mellett volt közjegyző. Esterházy-birtok volt talán. Ma város. Ott volt egy háza, és a legkisebb gyereke velünk élt. Külön élt a feleségétől. Miattam elvált, hogy elvehessen. Megkérdeztem papát, mit szólna hozzá, ha egy 40 évvel idősebbhez mennék. „Megmagyaráznám neked, hogy mi az, de ha te ragaszkodnál hozzá, én beleegyeznék.”

Ő általában egész héten a szanatóriumban volt, s csak hétvégén ment haza rendet csinálni az irodában. Herczog professzorhoz járt. De a Salvarzant nem szedte be. Mikor jött, mindig hozott egy csokoládét. Mialatt ő udvarolt, akire rábízta az irodát, az teljesen kifosztotta, úgyhogy oda kellett adnom minden ékszeremet – volt ott brill, smaragd, igazgyöngy, minden –, hogy ki tudja fizetni az adósságokat. Mindenünk elment, ahelyett hogy a papának szoltam volna. Papa biztos kitalált volna valamit. Vagy másképp adta volna el a dolgokat. Már harmadéves koromban férjhez mentem. Úgy volt, hogy a papa szerez itt a közelben neki egy irodát, de erre már nem került sor. A Kommün alatt Malackán maradt mindenem. A férjemet előbb bevittem Pozsonyba az első feleséghez. Egyedül cipeltem a csomagokat. Aztán feljöttünk a papához Pestre. A hideg vonaton vesemedence-gyulladását kapott, s abba belehalt.

Akkor mentem én hivatalba. 1919-ben volt talán. A papa a Népijóléti Központba tett be. Csergő Hugó volt az igazgatója. Berinkey papa osztálytársa volt. Itt

ruhaneműt osztottak a szegényeknek. Az egyik intézet portása jött az adományokért, és mondta, hogy ő pozsonyi ember. Nemsokára megy Pozsonyba. Adjak egy meghatalmazást, s ő elhozza az ottmaradt holmijaimat. Adtam. Összeszedte, és soha többet nem láttam.

*

Mama 1918-ban halt meg. Rudnay nem is jött föl a temetésre. A papa akkor már ismerte Irmát. Én Mancit hazavittem Malackára.

A papa elvette Szász Piroska írónőt. Ez erdélyi asszony, költőnő; első férje vaskereskedő, tőle két gyereke volt. Hazament egyszer Erdélybe, és a vonaton öngyilkos lett.

Aztán vette el a papa Irmát. Irma kiváló tanár volt. Én jóban voltam mindig vele. A papa 1930-ban halt meg. Bécsbe ment a családért. Ott lett rosszul ebéd közben, s szívtrombózisban meghalt. Lóci akkor 40°-os lázban feküdt. Én nem tudtam Bécsbe menni, csak Lőrinc. Hazahozták. Csak én néztem meg. Rémes volt.

*

Már özvegy voltam, mikor Babitsék összeházasodtak. 1921 elején találkozóra hívták néhány író barátjukat a Víg Agglegénybe. Papát is. Papa engem is elvitt. Azt mondta: „Ott meg fogsz ismerkedni az ország legnagyobb költőjével.” Karinthyek voltak ott, erre biztosan emlékszem, talán Király György, Tóth Árpádék, már nem is tudom. És Lőrinc. (Papa felvette Lőrincet meg Tóth Árpádot *Az Est*-lapokhoz gyorsírónak.) De Babitsék nem jöttek el. Nekem csöppet sem volt kellemes benyomásom Lőrincről. Túl nagynak találtam a száját.

Én akkor egy barátnőmmel, Kövér Ilonával – akivel a képzőben ismerkedtem meg, 3 évvel ugyan felettem járt – együtt laktam egy közös barátnőnk kétszobás lakásában, albérletben, a Horánszky utcában. A papáék az Aréna úton laktak. Papa megkérte Lőrincet, kísérjen haza, úgyszintén arra lakik, a Reviczky utcában Babitséknál. Lőrinc csöppet sem imponált nekem a Graf bácsitól kapott lompos felöltőjében. Útközben megcsókolta a télikabátom vállát. Aztán megkérdezte, feljöhet-e majd beszélgetni, olvasni kicsit együtt. Nemsokára fel is jött. Felolvasta verseit, a *Föld*, *Erdő*, *Isten* előttiakat, fordításait, főként Georgét. Nagyon tetszetek. Örökké éhes volt. Én akkor a Fővárosi Könyvtárban dolgoztam. Folyton ettettem. Aztán olvastunk – és csókolóztunk. Engem megdöbbentett ez a heveség. Én azelőtt nem csókolóztam. Más volt az elképzelésem az életről. Konzolidált, nyugodt, polgári életre vágytam. Kétszer ki is dobtam, de azért elsétáltam a Centrál ablaka előtt, s remegve néztem be, hogy ott van-e. Aztán amikor másodjára is visszajött, utána már nemsokára össze is házasodtunk.

Még házasságunk előtt egyszer nagyon megharagudtam rá, mert elhozta nekem a *Herceg, bátba megjön a tél* is dedikált példányát, és én nagyon fel voltam há-

borodva, hogy miért hoz nekem olyan valakitől valamit, akit nem is ismerek. Aztán Babitsék eljöttek hozzám, de hogy én mikor és milyen körülmények között mentem el hozzájuk, már nem is tudom. Mindenesetre én megszerettem Ilonkát. Mivel nem értett a háztartáshoz, sokszor adtam neki gyakorlati tanácsokat. Tulajdonképpen Lőrinc akarta elvenni Ilonkát. Meg is kérte a házassági engedélyt. De aztán lemondott Babits javára. Milyen szerelem lehetett ez?

Egyszer Babitsné azt mondta nekem, hogy Lőrinc engem csak érdekből vett el. Mikor én Lőrincet megkérdeztem efelől, azt felelte, hogy „ha ebben valami érdek volt, akkor az csak az én abszolút megbízhatóságom, becsületességem, emberségem, jóságom volt”. Különböen Lőrincnek kezdettől fogva számtalan kapcsolata volt. Január 2-án, mint új házask beköltöztünk az új lakásba, s még aznap elment egyik barátnőjéhez, hogy demonstrálja: nem veszítette el függetlenségét. Gyerekes dolog. – De vacsorára már otthon volt.

Első albérleti lakásunk az Üllői út 31-ben volt Julcsa néninél (Braun Arnoldné). Előző „szerelmem”, Horváth László mamája ajánlotta nekünk. Jól járt velünk Julcsa néni, mi is vele. Egy szoba volt az övé, kettő a mienk. Horváth az Elöljáróságon volt vezető tisztviselő. Különböen ő és Pajzs Ödön újságíró volt a tanúnk. Ő segített december 31-én megszerezni a diszpenzációt is. Odamentünk az Elöljáróságra a diszpenzációért, s ott mindjárt össze is esküdtünk. Valamelyik leszaladt virágért, s mire jött az anyakönyvvezető, már volt egy kis virágom.

Papáék elájultak este, mikor megtudták, mert odamentünk szilveszterezni. Ez 1921-ben volt.

Babitsékkal sokat jártunk össze. Minden karácsonyestét náluk töltöttünk.

Kisklára mellett volt egy öreg cselédlány. Meg ott volt Julcsa néni is, aki imádkozta Kisklárát. Kisklára 1923. április 8-án született. Lőrinc nem akart gyereket. Én akár tízet is.

Mikor szültem, benn maradt a méhlepény. És vesemedence-gyulladásom is lett. 40°-os lázzal feküdtem. De Lőrinc közben elutazott három napra Kaposvárra Rippl-Rónaihoz, mert éppen akkor ült neki modellt. Egy hét múlva megszülettem a lepényt, óriási fájdalommal. Talán két hétig feküdtem a kórházban. Általában mindig egyedül mentem, vagy a húgom kísért kórházba vagy operációra.

*

A Népjóléti Központból a Kommün alatt Csergő áthelyeztetett a Fővárosi Könyvtárba. Ott Pogány Margit tanított be, s két hónap alatt helyettese lettem. Könyvek beszerzésével foglalkoztam.

A Vegyészeti Gyárak Egyesületénél is dolgoztam. Ronda hely volt, és főleg a munka nem nekem való. Irma unokatestvére, Kormos Aladár akart rajtam segíteni. Egy vegyészeti gyárban el tudnak helyezni – mondták. De én ezt a stílust nem bírtam. Halmi Gyula volt az igazgató, rossz modorú ember. Aztán meg számokat egymás alá kellett írni. Ez nem nekem való munka volt.

13 évig dolgoztam a *Pesti Hírlap*nál. Azt szívesen csináltam. Itt cikkeket írtam divatról, szépségápolásról, nevelésről, ilyesmiket.

Nálunk a pénzért Lőrincel mindig veszekedés volt, úgyhogy én ezt nem bírtam, hogy Lőrinc tart el. És akkor Szegi Paliék rábeszéltek, hogy írjak cikkeket. 200 pengőt kerestem ezzel havonta. A képes mellékletbe dolgoztam a húszas években. A divaticikkeimet Szegi Bözsi illusztrálta. Addig dolgozott, míg én. Szegi Pali rendes volt Lőrincel is, velem is. A *Pesti Hírlap* képes lapjának a szerkesztője volt.

*

Legjobb barátnőm Rudas Klára volt. Lőrinc barátjától, Simon György János festőművésztől tanult festeni. Ő hozta el hozzánk, így ismertem meg. Később feleségül ment hozzá, de Simon link fráter volt, elváltak, majd Frey Andráshoz ment feleségül. Később disszidáltak. Fülöp Zoltántól is tanult díszlettervezést. Adtak is egy színdarabot, amelyiknek a díszleteit ő tervezte.

*

Volt egy négyes női társaságunk: Ritoók Éva, Gerlóczy Livia, a későbbi Illés Endréné, Rudas Klára és én. Minden héten összejöttünk, felváltva, hol egyiknél, hol másikon. Háború után ez megszűnt. Ritoók Éva nagynénjével, Ritoók Emmával is jóban voltam haláláig. Én tanítottam őt be a könyvtárban. Nagyon művelt, okos nő volt. Nagyon szerettem. Gerlóczy Zsigmond, a Livia apja volt a régi Kútvölgyi Kórház főorvosa.

*

Mikor a Népijólétinél dolgoztam, Bözsi is ott volt mint tisztviselő. Olyan 18 éves kislány lehetett. Apja szabó volt. A Mária utcában laktak. Együtt jártunk haza. Ő mindig hazakísért a Horánszky utcába, úgy ment aztán haza. Én tanítottam meg a legelemibb dolgokra: öltözködni, viselkedni. Úgyiszlóván én neveltem. Fűvel-fával csókolózott.

*

Háromszor is megkíséreltem öngyilkosságot. Emlékszem, egyszer mikor az epeműtétem után felbredtem, felkiáltottam: Jézus Mária, még mindig élek? Az orvos csodálkozott, hogy egy fiatal asszony hogy mondhat ilyet. Olyan 30 éves lehettem akkor.

1928-ban Lőrinc elment tőlem. Már úgy volt, hogy el is válunk. Mikesné Irma aludt akkor ott velem. Ő az egyik szobában, én a másikban. Beszélgettünk. S én közben szárazon, hogy ne hallja, hogy nyelek, nyeldestem az otthon lévő külön-

féle gyógyszereket. És közben beszélgettünk. Aztán áthívott, hogy menjek oda hozzá aludni inkább, s én még ott is tovább folytattam az aszpirinek nyeldesését, de közben beszélgettünk. Ejjel aztán elkezdtem hányni. Utána három hónapig feküdtem a Siestában.

*

Még mielőtt Lőrinchez mentem volna, tudtam róla, hogy számos női kapcsolata van, de mindig azt hittem, hogy ha majd elvesz engem, úgy szeret, hogy ezt majd nem csinálja. Ilyen hülyeséget hinni!

Vékes az Árvai cégnél volt segéd. Ott lakott abban a házban, ahol Bözsi. Bözsi szimpatikus volt nekem, s segíteni akartam rajta. Feljött hozzám a Horánszky utcába. Aztán az Üllői útra is. Itt ismerte meg Lőrincet. Akkor már Vékesné volt. 1925-től tartott aztán. De én észre sem vettem, hogy valami szövődik köztük. Nem is lettem volna képes ilyet feltételezni.

Tulajdonképpen kezdetől fogva nem értettük meg egymást Lőrincel. Sokat veszekedtünk. Nem adott pénzt a háztartáshoz. Féltékeny voltam. Azt szerettem volna, hogy mindig csak velem foglalkozzék. Ez persze lehetetlen volt. Nagyon elfoglalt volt. Sokat voltam egyedül. Nappal dolgozott, délután centrálózott, írt, és ha elmáskált, csak én nem tudtam, hogy hova.

Valahol legbelül talán mégis tudtam. Pap Károlyné jött egyszer mondani, hogy látta csókolózni Bözsivel.

*

Üllői út 31. földszint, albérlet. De az egész lakást béreltük, és a nénit eltartottuk ezért. Cselédünk is volt. Julcsa néni kitűnően főzött, és nem volt jó neki az, amit Anna néni, „a boszorkány” főzött.

Aztán a Gólya utcába költöztünk: 50. II. emelet 32., erkélyes. Anna néni is jött velünk, de akkorára már Julcsa néni megtanította főzni. De jó lélek is volt! A lakás ráépítés volt. Az én szobám, Lőrincé, gyerekszoba. Bútorunk is alig volt még. Julcsa néni bútorait használtuk. Itt minden olyan miniatűr volt. Itt kaptuk meg az első telefont. Ott sült ki számomra Bözsi. A *Melletted mindig jó vagyok* című versére én is felfigyeltem. Rém féltékeny voltam! Ha olvasott, még arra is. Ma már nem vagyok féltékeny senkire.

Szabó Lőrincné visszaemlékezéseit Garai Lászlóné Varga Irén rendszeresen lejegyezte, utóbb összeszerkesztette, megjelent: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. A kötet jegyzeteiben (615–624.). E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Az emlékezés szereplői: *Szabó Lőrincné*: Mikes Klára (1896–1978). – *Garai Lászlóné Varga Irén*: tanárnő, Szabó Lőrinc Püskiéknél ismerkedett meg vele, a háború alatt a berlini magyar nagykövetség munkatársa, a háború után 1949-ig Bernben dolgozott a magyar követségen; utóbb, nyugdíjazásáig az ELTE Egyetemi Könyvtárának dolgozója; Szabó Lőrincné élete utolsó éveinek egyik bizalmas barátnője. – *Papa*: Dr. Mikes Lajos (Misek Lajos, 1872–1930) kispapnak készült, majd jogi doktorátust szerzett, író, újságíró, fordító, szerkesztő, az első háború után haláláig *Az Est*-lapok irodalmi rovatának szerkesztője. *Kéményseprő*: ma is meglévő (többszörösen átalakított étterem a Városliget mellett, ma a Liget szálló étterme. *Király György* (1887–1922) irodalomtörténész, lásd: Szabó Lőrinc: *Önéletrajz-töredékek: Király György* című cikkét az *Emlékezések és publicisztikai írások* című kötetben (Osiris, 2003. 21–26.) – *Palágyi Menyhért* (1859–1929) filozófus, irodalomtörténész, egyetemi tanár. – *Elemér utca*: most Marek József utca. – *Aréna út*: most Dózsa György út. – *Palágyi Lajos* (1866–1933) költő. – *Csergő Hugó* (1877–1944) író, újságíró, 1914 és 1921 között a Népjóléti Központ igazgatója. – *Berinkei Dénes* (1871–1948) polgári radikális politikus, a Károlyi-forradalom alatt egy ideig miniszterelnök. – *Manci*: Mikes Margit (1897–1976) költő, Szabó Lőrincné húga. – *Szász Piroska*: Mikes Lajos második felesége. – *Irma*: Havas Irma (1883–1985), Mikes Lajos harmadik felesége; édesapja vakon élte le élete nagy részét, róla írta Szabó Lőrinc *Egy ember, aki hangokból építette föl az életét* című tárcáját (in: *Emlékezések és publicisztikai írások*, i. k. 155–159.) – *Lóci*: G. Szabó Lőrinc (1929–1999) Szabó Lőrinc fia, filmrendező. – *Graf bácsi*: Graf Ferenc bornagykereskedő, a Károlyi-forradalom idején magához vette Podmaniczky utca 31. alatti lakására a fiatal egyetemista Szabó Lőrincet, a Kommun idején Bécsbe költözött, és a fiatalemberre bízta lakása őrzését (lásd: *Tücsökzene* 236–237); 1945 után külföldre távozott, São Paolóban élt, és élete végéig atyai pártfogója maradt a költőnek. – *Stefan George* (1868–1933) német költő; Szabó Lőrinc több versét fordította, szellemi mesterének tekintette. – *Babitsné* (1895–1955) Tanner Ilonka (írói nevén: Török Sophie). – *Horánszky utca*: A 2-es számú házban lakott. – *Kisklára* (1923. április 8.–1972. augusztus 8.) Szabó Lőrinc leánya, Gáborján Klára néven színésznő. – *Pajzs Ödön* (1892–1979) *Az Est*-lapok újságírója, egy időben a rendőrségi rovatot vezette. – *Diszpenzáció*: házassági engedély, kiskorúak esetében; Szabó Lőrinc az akkori törvények szerint akkor még kiskorúnak számított. – *Szegi Pál* (1902–1958) kritikus, költő, éveken át szerkesztette a *Pesti Hírlap Vasárnapját*, a háború után a *Fényszóró* című lapot, 1948-ban a *Színház és Mozi* segéd-szerkesztője lett, majd a *Szabad Művészet* főszerkesztője, utóbb a *Kisdobos* szerkesztőségében is dolgozott; Szabó Lőrinc legbensőbb baráti köréhez tartozott; első felesége Markos Erzsébet festő. – *Fülöp Zoltán* (1907–1975) az Operaház díszletter

vezője 1928 és 1968 között. – *Rudas Klára* tervezte egy darab díszleteit: 1934-ben *A szegény ördög* című operettét a Király Színházban. – *Simon György János* (1894–1968, Leeds) festőművész, grafikus. – *Frey András* (1904–1983, New York) külpolitikai újságíró. – *Ritoók Emma* (1868–1945) költő, író, műfordító, a Fővárosi Könyvtár könyvtárosa, irodalmi szalonjáról lásd Illés Endre emlékezését: *Három szoba a Baross utcában*, a *Gellérthegyi éjszakák* című kötetben. – *Bözsi*: Vékes Ödönné Korzáti Erzsébet (1902. június 25.–1950. február 12.) *A huszonhatodik év hősnője*. – *Vékes Ödön* (1899–1957) Korzáti Erzsébet férje. – *Pap Károlyné* (1897–1979) Pap Károly (1897–1945) író felesége, író. – *Melletted mindig jó vagyok*: A *Pesti Napló* 1928. augusztus 12-i számában jelent meg, utóbb átdolgozva *Melletted* címmel szerepelt a költő köteteiben.

Szabó Lőrincné emlékezése Babits Mihályról

Mihály halála sokkal jobban megrázott, mint ahogyan magam is vártam. Sokkal régebben eltemettem én őt a magam életében. Azt hittem, testi elmulása már nem hathat rám olyan nagy erővel. Azóta, hogy elment közülünk, nagyon sokat, szinte szünet nélkül visszajár a lelkembe az a múlt, amit közösen éltünk meg. Közösen, négyesben. Eszembe jut megismerkedésünk. Még egyedül éltem akkor, magányos fiatalasszony, ők jöttek át hozzám először, ismeretlenül. Korábban jöttek, mint ahogy számítottam, s várniuk kellett a szomszéd szobában, míg én felöltözöm. Először a csukott ajtón át figyeltem a hangjukat, ízlelgettem magamban, hogy milyen emberek is lehetnek. Nagyon gyorsan, nagyon jóban voltunk egymással. Ilonka akkoriban még eléggé egyedül volt, írók feleségei nem vették be maguk közé rögtön. Én azonban teljesen, rögtön elfogadtam őt, megszerettem. [*Athúzott szövegrész: Azt hiszem abban az időben az én föltétlen ragaszkodásom, kiállásom a többi asszonyt is arra vette rá, hogy próbálja megszeretni.*]

Már ebben az időben is négyen voltunk együtt igen sokat, később pedig, amikor én Szabó Lőrincné lettem, még többet.

Nem múlhat el karácsony még ma sem anélkül, hogy nekem eszembe ne jusson az, amit együtt töltöttünk. Évekig nagyon együtt éltünk, nagyon tudtunk egymásról mindent, mintha egy család lettünk volna. Mai eszemmel tudom, hogy felnőtt ember nem vállalna annyi mindent, mint amiket én tudtam vállalni ebben a barátságban s ezzel a barátsággal kapcsolatban, de akkor még nagyon fiatal voltam, nagyon tiszta, nagyon hívő. Ma sem tudok visszagondolni másképp, mint könnyes szemmel, s csak sajnálni tudom, hogy olyan mélységes kapcsok, amilyenek a mieink voltak, szét tudtak válni. Szétszakadni nem hiszem, hogy tudnak, mert én még ma is hiszem azt, hogyha az ember valakit nagyon szeretett – főleg barátságra értem ezt, nem szerelemre – az soha meg nem szűnik. Eltávolodtunk egymástól, de el nem szakadtunk. Idegbajnak tudom csak érezni, hogy kénytelenek voltunk már hosszú évek óta úgy élni, hogy nem érintkeztünk egymással. Mindig azt éreztem – és érzem még ma is – hogyha egyszer le tudtunk volna ülni négyen úgy, hogy meg akarjuk egymást érteni, látni akarjuk egymást teljes valóságban, akkor megjavult volna minden. De ilyesmit nem lehet megtenni, mert rosszak az idegeink, félünk minden izgalomtól, félünk a csalódástól, fé-

lünk a megnemértéstől. Ülve maradtunk mind a négyen és hagytuk, hogy múljék az idő, végezze a maga romboló munkáját bennünk, vigyen egymástól még meszebbre, mint ahol éppen állunk és tegyen mindent jóvátehetővé.

Nagyon-nagyon fájtnak nekem még külön az is, hogy ez a két ember, akik tehetségükkel, kultúrájukkal fogva szinte egymásnak teremődtek, nem barátkozhatnak. Lőrincnek örök fájdalma marad az elveszített Babits, s én hiszem, hogy minden látszat ellenére Mihálynak is örök fájdalma volt Lőrinc elvesztése. Az élő írók közt ez a két ember érthette volna meg legjobban egymást, ezt én szentül hiszem.

Mihály túlérzékenysége s az a tulajdonsága, hogy nagyon könnyen értett félre mindent, Lőrincnek viszont túlzott fiatalsága, vagyis éretlensége sok apró összeköztetést teremtett. Igaz, hogy ezek mindig rendbejöttek. Azt hiszem, Ilonka lehetett az, aki végül, illetve lassan, lassan azt láttatta be Mihállyal, saját kímélése érdekében, ne érintkezzünk egymással. A szétválás komoly, látható oka Mihálynak egy a *Nyugat*-ban megjelent cikke volt. Ennek az előzménye örök titok marad számomra. A cikket Mihály már megírta, leadta, másnap már a lakásunkon volt a *Nyugat*, és este még nagyszerűen kibeszélgettük magunkat náluk, s igen jószívvel, lelkünkben szeretettel irántuk, mentünk haza saját lakásunkba. Egy szóval sem említették pl. akkor este, hogy Lőrinc ellen írt Mihály valamit. Beszélgetések, magyarázatok... Mi asszonyok, mindegyikünk védte a férjét, mert annak az oldalát tisztábban, világosabban láthatta. En mindig, talán túlzottan is, meg akartam érteni a másik oldalt is – magyaráztam magamnak is, a férjemnek is. Rendezni azonban már ezt a dolgot, ezt, ami tulajdonképpen e mögött volt, ami kiválthatta, nem lehetett. Itt váltunk szét testileg is egymástól, de azt hiszem, a szétválás lélekben már régebben kezdődhetett, ugyanakkor azt hiszem, hogy soha teljesen meg nem történt.

Az ember oly sok pofont kap az életben, hogy nem tudhat természetes lenni. Mihály halála után szerettem volna elszaladni Ilonkához rögtön, megölelni, megcsókolni. Legalább írni akartam neki, s végül még e percig sem tettem semmit. Mert visszatart az, hogy nem láthatok a lelkébe, nem tudhatom, hogy ő milyen szívvel gondol rám, hogy esne, hogy évekig nem voltam nála, most fájdalmában odamegyek. Hátha naivság bennem az egész érzésem, s csak bennem volt minden szeretet, s bennük még sem. Akkor pedig csak visszautasítás lehetne a részem. Így maradtam újra itthon.

Mikor évek múlva egyszer a sors elvetett bennünket is Esztergomba valamilyen előadással kapcsolatban, ahol Lőrinc is, Babitsék is szerepeltek, utána meghívtak bennünket is magukhoz. Ott éreztem egészen határozottan, hogy útjaink teljesen kétféle ágaztak azóta, hogy nem találkoztunk, s hogy mindenféle dologban rettentő különbségek álltak közénk. Ekkor kezdtem el temetni magam számára Babitsékat komolyan. Azóta ésszel visszahúzódtam tőlük, pedig ugyanakkor szerettem volna beszélni és őket is beszéltetni. Mind a négyen tele voltunk gátlással, azért az együttlétünk, a kimondatlan szavaktól terhes levegőben csak izgalmakat

szervezhetett nekünk mindnyájunknak. Ettől pedig Mihályt elsősorban, de mind-egyikünket külön-külön kímélni kellett.

Hogy Mihály tulajdonképpen nagyon értette Lőrincet, bizonyítja az, hogy mikor Lőrinc a Mihály verseskönyvének megjelenése után egy fél évvel kiadta azt a hozzáírt verset, Mihály rögtön megértette, hogy neki szólt, s sorozatos telefonkereséseket végzett, míg Lőrincet elérte, s beszélhetett vele, s megmondhatta neki, hogy jólesett. Ilyenkor fellángolt bennük a cselekvési vágy, a rendezési vágy, de jött a józan ész, s lehiggasztott újra mindent.

Mikor az ember még gyerek, elképzezi magának a házasságot valamilyennek, a szerelmet valamilyennek, a barátságot valamilyennek. Többnyire rosszul képezi el, az élet kegyetlen, minden szép álmot összetör. Ez a négyes barátság az életben egy ideig tényleg olyan volt, amilyennek csak gyerekekfejjel lehetett megálmodni. Nem tartott sokáig, de nagyon szép volt. Tiszta volt, becsületes, feloldódó. Hiszem, hogy sem ők, sem mi még egyszer megálmodni sem tudnánk olyan-
nak, amilyen volt az életben.

Mikor Mihály lefelőször volt komoly beteg, még nagyon jóban voltunk. Még most is a torkomban érzem verni a szívemet éppúgy, mint akkor, ha visszaidézem életünknek ezt a szakaszát. Közel laktunk akkoriban egymáshoz, folyton átrohangáltunk rettentő izgalommal. Hála istennek, akkor meggyógyult. Akkor még az én apám élt, ő is izgult Mihályért. Akkor még ők is szerettek bennünket és „Mikes bácsit” is.

1943. november 26-án volt Lőrincnek Babits-előadása a Baumgarten-székházban, Babits 60-ik születésnapján. Ezen az estén újra felfedezték, hogy milyen nagy író. Babitsné előre is olvasta ezt a tanulmányt. Tizenöt percnyninek kellett volna lennie, de harmincöt percesre sikerült megírni. Lőrinc felajánlotta, hogy lerövidíti az egészet, kihagy belőle, hogy ne lépje túl az időt, de Babitsné szuggerálására Basch és a többiek kérték, hogy csak olvassa fel az egészet.

Az elnöki bevezető után Simonffy Margot szavalta Ilonka versét Mihály születésnapjára. Azután Lőrinc következett. A közönség a legnagyobb türelemmel hallgatta végig. Basch úgy tapsolt, mint egy bolond, a tenyereit magasról csapkodta össze. Ezután jött még néhány felolvasás, de látszott, hogy senki sem tud úgy figyelni többé, mint ahogy kellene, mert messze alulmaradt mindegyik. Előadás után Illyés Gyuszi, Basch, Illés Endre mind azt mondogatták, hogy Lőrinc leggyönyörűbb tanulmánya.

Másnap reggel már hajnalban felhívott bennünket Örley István, és dicshimnusz tzengett az estéről. Ő mondta először, hogy ez a beszéd olyan volt, mint Dosztojevskij emlékbeszéde Puskinról; csak ahhoz mérhető. Rettentően lelken-
dezték. Cs. Szabó beállított a *Magyarország* szerkesztőségébe, délben, s magától

szóvá tette a tegnapi estét. „Grandiózus volt Lőrinc tegnapi előadása” – mondta a többieknek, akik úgyszólván még semmit sem tudtak a dologról – „odaszögezte a hallgatókat az első öt perc után, láttam, hallottam, ahogyan reagáltak rá elképedve az emberek, Illyés Gyula nagyszerűnek találta, Örley egész támo­lygott tőle, és egyik ámulatból a másikba esett. Volt valami ellenzék is, inferioris elemekből, de ezeket lehengerelte az előadás... Én nem vagyok antiszemita” – folytatta Cs. Szabó – „de meg kell adni, hogy a magyar írók az utolsó években lehengerelték a zsidókat. Folyton azt hallottuk, hogy zsidók nélkül nincs szellemi élet, pedig hát az ellenkező történt: évek óta mindenben a magyarok vezetnek és a fiatal zsidók alig tudnak hápogni... Nagyszerű est volt a tegnapi is. Lőrinc előadása tartalomban, beállításban, árnyalatokban tüneményes volt, rendkívüli ellentéteket hidalt át; sokan már az ő előadása után elmentek, mondván, hogy nem akarják elrontani az élményüket; ezután már nincs mit mondani...”

Klára

Pár nappal később: az *Esti Kurír*-ban valami Balassi Menyhárt álnéven, amely Fenyő Miksát fedi, ez a régi Nyugatos vezér foglalkozott az esttel és teljes magasztalással írt Lőrinc tanulmányáról, melyet „magisztrális”-nak minősített.

K.

Az eddig publikálatlan emlékezés gépirata az MTA Könyvtára Kézirattárában, Ms 4699/136.

Az emlékezés szereplői: *Basch*: Dr. Basch Lóránt (1885–1966) ügyvéd, a Baumgarten-alapítvány jogász-kurátora, Babits hagyatékának gondozója. – *Simonffy Margot* (1897–1959) előadóművész. – *Illyés Gyula* (1902–1983) költő, Babits halála után a *Magyar Csillag* főszerkesztője. – *Illés Endre* (1902–1986) író; ekkor a Révai Irodalmi Intézet irodalmi vezetője. – *Örley István* (1913–1945) író; ekkor a Magyar Rádió irodalmi osztályának lektora, a *Magyar Csillag* segédszerkesztője. – *Cs. Szabó*: Cs. Szabó László (1905–1985) író; ekkor a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője. – *Fenyő Miksa* (1877–1972) esztéta, a *Nyugat* egyik alapító mecénása.

Szabó Lőrincné naplója (1921–1924)

1921. március 23.

Szeretném valahogy elmondani magamnak mindazt, amit ha kérdez, vagy meg kellene mondanom – nem tudnék. Azt hiszem, így sem fog sikerülni, mert én valahogy mindig úgy vagyok, hogy a gondolataim, érzéseim nem tudnak szavakká válni. Mikor kimondásra kerülne a sor, kifejezni nem tudom, vagy sokszor nem akarom magam. Azt szeretném legjobban, ha nem kellene beszélnem, hanem valahogy szó nélkül értenének meg. De talán mégis jobb így. Így legalább kevésbé vagyok hozzáférhető, több marad a lelkemből nekem. Sokszor mosolygok azon, mikor akár maga, akár más csodálkozik valamin, amit teszek vagy mondok. – Persze mert nem látják a miértet. Én pedig vagy nem akarom, vagy lusta vagyok, vagy sokszor nem is tudom szavakkal megmagyarázni. Ilyenkor mosolygok. Valahogy úgy, mintha nagyon messziről, kívülről, mint harmadik nézném a dolgokat, és kicsit sajnálom magukat, akik félreértenek, vagy nem értenek meg. Tulajdonképp most sem az a célom, hogy magamra világítsak, és magamat érthetővé tegyem, hanem csak az, hogy lerögzítsem a tegnapi hangulatát, s ezzel mintegy megfoghatóvá, érzékelhetővé tegyem a magam számára. Sok mindenről beszéltünk tegnap: nem fogom most folytatni, nem fogok filozofálni. Az egész este változó hangulatából mára erősen egy érzés maradt meg. Hogy ez az egy mi? Most megint meg kell állnom, és gondolkodnom azon, hogy melyik szavát tudnám helyesen nevének nevezni?! Nem is tudom; mert az érzés egy ugyan, de nem egyszerű, van benne csodálkozás, harag, düh, szégyen, megalázottság, kíváncsiság és valahol mélyen ilyesmi is, hogy – no megállj.

1921. március 25.

Most, hogy egypár nap múlt el ismét, és én gondolkodtam, ezek közül az érzéshullámok közül megállapíthatom, hogy legerősebben maradt meg bennem a csodálkozás. Magamon csodálkozom. Szinte kénytelen vagyok megfogni magam, hogy érzem, hogy igenis, én még mindig én vagyok. Fájok, érzek és csodálkozom. – Hiszen én magam akartam megváltozni. Tulajdonképp nem is

volna szabad bámuló szemmel állnom. Kicsit nagyon is villámcsapásszerűen jött maga az életembe. Nincs időm arra, hogy megállapítsam, vajon a régi Klári meghalt-e igazán, vagy csak alszik, és az új Klári él-e igazán, vagy csak álmodja ezt is a régi? Ha a régi nem halt meg, akkor nagyon fogok szenvedni, ha felébredek. Nem akarom, hogy éljen régi énem! Nem akarok szenvedni többé! –

Nem akarok szenvedni? És bizony ma délután és most is ugyan mi mást teszek? De nem akarok. Ha valahogy az lehetséges volna, hogy nem gondolkoznám mindenben oly sokat, és nem akarnék mindent részeire bontani, megvizsgálni, érteni. Főleg miért akarom magam érteni? De hiszen nem filozofálgatni akartam, hanem valahogy érthetővé tenni magamnak azt a kapcsot, ami minket ma egymáshoz köt. Ma; mert hogy mi lesz holnap, nem érdekel ma. De a más szeretném világosan látni, hogy élvezhessem. Amíg bizonytalanságok, kételyek vannak bennem, addig nem élvezhetem a jelent.

1921. július 24.

Egy már bizonyos, hogy a régi Klári nem halt meg. Nem változott meg az ember lényegileg, legfeljebb tapasztalatai alapján többet lát meg az életből, és helyesebben tud esetleg cselekedni. Ugyan ezt is kevés ember tudja, azt hiszem. Én biztos, hogy szenvedésre születtem. És lám, egészen világosan láttam, mit kellene tennem, hogy megmeneküljek egy csomó kintól, és nem tettem meg. Sőt addig hagytam és hagytam fejlődni mindent, míg most végre annyira benne vagyok, hogy ebből szenvedés, baj, kínlódás nélkül kimászni nem lehet. Sőt nem is akarok szabadulni most már! Két ember harcol bennem egymással. Az egyik az eszem, a másik az érzésem. És mint minden cselekedetemben, most is az érzésem az erősebb. Azt sem tudom pedig, szeretem-e Lőrincet tényleg szerelemmel. Ezt pedig, mikor szerelmes voltam, világosan éreztem. Most miért nincs így? Ő szeret-e komolyan, ezt sem tudom. Sőt majdnem biztos, hogy az ő szerelme főleg érzékiség, és testi kívánságban merül ki. Igaz, hogy úgy érzem, most komolyodik az ő érzése is, de istenem, fiatal gyerek még, és még hány nő következik az életében utánam? Ez borzasztó érzés, hogy én csak egy vagyok a sok közül. Állomás, ahonnan, ha elment, esetleg soha, esetleg néha visszagondol, de nem megy vissza. Nem akarom, hogy így legyen! Erős akarok lenni; és meg akarom növelni, és meg akarom tartani a szeretetét magamnak olyan hosszú időre, amilyen hosszú ideig én fogom szeretni.

1921. július 30. reggel

Olyan szomorú dolog, hogy nekünk, akik pedig teljesen összetartozunk, külön kell élnünk. Együtt töltünk egypár órát, s azután, mikor a legtermészetesebb az volna, hogy itt maradjon velem, el kell mennie; mert mit szólnának

az emberek az ilyesmihez? És mi lesz most, ha hazamegyek lakni? Ott nem lehetünk ilyen teljesen együtt. Talán a sors akarja, hogy befejeződjék? Én nem tudom akarni, mert boldognak akarom őt látni. Mindent meg tudnék tenni azért, hogy örülni lássam, hogy nagy ember létére gyermeki örömet tudjak az arcára varázsolni. Istenem, milyen pompás, nagyszerű gyermekünk lehetne. Én ezt már oly sokszor elképzeltem. Kettőnk összeolvadásából gyönyörű, okos emberkének kellene megszületni. Édes kicsi fiam, te, akit én borzasztóan, szinte szerelemmel szeretek, te soha sem fogsz megszülethetni. Nem jössz el hozzám, mert nem szabad. Mert az anyádat megvetnék miattad, és főleg mert nem adhatnám néked az apád nevét. Ugye, nem szabad, hogy belehozzalak az életbe apa, név nélkül?

1921. augusztus 3.

Ma szerda van, hétfőn ismerkedtem meg az édesanyáddal és a kishúgoddal. Az „Anyukád” egy nagyon aranyos, jó, kedves asszony, és nagyon szeretem őt. Mikor láttam azt a rajongó szeretetet, amivel rajtatok csüng, az én szegény kicsi anyám jutott eszembe. Ő is éppen így szeretett minket. A húgod is szeretem. Szeretném szegénykét egy kicsit kiráncigálni abból az áloméletből, amibe teljesen bele van feledkezve. Szeretném meggyógyítani Hajnalkát, hogy ő is örülhessen az életnek még, és hogy téged is lássalak, mikor örülsz annak, hogy a húgod jól érzi magát. Ilyen érzékeny, szelíd, szerény leány nincs is még egy. Kimondhatatlanul sajnálom, hogy beteg, és hogy nem tudunk valahogy jobb, kényelmesebb életet biztosítani neki. Istenem, de hátha te is beteg vagy, kicsi fiam? Milyen jól kellene táplálkoznod neked is, hiszen a legveszedelmesebb korban vagy. Ha én most gazdag lehetnék, és adhatnék nektek, milyen boldog volnék. Így is ma, hogy érzem szerelmedben a szeretetet is, majdnem boldog vagyok. De ez még mindig kevés nekem. Úgy kell szeretned, hogy ne tudj nélkülem élni, hogy én legyenek neked az egyetlen asszony. Vagy váljunk el most, hiszen a sors talán ezt is akarja, azért ren-dezi úgy az ügyeim, hogy találkozásunk szinte lehetetlenné van téve? Vajon hogy nyugodnál meg abban, hogy ezentúl csak mások előtt találkozunk? Mért, hogyan jutottam én veled ilyen messzire? Veled, akiről azt sem tudom, komolyan szeretlek-e. Hogy lehet az, hogy a jövőre egyáltalán nem gondolok, hogy boldogság nekem az, mikor látom, neked jó, tudok adni neked, és te örülsz? Miért nem félek attól az időtől nagyon, mikor már vége lesz mindennek, s engem lelkiismeret-furdalásnak kell majd bántani? Ez mind azért volna, mert nem akarom sötét oldalát látni az egész jövőmnék? Vagy bízom? De miben? Így nem tarthat egy életen keresztül? Más megoldás? Nincs. Talán nem is volna jó. Neked talán jó lenne, de nekem? Mindegy most minden nekem. Te örülj, tudj boldog lenni, akkor én is mindig örülök, boldog vagyok. Hiszem, hogy szeretni fogsz még sokkal, sokkal jobban is engem. De istenem, mi lesz akkor? Hiszen azt már majd el se bírjuk viselni. Abba bele kell örülni. De én akarom, akarom.

1921. augusztus 5.

Itthon lakom egypár napja már. Azóta csak munka közben vagy mások jelenlétében találkozunk. Ma az egész napom rémes volt. Itthon folyton bajok vannak miattam, ez nagyon keserít. Délután pedig? Istenem, mi volt ez? Miért? Az egész diktálás alatt éreztem, hogy gyűlöl, szinte utál. Mikor elmentünk együtt munka után, ő magától mondta meg, hogy egész délután ellenséges érzéssel volt irántam. Okát nem tudta magad sem. Kis fiam, így lesz ez mindig, örökös harc? Ez a szerelem? Vagy mi ez? Én is tudlak gyűlölni. Ó, mikor nagyon fájsz nekem, akkor nagyon gyűlöllek. Tudlak szeretni is nagyon, de hogy mi az, amit állandóan érzek irántad, ezt szeretném biztosan tudni. Miért voltál az ellenségem ma? Én voltam az oka?

1921. augusztus 8.

Rettenetes napjaim vannak most. Mindenki bánt folyton. Még te is. Tudom, hogy nem akarsz bántani, de nem ismeresz. Csak volna elég erőm a meghaláshoz! Vagy történe velem már valami, ami kiragad ebből a cél nélküli életből. Adhat célt a mi szerelmünk? Szerelem egyáltalán? Nem is tudom, szeretlek-e, hiszen hányszor gyűlöllek? Mikor fájdalmat okozol, az egy borzasztó furcsa fájdalom. Másról is fájt már sok minden, de így még senkitől. Fáj is, gyűlöllek is, marcangolni tudnék; téged, vagy magam, vagy mindkettőnket. Nagyon kegyetlen vagy sokszor. Öntudatlanul, de ez a fájdalmasabb, mert ez te vagy. Ha kigondolva volnál ilyen, az kevésbé esnék rosszul, mert tudnám, hogy csak csinálsz, s hinném, hogy ugyanakkor neked is fáj. Látom, hogy mi még sokat fogunk szenvedni. Igen, te is, nem csak én. És én mégis csinálom tovább ezt az örületet? Csak vége volna már az életnek; meg volna oldva minden problémám. Nem volna, akit érdekelne, nem volna probléma többé.

1921. augusztus 13.

Tegnap az estém nagyon elrontottad. Áldozatra igazán nem vagy képes. Hiszen csacsiság, de nekem mégis rosszul esett, hogy nevem napján is képes vagy elsősorban magaddal, hangulatoddal törődni. Nem törődtél azzal, hogy ha te nem jössz, az én kedvem rontod el. Nagyon szomorú ez így. Annyi szeretetet se tudok kiváltani belőled, hogy ilyen apró figyelmességet szívesen tégy értem?

1921. szeptember 6. este 8 óra

Ma délután egy év előtti, sőt nem is egészen egy év előtti írásaim olvasgattam. Kénytelen vagyok bevallani, hogy nagyon rossz kedvre hangolt. Látam újra, hogy milyen bolondmód hittem, akartam hinni egy emberben, aki tulajdonképp nem szeretett. Egy kis szégyenteljes utálatot éreztem az iránt a könyv iránt, amibe mindezt olvashatom, amibe megörökítettem egy csomó kínlódásom egy ember miatt, aki ma már senkim, aki tulajdonképp sohase volt valakim. Annyit azonban elért nálam, hogy nem merek, nem tudok hinni a szerelemben. Nem hiszek főleg a saját érzésemben. Hátha ez is elmúlhat; hátha most is csak azért adom magam, hogy szenvedhessek; hátha vége lesz ennek is egykettőre; és még igen sok hátha tolakodik elélem. Nem tudom zavartalanul adni magam, és éppígy nem tudom elfogadni se zavartalanul a szerelmet. Folyton gondolkoznom kell, akkor is, mikor tele vagyok odaadó szeretettel. Nem merem teljes érzésem szabadjára engedni.

1921. szeptember 9.

A kedvem rettenetesen rossz mostanában. Nem tudom okát adni. Talán a jövőt érzem öntudatlanul sötétnek, súlyosnak? Most, most igazán nem panaszkodhatom. Az életem egész normális mederben folyik. Van lakásom, enni-válóm, ruhám is meglehetősen. Az anyagi része az életemnek, ha nem is elsősorú, de egészen jó. Az egészségem nincs rendben, de ennek azt hiszem, fő oka kedvem egészen rossz voltában rejlik. Pedig a szerelem is egészen rendben van most az életemben, és mégis, mégis várok még valamit. Ez még mindig nem az, amiért én vagyok. Lehet, hogy [ez] az ember az, akiért én élek, akinek szükséges vagyok; de az egymáshoz való viszonyunk így nem beteljesülés. Most szeret, csak engem szeret, ezt érzem, tudom, de nekem ez még mindig kevés. Néha pedig oly intenzíven sugározza át szerelmét, s én oly rettenetesen érzem, hogy minden idegszálam az örületig feszül; majd szétpattan. Hogy az én szerelmem milyen, mennyire van, vagy mennyire nincs – nem tudom. Hogy nélküle maradjak egy napig is, szinte elképzelhetetlen ma számomra. Ma – de mi lesz holnap? Szüksége lesz rám holnap is, szeretni fog holnap is? – Lehet, hogy ennek az örök bizonytalan holnapnak a súlya nehezedik rám. Nem akarok törődni mással, csak a mával. Adni akarom egész magamat, mert ezzel boldoggá tudom tenni legalább neki a jelenét. Nekem pedig juthat-e ennél valaha is több, nagyobb dolog, mint tudni azt, hogy adhattam annak, akit boldoggá tudtam tenni vele, ha csak rövid időre is. – Biztosan szeretem, de olyan másképp van most minden, mint eddig volt, hogy én nem merek semmit se biztosan hinni. Sokszor behunyom a szemem, mikor egyedül vagyok, gondolkozom, és talán nem is kívánok mást magamnak, mint hogy így legyen mindig. Így szeressen mindig. Én érzem, hogy jó asszonya tudok ma-

radni, sőt nem akarom elhinni, hogy nálam valaki jobban tudja, mikor hogy kell bánni vele. – Van ennél még nagyobb boldogság is – együtt élni. Ezt mégse kívánom. Érezze ő függetlennek magát, és én soha ne legyek kerékkötője! Azt akarom, hogy mindig csak azt érezhesse, hogy jó, hogy egymást megtaláltuk, de az soha az eszébe ne juthasson, hogy miattam, értem kellene bármit is tennie. Legyen egészen szabad, tudjon dolgozni magáért a munkáért, és ne muszájból, főleg pedig ne értem.

1921. szeptember 11. este 9 óra

Elöttem van rossz kis fényképe. Néz rám gyermekszemével. Milyen furcsa, hogy itt van, rám néz, és ő ugyanakkor nem tudja, hogy itt van velem, és beszélök hozzá. Amily megfoghatatlan a valóság számára, mint ember ez a fénykép, hiszen csak papír, és csak síkban mutatja az embert, éppoly megfoghatatlan vagy te is nekem az életemben. És én várom, egyre várom, mikor ér hozzám a vég; mikor kell lemondanom egészen. – Ezeket én kimondom, leírom, de nem igaz az, hogy hiszem is ezt a véget. Nem is akarom hinni, nem is akarom előre látni. Ha jön, elég lesz akkor szenvednem. Most tulajdonképp szép az élet. Szeretjük egymást, és tudom, hogy minden együtt töltött napban van valami megnyugtató a számunkra. Akár komoly dolgozó délután, akár vad, örületes nap után vagyunk, tudom, hogy jó visszaemlékezni, hogy jó érezni az együvé tartozásunk.

1921. szeptember 15. délután

Napok óta nem alszom rendesen, idegesen dobálom magam, és folyton Lőrincre kell gondolnom. Tegnap én nem akartam, hogy feljöjjön, de alig bírtam ki. Ma neki van dolga, s ezért csak rövid időt tölthetünk együtt. Nagyon szép bőrmappát kaptam ma tőle, de nem tudok igazán örülni neki, mert úgy érzem, viszonzásul kaptam. Az nagyon jólesett, mikor arra kért, ne adjam tovább. Nagyon szomorú vagyok ma, és torkom összeszorítja a sírás, reszketek. Miért? Nem tudom okát adni. Nagyon szenvedek. Ha még fokozódhat szerelmem, meg kell halnom, mert akkor lehetetlen lesz elviselnem azt az életet, amely vár rám. Minek találoztunk, ha nem egymásért lettünk, vagy miért kezdted el ezt a végzetes játékot? Hiszen te se szeretted még ekkor. Én pedig?... Nagyon messze voltam hosszú ideig attól, amit ma érzek. Hiszen nem sajnálok semmit, most már tudom, hogy neked, érted van minden érzésem, gondolatom, cselekedetem. De mi lesz ebből? Meddig bírom erővel? Meddig szeretsz? Rettenetes, hogy már ott tartok, nem bírom elviselni, hogy ne légy velem mindennap. Fel fog emészteni ez a szerelem, s akkor csúf leszek, szomorú, s ezért nem fogsz szeretni tudni. Miért vagy fiatalabb nálam, és miért nincs pénzünk? Miért nincs erőm ahhoz, hogy vé-

gét tudjam szakítani az egésznek? Te még meglehetősen könnyen el tudnál felejteni most és vigasztalódní. Most tele vagy fiatalsággal, munkakedvvel, vannak céljaid. Ha én most lépnék ki az életedből, még maradna sok minden a számodra, amiért érdemes élni. És nő is mennyi van még rajtam kívül. Szébb, okosabb, ügyesebb. Csak azt nem hiszem, hogy olyan volna, aki nálam jobban, igazabban, őszintébben szeretne, és teljesebben tudna a tiéd lenni. De ezt tán észre sem vennéd. De nem bírok, nem tudom végét szakítani. Ezért a rövid jelenért kell adnom hosszú, hosszú szenvedéseket. Rövidnek mondom, mert nem merek hinni a férfiszerelem hosszú életében. Nem fogok soha utadba állni, amint észreveszem, hogy már nem szeretsz teljes szívvel, lesz erőm félreállni. Velem addig szabad maradnod, míg minden érzéssel tudsz szeretni. Legalább te ne gondolkoznál ugyanilyenekről, legalább téged tudnálak most nagyon boldognak. Ha már ilyen szerencsétlenül egymásba szeretünk, legalább te ne szenvednél emiatt soha.

1921. szeptember 17. reggel 9 óra

Mintha előre éreztem volna a tegnapi rettenetes napot. Tegnap ki mondta Lőrinc, hogy soha egy percig boldoggá nem tettem. Mintha a derűs égből sújtott volna le rám a villám. Én pedig hittem, hogy tudok boldogságot adni neki. Estére valahogy tisztázódott minden. Hittem neki, hogy dacból mondta, hogy nem akarta ezt a banális polgári szót elfogadni. Lehetetlen is, hogy mikor szeret, és én nyújtom neki szerelmem, hogy ez ne tudjon neki legalább rövid időre boldogságot adni. Te örömmel nevezed. Mindegy. – A másik iszonyú dolog az, hogy elvihetnek katonának. Fogalmam sincs ma még róla, hogy lehetne megoldani, hogy itt maradhass, de tudom, hogy nem szabad elmenned. Nem lehet elmenned, mert neked még a gondolata is rémes, elviselhetetlen, és nem szabad elmenned, mert nem veszthetlek még el. Borzadok a jövőtől. Egyedül maradjak? Várjam újra a semmit? Hiszen átmenetekről van csak folyton az életben. Valami nagy fájdalmas szomorúság van ebben, szeretni így, hogy kénytelen vagyok folyton számolni azzal, hogy tudjuk mind a ketten, hogy vége lesz. Miért mentem ebbe bele, mikor az első percben, amint komolyan gondolkoztam magunkról, tudtam, hogy én adom meg az árát, mert én leszek az, aki szenvedni fogok. Mégis belementem. Nem szabadna ennyit gondolkoznom, folyton ugyanegyről. Ma még szeretsz, és én nagyon akarom, hogy soká szeress. – Valami van még, amitől félek; ami egy hete kínoz már; aminek nem szabad bekövetkezni. Hacsak lehet, egyedül akarom átkínlódni ezt; ne ess te is kétségbe még emiatt is. Más asszony ugyanezért örülhet, nekem félnem kell. Szenvédnél miatta te, az apám, Mancsi, és miattatok én. Talán még nincs baj; nem szabad, hogy legyen. – Vadabbnál vadabb gondolatok kínoznak. Szeretlek, kívánlak, és minden csak fél beteljesülést ad. Te is szenvedsz, én is. Én még fokozva azzal, hogy nagyon sajnállak, mikor kisgyermek módjára jajgatsz, kínlódsz. Te persze nem tudod, hogy

ugyanakkor én is kínlódom. És félnem kell mégis? Akkor miért?... Bennem már nem gyűlhet soká a visszafojtott sok érzés, vágy. Nagyon foglak szeretni; úgy leszel az enyém, hogy soha nem fogsz tudni szabadulni az én szerelmemtől. Ettől én félek legjobban, mert ez oly örületes lesz, hogy tán én pusztulok el benne. Minden gondolatom te vagy, minden csepp vérem feléd hajt. Inkább vagy nekem én, mint saját magam. Minden perc, amit nélküled töltök, elveszett idő. De mi csoda örültségeket írtam én itt össze. Ha elolvasnád, megmosolyognál biztosan. Most az enyém vagy, ez biztos, ennek örülök, és nem engedlek még.

1921. szeptember 22. reggel 8 óra

Úgy látszik, baj van. Nagyon szomorú vagyok emiatt. Sokat gondolkozom ezen, de csak arra az egy eredményre jutok mindig, hogy nem szabad így hagynom, meg kell akadályoznom, hogy így maradjon. Ez a sors iróniája, hogy amikor lehetett volna, nem lett, most pedig, mikor folyton az eszemmel kormányzom az érzéseim emiatt, most – igen. Nem születtem boldogságra, ez biztos. Nem akarom, hogy te tudd, hogy én szenvedek emiatt. Csúnya ez az egész dolog, és te még mindig nem szeretsz eléggé engem.

1921. szeptember 26. reggel

Most már hetek óta kínlódom. Amitől félttem, bekövetkezett. Szegényem, te is kétségbe vagy esve. Sőt végső szükségben el is vennél, kimondtad. Így menjek hozzád feleségül? Nem, ezt nem fogom megtenni. Szegénykém, te, aki meg se fogsz születni, és az anyádnak így is mennyi kínjába kerülsz. A legjobb megoldás az én számomra igazán a halál volna. Szeretlek, veled együtt nem élhetek, gyermekem nem lehet. Mit ér az élet így? Nagyszerű dolog az is, hogy neked örömet tudok szerezni, de az mind csak pillanatokra szól. Magad mondtad tegnap, hogy ha bekövetkezik megoldhatatlanul a baj, akkor nem érte meg neked szerelmünk ideje a kint, amit ez neked okoz. Nagyon egyedül vagyok, és nagyon szerencsétlennek érzem magam. Hiába, férfitől nem fogom sohase megkapni azt a mindent adó nagy érzést, amit én adok neked. Én örömmel, boldogan szenvedek, mert neked adtam örömet, te pedig kötelességből fel tudnád áldozni magad, de az érzésed nem kívánja az együttélésünk. Ez nem lesz megoldás. Ugye, kicsi fiam, nem szabad elfogadnunk. Ne lássalak soha inkább, pedig nagyon kívánlak, semhogy egy életen érezzem, hogy a te születésed kötött csak össze, és az apád feláldozta magát értünk.

1921. szeptember 27. reggel

Szegényem, iszonyúan el vagy keseredve. Nem tudok segíteni rajtad. Pedig mindent, mindent megtennék, csak jól érezd magad, megelégedett légy. Persze nagy baj ez a mi bajunk, de talán kilábalunk valahogy belőle. És ha nem? Mi lesz akkor? Erre nem tudok felelni. Minden mindegy, csak ne veszítselek el. Hiszen nekem is jogom van az élethez. Én is akarok élni. Vagy pedig halnék meg – ez is jó volna, de vegetálni csak, vagy ismét szenvedni, nélküled lenni nem akarok.

1921. szeptember 30. este

Holnap megteszem azt, amire sohase hittem volna magam képesnek. Szegény, kicsi, jó anyám – de másképp csináltad mindezt. Te voltál az erősebb, aki felemelt fejjel néztél a világ szemébe, és elfogadtad az apám is, vagy én, aki holnap?... Sokat gondolkoztam ezen, hogy mi is az, amiért meg tudom tenni? Csak az az egy ok az igazi, hogy azt akarom elérni, te ne érezhesd lekötve magad hozzám egy percig se. Én ilyen eszközökkel nem akarlak, nem bírlak magamhoz láncolni. Te pedig – aki vagy, de sohase leszel – bocsáss meg nekem. Talán örülhetnél is – ha tudnál – annak, hogy nem fogsz szenvedni annyit, mint az anyád. Az élet nagyon szomorú, és minden örömnek, gyönyörnek igen nagy az ára. Ki tudja, sokáig bírom-e a fizetést teljesíteni? Fáradt vagyok. Aludni örökre de jó is volna. Mi is lenne, ha most meghalnék? Akkor csak az az egy vágyam volna, hogy tudd, egy csepp haragot, szemrehányást nem éreztem irántad. Nem vagy oka semminek, és én szeretlek ma is. –

Most 10 óra körül van. Holnap este talán még velem leszel ilyenkor. Mi lesz holnap ilyenkor? Ó, hogy megvetem magam. Gyöngé vagyok.

1921. október 1. délután 6 óra

Túl vagyok ezen is. Kibírtam. Nem a fizikai fájdalmat, mert azt természetes, hogy kibírtam. Mikor már a fájdalom, a sok visszatartott kín összetört, utána nagyon sírtam. Ezt szégyenlem is, de megtörtént. Milyen nagyon is szeretlek én téged, hogy meg tudtam ezt így csinálni? Szeretlek, de mi értelme van mindennek? Most te is szeretsz, de meddig? Édes egyetlenem, hogy szenvedtél velem, milyen piros, milyen forró voltál, nagyon sajnáltalak. Legalább te ne kínlódj, ha már nekem muszáj. Kell, hogy érezd, mennyire szeretlek. Kell, hogy ez meg tudjon tartani nekem. Nem akarom, hogy más szeress. Azt akarom, hogy az enyém maradj.

1921. október 7. délután 5 óra

Ilyen nagyon boldog talán még sohase voltam. Érzem, hogy nagyon szeretsz, és ez valami olyan, szinte földöntúli gyönyör nekem. Kedves vagy, drága, gyermek és férfi egyszerre. Nagyon, nagyon szeretlek én is. Sohase tudtam elképzelni se, hogy ilyen öröm lehessen nekem az, ha valakinek gyönyört tudok nyújtani. Mindent meg tudnék tenni azért, hogy örülni lássalak, boldognak tudjalak. Úgy szeretném széppé tenni az egész életed. Miért nem juthat nekem még ez is, hogy együtt éljek veled nyíltan, hogy neked dolgozhassam, hogy meleggé tegyem a lakásod, hogy minden félelem nélkül, nyíltan szerethesselek? Most már te is gondolsz erre. Lassan te is kívánod mindezt. Én egy szóval sem akarok efelé hajtani. Ha ez bekövetkezik, neked kell így akarni. Pedig biztos nagyon boldogok lennénk együtt. Csak egy szobánk ha lenne. Istenem, még gondolnom se szabad erre tulajdonképp. De hiába nem szabad – muszáj! Nagyon szeretlek, és lassan, lassan minden, ami kötött, féken tartott, lehull rólam, és én szabadon, a saját akaratomból szeretlek, kívánlak, és meg tudnék halni a gyönyörtől szívesen, mikor érzem a szerelmed. Nem engedlek most már, érted, veled akarok élni, és nem engedem, hogy a sors mást akarjon. Enyém vagy most egészen, és maradsz is az enyém. Én oly teljesen adtam magam neked, hogy én nem vehetem magam vissza. Nem is akarom. Szeretni és érezni, hogy szeretnek, ennél nincs nagyobb öröm a földön. Mindent pótol; de ezt – semmi. Most megvan mindenem, de ezt úgy fogom őrizni, hogy nincs az a hatalom, amelyik el tudná venni tőlem.

1921. október 10. este 10 óra

Egyik nap nagyon boldog, a másik nap nagyon szerencsétlen vagyok. A mai délutánt nehéz volt elviselnem. Nem mondtál, nem tettél semmi mást, mint amit már oly sokszor. Megmondtad, hogy szeretsz, megmondtad, hogy félsz, megmondtad, hogy soha feleségül nem vennél, hiszen én mindezt oly régóta tudom, és ma mégis kitört belőlem az elkeseredés és a megalázottságom. Sír-tam és sírok. Mit segít ez rajtam? Utolsó ember vagyok, aki el tudom viselni ezt a szerelmet, ahol állandóan érzem a félést. Tudom, hogy szeretsz, de milyen rettenetes hallani egymás után először azt, hogy nagyon szeretsz, nem bánsz semmit, azután jön a lehűlés, a megbánás, a félelem, a fogadkozás, hogy soha többé, mert annyira nem szeretsz, hogy józanul is tudd azt mondani, hogy nem bánsz semmit. Gyáva vagy. Igen, ez a szó fejez ki legjobban téged. Szeretsz, de nem mersz elindulni velem nyíltan. Pedig ha az van megírva, hogy egyszer vége lesz ennek is, akkor nem állok az utadba se mint feleséged, se így. Tőlem félsz, az együttéléstől; az anyagi gondtól; a tehetséged elvesztésétől; mitől? Gyáva vagy, igen. Nem mered magad teljesen adni, s így kínozod magad is, engem is. – Pedig, istenem, milyen rettentő boldogan élhetnénk. És ha tényleg vége volna is hamar? El lehet

válni mindig, és legalább együtt töltöttünk olyan időt is, amire biztosan mindig szeretettel gondolnánk vissza; és legalább lehetne gyermekem, és ezen keresztül maradnál meg legalább a számomra. Így én nem bírom a kínlódást már. Hiszen lassan pusztulok is. Most kezdjem előlről, csináljam ismét ugyanazt majd előbb-utóbb, amit 1-jén? Ezt nemcsak fizikailag nem bírom, hanem lelkileg se. Ezt meg tudtam tenni most, hogy lásd egész határozottan, hogy nem akartalak, nem is akarok megfogni, hogy szeretlek annyira, hogy életem legnagyobb vágyát teljesülés nélkül hagyjam, lemondtam róla. Nincs bennem talán semmi, ami hosszabb időre le tudna kötni? Hiszen gondolkozhatom ezen még eleget, időm van rá bőven. Más következtetést azonban úgysem tudok levonni, mint hogy még mindig nem szeretsz eléggé. Még el tudod képzelni, hogy én másé is lehetek rajtad kívül. Jaj, már nem is bírok gondolkozni. Amint kimondom az egyik felét, nyomban előtolakszik az ellenérv, és agyonüti az elsőt. Megőrülök! Íszonyúan szenvedek, és nem hiszem, hogy el tudnám viselni az elválást. Csak bátrabb volnék, hogy meg tudnék halni. Meg volna minden oldva. Búsulnál most egy ideig, lelkiismeret-furdalásod is volna (alaptalanul), de azután?... Élnél tovább, és minden volna minden. Nekem pedig sokkal jobb lenne most meghalni, amikor még érzem, hogy szeretsz, mint majd akkor esetleg, ha már vége lesz mindennek. De hiszen én élni akarok, néked akarok élni. Hiszen minden gondolatom, érzésem, minden percem a tiéd. Ez már nem is szerelem. Ezt már nem tudom szóval kifejezni. Sohase fogom tudni mégse csinálni, hogy feleséged legyek. Ha benned nem lesz meg ennek az akarása, én inkább meghalok, semhogy egy szóval is előmozdítsam. Ma te is szenvedsz biztosan, de így nem. Nem is akarom, hogy egyszer is érezd azt, amit én hónapok óta magamba fojtva kínlódok.

1921. október 12.

Ma megmondtam neki, hogy a felesége kívánok lenni. Szegényem, megrémültél. Pedig egészen bizonyos, hogy nem járnál te rosszul. Én szerencsétlen leszek így is, úgy is, de előbb boldog akarok lenni. Ha már nem lehet a földön az, hogy egy egész életet nyugodtan, boldogan élhessek le, legalább rövid időre akarok boldog lenni. Legalább gyerekem lehetne tőled, hogy az tölthetné be azután azt az időt, amit majd egyedül kell eltöltenem. Miért is találkoztunk, ha nem lehetünk teljesen egymáséi? Nagyon, nagyon szeretlek, kívánlak, és nem tudok mit kitalálni, hogy örömed legyen, hogy legalább pillanatokra boldognak lássalak. Egészen biztos, hogy szó nélkül tudnék meghalni is érted, ha ez valamiképp hasznodra lehetne. Most talán félsz, hogy behálózlak, és elvitetem magam véled. Igazán félre tudnék állni mellőled, ha tudnám, hogy valamiképp is károdra vagyok, vagy hátráltatlak. De ez nem igaz! Ezt én biztosan tudom! Tudom, hogy neked sokkal jobb lenne az életed akkor, ha velem indulnál el. Tudom, hogy meg tudnám könnyíteni számodra az élet sok nehézségét, és meleggé tudnám tenni a

mindennapi rideg életed. Együtt dolgoznánk, együtt örülnénk, együtt viselnénk a gondokat, és így minden könnyebb volna, jobb. De nem akarsz, félsz, gyáva vagy! Nem mered kockára tenni a biztos jelenért a bizonytalan jövőt. Csacsím, te, pedig nagyon szeretsz. Ezt nagyon határozottan érzem. Talán, talán mégis jobb lenne, ha nem volnék? Órjító kínokat szenvedek, és állok tehetetlenül. Elni, élni akarok. Veled, érted! Sajnálak a mai délutánért. Kisgyermek, te. Kapkodtál egyik érvtől a másikhoz, egyik gondolatod a másikért dobtad el. Próbáltál kegyetlen lenni; kemény, rideg. Megpróbáltál szép szóval, szeretettel lebeszélni. Nem kényszerítlek; nem is tudlak; de nem is akarlak. Dehogy bírnám elviselni azt a tudatot, hogy azért vettél el, mert én akartam. Nem, teljesen szabad vagy; nem kívánok én tőled semmit a világon. Egyetlenegy bűnöm van: szeretlek. Magamba szeretnék temetni, hogy mindig velem légy, mindig érezzek, soha mászt meg ne láthass, soha ne szerethess rajtam kívül senkit. Nincs már józan eszem, hiszen örületet írok le folyton; és ha leírnám mindazt, amit érzek, gondolok, kívánok? Lőrinc, Lőrinc, mi történt velem? Biztosan elpusztulok ebben a szerelemben. Nem is kívánom túlélni az elmúlását. Istenem, teljesen megzavarodtam máris. Meg foglak nyugtatni holnap. Nem kell félned tőlem. Nem is fogok beszélni többé erről veled. Ha kínlódnom kell, legyen a kín egészen az enyém; te pedig örülj nekem addig, amíg lehet. Amíg élek, amíg szeretjük egymást. Igen, meg kell alkudnom a sors akaratában. Nem jut egész öröm nekem, miért is jutna? Szeress, egyetlenem, soká. Hadd írjam még le egy örömöm is. Nagyon szép verseket írtál; rólam is. Nagyon örültem nekik. Örültem, mert azt érzem, megvan most már verseidben az is, ami eddig hiányzott. Most már tele lesz mind érzéssel, mert te is tele vagy velem. Egyetlenem, örültem, mert én is hatottam rád annyira, hogy írást váltottam ki belőled. És örültem, mert örülni láttalak. Hiszen tulajdonképp boldognak kellene lennem? Telhetetlen vagyok, de csak azért, mert nagyon, nagyon szeretlek. Érzed te, hogy mennyire?

1921. október 21. éjjel 12 óra

Megint kábulatban élek. Bizonytalanságban. Önző vagy; gyerek vagy. Magad is kínozod, s engem is. Összevissza szaladgál a gondolatom mindenfelé. Tegnap nem találkoztunk, ma találkoztunk ugyan, de nem beszélgettünk. Egy csomó kérdeznivaló belém szorult. Sokszor okozol fájdalmat, s én nem értem, miért teszed. Ilyenkor mindig előtolakszik az a kérdés: nem szeretsz már? – de rögtön felelek is, szeretsz. Érzem, tudom, akarom. Pedig szenvedni fogok még sokat miattad, érted. Ma nagyon szomorú lettem. Elmentél, nem maradtál velem, pedig két napja nem voltunk együtt. Le akarsz szokni rólam? Azt hiszed, jó lesz neked egyedül nélkülem? Azt hiszed, engedlek? De hát mit is akarok veled? – Semmit. Szeretlek. [Szabó Lőrinc írása: (Én is.)]

1921. október 26. este 12 óra

Mi minden történt öt nap alatt? Haragudtál rám, mert tegeződni kezdtem Királlyal, szakítani akartam végleg, majd lemondtam teljesen arról, hogy akarjak a feleséged lenni – és mindezek után tegnap te jelentetted ki, hogy el akarsz venni. Nem értem az egészet. Nem tudok örülni úgy, ahogy kellene. Furcsa minden; az egész élet; csodálkozom. A legjobban annak a kijelentésednek örültem, hogy meggondoltad alaposan az egész házasságot, és nem akarsz, hogy azt higgyem, az én akaratom diadalmaskodott fölötted. Így jó, és én is így akartam. Saját elhatározásod legyen ez, te is így akarjad. Azt akarsz, úgy esküdjünk meg, hogy senki se tudjon róla. Jól van így. Akarom, hogy minden jól legyen. Boldoggá akarlak tenni, és úgy érzem, úgy akarom, hogy legyen erőm hozzá. Mérészség, amit csinálok most már hónapok óta, de mire való az erőm, az akaratom? Ha szeretsz, mindent meg fogok tudni tenni könnyen ahhoz, hogy boldognak, megelégedettnek lássalak. Ha te boldog leszel, én is az leszek. Én pedig minden erőmből boldog akarok lenni.

1921. november 7.

Napok óta ideges vagyok, fáradt. Sokat szenvedek én miattad, Lőrinc. Rossz vagy hozzám sokszor. Nem bántasz, ezt nem teszed; de azért fájdalmat tudsz okozni nagyon. Sokszor kételkedem benned. Ma is, pedig behívtak katonának; féltetek, izgulok miattad, és ma is azt gondolom, hátha nem volna szabad mégsem hozzád mennem. Hiszen félsz az emberek véleményétől, szégyenled magad amiatt, hogy meg akarsz nősülni. Én pedig csináljak végig még egy október 1-jét. Most nem fogom olyan jól bírni, sokkal gyengébb vagyok. Már nagyon kimerültem. Miattad leszek csúnya, pedig neked akarok szép lenni. Hogy lehet megcsinálni a felmentéset? Istenem! Rettenetes, milyen nehéz az élet, és milyen szörnyen egyedül vagyok. Milyen gyarló a szó, mennyire nem tudom kifejezni magam senkinek. Még magamnak sem tudom szavakba öntve megmondani, miért is vagyok elkeseredve. Te sem akarsz megérteni; te sem akarsz jó lenni hozzám; én ismét csak adjam magam, és ne is legyek érték neked? Hát így lesz ez örökké? Valami mindig be kell hogy sötétítse az életem? Nem látod, hogy az én szerelmem nem rombol, az éltet, miért félsz? Lehet, hogy bolond vagyok, túlságosan érzékeny, és te tulajdonképp nagyon szeretsz. Férfi vagy, önző, aki a pillanatnyi jó érzésért talán el tudnál ejteni szerelmet, boldogságot, mindent. Szeretném, ha elég volna az erőm erre az életre, amit el akarok veled kezdeni, és tudnék neked oly sokat segíteni, amennyit én szeretnék. Édes, egyetlen szívem, nagyon szeretlek. Nem hagyom letörni magam miattad se, mert neked is szükséged van rám.

1921. november 10.

Voltam ma orvosnál. Nincs baj, úgy látszik. Ma szólt Lőrinc apának is. Sőt elmondott neki mindent. Ez borzasztó nekem. Hogy fogok apám szemébe nézni most már? Pedig nem szégyenlem magam. Nem bánok semmit. Ha nem lettem volna a felesége, akkor se bánám. De ez kettőnk dolga volt, és a papa is férfi mégiscsak, és én nagyon szégyenlem magam. Szeretnék már túl lenni az esküvőn, hogy rendes, nyugalmas életet élhetnénk. Kell, hogy boldog légy, hogy meg tudjak adni neked minden örömet. Szegénykém, csak sikerülne a katonaságot valahogy elintézni. Én bízom a sikerben. Nagyon jó érzés az, hogy nagyon szeretsz. Teljesen biztos vagyok ebben. Csak túl volnánk már mindenben!

1921. november 13. este

Ma az egész napot együtt töltöttük el. Mintha már tényleg férj-feleség volnánk. Ma először mondtad ki, hogy te is vágyódsz az után, hogy együtt lakjunk minél előbb. Mikor lesz ez már?

Apával ma beszéltem először az egész dologról. Nagyon kemény dolgokat mondott nekem. Hát rossz vagyok tényleg? Nem érzem magam annak. Inkább bolond vagyok. Sokszor vagyok nagyon szomorú, elkeseredett. Boldog leszek? De mi lesz a gyerekekkel? Nem akarod, hogy legyen. Addig nem szabad, hogy én akarjam. De akard te is. Sokat meséltél ma az elmúltakról. Istenem, mi lesz velem? Hogy mi volt, az nem bánt ma, de félek a jövőtől. Nem bírnám elviselni, hogy úgy élj mellettem valaha is. Hogy én csak egy legyek a sok között. Tudom, hogy nagyon szeretsz, azt is tudom, hogy meg tudlak tartani, és mégis kell arra is gondolnom, hogy hátha megunsz egy nap, vagy szükséged lesz változatosságra, vagy nem tudom, mire. Nem bírnám elviselni. Magam utálok ma nagyon, mert nem tudom, hogy rossz vagyok-e. Szörnyű.

1921. december 9. délután 1/25

Betegen fekszem, nagyon fáradt vagyok. Mancitól tudom, Lőrincnek sikerült szabadságot kapnia a katonaságtól. Szegénykém, sok izgalmon mentél keresztül most egy hónap alatt. Jó lenne már az esküvőn is túl lenni, hogy ne lenne már semmi félig elintézett ügyünk. Szeretném, ha már rendes kerékvágásban menne minden. Csak egészséges lennék, hogy bírjam azt a munkát, gondot, ami vár rám, s amit én a lehető legjobban akarok végezni. Még végig kell csinálnom újra azt, amit október 1-jén. Istenem, ettől nagyon félek. Borzasztó, hogy meg kell fizetnem érted. Ugye, jó leszel hozzám, szeretni fogsz? Ha szeret-

ni fogsz, mindenhez dupla erőm és kedvem lesz. Olyan jó lenne egy kis nyugalom, béke, megelégedettség. Úgy vágyom a nyugalmas csend után.

1921. december 19. délben

Még mindig beteg vagyok, de már nem fekszem. Annyi erőre volna szükségem, és jóformán semmivel se rendelkezem. Hogy bírok dolgozni, jókedvű lenni, ha beteg vagyok? Pedig hogy boldog lehessenek, nagy részben tőlem függ. Az orvostól nagyon félek. Ha erre gondolok, nyomban szeretnék meghalni inkább, semhogy még egyszer végigcsináljam. És hiába, ha szükség van rá, meg kell csinálnom, mert megígértem. Már nem is vágyom úgy gyerek után, mert eddig is annyit szenvedtem már miatta. Talán nem is bírnék világra hozni gyereket. Úgy látszik, gyengébb vagyok, mint ahogy képzeltem. Nap nap után rosszul vagyok, azt hiszem, ettől kínlódom már második hónapja, és a végeredmény egy nagy kínlódás lesz, és – semmi. Fogy az erőm, és magam se tudom, miért.

1921. december? (sic!)

Egész életemben egy kívánságom volt; folytatásom legyen, élet legyen, enyém. Véreből való vér, húsból való hús. Érzem benne magam és valakit, akit szeretek. Másodszor állok a beteljesülés előtt, és másodszor kell eldobnom magamtól. Mégse elég erős életem egyetlen nagy kívánsága? Mégis erősebb bennem a szerelem? Vagy az ész? Kimondhatatlanul kínlódom, mert félek. Ha gondolkozom, a halálveríték üt ki rajtam, oly erős a félelmem. És mégis meg fogom tenni. Az előérzetem pedig rossz. Az én megérzéseim pedig nem csálnak. Minden úgy történt eddig, ahogy megéreztem. Lehet, hogy meghalok?! Akkor vége. Kimegyek az életből anélkül, hogy vágyam elértem volna. Pedig itt van, csak nem kellene elengednem. És mi lesz veled? Mi lesz? Semmi. Szomorkodni fogsz, hiányozni is fogok, azután jön az élet, s én megmaradok emléknék. Te élni fogsz, szeretni fogsz újra. De kell is, hogy élj, mert rád szüksége van az emberiségnek. Nem szabad, hogy én akár élve, akár holtan húzzalak a porba, nyűg legyek az életeden. De miért gondolok halálra? Még annyi egyéb rossz is érhet, miért a halál volna az, amit érzek?

1921. december 29.

Túl vagyok ismét a kínon. Szegénykém, velem szenvedtél te is. Nekem megnyugtató volt, hogy bent voltál a szobában. A magam fájdalmán keresztül is sajnáltalak, mert tudtam, hogy velem szenvedsz. Utána én sírtam, és te rám

borultál zokogva, olyan boldog voltam, mert éreztem, mennyire szeretsz. Édes egyetlenem, adni szerettél volna a fájdalmaimért cserébe valamit; ígérted, hogy nem titkolod tovább senki előtt a házasságunk, ígérted, hogy soha nem engeded, hogy nekem végig kelljen szenvednem ugyanezt, mindent ígértél. Én kicsi fiam, én szerelmem, ne adj mást, mint a szerelmed, és én szívesen teszek meg mindent, szívesen szenvedek érted bármit. Ugye, boldogok lehetünk, hiszen nagyon szeretjük egymást? Mikor a karomban tartalak, és látom a szemed szerelemtől felém csillogni, úgy szeretném, ha az örökkévalóságig érezhetném ugyanezt a boldogságot, amit akkor, és soha nem kellene elengednem a fejed a mellemről. Enyém vagy, és én olyan nagynak, erősnek, biztosnak érzem magam az élet előtt állva ebben a tudatban. Van valakim, aki az enyém, mert nekem adta magát, és én az övé vagyok. Van kiért élnem, tudom, kiért dolgozzam. Istenem, engedd, hogy ez így maradhasson. Engedd, hogy egyszer mégis lehessen egy kicsi meleg fiam, fiunk. Ha ez mind beteljesülhetne, akkor olyan sokat adott az élet, hogy én alázattal kell hogy fejet hajtsak.

1922. február 28.

Férjnél vagyok; elértem, hogy nyíltan is együtt lehetek Lőrincel. Azt hiszem, boldognak is mondhatom magam. Én teljesen boldog sohase lehetek, mert amint egyvalamit elértem, máris vágyom valami másra. December óta féltetem magam. Minden ok nélkül fáradt, kimerült vagyok folyton. Ezért mondok le végre a gyerekről is. Szegény Lőrincet csak nem hagyhatnám itt gyerekekkel. Mit is csinálna vele? Egyetlen, évek óta tartó hatalmas vágyam ezzel oda van. Pedig milyen erős, hatalmas érzés bennem az anyai. Minden porcikám gyerek után kiált. Hányszor elképzeltem magamnak a fiam, Lőrinc fiát. Erős, okos kis barna szemű lurkót. Nem lehet. Lőrinc se akarja, de most már magamra nem merek számítani, felnevelni pedig kell, ha szegénykét a világra hozom. Talán a sors keze rendezi úgy a dolgokat, hogy magamnak és Lőrincnek maradhassak, amíg élek, mert tudja, ha gyerekem volna, az lenne a legfontosabb számomra.

1924. június 5. délután

Május huszonkettedike óta tudom – mert Lőrinc is megmondta –, hogy mióta már a felesége vagyok, rajtam kívül sok nő volt az életében. Sejtettem ezt már régen, és kínlódtam is emiatt eleget. Hogy mit éreztem, amikor ezt megtudtam, azt leírni nem is tudom. Megállt bennem az élet, szinte halottnak éreztem magam. Hát ezt is lehetett? Nem számított a szeretet, a jóság, a türelem. Neki kellett, mert ő más, neki kellett. Kellott a hatalmát éreznie, hogy győz, hogy eléri a célját. Erre kell az akarat és az erő? Rég megmondtam, hogy ha ezt meg-

teszi, elmegyek. Tudta, hogy ezt nem csak úgy mondom, a levegőbe, és mégis. Mikor beszéltünk erről, azt mondta, hogy örül, hogy már nem kell tovább hazudni, hogy felszabadult, hogy most már egészen itthon van, mert eddig fél lábbal mindig kint volt, másnál. Akarja, hogy maradjak vele továbbra is, mert szüksége van rám, s mert most már tudja, hogy a más az semmi, hogy nem érdemes próbálni. Mondta, hogy szeret, szerelmes, elég leszek neki mindig, többé meg nem csal, és sírt ő is. Ez már a harmadik napon volt. Tudja, hogy neki én vagyok az egyetlen embere, hiszen olyan egyedül áll az életben. Ezt tudom én is. Sajnálom szegényt, és maradtam. Maradtam, megaláztam magam önmagam előtt. Elvesztettem magam teljesen. Hogy mit szenvedek itt magamban, egyedül ha vagyok, azt senki se tudja, nem is fogja tudni. Elhatároztam, hogy lehetőleg kerülöm a beszédet arról, ami elmúlt, mert csak kínozzuk egymást. Lőrinc engem meg nem fog érteni soha, se én őt, olyan nagy a különbség. Ő most már kiszenvetde magát egy pár nap alatt. Nem bánt meg semmit, hiszen szép volt, és főleg jó, de sajnált engem, látva a kínlódásom, és ez fájt neki. Hát ne lássa, és ne sajnáljon engem ő se. Legalább ne lenne goromba és kíméletlen; talán akkor kibírnám az életet vele tovább is, talán szeretni is tudnám. Így nem lesz jó vége. Nem fogom bírni a harcot magam ellenére. Természetem ellen tettem, mikor maradtam, és elviseltem azt a tudatot, hogy osztoztak velem mások is. Sokan, mondta Lőrinc. Undorító! Ez a férfi, a külön ember, és mi nők, és én is, csak állatok vagyunk?! Tulajdonképp ez igaz is, hiszen hagyjuk, hogy tapossanak rajtunk, ezzel el is ismertük a fölényüket, hatalmukat. Mert most már tudok legalább, ha velem van, valaki másra is gondolni, ha magam vagyok, akkor nem. A legkülönbözőbb dolgokra kell gondolnom, a legkülönbözőbb helyzetekre. Olyan jó volna szabadjára engednem magam, és ordítani, örjöngeni, botrányt botrányra halmozni, hogy kiéljem a kínlódásom, hogy enyhítsem a fájdalmam. De nem szabad, hiszen vissza nem lehet semmit se csinálni – Lőrinc nem is csinálná, ha lehetne se, mert neki kellett –, ó, istenem! El lehet ezt felejtetni, le lehet ezt mosni, meg lehet ettől szabadulni? Tud valaki elégtételt adni nekem? Talán lehetne is? Ha szeretne úgy Lőrinc, hogy én állandóan érezném a melegségét, a szeretetét. Nagyon fiatal ő még, nem tud így szeretni. Kegyetlen tud lenni még annak az árán is, hogy fáj neki is ugyanakkor. Miért kell nekünk folyton harcolnunk egymással? Azt mondta Lőrinc, tekintsük úgy, mintha most házasodtunk volna össze, és kezdjünk új életet. Ez egy új házasság, amiben még az a pár jó hét is hiányzik, ami a kezdetén megvolt. Nem lesz nekem elég erőm az élethez. Még csodálkoznak az emberek, ha rosszul nézek ki? Hát lehet ez másképp? Nem ok nélkül fogytam egész télen éppúgy, ahogy a Tátarában szerzett pár kilométer se ok nélkül adogatom lassan le. Valahogy csak lesz, én nagyon fáradt vagyok. Igyekszem a kötelességem lehetőleg jól végezni, sőt minél többet dolgozni, hogy minél kevesebb időm maradjon a gondolkozásra. Szegény, kicsi, jó anyám, mennyit gondolok most rád. Te se bírtad az életet, mért bírná a lányod? A gyereket szerencsére az apja nagyon szereti, ha anyja nem is marad majd, az apja szeretettel fogja gondját viselni.

Szabó Lőrincné naplói a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letétjében található. Először publikálva: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 13–37. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmi-akademia.hu>.

Szabó Lőrinc és felesége úti feljegyzése (1925)

Karszt, tenger első megpillantása.

Trieszt: Kikötő, első bár, város, Miramare, Grignano, hajón.

Velence: Mestréből a hídon túl, Canale Grande, S. Marco, szűk uccák, lakáske-resés, Albergo Trieste, vacsora: Manin-Pilzen, moszkító, reggel Jolanda, Mer-
ceria, Doge-palota, Campanile, Lido, stabilimento, Excelsior, motoron vissza,
zene a Piazzettán, Siklós, Flórián, fodrász, barangolások.

Cortina d'Ampezzo: Calalzótól dolomitvasút, eső. Hotel Posta, Attilio Carretta,
séta esőben, autóiroda, reggel indulás autón.

Dolomitok útja: Pocol, Falzarego, Arabba, Col di Lana, Pordoi, Sella-Joch
(ebéd, gyopár), szerpentin, Canazei, Karersee hotel, Eggental, Bozen.

Bolzano: Luna, levél, Seilbahn, este a Walterplatz, barangolások, Geothestrassé,
Via Portici.

Meran: Európa, Avelengo, kötélvasút, Sulfner albergo, Belvedere, kis tó a hegy
tetején, Füllnerhütte, két és fél órás várakozás, kivilágított Merán felülről, Me-
ránban sétálások, Kurpromenád.

Spondinig: Val Venostán át vasút, egy órai késés, autó.

Stelvio: Gomagoi, Sulden-elágazás, Trafoi, autócsereberék, Ortler-gleccserek,
szerpentin, sofőrrémület, Franzeshöhe, kavicsok a patakban, emelkedés, Stül-
fer-hágó, hólabda, francia út, uzsonnakáv, romok, lefelé jégeső, III. Cantoniera,
alagutak, Bormio Nuove, várakozás Bormio Vecchióban, autóút Tiranóig, villa-
mosvasút, éjszaka a Comói-tó Colicótól Leccóig, Monza, Milano, Hotel Plinio.

Milánó: séta, Portici, Via Dante, Duomo, Scala, irodák és fürdő, a föld alatt,
Leonardo-szobor, Utolsó Vacsora és a dominikánus klostrom, délután *Como*, es-
te séta a Portici környékén, villanyreklámok.

Como: Volta-szobor, Piazza Cavour, gyümölcsfagylalt, szél, lapok írása, Comói-
tó, dóm, elegancia, szél és por, felülfizetés a vasúton, vissza Milánóba.

Milánó megint; selyemvásárlás, bár, ebédek és vacsorák a főtéren, séta, villamo-
sok, északi pályaudvar és Hotel Plinio.

Genua: Milánóból villanyvonaton a Pó hídja, sok alagút, szennyes házak, Föld-
közi-tenger, pályaudvar előtt a Columbus tér. Kis hotel, fölötte jobbra a Mira-
mare hotel. Villamoson a „Circonvallazione”-n s a Piazza De Ferrariira. Börze,
déli növények, „Via Venti Settembre” árkádjai, boltjai, nagyszerű díszítésű há-

zai. Klára szöke etonfejét (velencei borbély) megnézi mindenki. Négerek. St. Lorenzo templom: nénik legyezik magukat, a sekrestyés a templomban ebédel. Séta ronda utcákon a tenger felé. Halpiac. Régi kikötő, sok bárka, rengeteg hajó. Fürdőt keresünk. Villamoson egy roppant hosszú betontengerparton. Este megint a De Ferraritól minden irányban séták. „Bomba.” Feketeingesek. Korcsmák éjszaka, ijesztő. Másnap főpostán nincs levél, később sem. Autótaxin a Lido d’Albaróra, rengeteg építkezés. Elhagyott hotelban fagyalt, mérés, kert, fürdőző emberek a sziklás parton, futball. A fehér teraszon irtózatossá válik a hőség. Kék tengeren messze Afrika felé fekete hajó távolodik. Jobbra-balra tüzes kék tengerpart, sok apró faluval. Vissza villamoson, kora délután, fáradtan. Térkép- és menetrend-nézegetés egy utazási irodában, főposta, csavargás. Bevásárlás, főzélékféle papírban, bor. Hotelban vacsora, Lőrinc este elmegy. Klára gyengélkedik.

Velence felé: Genuából kora reggel, hordár, a vasúton roppant embertömeg, vasárnapi kirándulók. Helyet kapunk. Milánóban átszállás: állni kell zsúfolt vonaton, iszonyú melegben. Udvarias olaszok. A Garda-tó előtt helyet kapunk. Fagyaltok. Verona táján német turisták eltépik Klára harisnyáját. Klára folyton rosszabbul van. Mestre, vasúti híd megint a tengeren, Velence. Tóth Gyula penziójában, betegség, láz, nem lehet lenyomni, levél Mikesnek egy idegen nővel, orvoságok, két egész nap a szobában. Szűk utca, lárma. Orvos, aki mintha ripacs színész volna. Láz leszáll. Reggel indulunk, kis körrel érintve a Szent Márk teret. Klára alig vánszorog. Hordárral és gyalog a Rialto-hídig, onnan vaporetto. Velencében sikerül elfogni egész Pestig a közvetlen vagon. Magyarok.

Triest: Lőrinc leszáll, félórát csavarog, a vonat a nyílt pályán. Hideg víz. Éjszakai utazás, betegség újul, Klárát nem érdekli a végső tengeri kilátás sem. Határ, vámvizsgálat, poloska, szörnyű éjszaka után sikeres csempészés és

Magyarország: reggeli az étkeződben a Balaton partján, nagyon drága. Érkezés a Déli Vasúton, bérkocsin haza.

Szabó Lőrinc és felesége 1925. augusztus 2. és 18. között tartózkodott Észak-Olaszországban. Szabó Lőrinc az út egy részét előző évben is bejárta egyedül. Úti feljegyzéseikben vegyesen használják a helynevek olasz és osztrák és természetesen magyar változatát. Hazatérésük után az út élményéből írja a költő e korszaka legjelentősebb versét, az *Óda a genovai kikötőhöz* címűt. A feljegyzést először Kabdebó Lóránt közölte a *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)* kötet (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989.) jegyzeteiben, a 61. számú levél jegyzeteként (635–637.). E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

A feljegyzés kéziratja azóta a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került hagyatéki letétként, ennek alapján javítottuk a szövegét. Az úton készített jegyzet neveit (a többnyelvűséget továbbra is megtartva) korrigálva közöljük. A kurzivált részek az eredeti kéziratban aláhúzottan szerepelnek.

Szabó Lőrincné naplója

(1928. augusztustól október 31-ig)

Olyan nagyon szeretnék túl lenni mindenem. Félek, hogy beszélni nem tudok majd, azért próbálom leírni. Elolvastam az írásaimat, miket írtam rólad, magamról az első idők óta. Rettenetes kínokat juttatott az a könyv eszembe. El kellene olvasnod, hogy lásd, milyen rég szerettelek már, s mennyire mindent azért tettem, hogy neked jó legyen. Kinevetnél, mert gyerekes, ügyetlen írás, de nekem most már ez nem fontos. Azt bizonyítja, hogy mindig azt hittem, használlok neked, hogy mindig azt akartam elérni, szeress, de ne kényszerből légy jó, udvarias. Azt hittem, hogy ha én le tudok mondani, ha szenvedni fogok csendben, ha eltűnök mindent, ha látni fogod, hogy éveken át érted, egyedül csak érted élek, szeretni fogsz. Szerelemmel, s elég leszek neked. Látni fogod – gondoltam –, hogy ezt a teljes fölolvadást benned mástól nem kapod meg, s érdemes miattam, nem is miattam, magad miatt, kettőnk életéért legyőznöd minden mást, s tudsz az enyém lenni. A naplóm utolsó részében van az, amikor én el akartam menni. Maradtam mégis, mert azt mondtad: most már tudod, hogy nem érdemes próbálni, hogy most már tudod, hogy én vagyok neked a legfontosabb, hogy szeretsz, szerelmes vagy belém, sírtál, azt mondtad, olyan egyedül állsz – ha én nem vagyok veled – a világban. Hogy nem fogsz megcsalni többé. Abból az írásból is látszik, hogy én nem bíztam ebben az érzésben. Később, mikor láttam – szegény gyerekek –, hogy nem tartod úgyse meg, amit ígértél, felmentettelek. Élj szabadon, ne érezd azt, hogy az ellenséged vagyok, ne bénulj meg amiatt, hogy hazudnod kell. Ha nem is mondtad el a részleteket, legalább nem kellett hazudnod, hogy hű vagy hozzám. Ezt is azért bírtam elviselni, mert hittem az én szerelmem erejében, olyan rendületlenül hittem, hogy egyszer még boldog lehetek. Nem ajándékot akartam kapni, hanem őszinte, tiszta szerelmet elérni. Olyan, ami neked és nekem ad boldogságot. Ezeket nagyjában tudod úgyis. – Most telefonáltál, újra gyöngülök, és ez rémes. – Úgy szeretnék megváltani, édes szívem. Nem bírlak, mert ember vagyok, önző vagyok, és most, hogy tudod már, hogy nagyon szeretlek, nincs annyi erőm se a lemondásra, mint amennyi volt még tegnap is. Most már mindegy nekem, meghalok, édesem. Olyan nagyon szeretnék! Ne haragudj rám. Kínzás ez, de azt hiszem, az én és a te számodra is jó volna. Ha te tudod, hogy szeretlek, hogy csak úgy bírom most már az életet, ha az enyém vagy egészen, ha semmi hazugság nincs köztünk. Kedvesem, én azt is tu-

dom, hogy te ezt nem bírod megcsinálni. Ne haragudj, olyan nagyon kérlek, de a te sajnálatod irántam most olyan erős, hogy azt hiszed, képes leszel még szeretni is. De értsd meg, ezt nem lehet akarni. A szeretet nem elég; az van, sok van benned irántam. Ez megtéveszt most. Nem akarok még egy kiábrándulást. Az még rémesebb volna, mert nekem most már semmim se maradt. Teljesen kiadom magam neked, tudhattad volna mindezt magadtól is, ha szerettéll volna igazán. – Nagyon hálás vagyok azért, hogy eljöttél hozzám, elmondtál mindent, hittél bennem. Te most csálódtál, mert nem bírtalak olyan szerelemmel szeretni, amilyennel akartad, hogy szeresselek. Én is azt hittem, hogy minden áldozatra képes vagyok azért, hogy te örülj, boldog lehess, és lásd, hogy én magammal nem törődöm. Nem bírtam. Kedvesem, most úgy szeretném, ha az a sok visszafojtott gyöngédségem mind itt tudnám elmondani neked. Olyan nagyon kívánom most már, hogy lásd az egész szívemet, nem azért, hogy sajnálhass, csak azért, hogy megérts. Mindig jót akartam neked, csak nagyon büszkének születtem, nem bírtam ki is fejezni. Nem bírtam elég kedves lenni hozzád, mert éreztem, hogy nem szeretsz. Annyiszor szégyelltem magam, ha közeledtem, s nem értetted meg az én nagy zavaromat. Most nem bánom már, ha látsz, ha látod, hogy szeretlek, rettenetesen szeretlek. Akarom, hogy boldog légy. Nem bírom úgy, ahogy te szeretted volna, édesem, próbáld meg te azt, hogy kiengedsz az életből. Nekem olyan jó volna. Szeretném, ha megértenéd, hogy boldoggá teszel, ha beleegyezel ebbe, mert én akkor hihetem azt, hogy megváltottalak. Légy erős, édes szívem, hidd el, jó lesz neked. Meg fogsz nyugodni hamar, mert fogod tudni, hogy nekem jó. Nagyon jó volna! Könyörgök, engedj el úgy, hogy nem haragszol rám. Nem akarom, hogy ha nem leszek, azt érezd, hogy ezzel akartam megbénítani az életed. Nem hiszed el, amit mondok, biztosan, mert nem tudok meggyőzően beszélni. Örülök, ha neked szabaddá tehetem az életet, és örülök, ha magamtól megszabadulok. Nem fáj erre gondolni. Szinte megnyugodtam most, mert azt hiszem, hogy így jó lesz. Látod, én meghalhatok úgy is, hogy te nem nyugszol ebbe meg, nekem akkor is jó volna, de nem azt akarom ezzel elérni csak, hogy én legyek elintézve. Azt akarom, hogy te is boldogan fogadd el ezt tőlem. Annyi mindent szeretnék mondani neked. Most már úgy szeretném, hogy lásd mindent. Tudd meg, hogy rossz, kurva akartam lenni azért, hogy szeress, hogy rettenetes volt ez nekem, s én próbáltam eljutni oda, de nem bírtam. Tudd, hogy kacérkodtam azért, hogy lásd, tetszem másnak is. Azért vettem ruhát, cipőt, hogy szép legyek, hogy jobban észrevedd, ami kívánatos rajtam. Rettenetes volt ez a hét év. Rettenetes, mennyi erőm ment el. Tudd meg azt is, hogy az érzékeim miatt is sokat szenvedtem. Nagyon szégyenlem ezt is. Nem volt elég az, amit szerelem nélkül kaptam tőled. Meg voltam alázva legtöbbször, mert azt éreztem, úgy vagy velem, mint akárki mással, az utcáról is. Ne haragudj, újra kérlek, de én mindenben túl akarok lenni. Ott a Tátrában is kínlódtam, ott jöttem rá, hogy van érzékiség bennem is, de el van nyomva. Az, hogy nekem ott tetszett egy férfi, az vezetett erre rá. Úgy utáltam magam emiatt. Próbáltam hozzád menekülni a levelemben. Úgy vártam,

hogyan kezdet nyújtsz, magadhoz húzol, és nem kell kínlódnom. Nem akartál tudni semmiről. Egyedül maradtam, és kínoztam magam eggyel több dologért. Azóta többször harcoltam magammal. Mindig hozzád menekültem. Erős voltam, mert szerettelek, és soha nem jutottam el odáig, hogy úrrá lehetett volna rajtam az érzékiség. Még rólad is le akartam mondani, hogy elszokjak minden érzékiségtől. Ezt nem engedted. Megértesz te most engem? Érzed, hogy semmi rossz érzésem nincs irántad? Szeretném, hogy egészen tudd végre, ki voltam. Biztosan sokszor rossz volt neked, amit tettem, pedig érted volt minden. Hibáztam. Hibáztam végig. Ha nem hibáztam volna, ma már boldognak kellene lennem. Adtam, adtam magam, de nem volt sok hasznod belőlem. Szegénykém, ne akard, hogy az utadba álljak, s kénytelen légy meggyűlölni. Engedj, édesem, engedj el most, amikor boldogan tudok elmenni, mert hiszek abban, hogy használok neked. Ne akard, hogy most próbáljunk erőnkön fölül élni, s a keserűség nőjön lelkünkbe esetleg egymás iránt. Igyekszem józan lenni és mindent látni. Elolvastam egy csomó versed is, amit magamnál találtam, azokból is érzem, hogy ma még az a szerelmed erős, annak van joga az élethez. Te kaptál – mondtad – sok mindent attól a szerelemtől. Én csak akartam adni, de nem tudtam. Éld ki, kedvesem, és nyugodj meg. Róla nem mondok semmit, tudom, hogy van benned életösztön sok, és remélem, hogy tudni fogod majd később, mi jó neked. Ha én elmegyek, úgyis el kell múlni majd egy időnek, míg tényleg szabad lehetsz, azalatt pedig biztosan mindent tisztán fogsz látni. Ezeket volt a legnehezebb mondanom, mert nem magamra vonatkozik, de kellett ezt is.

Azt hiszem, mindent tudsz rólam. Most lettem fenntartás nélkül a tied. Milyen rémes is az, hogy van szerelem. Hányszor megtagadtam, mert nem akartam kínlódni miatta. Mennyit írtam, és még milyen sokat tudnék. Olyan jó, hogy neked mondhattam meg, hogy szeretlek. Vagyis én is szabad vagyok, én is szerethetlek nyíltan, nem akarom többé szégyellni magam. Nekem most már minden mindegy. Kedvesem! Egyetlenem, ugye, elmehetek, ugye, nem haragszol rám? A telefonnal megzavartál, pedig vártam. Milyen jó lett volna pedig boldognak lenni. Három napom volt. Ezt is köszönöm. Szeretném hinni, hogy szeretted legalább akkor, de ezt se bírom. Rémes, rémes minden. Az az egyetlen igaz megoldás, amit én akarok.

Még azt kérem – nem lesz nehéz megtenned –, hogy kis Klárát nagyon szeresd. Úgyis szereted, tudom, de igyekezz törődni vele mindig és a bizalmát megnyerni. Szegényke nem is jön most hozzám, mert látja, hogy valami bajom van. Különben róla beszélünk még. Neki nem szabad majd megtudni, hogy én miért nem lehettem mellette. Ugye, megértettél, nem vetsz meg, és ugye, szeretsz is úgy, ahogy eddig?

Most már nem magának írok, egyedül magamnak. Nem engedte, hogy meghaljak. Olyan jó lett volna. Most már csak legyen erőm végigcsinálni mindent. Üres, fásult, zsidadt vagyok egészen. Néha percekre elmúlik ez, akkor retentetes élesen fáj minden. Lőrinc sokszor mondta ezekben a napokban, hogy kegyet-

len, komisz vagyok. Neki idegen. Pedig emberi, igaz emberi tulajdonság volt, és ez is van bennem. Ha volna erőm csak komisznak vagy csak jónak lenni, mennyivel egyszerűbb lenne az életem. Sokszor, ha jó voltam, örömöm volt benne. Most fáj; olyan borzasztóan szenvedek. Egyik éjjel tudtam felszabadulni, tudtam fenn tartás nélkül, szégyen és minden más gátlás nélkül szeretni Lőrincet, s ez nekem nagyon nagy boldogság volt. Még az is, hogy ő másra gondol akkor, mikor én vagyok mellette, olyan erős sajnálatot váltott ki belőlem iránta, hogy nem éreztem a magam fájdalmát. Ma ez nincs már meg. Úgy látszik, az a szerelem lehet Lőrinc mellett az egyetlenféle szerelem, amelyik boldogíthat és boldogulhat is. Soha, soha nem volna szabad kívánnom őt magamnak egészen, akkor lehetnék megelégedett. Micsoda rettenetes hatalom az, amelyik meg tudta velem tétetni mindig azt, ami neki jó. Sokszor lázadtam pedig, végül mégis győzött, s én mellé álltam. Anynyi keserűség van bennem. A nappalok borzalmasabbak, mint az éjjelek. Nappal minden bántás, ami ért az életben, él, körülöttem kering. Minden elmúlt dolog mostanivá válik, frissé, fájóvá. Talán fájóbbá, mint volt akkor, mikor ért, mert akkor el bírtam nyomni magamba. Éltem csak egyik napról a másikra úgy, hogy egyszerűen nem gondolkoztam. Most pedig már muszáj gondolkozni. Olyan értetlenül nézem Lőrincet, akiben ma annyi jóság van, hogy bírt velem úgy élni egész idő alatt. Hogy bírt olyan rettentő sokszor megalázni idegenek, barátok, rokonok előtt, négy szemközt. Hogy bírt megütni, hogy bírt kínozni, hazudni, hazudni olyan borzalmas sokat, olyan rettentő kirtató erővel, állandóan. Istenem, istenem, miért érdemeltem én ilyen életet. Miért nem tudtam soha olyan szerelmet kapni senkitől, mint amelyet én adtam. Pedig nem voltam rossz ember. Rossznak, kegyetlennek kellett volna lennem. Ez vonz. Ez érdekesebb, tudom, sokkal mulatságosabb, változatosabb egy rossz asszony, mint az, aki szeret, s ezért fejet hajt, megbocsát, sőt még csak meg se bocsát, felment. Nehogy éreznie kelljen a másíknak, hogy tartozása van. Csak öreg volnék már. Egészen öreg, ne kínozna már semmilyen kívánság. Ne érezném, hogy az élet tud adni, de csak másnak. Hogy jó volna szerelmet adni és kapni. Mennyire kívánom én, hogy hihessek annak, akit szeretek. Az kell, hogy magam fölött érezzem emberileg, minden jó tulajdonsága erősebb legyen, mint az enyém, vagy gonoszsága legyen olyan teljes, hogy engem meggyőzzön. Lőrinc is erős, szegény, a gyengeségében. Nem bírt mellém állni teljes szívével, de arra volt ereje, hogy engem kényszerítsen az általa hitt igazság mellé. Elment a levél tőle is, tőlem is. Meg bírtam írni. Azt hiszem, végig is fogom tudni csinálni az egészet. Hinni a saját boldogságomban nem tudok. Nem voltam, nem vagyok és nem is lehetek boldog. Most pedig közel hittem magamhoz. Most se voltam elég erős. A szerelem, úgy látszik, mégse tudja az ember erejét emberfölötti erővé változtatni. Kínlódom tovább. Ha igaz lenne mindaz, amit Lőrinc a megoldástól vár, talán egyszer enyhülhetne a fájdal-mam annyira, hogy legalább megelégedetté válhassak. Úgy szeretnék élni, olyan rémeseket szenvedtem már át, mióta élek, és soha, soha én nem voltam senkinek a legfontosabb. Nem kíméltek soha, mert Klári erős, ő kibírja, Klári jó, tőle nem

kell félni. Szeretetből óvni, védeni engem? Az senki eszébe nem jutott soha. Buta voltam, mert azokat, akik engem szerettek nagyon, én kergettem el magamtól. Megérdemlek mindent. Istenem, istenem, vedd el már az eszemet, nem bírok tovább, úgy fáj a szívem, és olyan tehetetlen, gyenge, agyongyötört vagyok ma már, hogy nem bírok verekedni. Mindenki megcsalt mindig, akit szerettem. És én hittem abban olyan hosszú éveken keresztül, hogy a becsületes, kitartó szeretet tud győzni mindenben. Ott hagyott Doki, akiben azt hittem, úgy bízhatom, mint magamban. Adtam a szívem szeretetét neki, egész nyíltágom. Kíméltem őt is folyton. Azt mondtam az evésnél mikor szegények voltunk, együtt éltünk s az étel kevés volt, hogy nem vagyok éhes, hogy neki legyen. Vittem az anyja helyett esküvőre, dolgoztam neki, segítettem rajta. Nem volt alázat és nem is a hála hiányzik érte, hanem a megértetlenség fáj. Elhagyott sőt szidott. Első szerelmem kínozott mindig. Rudnay? szegény, nem tudom hogy lett volna, ha nem beteg. De ő is el mert venni, nem törődött ő se velem, mikor magához kötött. Ő is csak elfogadott. Elfogadta a fiatalágom, a munkaerőm, a szeretetem, a könyörületem, az idegeim egy részét. De őt nem szidom, mert mellette az egész életem olyan volt, hogy ha visszanezék én meg vagyok magammal elégedve. Őt boldoggá tudtam tenni. Neki én voltam a legfontosabb, az egyetlen, a pótolhatatlan. De vele kegyetlen is voltam, mert nem bírtam úgy szeretni, hogy mondani tudtam volna neki azt, hogy örökké csak őt fogom szeretni és senki más nem jön utána. De akkor még olyan fiatal voltam, mellette csak a szerelmi izgalmat ismerhettem meg, de a kielégülést soha. Nem bírtam szerelem nélkül mondani. Nem büntethetne, akkor se, ha volna túlvilág s ő látna és joga volna a büntetéshez. De nem hiszem az örökéletet. És ha mégis van, ott csak megtisztulnak az emberek s akkor jobban ért ő engem, mint én magamat. Ez után jött Laci. Ebben az időben éreztem tisztán, fenntartás nélkül, hogy szerelmes vagyok. Laci jól ismert engem, talán túl jól is. Nem volt erős ember ő sem, az anyja győzött. Maradtam egyedül megint. Csálódva az emberben, aki azóta már milyen sokszor megtagadott. Szégyen bevallani, ha szerettem valakit? Míg engem csókolt, engem ölelt, az alatt az idő alatt volt viszonya, született fia. Ő is megcsalt. Biztosan mással is. Engem ölelt abba az aszszonyba is, mondta, mikor eljött hozzám megtisztulni, – engem nem mert magához húzni, mert engem nemcsak szerettem, hanem becsült is és tisztának akart tudni. Ez sem volt igazi. Az igazi szerelem nem gondolkozik. Magához rántja a másikat, élni akar vele, egyedül vele és nem engedi át másnak. Ennek is vége lett. Szép is volt sok benne, fájdalom is. Ezután közvetlenül jött Lőrinc. Lőrinc hazugsággal, színházzal kezdte, és így csinálta mostanáig. Hogy tudott őrjöngeni értem a legelső napokban már. Milyen lángolásai voltak. Nem szerettem akkor még, azt se hittem eleinte, hogy ő szeret. Kellott Laci után valaki, akit érezzek, aki csókoljon, csak azért is csókoljon. Eleinte játszottam csak, összehasonlítottam, hogy kinek a csókja volt jobb. Később már izgatott, jó volt. Reszkettem órákkal előbb, mikor vártam, az izgalomtól. Ő pedig szívében nyugodt, hideg volt. Neki csak szerető kellett, és ennek érdekében játszott. Laci, aki szentnek akart látni,

pedig szeretett, nem húzott magához, megtette Lőrinc, aki nem szeretett. Később szeretett egy kicsit – én talán már nagyon –, látta, hogy jó vagyok hozzá, hogy nem akarom igába törni, hogy jó feleségnek való nő vagyok, elvett. De akkor is úgy győztem nála, hogy formálisan kidobtam egyszer, mikor már nagyon felgyűlt bennem igazságtalansága, szeretethiánya sértett. Másnap visszajött, könnyörögve, kérve, hogy mégis menjek hozzá, mert már ő akarja. Akkor is azt mondta, hogy hiszi, nincs más nő, aki jobb lehetne az ő számára rajtam kívül. Gyenge voltam, mert szerettem, és mert hittem, hogy az én szerelmem mindenre képes lesz. Hittem azt is, hogy Lőrinc olyan kevésbé fog szeretni, és oly sokszor fog megcsalni, hogy szét fogunk válni. Ezt is vállaltam. Összeházasodtunk. Élünk együtt soká, én kínlódva, ő is biztosan. Megcsalt az esküvőm napján, megcsalt előtte, megcsalt utána. Hazudott, folyton hazudott. Közben itt volt mellettem Emy. Kizsarolt, bántott, még ma is, ahol csak lehet, ezt teszi, elment. Neki is csak adtam, csak segítettem, óvtam. Jött Bözsi. Őt éppen hogy csak nem én szültem. Minden gondolatát tőlem kapta, minden jó érzése az enyém, minden szép utáni vágya az enyém. A szavaimat mondja, a cselekedeteimet másolja. Úgy tartottam vissza mindig a bűntől, ahogy anya nem teheti a gyerekével. Elfogadott mindent. Élni nem tud nélkülem, mert nincs talaj a lába alatt, ha én nem vagyok mellette.

Itt tudott élni mellettem két és fél éve már úgy, hogy megcsalt, elvette Lőrincet tőlem. El bírta viselni, hogy fájdalmimat nézte, amit ő okozott. Hallgatta, hogy szenvedek. Elfogadta, hogy elmondtam sok kínlódásom, amit az ember – én különösen nem szoktam – nem mond el másnak. Én tudtam, hogy szeret, bíztam benne. Tudott így élni. Nem segített rajta az én erőm. Nem fogtam a kezét, nem szidtam, győzött benne a rossz. Most már olyan tökéletesen rossz nem tud lenni, hogy ne fájjon neki, de olyan jó se, hogy le bírja győzni magában. Lőrinc úgy érzi, hogy megtisztult most. Azt hiszi, lesz ereje a barátságra csak, és lesz ereje arra, hogy csak engem szeressen. Nem tudom. Azt szentül hiszem, hogy Bözsi nem szerelmes Lőrincbe. Sohase volt. Érzékei vannak csak. Lőrinc pedig, amit Bözsi-be az érzékiségen felül szeret, az úgyis én vagyok. Ha mindent le lehetne kaparni róla, amit én ráraktam, akkor maradna egy kedves, üres játékszer Bözsi, aki igen alkalmas lehet a szerelmeskedésre, de másra semmire. Lőrincnek pedig ez kevés. Sőt biztos, hogy már rég semmi se lett volna, ha Bözsi Bözsi és nem Klári is, mert rég megcsalta volna. Ezt pedig a Lőrinc hiúsága el nem viseli. Tisztábban látom Bözsit, mint magamat. Lekaparni róla magamat már nem lehet. Lehámlana, legalábbis nagyon sok róla, ha elhagynám, de ma már kínlódna. Nem soká, ez is biztos, mert olyan könnyelmű tud lenni, hogy az páratlan. Nem fogom elhagyni. Milyen rettentő súlynak érzem magamon ezt a feladatot. Még egyszer megpróbálok hinni Lőrincnek. Most, amikor felszabadultnak érzi magát, talán könnyebb lesz neki jónak lenni. Hogy szeret engem nagyon, ezt ma már biztosan érzem, de amíg az én szenvedésem nem tudja meggyógyítani, addig boldogok ketten együtt nem lehetünk. Hogy fáj nekem az ő gyöngesége. Hogy tud még ma is – amikor

pedig eldöntötte magában, hogy én vagyok számára a fontosabb – áldozni engem. Bözsit meg kell menteni, Bözsi kell, legalább barátnak. Én nézzem, én segísem őt, én legyek angyal. Milyen szívesen lennék. A szerelmem akarja az ő nyugalmát, boldogságát, de ma már a magamét is akarom. Ember vagyok, ugyanúgy van húsom, vérem, mint neki. Rémesen fáj az a nagy gyengédség, amivel körülfogja Bözsit, s amit én soha nem kaptam. Engem nem kellett védeni. Klári jó, Klári erős, ő úgyis megmarad tisztán és neki. De Klári ember, és nem teljesen csak jó és erős. Ha Lőrinc ismerne, a jóságomra tudná, hogy akkor számíthatott volna a legtöbbet, s ezzel használt volna Bözsinek is a legjobban, ha teljes szakítást hoz létre. Akkor sokkal teljesebb szívvel tudtam volna felé fordulni és segíteni neki. Így is megteszem, mert megígértem, és mert sajnálom is szegény teremtetést, de a mi ügyünknek – ami mégis a legfontosabb nekünk – árt ez a megoldás. De én nem kérek semmit. El fogok viselni, hogy fájjon, ha látom a gyöngédségeit másnak adni. Mindent el fogok viselni, mert hiszen én erős vagyok. Uramisten, meddig, meddig kell még kínlódnom. Milyen jó lett volna meghalni, de még ezt se tudtam megtenni, nehogy ártsak neki. Lőrinc erős mégiscsak. Erős az önzésében. Nem engedi, hogy a szeretet vagy szánalom úrrá legyen rajta. Lehet, hogy Bözsínél ez is másképp van, csak velem ilyen. Elment ma is, itt hagyott magamra, pedig tudja, hogy a nappal szörnyű, hogy én itthon borzasztóan érzem magam. Addig bírom viselni ezt a sorsot jobb szívvel, amíg mellettem van, beszél, de szeretettel beszél, nem gorombán, durván. De nincs arra ideje, hogy meggyógyítson, mert dolgoznia muszáj. Egyetlen, igaz szerelme Lőrincnek az írás, és mi, nők, én is, csak segítői kell hogy legyünk a munkában. Ezt akarja ő, s ha ezt kell keresztülvinnie, kegyetlen is tud lenni. Pedig most nagyon szeret engem. Meg tud-e tartani? Most már neki is védenie kell engem, vigyázni rám. Nem vagyok olyan erős, mint voltam. Egész ember akarok én is lenni most már. A mi szerelmünk csak úgy lehet teljes, ha mind a ketten szabadok leszünk, semmi szégyen, semmi gátlás nem emel falat közénk többé. Ha most kellene valamelyikünknek letagadni, elnyomni a másik előtt valamit, az jobban elrontaná a jövőt, mint ahogy elronthatta volna az egész múlt csúnya hazugsága, aljassága. Tudnék csak teljes szívvel hinni. Hinni ugyan hiszek, de nem merek bízni Lőrinc erejében, hogy jövőben is tud majd tiszta maradni és tud majd csak engem szeretni. Másképp pedig ezentúl nem lehet élnem. Szegény Lőrinc, maga is sokat szenvedett most. Talán ez a szenvedés, az én és a maga szerelme együtt, az én és a maga jósága együtt, az én segíteni akarásom, talán meg fogják tudni őrizni magát, magának és nekem. Milyen szép is lehetne az életünk. Itt van a gyerekünk, akit nagyon szeretünk, aki nagyon kitűnő embernek ígérkezik. Szép, okos, drága. Vagyunk mi ketten, a maga nagy tehetsége, munkabírása, ami magának is nekem is gyönyörűséget ad. Sokat szenvedtem pedig a versei miatt is, mégis azt kívánom, tudjon dolgozni sokat, nagyszerűeket. Erre született, ezt csinálja. Emellett legyen jó, kedvesem, legyen nagyon jó hozzám. Nekem úgyis egyetlen célom, maga és az a szegény kis kölök. Talán ezt a mai napot megkönnyíti az, hogy írtam.

Most olvastam a *Kalibán* kötetet. Le kell írnom egy szakaszt az egyikből:

Lelkem meghervadt, senki barát
nem hallja már szavát;
kék árvíz: jön az est, –
meghalnék örömezt.

Azért szeretem, mert fáj neki, hogy társtalanok az örömei, pedig, jaj, társtalan vagyok én is! Jó volna közös hit, szeretet, hiába, hiába: nem lehet. Maga nem hitte akkor, hogy lehet közös hit, szeretet, ma nem merem hinni én.

Wagnert játszottam. Eddig soha nem élveztem olyan tisztán, mint ma. Azért volt, mert ez a zene is elvette eddig tőlem Lőrincet. Mindig fáj, ha operából hazajövet láttam az őszinte élvezetet, örömet rajta. Mindig irigykedtem a zenére, miért ő nyújt neki nagyobb örömet, mint én. Most – lehet, hogy nem igaz – úgy érzem, együtt fogjuk tudni élvezni a zenét is. Most át fogom tudni adni magam, ha zenét hallok, teljesen a hatásainak, mert nem fog kínozni az az érzés; jobban szereti a zenét is, mint engem. Most ez a zene megszabadított attól a csúnya érzéstől is, hogy rosszul esett Lőrinc elmenetele ma. Dolgoznia kell elsősorban, nekem pedig meg kell tudnom szerezniem őt magamnak egészen. Igen, el kell tudnom viselni a múltat és ezt a borzasztó jelent is, ha nem bírom, semmit sem érek el, pedig én mindent akarok.

1928. augusztus 7.

Jött levél, kettő, ide a lakásra, egy nekem, egy Lőrinc címére. Ez a szembekötősdíhez tartozott még. Jött egy Lőrincnek is a szerkesztőségbe. Te-le emlékezéssel, erotikával. Szegény Lőrinc, ezt hiszi szerelemnek? Olyan biztos vagyok ebben, hogy nem szerelem egyik részről sem, de az érzékiség nagy úr, becsapja őket nagyszerűen. Meghalni, meghalni! Nekem ma ez látszik csak megoldásnak szívem szerint. Az eszem, az látja a megoldást, jónak látja, biztosnak, csak nem szabad elveszteni az erőm. De nincs már sok. Mikor lesz vége mindennek; mikor lesz nyugalom? Öregség? Ez is jó volna, de még messze van. Most úgy vágyom Lőrincet, mint még soha, olyan rettentő erősen érzem a testem, hogy még ebbe is kínlódnom kell. Drágám, miért nem tud oly teljesen felolvadni bennem, mint én. Hátha nem lett volna szabad ezt a közéletet választanom, hanem követelnem kellett volna a rideg választást. Egészségesnek ezt az utóbbit érzem, és igaznak is. A másik arra való, hogy Lőrinc lelkiismerete megnyugodjon, de kínzóbb mindhármunkra. Nekem, azt hiszem, a legrémesebb hármunk közül, minden mozdulat, amely a távolban levőnek szól, minden szó, minden betű, ami oda szól, borzalmas gyötremelem. Oly sokszor lesz erős bennem ilyenkor az ösztön. Ölni, pusztítani magam körül, nem kímélni senkit, semmit. Nem vigyázni egyikre

sem, tönkretenni őt innen messziről is. Meg tudnám tenni? Van erre hatalom a kezemben. Utálok, megvetem magam a gyengeségemért. A cselekedeteim nem is hasonlítanak minderre. Lőrincet nézem csak, és csinállok mindent gyönyörűen. Védni őt, akit mindenekfölött szeretek, és védeni neki azt az embert, aki ellenem a legnagyobb gonoszsgot követte el. Még sajnálni is tudom őt, aki nem érdemelne tőlem az életben már semmi jót többé. Hát van isten? Hát lehet hinni igazságban? Lehet bízni egy jobb jövőben, boldogságban? Utolsó rongy, ha volnék, nem érhetett volna több és különb megalázás, mint ami engem ért. Nincs segítség; vagy sikerül most megmentenem magunkat, vagy nem bírom végigcsinálni, s akkor is lesz valahogy. Szegény kis Klárám, hát te is így fogsz élni? Ezért örülj, és légy hálás anyádnak az életért? Meg kellene átkoznod engem, aki a világra kényszerítettelek, ha ilyen világba hoztalak. Ne haragudj rám, kicsikém, amiért szültelek, és ne haragudj rám akkor se, ha nem fogom bírni az életet addig, amíg neked szükséged lenne rám. Most elküldlek magamtól. Ne láss szenvedni minket, ne maradjon ilyen emlék benned. Mire visszakerülsz, vagy megenyhültünk, vagy lesz valami más megoldásunk. Te és az apád, ti vagytok az egyetlenek számomra, de nektek én – ki tudja –, talán nem én vagyok minden. Lőrinc, Lőrinc nem tud mellém állni; csak mellém; nem tud vigyázni rám. Szegénykém, én mégis nagyon szeretem magát és úgy szeretnék hinni, nem a szavaiban: magában. Szeretném megvilágosítani a látását, hogy felismerje azt az utat, ami magának is a legjobb. Nem lehet, hogy maga nélkülüm élni tudjon. Kis gyerekem maga is, aki született, nálamnál is sokkal hívőbb. Vigyázzunk, kedvesem, nagyon vigyázzunk a kettőnk, és a kicsink életére.

délben

Ide ma nem jött levél, Lőrinchez biztosra veszem, hogy igen. Csak már egypár héttel volnánk öregebbek legalább. Lőrinc tegnap írt egy levelet neki, de mikor látta, hogy nagyon megszenvedem, nem adta fel. Ha igaz az ő szakítani akarása – pedig én annak hiszem –, akkor az a levél nem is volt alkalmas arra, hogy dolognak vegye. Ridegnek kell lenni, csak ez gyógyíthat. Lőrinc tegnap megtette a levél visszavonását, de nem is volt olyan meleg hozzám, mint a mostani napokban. Este egyedül hagyott, éjjel én mentem hozzá, mert nem bírtam egyedül maradni, de egy simogató mozdulata nem volt számomra. Reggel sajnálta a szabadságát, ugyanakkor azt mondta, mégis jól van így, ő választotta. Elment, az arcát odatartotta hozzám, de ő nem csókolt meg. Mit tegyek? Most már meg minden a maga útján, vagy kibírjuk, vagy nem...

1928. augusztus 8.

Lőrinc azt hiszi, gyenge vagyok. Én tudom, hogy ez nem igaz. Nem bírna viselni ezt az életet más rajtam kívül. Igaz, hogy ő a szenvedést se akarja látni rajtam. Azt szeretné, hogy boldognak lásson maga körül. Nem tudja ő, mi az nekem, mikor gépelem azokat a szerelmes verseit, amiket máshoz írt. Meg tudom csinálni. Bele tudok nyugodni a megjelenésükbe, de nem tudok belenyugodni abba, hogy mást szeressen, és abba talán még kevésbé, hogy mást is szeressen. Olyan forró vagyok, kívánlak, folyton kívánlak. Szeretném a bőröm kinyitni s abba burkolni téged, hogy teljesen bennem légy. Olyan részegséget akarok éreztetni, hogy ne bírj másra gondolni, mást kívánni, mint engem. Most már nem akarok felébredni, nem akarok rájönni, hogy nincs szerelem. Kell, kell! Kedves, drága, hűtlen, hűtlenségedben hű, komisz, kínzó, kegyetlen, jó, nagyszerű egyetlenem; szeretlek, nagyon szeretlek.

1928. augusztus 9.

Tegnap is írt Lőrincnek, még mindig az első levél bizonytalan hangjának a hatása alatt. Elég rendes hangú levél. Nem érzem belőle azt a nagy kétségbeesést, nagy szerelmet, amit Lőrinc feltételezett. Nincs senkid rajtam kívül, te szegény ember, érezned kell. Miért hiszed, hogy az a szabadság, amit idegnek közt élzs le, többet nyújthat neked, mint az a szerelem, amelyik minden erejével javad akarja. Önzőnek mondasz engem, mert egészen magaménak akarlak? Persze, hogy önző vagyok, melyik szerelem nem az? Ma reggel olyan rémület fogott el, mikor megöleltél – úgy éreztem, szeretet nélkül –, s én nem akartam élvezni ezt az ölelést, és nem bírtam. Kellettél! A testem kívánt és kíván folyton, a lelkem szégyenli magát. Nem akarlak, ha nem szeretsz. Nem tudok úgy felolvadni ma, mint ahogy egy-két napig bírtam. Ha nem érzem a melegséget belőled felém nyúlni, akkor újra meg kell kövesednem. Ha tudnád, hogy milyen szörnyű, nagy szerelemmel szeretlek. Segíts, édes szívem, ne hagyj magamra; ne múljon el tőlünk az élet úgy, hogy nem adtuk egymásnak magunkat teljesen; szégyent, büszkeséget félretéve. Ha el tudnám engedni magam, ha meg tudnám mondani azt a sok kedveset, amivel körülölellek, istenem, ha nem szégyellném magam. Pedig maga is várja ezt, s azt hiszi, nem értettem át, milyen nagy dolog az, ahová maga eljutott. Azt hiszi, nem érzem, hogy nagy szeretetet kellett éreznie irántam, hogy vállalni tudja ezt a rettenetes sok kínlódást. Nagyon nagy próbán megyünk keresztül mind a ketten. Csak már túl volnánk ezeken az elkínzó napokon. Dolgozni kellene magának elsősorban, s nekem is. Muszáj, kedvesem. Csak ne gondolkozzam már semmin. Nem akarok magammal törődni, csak ne élne minden, újra meg újra, ami elmúlt. És csak meg tudnám érteni, hogy bírta Lőrinc megcsinálni ezt a sok borzalmat. Nekem most már nem volna szabad foglalkoznom mással, mint Lőrinc-

cel. Meg kellene mutatnom neki, hogy nem veszt, sőt nyer ezzel az új életével, a mi szerelmünkkel, és segíteni akarok neked, édes szívem, hogy ne legyen nehéz az életed. Nem tudod, hogy mikor én azt mondtam: légy szabad, élj úgy, ahogy akarsz, mit kellett elviselnem. Tudod te, mi az, tudni arról, akit szeretünk, akiért élünk, azt, hogy ha elfordul tőlünk, már más őlel, tudod, mi az itthon lenni egyedül és várni és gondolni arra, hogy most is, most is mással van. Kínlódni, gyötrődni egyedül. Nézni az arcod, mikor hazakerültél, hogy milyen ellenséges, mintha mindennek én volnék az oka. Azért nem akartam egyedül maradni időnkint, hogy ne gondolkozhassam, ugyancsak nem bírtam az embereket időnkint, mert gyűlöltem mindenkit, mert mindenki gyanús volt, undorított, fáradt voltam. Csak feküdtem, feküdtem és vártam. Meddig bírod, meddig bírom? Hittem, olyan erős hitem volt az, hogy rá kell jönnöd egyszer arra, hogy egymásnak csak mi vagyunk. Úgy akarok vigyázni rád, kedveském, hogy megmaradhass magadnak, nekem.

1928. augusztus 10.

Ma végre jött levél. Olyan, amilyenek vártam. Mindent tudtam előre, ami benne volt, mégis meghatott. Sajnálom őt is, szegényt, mert gyenge volt. Gyengeségéért kellett bűnhődnie. Őt megmenteni az életnek nem lesz nehéz feladat. Szegény Lőrincnek rosszul fog esni, hogy nem szerette őt úgy, ahogy hitte. Ismerem én az embereimet. Ismerem? Akkor miért hagytam magam megcsalni? Azt hiszem, azért, mert inkább akartam megvakulni, semhogy elviseljem a szörnyű valóságot. Nem akartam látni, hogy tényleg meg tudják tenni velem. Ők ketten, akiknek legjobban kellett volna engem szeretni. Most már csak azt szeretném, hogy Lőrinc lásson olyannak, amilyen vagyok. Lássa, hogy nem azt akarom, hogy a rabszolgám legyen, s én mondhattam: győztem. Azt akarom, hogy neki jó legyen az élete, és hogy lehessen úgy jó neki, hogy annak én is örülhessek. Pótolni szeretnék mindent, amiről lemond, de legjobban azt szeretném, ha nem mondana le, hanem nem is kívánna másképp élni, csak velem és a gyerekével. Amíg én azt látom, hogy ő lemondásnak érzi az életét, addig én boldog nem lehetek. Ha így maradna, akkor miért nem tudok angyallá válni és örülni, ha tudom, hogy Lőrinc máshol kap örömeket, mástól. Nem tudok így érezni, mit csináljak? Meghalni olyan könnyű volna nekem még ma is, de osztozni ma kevésbé tudnék, mint valaha.

1928. augusztus 11.

A tegnap délután megint rettenetes volt. Már állandó reszketésben élek. Abban a levélben, amelyiknek hittem, a Lőrincnek szóló üzenet megint csak arra volt jó, hogy ne lássak. Írt külön Lőrincnek, amelyben azt akarja elérni, hogy én ne tudjak meg mindent. Levelezzenek ők külön is. Régi leveleit se láthas-

sam. Lőrinc ezt meg is akarta tenni neki, megmutatta ugyan ezt a levelet, amelyben kéri mindezt. Nem egyeztem bele. Bántottuk egymást rémesen, végül Lőrinc bejött, s úgy tett mindent, ahogy én kívántam. Mi van ebben az emberben? Erő, szerelem? Nem értek semmit! Most nagyon sokszor igen jó hozzám, de én úgy félek, hogy csak sajnálatból. Akkor pedig menjen, menjen inkább. Ne sajnáljon engem, hanem szeressen. Borzasztó arra gondolni, hogy van nő, aki hivatkozhat arra: „ha valaha szerettél”. Micsoda rettenetes élet volt az, amit éltünk. Micsoda borzasztó tömege a piszoknak. Ki lehet ebből kerülni valaha? Csak nézem Lőrinc arcát, mit látok a lelkéből, mi az, amit érez. Tudja ő? Ha ölel, napok óta nem csókol meg, ha megteszi, hideg a szája. Csak hús lettem a számára? Meg fogok bolondulni! Egész nap körülvesz az a rengeteg rém. Szorítanak, fojtogatnak, agyonnyomnak. Hiába akarok szabadulni. Minden él, mennyivel előbb életet élnék körülöttem, mint én magam. Lőrinc, ha nem szeretsz, hagyj el, de ha szeretsz, védj meg magamtól is. Mutasd meg a szerelmed, ha van, éreznem kell, mert ez az egyetlen, ami megerősíthet.

1928. augusztus 14.

Ma ismét egész éjjel fájunk egymásnak. Mi lett velem? Már gonosz lettem igazán, ahogy Lőrinc mondta tegnap? Nem fogom kibírni a megszabadulásig? Iszonyún leromlottam, talán ez is az egyik oka az erőtlenségemnek. Azt mondta: szereti. Milyen rémesen ölelt, mikor rágondolt. Milyen igaza van neki, mikor azt érzi, hogy én nem olyan vagyok, mint amilyennek lennem kellene. Pedig ha látná, hogy igenis megértem őt, sajnálom, boldog vagyok mindenért, ami jószág benne, de olyan kimerült, agyonkínzott vagyok.

1928. augusztus 16.

Jó akarok lenni! Isten – vagy nem tudom, kihez forduljak –, segíts! Nem szabad összeroppannom, mert akkor vége mindennek. Lőrinc mellett akarok állni; nem akarok kételkedni, hinni akarok a jövőben, a szerelemben. Rémes, rémes minden. Gondolatnak is elviselhetetlen pedig az, hogy mást kíván, másra tud gondolni. Hogy fogok kibírni mindent? Még mindig a halál a legjobb megoldás számomra, de nem akarom megtenni. Élni akarok, hogy segíthessek neki, hogy Klárát ne hagyjam egyedül. Rettentő erőre van szükségem. Szegény Lőrinc, pedig ha meg tudná látni, mennyire nem szerelem az, amit Bözsi iránt érez. Mennyire nem is hasonlít ahhoz. Tudom, hogy engem jobban szeret, de ez se az. Magam vigasztalására azt mondom: ma még nem az. Mennyit szenvedek, milyen rettenetes dolgokat kellett és kell elviselnem. Mindent bírnék, mindent boldogan csinálnék, ha szeretne, úgy szeretne, ahogy én. Miért lát ő bennem folyton ellen-

séget; miért nem hiszi el, hogy az akaratom mindig az: segíteni neki, boldoggá tenni őt. Rettenetes nehéz megalázkodni, de ezt is meg akarom tanulni. Vesszék el egészen, ha már ennyire elvesztem. Talán ez a magam elvesztése, ha teljes lesz, hoz majd valami nyugalmat. Béke! Mikor érsz el már hozzánk? Miért nem világosodik meg Lőrinc már, miért nem látja, hogy engem szeret, hogy nem szabad engem egészen feláldozni valamiért, ami nincs, ami öncsalás. Vagy éppen én csalom magam? Nem lehet, mert nem maradt volna nekem másképp. Érzi, kell is éreznie, hogy rajtam kívül nem bízhat, hogy senki se szereti úgy, mint én. Igen, ma még; de hátha úgy összetörök, hogy nem fogok tudni szeretni többé? Nem lehet, nem is akarom! Úgy összetartozunk mi ketten, hogy ezen semmiféle szenvedésnek nem szabad erőt vennie. Drágám, engedd el magad és gyere felém, bújj mellém, meg akarlak vigasztalni, meg akarlak gyógyítani. Viselni akarok mindent. Érted, magunkért, a boldogságunkért, a gyerekekért. Csak ne hinnél mindig gonosznak. Az, amit te gonoszságnak hiszel, az csak gyengeség. A fájdalom viselni nehezen bírom, de szépen akarom. Jó akarok lenni, megértő. Ne hidd, ha nem bírnék élni mégse, hogy gonoszságból megyek el. Csak azt ne hidd, kedvesem. Ha meg kell halnom, hidd el, hogy utolsó percemig erősítettem magam az élet felé. Hogy nem azért halnék meg, mert ellened vagyok, mert fájdalmat akarok okozni neked. Ha mégis meghalnék, az csak azért lenne, mert nagyon fáradt leszek s nem lesz egy csepp erőm se már az életre. Most írom ezt ide, amikor józan vagyok, nem akarok meghalni, élni akarok értetek. A gyereket minden nappal nagyobb felelősségnek érzem magamon, sőt csak magamon, mert hiszen az én kívánságom hozta a világra. Kedvesem, ne haragudjon rám, ha meghalnék, ha élve tudok maradni, akkor se. Ne haragudjon, azért mert csak így tudom szeretni, ilyen önzőn, ilyen testi módon is. Utálom magam a testiségemért, de nem tudom, még akarni se tudom leküzdeni. Pedig milyen jó volna nekem, ha tudnám magam elszakítani minden kívánástól. De szerelmemmel együtt az érzékiségem is felszabadult nagyon. Alig bírom lefékezni magam. Mint valami sűrű, fojtó, bódító, jó szagú gáz, körülfon, és én nem tudok mást tenni, mint vágyódní, szenvedni a vágyaimtól, amiket nem akarok megmutatni, mert félek még tőlük, nekem is újak, és szégyenlem őket magam előtt is. Most is, ha rá gondolok, beleszédülök, olyan erősen szeretnék veled lenni; ölelni, kitalálni olyan szerelmet, amilyen még nem volt. Kínlódní, szenvedni a kéjtől; magamba fojtani a lelked, a tested, hogy egy maradj velem mindig. Fel akarok szabadulni minden szégyen, szemérem alól, és ölelni akarlak, csókolni, veled lenni úgy, hogy elfelejtsek gondolkozni, fájni, csak élvezzelek téged, magam. Lőrinc, Lőrinc, borzasztó dolog ez. Nem is sejti, hogy hideg szőkeségem alatt mi van. Talán jó volna, ha vissza bírnám nyomni az egész szerelmem oda, ahol jól el volt rejtve, hogy ne lássam, hogy ne lássa, hogy megmeneküljek. Szeretném kivágni magamból minden részem, amelyik kívánni tud, de nem lehet. Nem tudok mást, mint szeretni már. Így, ilyen kiszolgáltatva, mint ahogy most érzem magam, még soha nem voltam. Meg fog maga érteni engem? Le fog nézni? Azt fogja mondani: ez is olyan, mint a többi? Nem bírok

pedig könyörögni a szerelemért. Alamizna még mindig nem kell. De ha elengedem magam, ha megmutatom egyszer, hogy mennyire ki van szolgáltatva minden porcikám magának, a simogató kezének, az ölelésének, a csókjának, ha fogja látni, hogy mennyire nem vagyok ura a testemnek, hogy reszketek a rá gondolásoktól is, mi lesz akkor? Nem lehet, hogy a testem engedjem uralkodni magamon, még akkor se, ha ez magával kapcsolatos. Olyan koldus vagyok, olyan összetört, és már csak olyan nagyon ritkán lázadó. Még törjek le, még mélyebbre hajtsam a fejem? Ha legalább kellenék így magának, csak én kellenék, ha boldogság tudnék lenni a maga számára. Csak ne sajnáljon. Ettől az egytől szabaduljak meg legalább, ha már mástól nem bírtam. Legyen ereje elküldeni, ha biztosan tudni fogja, hogy nem szeret már.

délután

Mindent elmondtam – írja Bözsinek –, de részleteket (például első együttlét s a többi, hol, hányszor, tervek stb.) nem. Ezt sem kellene titkolni, de nem kérdezte. – Nem kérdeztem? Nem lehetett megkérdezni. Nem is mertem. Most Bözsire bíztam, hogy nyissa fel ő a szemem, ha akarja. Lőrinc talán akarja, talán nem. Mi az, hogy tervek? Félek, még mindig félek, hogy jöhet olyasmi, amit nem bírok ki. Ha végiggondolok mindent, elzsibbad a kezem, lábam, a szívem összeszorul, a mellemen, úgy érzem, házak ülnek, gondolkodni nem tudok. És mégis szeretem, és mégis mindenem. Milyen utolsója is vagyok a földnek, akivel mindezt lehetett, aki mindent eltűrt, lenyelt. Érténem már magam. Tudnék már csak jó lenni, csak megértő, csak olyan, aki saját magával nem törődik. Még nem bírok, még kínoz a megalázottságom. Még ordít bennem az a kérdés, hogy tényleg olyan kevés érték vagyok; tényleg semmi az én szerelmem; tényleg csak kevés lehetek egy férfinak? Kevés vagyok mint nő, tökéletlen mint anya; mi vagyok hát? Semmi, senki. Van vagy nincs egy ilyen ember a világon, igazán nem számít. Miért éltem én eddig; kinek kellett és kinek kell azon a szegény gyereken kívül? Istenem, istenem! Nem hagyhatom el magam, el akarom veszteni magamból mindazt, ami a gyötrelmeimet fokozza. Nem lenni külön embernek többé, ezt akarom. Akkor majd nem fáj semmi, ami a külön embernek nagyon fájna. Akkor már nem lehet megaláztatást érezni. Milyen jó volna. Mire volt jó nekem, hogy büszke voltam, hogy el tudtam nyomni magamba mindent csak azért, hogy ne lássa senki, mit kínlódom? Még magamnak se akartam megmutatni magam. Mi hasznom volt belőle? Elnyomtam minden vágyam, hogy hideg lehessenek. O, nagyon is jól sikerült. Nem ért a szerelemhez maga – mondta Lőrinc. Honnan tudhatja ő szegény, hogy én hogy sírtam hányszor, hangtalanul, ölelkezés közben, hogy fojtottam magamba, tenyerembe szorítva az öklöm, minden kívánságom, mert nem akartam az élvezetet addig, míg nem a szerelemnek adhatom, és szerelemtől kaphatom. És ma se bírok mást akarni. Nem akarok, csak akkor sza-

badon szeretni, ha majd elérem egyszer, hogy ő is úgy szeret engem. És ha soha? Akkor nem tudom, mi lesz velem, mert most már semmi se lehet úgy, mint volt azelőtt. Hogy vágyom arra a csókra, ami felszabadít, ami egyszer nekem adja majd őt egészen, mérték, határ nélkül. Elsüllyedni szeretnék magam előtt is. Borzalmas, amik kavarnak bennem.

A nem szabad ember a természet szégyene, mondta Wagner – s nem részesülhet sem égi, sem földi vigaszban, és hogy mindenkinek, aki szabad akar lenni, ezt önmagának kell elvégeznie. Háttha tönkreteszem Lőrincet akkor, ha nem válok el tőle, és háttha tönkreteszem magam akkor, mikor lemondok az egyéniségeről, és csak feloldódni akarok? Az én életemért nem kár, mert semmire se volt jó, ha jó tudna lenni így, hogy nem lesz többé egyén, akkor jó volna minden. De Lőrinc? Ő nem csak az enyém, neki dolgoznia kell. De miért engedem, hogy meginogjon a hitem, hogy ne bízzak abban, hogy neki csak jó lehet, csak jobb lehet így. Most ír. Kint Bözsinek. Istenem, legyen erős, hogy tudjam szabadon engedni cselekedni. Borzasztóan gyötrődöm, minden gépítés az agyamig üt. Milyen tehetetlen, semmire se való vagyok. Kicsinyes, csúnya, önző. De másképp is képzeltem az életet valamikor. De azt hittem, hogy engem csak imádni lehet majd, hódolnia kell előttem annak a férfinak, aki meg akar nyerni, és vigyáznia, hogy el ne veszítsen. És lám, az élet hogy megfordította minden álmom. Nem vigyáz rám senki, nem imád – micsoda szó is ez ma már? –, nem félt senki. Annál jobban veszhetek én, annál jobban félttem én őt, annál jobban hódolok én. Milyen utálatos varangy lettem. Nézem magam néha a tükörben: csúnya vagyok, rút? Nem igaz, nem vagyok csúnya. De nem vagyok mégsem elég szép, s az a sok önfegyelmzés, visszafojtott kín, az mégiscsak meglátszik. Nem lehet az mégsem, hogy olyan külsővel, mint az enyém, ne lehessen szeretni engem. *Ezt a részt, a külsőről, ma nagyon szégyenlem. Utálatos.* Aug. 30. Miért van az, hogy nem szeret? Hiába; vagyok amilyen vagyok s ha nem vagyok elég és jó így, majd csak levonom a konzekvenciákat. Megint kapkodok, pedig egyenesen akarok menni azon az úton, amelyiket választottam. Csak bírnék már egyenesen menni rajta, nyugodt, tiszta fejjel. Lenne tiszta az agyam egészen, vagy menne el az eszem teljesen. Vagy, vagy. Nem bírom a középutat, a kompromisszumokat. Vagy legyen teljesen úr és erős, vagy ha ez nem, akkor tudjak fejet hajtani a földig. Ma még nem tudok teljesen. Fáj, fáj minden. Irtózatoss kegyetlen volt velem az egész életem. Biztosan magamban hordom mindennek az okát; biztos, hogy azt kaptam mindig, amit megérdemeltem. Nem tudtam jobb, szebb életet kiharcolni magamnak; jól van így. Szeretném még jól, külön megostorozni magam, hogy: itt van, nesze, tiéd, megérdemled. Semmire se voltál jó; nem értél el semmit. Ezért születéssel; nyavalygásra, senki hasznára. Utálatos féreg vagyok. Erőtlen nyomorék. Volt fegyverem, nem használtam. Szépségem, fiatalságom, eszem, jó kedvem, frissességem. Ez mind erő volt, semmit se értem vele. Vártam, gőgömbe zárkozva, hogy majd csak eljön az az igaz ember, egyszer, aki meglát, akkor is meglát, felfedez, ha nem ordítom neki, hogy nézz rám, szép vagyok, fiatal, jó is vagyok ráadásul, becsületos is,

tiszta is. Nem kellek senkinek. A bűn az szebb, az izgalmasabb. A titok megédesít mindent, a hazugság megszépít. Minek olyan könyvet olvasni, aminek a szövegét kívülről tudjuk? Nietzsche mondja egy helyen, hogy a férfi azt tanácsolja a nőnek: vivat commedia! Ezt sohase tudtam megtanulni. Nagyon nagy hiba volt. Késő, minden elveszett ma már az én számomra, ha Lőrincet nem találom meg. Nem is akarok megszabadulni most már ettől a szerelemtől. Semmi kedvem egy új életre. Ez vagy az enyém lesz úgy, ahogy én kívánom, vagy...? majd megoldódik.

1928. augusztus 17.

Ma eddig nem jött semmi levél. Lőrinc tegnap megírta azt a bizonyos magyarázkodó levelet neki. Amíg felolvasta, azt hittem, megfagyok, szétrobbanok, de bírtam nyugodt lenni, hamar feladattam a levelet, s így elkezdtem másra gondolni, másról beszélni. Lőrinc megkönnyebbült, úgy látom. Megérteni ezt soha nem fogom tudni, hogyha igaz, amit Lőrinc vall – hogy tudniillik nemcsak érzékiséget érez Bözsi iránt. Lehet, hogy Lőrinc nem az az ember, akinek én látom. Erre azután igazán nem szeretnék rájönni. Még jobban igazolva volna hülyeségem, egész életem, céloom hiábavalósága. Hinni akarok benne, az erejében, a művészetében, jóságában, és meg akarnám erősíteni a szerelemben. Néha nagyon fáradtnak érzem magam, s néha félek attól is, hogy meg fog ugyan szeretni engem úgy, ahogy ma szeretném, de akkor már késő lesz. Hogy miért lesz késő, azt nem tudnám pontosan megmagyarázni. Talán már énbőlőlem hal ki addigra a szerelem, talán meghalok – ez jó volna –, talán olyan roncs leszek addigra, hogy semmi öröme nem lesz már bennem. Úgy lázadozik folyton. A szabadsága kellene. Istenem, ezen nem tudok segíteni. Ezen is csak az segíthet, hogy úgy szeret engem, hogy nem kívánczik el mellőlem, vagy úgy utál, hogy ott tud hagyni könnyen. Az én életemnek ma nincs célja, csak ha Lőrinc velem van, s ha azt tudom, hogy használok neki. Melyik szeretője tudta volna így szeretni, hogy ezt a nehéz életet élte volna vele úgy, ahogy én. De ez is mind semmi, semmi akkor, ha ő nem szeret. Akkor az én szerelmem csak teher, csak nyűg, csak megkötés, nem felszabadítás, boldogítás. Jó lenne most elutazni valahová messzire, ketten, és nem törődni senkivel, semmivel egy darabig. Nagyon vágyom erre. Ki tudja, mit hoz a jövő, s nem-e ez-e a mi életünkben az utolsó szakasz. Jó lenne ezt egy kicsit kiélni, kiélvezni szabadon, gondtalanul. De talán ez is jobb így. Miért legyen, ami esetleg a szakadást – akár válás, akár halál lesz – megnehezítse nekem. Kedvesem, ha tudnád, ha igazán tudnád, mid vagyok, nagyon, nagyon vigyáznál rám és nem éreznéd tehernek a jobbrafordulásod. Tudom, hogy neked is jobb volna, te is boldogabb lennél így, de ezt én nem mondhatom, mert azt gondolhatnád, hazabeszélek. Hogy megvetem magam, hogy bent vagyok én is a sorba. Egy szám vagyok, a sok nő közt, akik imádtak, – én is. Micsoda sors ez! Undorító ember lett belőlem, hogy utálok magam. Erőtlen, hitvány jószág vagyok. Miért is szeret-

nél? Van ilyen sok! Szébb is, okosabb is! És mégse tehetek mást, mint szeretlek, szeretlek; fájva, kívánva. Milyen rémes dolog ez. Érzem, hogy rég ki kellett volna húzni a derekam és elmenni mellőled úgy, hogy ne is tudd meg soha, mennyire szeretlek; és nem tudom megtenni, csak fejet hajtok, mindig mélyebbre és szeretlek ma is, és úgy is, és fáj és szenvedek és nem lehet másképp.

1928. augusztus 21.

Tegnap kint voltunk Esztergomban Babitséknál. Egész nap néztem, figyeltem Lőrincet. Olyan összetartozóknak éreztem magunkat, mint akiket egybekovácsolt már teljesen az élet; a szerelem, a szenvedés. Este, mikor velem volt, azt mondta: egész délelőtt azt éreztem, el kell válnunk, egész délután és este azt éreztem, hogy elválaszthatatlanul össze vagyunk forrva. Rémes az egyik, nagyszerű a másik. Mikor lesz már öntudatos, szabad benne is a szerelem, hogy úgy felszabadultan tudjunk egyek lenni mindenben. Miért akarsz mást is rajtam kívül, mikor nem érdeked? Vigyázz magadra! Semmi se olyan fontos többé már nekünk, mint mi ketten egymásnak. Olyan erősen érzem ezt az összetartozást, és úgy akarom védeni, vigyázni rá, hogy kibontakozhasson, ne kelljen megszünnie. Legyen ez szabad, nagy szerelem, ami csak boldogítani tud, csak teremteni. Kedvesem, akard te is.

este 11 óra

Ma rémes napom volt. Elvitte reggel a levelem, amit nem azért írtam, hogy olvassa. Járt egész nap lógó fejjel, szó nélkül, elkeseredetten. Mikor kérdeztem, mi baja, azt felelte: tudja ügyis. Bözsinek is elmondtam dolgokat ma, amit mostani állapotomban nem tettem volna. Ki vagyok szolgáltatva egészen. Minek, minek? Kell nekem a sajnálat vagy akár a hála? Jó, leszek majd egyedül. Bezárkózom majd újra magamba, és viszem ezt a keserves életet, melyet, úgy látszik, megérdemlek. Tudom, hogy nem így kellett volna tennem sok mindent, mint ahogy tettem, de hiába. Hiába törtek össze, még mindig maradt anynyi erőm, hogy hinni tudjak, hogy elhiggyem magamnak, hogy ha szeretek valakit így, ahogy Lőrincet, hogy akkor kell viszonzást találnom, és – hittem, istenem, még most is hiszem – hogy rájön Lőrinc is arra, hogy nem tudunk külön élni. Megvakult, nem lát. Össze fogja törni magát. Velem mi lesz, az nem is érdekel komolyan. Csak végem lenne már. Az a szegény gyerek itthon van újra; mi lesz vele? Nem tudom. Most megint nagyon odavagyok. Nagyon megvetem magam, és egy kicsit furcsán nézem Lőrincet. Talán tévedtem benne, és nem az ő, akit én szeretek? Végül is olyan egyedül vagyok én. Ki törődik énelem? Ki akarja azt, hogy én is boldog lehessenek? Az én hivatásom: jó legyenek, és erős. Szegény

Lőrinc, nagyon sajnálom magát. Ma szeretem még, úgy, ahogy tegnap is, de nem félt, nem vigyáz rám, magára; talán csak nem tud, de késő lesz egyszer csak, és vége lesz mindennek visszahozhatatlanul. Kedveském, nagy kár volna értünk. Széthullanánk háromfelé, boldogtalanul. Én nem akarok élni már ma sem, hát még akkor. Nem lesz erőm akkor törődni azzal, hogy az én halálom a ti életetekkel mit csinál. Ma borzadok attól, hogy bajt szerzek neked, s hogy magára hagyjam Klárát, de tudom, akkor nem fogok tudni rátok gondolni. Milyen rém kevés érték lehet bennem, hogy a szabadságod – mért nevezzem szabadságnak? –, a nők utáni vágyad, a róluk való lemondásod olyan borzasztó elkeseredést, fájdalmat szerez neked. Nőnek is kevés vagyok, embernek is nulla. Újra azt tudom csak érezni: megérdemlem sorsom. Ki mit érdemel... Legalább tudnék olyan jó lenni, hogyha hazudom is, megszabadítsalak a lelkiismeret-furdalásaidtól. Elhetnél szabadon, hinnéd, hogy neked jó így is. Nem tudom ma még megtenni. Hinni szeretnék még. Hiszen, nem igaz, hogy öreg vagyok, kellene, hogy élhessek, hogy örülhessek még én is. Nem hiszi maga, hogy én milyen nagyon félek egyedül hagyni. Mennyire komolyan hiszem azt, hogy nélkülem nehezebben tudna élni, mint velem. Borzalom. Tegnap, még ma is mennyire éreztem, hogy engem szeret ő is, most? Mintha kihúzta volna alólam azt a talajt, ami nélkül el kell pusztulnom. Jól van, kedvesem. Meg fogok mindenbe nyugodni. Nagyon fáradt és nagyon szomorú vagyok. Sajnálát nem kell, irtózom tőle. Megint nem fogok aludni. Egy éjjelem sincs nyugodt. Reszketve, félve alszom – ha alszom –, s ugyanígy ébredek. Eleinte, amint kinyitottam a szemem, rohantam Lőrinchez, hogy érezzem legalább a testét, hogy az megvan. Leszoktam. Egy versírás elmaradt így, miattam; esetleg több is, csak nem szólt rögtön róla. Már kibírom a reggelt magam, az éjjelt is. Mi lesz, mi lesz? Kavarog bennem most megint minden. Egyik pillanatban újra hiszek mindent, erős akarok lenni; a másikkban vigasztalan, reménytelen a jövő s én olyan tökkelütött hülyének érzem magam.

éjjel 2 óra

Átjött hozzám. Szegény szerencsétlenem. Mért nem tudsz egész lenni? Nem bírsz nélkülem se lenni, s kínlódsz az érzékiséged miatt, a megköttöttség miatt. Rólam újra azt mondtad, önző vagyok – boldogítani akarnálak a magam módján, csak épp azt nem adom meg, ami neked a legfontosabb volna, a szabadságod. Mit tegyek? Nem hiszed, hogy én látom, érzem becsületes kínlódásod, hogy sajnállak emiatt. A vége egyszer talán tud az lenni, hogy én újra ezt fogom mondani neked: légy szabad, s én úgy is veled maradok. Rettenetes volna, de ha nem megy másképp... Erő, erő kellene! Sok, sokkal több, mint amit most érzek magamban. Talán az is jó lenne, ha nem szeretnék ilyen nagyon, akkor könnyebb belenyugodni mindenféle szabadságba. Úgy szeretném magam viselni minden fájdalmad. Boldognak akarlak látni, de nagyon fáj, ha ezt nem együtt ér-

jük meg, úgy, hogy én is az lehessek. Miért nem tudsz nagyon szeretni? Hidd el, kedvesem, mindig jót akarok neked, ha nem is tudok mindig jót tenni. Isten veled, drágám. Ma is nagyon szeretlek, és szenvedek veled, érted, miattad.

1928. augusztus 22.

Nagyon agyonkínzott vagyok ma. Rosszul érzem magam. Megyek Lőrinc mellett változatlanul. Minden örömmel segíteni akarok neki, csak néha fáradt leszek, elkeseredett. Értelmetlennek látszik akkor minden jó szándékom. Szegény Lőrinc!

délután 7 óra

Olvastam *A Sátán műremekei*-t. Érthetetlen előttem újra az a rettenetes erő, amivel bírtad viselni az életet mellettem. Folyton másra gondoltál, folyton új és új nőt kívántál, szerettél. Más volt neked az öröm, más a jóság. Én az örök ellenség voltam csak mindig. Kedvesem, hogy volt erőd szerelmes verseidet a kezembe adni, hogy nem láttad a kínjaimat, hogy bírtad elviselni a dicséretemet? Hogy bírtál, édes szívem, hogy bírtál így élni? Nem értem én meg soha, hogy lehet valakiben ennyire összekeverve a legaljasabb, legkegyetlenebb a legjobbal? Melyik az igazi: melyik az erősebb? Minden vers olvasásánál újra éreztem minden elmúlt kínom. Soha, soha nem fog enyhülni már ez a sok kín? Tudni szeretném minden versedről, hogy kire gondoltál, mikor írtad. Önkínzás és a te kínzásod is volna, tudom. Mégis szeretném tudni. Így jobban kialakulna bennem az, hogy néztél rám egész közös életünk alatt. De Istenem, változtatna ez valamin? Segítene rajtam? Lehet rajtam még segíteni? Vissza kell mennem, – ez lesz a vég, – az önuralmamhoz. Úgyis kell majd fegyelmeznem magam, hogy te jobban érezhesd magad. Nem kellene, hogy lásd a kínjaimat, most ha ide jutok, még annyit se szabad majd látnod rajtam, mint azelőtt. El kell majd hinned, hogy örülök, ha más szeretsz. Vége lesz a szerelemnek ezzel az én életemben. Fegyelmeződni nem lehet csak egy dologra, ha visszafojtom az egyiket, visszamegy vele sok más is. Mindig egyedül kell maradnom nekem már, hiába. És nem bújhatok senkihez oltalomért, biztatásért, mert, ha én gyenge vagyok, az a te erőd is elveszi. Kedvesem, soha nem juthatok el oda, hogy szeressek szabadon, szegyen nélkül, boldogan, felszabadulva. Meg fogok halni, és csak egyetlenegy éjjelem volt, amikor úgy tudtalak szeretni, hogy semmi és senki másra nem gondoltam. Akkor nagyon boldog voltam, de egy éjjel? Egy egész élethez viszonyítva mégiscsak nagyon kevés. Semmi harag nincs bennem ellened. Sajnálalak végtelenül. Szegény, szerencsétlen Lőrinc, te. Hogy bírsz hozzám ragaszkodni, mikor annyi ember után kívánczol? Minek kellek én neked, tudod te azt?

1928. augusztus 23. este 8 óra

Nagyon sajnálom magát, szegény Lőrinc. Ha nem szeretném, talán jobban tudnék segíteni magának, mert akkor könnyű volna magamat kikapcsolni mindenből. Akkor lehetnék csak orvos, ma egyúttal beteg is vagyok. Az én felszabadulásomról már lemondtam. Az élet az én számomra nem akar tiszta örömeket adni. Legyen! Érzem, ahogy megy vissza, fojtódik vissza belém minden. Talán jobb tudok lenni, ha saját szerelmem nem akarom kiélni, elnyomom újra. Csak tudnám úgy elnyomni, hogy soha föl ne törjön többé se ez, se más. Így talán jobban tudok segíteni magának. Talán ha majd újra úgy elnyomtam ezt a kínzó szerelmet, hogy nem kívánom a csókját, nem reszketek, ha hozzám ér, talán nem fog úgy gyötörni az a gondolat se, hogy maga másé is, nemcsak az enyém. Szeretném tudni mondani magának, hogy éljen szabadon, én tudok örülni mindennek, ami magának jó. Ma még nem bírom, édes szívem, nem tudom így áldozni magam. Nem igaz, hiszen áldozatnak se volna szabad lenni ennek, mert az már magát zavarná. Kedvesem, ma még mindig legjobbnak az az egy megoldás látszik számomra, ami az első nap. Ott éreztem magam egy mélységes mély szikla szélén, csak leesni lehet, vagy repülni, más szabadulás nincs. Eleinte azt akartam hinni, hogy tudok szárnyakat növesztetni magamnak is, és együtt fogunk repülni. Most már látom, hogy a magáét kell megnövesztetni segítenem, s én majd szépen lezuhanok. Tudom, lezuhanom is úgy kell, hogy magának ne fájjon. Szegény, Lőrinc, milyen borzasztó dolog az, hogy nem bír megnyugodni, nem bír megelégedni azzal az élettel, ami van, s ami nem is olyan rémes. – Ma ismét azt mondta: ha nem állnék Bözsi mellett, akkor meglátnám, hogy milyen másképp viselkedne rögtön. Megérdemlem. Jól van. Minden csepp vérem azt kívánná erre, hogy megálljak, mutassam meg, hogy tudok komisz lenni én is, kihívásnak, fenyegetésnek érzem az ilyen beszédet. Valami szörnyű, égbekiáltó igazságtalanságnak, Lőrinc és a sorstól. De nem hagyom magam. Végigmegyek azon az úton, amelyiket választottam magamnak ma is és már 7 évvel ezelőtt is. Jó akarok lenni, végig. Nem baj, ha Lőrinc nem is hiszi, nem is látja. Legalább ha szabadulni akar egyszer tőlem, könnyebben fog tudni. Hogy miért hisz önzőnek, sokszor gonosznak, mindenestre értetlennek és még sok hasonló kitűnő tulajdonsággal bírónak, azt nem tudom. Nem baj; ma már semmi se baj! Győzni már nem is akarok. Ne szeressen engem szerelemmel, ezért se akarok harcolni. Maradjak én csak egyedül, szerelem nélkül. Segíteni akarok Lőrincnek, ha tudok és vigyázni a gyerekre addig, míg van erőm az életre. Hiába; ember vagyok, nem angyal, hiába akarok az lenni. Milyen jó lett volna egyszer nekem is kiélni egy szerelmet. Még lázadozom a lemondás ellen, még sokszor hiszem, hogy nem is lesz rá szükség, de a jelek nem ezt mutatják. Fülemben cseng, amiket Lőrinc az első napokban mondott: meglátod, hogy foglak most szeretni, most felszabadultam. Évekig elnyomtam magamban minden érzést irántad, nehogy ezzel te erősödj, s magamat kiszolgáltassam neked. Most foglak igazán élvezni, most meg fogom tudni monda-

ni, ha tetszel, foglak tudni becézni stb. stb. Nem jó ezekre gondolni. Pillanatnyi hangulatok voltak csak, úgy látszik. Ma ott tartunk, hogy csak én megyek hozzá, csókra legfeljebb, ha az arcát nyújtja. Sok ilyen apróságot írhatnék még ide, de minek? Én ezeket úgyse felejttem el soha. Most már én is tudok a szobámban maradni, tudok parancsolni a testemnek, ha úgy még nem is, mint azelőtt. Majd megállapítja Lőrinc azután újra: maga nem ért a szerelemhez. Utóvégre igaza is van, mert ha értenék, nem vonulnék vissza, hanem diadalmas volnék, s énutánam jönne ő, jönnének mások is. Ma pedig? Én megyek, én várom, hogy szeressen, én ülök itthon reménykedve, kétségbeesve. Szegénykém, azért mert itt lázadozom, azért szeretlek, szánlak, segíteni akarok neked. Tudom azt is, hogy szeretsz. Neked nem elég nagy az én szerelmem, mert nem tudok úgy szeretni, hogy a te élvezeteidnek, amiket mással élvezel, örülni tudjak; nekem nem elég a te szereteted, mert nem csak engem akarsz. Ezen nem lehet másképp segíteni, mint hogy lemondunk, vagy az egyikünk mond le csak. Elfogadni lemondást, ami kísérteni jár, én nem bírok. Talán jobban fogok bírni én lemondani. Kedvesem, ha kibírnám szakítani magamból ezt az egész szerelmet!

1928. augusztus 24.

Lassan érik Lőrincben az elkeseredés erősebbre, erősebbre. Mindig nagyobb és nagyobb tehernek érez. Egységről beszél, de ez alatt mindig azt kell értenem csak, hogy én olvadjak belé, ő pedig hadd lehessen szabad. Ha így tudnék szeretni, akkor nem mondaná, mint ma reggel is, hogy: soha nem érzett át komolyan semmit, maga érzelt csak. Bár igaza volna! Nagyon keserű vagyok újra, és nagyon reménytelen. Ma már tudott úgy beszélni is, „ha megcsálnám, ha elhallgatnám, ez is csak tanúság volna arra, hogy nem tudom megtartani, amit pedig meg akartam”. Már lazít mindenhol. Nem az eszével. Nem hiszem, hogy így kiszámította a dolgokat. Az ösztöne; segít az mindig megoldani momentán a dolgokat jól, és rögtön meg is magyarázza saját magának. Látom, hogy le kell nekem mondani mindenről. Csak legyen erőm úgy megcsinálni, hogy ne kelljen elmennem maguktól se élve, se másképp. Bírjak maguk mellett maradni és segíteni magának is, a gyerekeknek is. Akkor talán számít valamit a világban az én rongy kis életem is. Persze, ez megint érzélgés magának. Hogy az életem rajta van ezen az érzélgésen, mit számít az? Ki vagyok én? Egy rongy nő, akit kitart az ura. Nevét, erejét, vagyónát, sőt szabadságának egy részét is én zsákmányolom ki. Milyen rettenetes nagy hiba van itt a gondolkozásában, érzésében. Nem az a baj, hogy elvileg nem helyesli a mai társadalmi rendet – én sem tartom jónak –, hanem hogy gyakorlatban is tényleg tehernek, nyűgnek, valami rettenetes nagy nyomásnak érzi az életén a családot. *Maga* nem tudja azt érezni, hogy mi hárman egyek vagyunk, hogy mikor maga valamit ad nekünk, azt saját magának adja. A családja jobb sorsa, a maga jobb sorsa. Édes szívem, nem én vagyok elsősorban az a hí-

res önző, akit maga idegennek tud érezni. Miért jut nekem mindig először a maga érdeke az eszembe, miért tudom én minden dolgom úgy intézni – legalábbis a szándékaim mindig ilyenek –, hogy magának használjak? Egészen biztos, hogy csak: azért, mert szeretem, magának pedig azért teher minden, mert nem szeret. Ha nagyon szeretne, az erejének nagy részét arra fordítaná, hogy nekem örömet tudjon szerezni, minden élmény, amit nélkülem él át, üres volna, mint nekem, ha maga nélkül vagyok valahol, ahol azt hiszem, maga is szívesen volna. Igazán, sokszor képes vagyok, volnék, inkább én is lemondani, ha magának is nem juthat. Magának ilyesmi eszébe se jut. Nem szeret, nem szeret. Hiába! Ez tény, ezen nem lehet változtatni. Ma már nem is akarok. Maradjon maga szabad. Ne szeressen engem, ne is akarjon úgy szeretni, hogy az egész életét én töltsöm ki. Azt hiszem, lesz erőm, maga mellett maradni így is. Nekem nem juthat semmi jó az életből, – nem érdemlem meg biztosan – legyen most már annyi erőm, hogy amit vállaltam önként, szeretetből, mondjuk úgy is: szerelemből, tudjam végigcsinálni. Nagyon szomorú és nagyon fáradt vagyok: nem tudom azt mondani, hogy örülök annak, hogy az élet ennyit adott csak nekem. Kedvesem, ha maga ezt olvasná, biztosan azt mondaná: folyton magával foglalkozik csak, magát siratja. Pedig siratom magát is, akit elveszték s aki számára tudtam volna egész ember is lenni, ha akarta, ha tudta volna akarni. Nem tehet semmiről se maga, tudom. Szerencsétlenek vagyunk mind a ketten. Ahhoz, hogy szerencsések lehessünk, talán nem is hiányzott olyan nagyon sok. Én láttam, maga nem. Mit csináljunk, nem bírtam a szemét kinyitni. Most már tudná becsukni olyan erősen, hogy soha ne lássa meg, mi lehetett volna. Ne érezze majd akkor, mit veszett bennem, ha már késő lesz. Talán ma még rajta vagyunk azon a pallón, amiről Nietzsche beszél, de lassan megyünk le róla. Nagyon súlyosan érzem a „soha többé”-t, ha egyszer lent leszek. Rettenetesen szenvedek, kedvesem, de nem látok más utat arra, hogy legalább maga élhessen túrhatóan, mint hogy én mondok le. Nem úgy akarok azonban lemondani, hogy maga lássa a szenvedéseimet, hanem úgy, hogy maga azt higgye, örülök. Szívcském, egy kis türelem kell még. Ma még nagyon közel van hozzám minden fájdalom, s az a kis ideig tartó hitem is, hogy most, most itt az élet, van szerelem, felszabadulni kell nekem is, egész ember lehetek én is, adhatom magam egészen, szabadon; nem kell lenyomnom magamba semmit, többé soha. Még most is, mikor pedig azt akarom, hogy erős legyek a lemondásban, még most is van egy kis hajszálnyi reménységem. Ez már alaptalan pedig. Úgy szeretnék higgadtan, nyugodtan gondolkozni. Felfejteni mindent szépen az utolsó szemig, a magam számára, hogy ne legyen bennem kétely többé semmi iránt. Lássak mindent úgy, ahogy van. Soha én fejet nem hajtottam maga előtt, mondta szintén tegnap. Hogy nem látta ezt se meg? Egyáltalán, hogy milyen kevéssé látott maga engem, és milyen naivan tud gondolkozni az életről, az nagyon szomorú. Talán ha fel tudtam volna szabadulni egyedül, maga nélkül, ha nem szégyellném a szerelmem, talán ez még erő is tudott volna lenni. Lehet, hogy magának jobban esne, ha meg is tudnám mutatni szavakkal, öleléssel, felolvadással,

hogymennyire szeretem. Úgy látszik, nem bírom a büszkeségem megölni, mert megfagyok folyton újra, mert nem érzem a maga melegségét. Úgy érzem, ismét a rendes, férji öleléseknél tartunk, amit, majdnem azt mondhatnám, kötelességszerűen végez el. Éjjel mondta is: inkább most, mint reggel; reggel fáradt vagyok. És forszírozta. Kell ez nekem? Undorodom magamtól, hogy eltűröm az ilyen ölelést. Még ilyenkor se akarom megbántani, és hagyom. Reggel már nem bírtam odaülni az ágya szélére, mert üldözött az a gondolat, hogy azt hiheti, céllal megyek magához. Nem kell, semmi se kell szerelem nélkül. A testem szót fog fogadni nekem; nem engedem, hogy élvezzen lélek nélkül. Hiba ez is bennem! Tudnék más is lenni; tudnék izgatónak lenni én is; a tested fel tudom forralni én is; nő vagyok én is – de nem akarok csak nő lenni, s nekem te nemcsak a testeden át kellesz. Gondolnom se jó semmire, ami te vagy. Megfulladok. Olyan erősen kívánlak ma is, még mindig. Itt ülök egész délelőtt, és beszélek, beszélek. Védlek, vádollok, szídom magam, lenézem ezt a szomorú, gyenge életet, semmire se megyek, mert nagyon szeretlek még mindig. Az ösztöneim úgy kapaszkodnak minden kis szalmaszálba: hátha, hátha még nincs elveszve minden. Egyetlen, drága szívem, miért nem tudunk találkozni, egybeforrni. Néha most is oly erősen vágyom utánad, hogy ha el tudnék érni egy rövid boldog hetet, amikor mindent ki tudok kapcsolni, s csak szerethetnék, s hihetném, hogy szeretsz, az egész életem boldogan dobnám félre utána. Milyen marhaság ez! Vissza, vissza minden vágygal, kívánással, képzelődéssel. Nincs szerelem, az én számomra legalábbis nincs. Egyedüllét van, magányosság, kínlódás, önfegyelem. Az önfegyelmezésben képezleghetek, ha tetszik, ezt szabad nekem is. Drágám, nem szemrehányás egy gondolatom se. Nem hibáztatlak semmiért. Semmiről se tehetsz, tudom. Jót akarok neked, s szeretnék ezért minden keserűséget kiszakítani magamból, hogy ne befolyásoljon a rossz felé. Ezeket te sohase fogod elhinni igaz kívánságomnak, még tudni se fogsz a kívánságaimról. Nem lehet még így magamnak se elmondani mindent, nem még kimondani hangosan. Te is biztosan ugyanígy vagy. Beszélsz, beszélsz, de minden érzéssel, kínlódással, jó szándékkal csak nem tudod elmondani, pedig te, jobban ki tudod fejezni magad, mint én. Ha legalább azt a szeretetet, amit érzel irántam, legalább azt tudnád megmutatni nekem. Az is tudna erősíteni a jószág felé. Kedves, kis fiam, miért van ez a sok borzalom? Szeretnék magamhoz vonni, mondani, hogy beszélj, sírd ki magad, meg akarlak vigasztalni. Ez mind igaz, így van, de a magam fájdalomát még érzem közben mindig. Szegénykém, nagyon szomorú sors, a miénk.

1928. augusztus 25.

Újra egy délután, egy este, egy éjjel, tele olyan kínokkal, hogy nem tudom megérteni, hogy bírja ember viselni. Beszélgettünk délután, próbáltam víg lenni: nem szeretem magát ilyennek látni – mondta. Jó volna, ha nygyvenéves vol-

nék, hogy maga fiatalabb legyen, mint én, ezt is mondta. Baj a korom is? – kérdem. Igen, mindig is baj volt – felelte. Estefelé engem okolt, hogy nem ment el dolgozni. Kiült az erkélyre, és hallgatott, hallgatott, és ellenségesen nézett. Kimentem hozzá, vigasztalni akartam, úgy felelt, hogy bejöttem és sírtam. Ült, ült kint; bejött, evett, benézett a gyerekekhez, rám nem, és elment hazulról szó nélkül. Mikor becsukódott az ajtó utána, azt hittem, a szívem leszakad. El bírt menni szó nélkül! Gyűlölt, utált, éreztem. Miért, miért? Őrjöngtem itt egyedül tehetetlenségemben, szegyenemben, hogy velem mindent lehet. Engem nem kell kímélni, nem kell megérteni, nem kell sajnálni. Egyszer csak hazajött, rám kiáltott: miért nem fekszik már le? Becsukta az ajtót, dolgozott. Később lefeküdtem, köhögtem. Berohant: miért köhög? Képes meztelenül feküdni itt, csak azért, hogy kétségbeejtessen a köhögésével. Szót se bírtam szólani. Kiment. Sírtam. Meghallotta, bekiabált: bitang, nyomorult disznó! A vér megfagyott bennem. Betöttem a szám, hogy ne hallja a sírásom. Ilyen rémesen lehet utálni engem azért, mert szeretem? Később, jóval később, bejött, odafeküdt mellém, és elmondta, hogy olyan rémesen szenvedett este, hogy teljesen megkövesült, nem tudott érezni semmit, nem szeretett senkit, csak a gyereket. Egy cseppet sem szerettem magát akkor – mondta. Úgyis tudtam. Megöleltem, simogattam, szólani nem bírtam. Elaludt; azt hiszem, valamennyire megenyhülve. Később átment, kezét csókolta. Mi lesz velünk? Minden jó szándékom hajótörést szenved? Nem lehet megmenteni ezt a mi szerencsétlen életünket? Tegnap este, mikor nem volt itthon Lőrinc, igazán csak egy hajszál tartott már életben. Még mindig tudtam őt sajnálni, erősebben, és a gyereket, aki, szegény, semmiről se tudva, boldogan aludt. Még akkor is az jutott az eszembe, hogy nem halhatok meg, mert szegény Lőrinc kétségbeesik, ha egyszer hazajön, s én nem élek. Élnem kell, akármilyen nehéz is lesz ez az élet. Kell? Nagy szó, fogom-e bírni? Szerelem nélkül nem lehet Lőrincel élnem, Lőrinc nélkül nem bírok élni. Mit lehet itt csinálni? Lehet, hogy én tudjak úgy összetörni, hogy Lőrinc mellett élni tudjak akkor is, ha ő él másokkal is? Nincs itt az én számomra kiút. Meghalni vagy úgy mássá lenni, ahogy azt hiszem, lehetetlen. Lőrinc, hogy kiáltottam maga után tegnap este, de szólani, amíg láttam az ablak alatt, nem bírtam. Néztem csak, hogy igaz ez, lehet ez, van ilyen kegyetlenség a szívében, el bírja viselni? Tudhattam volna pedig, hogy igen. Elviselt ő ilyesmit sokszor. Nem is lehet így mondani. Mikor úgy utál, ahogy tegnap, akkor a kegyetlenséghez nem kell erő. Nem bírja már viselni a szenvedést. Se a magáét, se nézni az enyémet. Ezekről a szenvedésekről pedig meg kellett volna tisztulnia. Éreznie kellene ma már, hogy jobb úgy, hogy felszabadul. Hogy néz ki, hogy ma már csak az eszével akarja a jót, az ösztöne a rosszat kívánja. Olyan rettenetesen félek, hogy visszasüllyedünk abba a pokolba újra, amibe éltünk oly hosszú ideig. Nem elég nagy az én szerelmem se ahhoz, hogy meg tudjam menteni mind a kettőnket? Vagy ki kellene éppen irtanom magamból teljesen? Kedvesem, úgy járok már a világban, mint egy örült. Kapkodok ide, oda. Végül nem tudok mást, mint szeretem magát, kiszolgáltatom magam egészen magának. Meg fog vetni, mert nem tetszhet az a nő, aki ilyen ha-

tártalanul szeret. Félek magától: nézem, mikor mi van az arcán. Minden gondolatát tudni szeretném, minden szavától reszketek. Ha már nem fog kételkedni abban, hogy nem szeret, ha biztos lesz, hogy nincs rám szüksége, kedvesem, legyen ereje megmondani, tudjon kegyetlen lenni hozzám, hogy legalább most már ne kelljen megalázva élnem maga mellett. Ne törődjön velem, ha nem tud szeretni. Legyen irgalmas azzal, hogy kegyetlen és eldob magától teljesen. Édes kedvesem, nagyon rossz még elképzelni is, hogy nélküled legyek, de inkább, semhogy érezem belőled az utálatot, megvetést magam felé. Olyan félelemmel járok egész nap, folyton várom, mikor szakad még rám valami. Valami borzalom, amiből nem lehet menekülni. Gyógyítani akarok, drága szívem, de magam is olyan nagyon beteg vagyok. Szeretnék segíteni magának, megmenteni magát. Boldognak látni. Üresnek érzem magam, egészen megfoghatatlannak. Annyit szenvedtem, hogy sokszor azt képzelem, nem is élek már, lehetetlen, hogy élni bírjon ember annyi kín után. Kedvesem, tudom, hogy maga is, de ez is csak az enyémet sokszorozza. Nem akarok, újra nem akarok megnyugodni abban, hogy nincs boldogság, hogy találkozunk, és elmegyünk egymás mellett anélkül, hogy maga látná, hogy nincs tovább; meg kell állni, meg kell fogni az életünket, és tartani, tartani, mert jön a „soha többé”. Félek, irtózom tőle, nem akarom!

1928. augusztus 26. éjjel

Egyedül vagyok! Egyedül is maradok, úgy látszik, már mindig. Szegény Lőrinc! Ez lesz a sorsunk? Úgy néz ismét engem, mint régen, mint egy rabtartó ellenséget. Teher a szerelmem, önzés. Le kell mondanom, ki kell tépni belőlem ezt az érzést. Átváltoztatni teljesen anyai szeretetté, ha ezt lehet, s akkor talán lehet az, hogy én az ő szabadságának örülni is tudjak. Rá kell jönnöm lassan arra is, hogy az egész életem hibás volt. Nem volt haszna belőlem neki, mert tömlőcőrnek érzett folyton, és érez ma is. Nem adott semmit, nem tett semmit – mondja szegény állandóan. Ő „elmondta a titkait, amit én ki akarok részletesen szedni belőle – nem volna ez sem csoda és érthetetlen tőlem, de nem tettem még –, akkor, mikor szabadságát és a szerelmet akarta tulajdonképp megnyerni, elvesztette még a lopott szabadságát is, mert lemondott róla. Ezt mind miattam, és én semmivel nem viszonztam.” A szerelmem – hiszen az volt bőven elég eddig is, a mai, az teher. A viselkedésem nem kielégítő, mert nem tudok teljes angyal lenni és föltétlenül, mindenkihez csak jó lenni. Hogy lázadozom, hogy gyötrődöm, az mind rémes, mert nekem ma Lőrinc szerint boldognak kellene lennem. Ha csak ész dőntené el ezt, akkor igaza volna neki, mert az eszemmel én is látom, hogy nagy dolog az, ha valakiért le tudunk mondani. De mikor az én boldogságom ott kezdődne, hogy nem mond le értem, mert nem is kíván mást. Erre Lőrinc azt hiszi, én nem értem meg őt, nem veszem tudomásul, hogy az ő nagy szabadság utáni vágya egy tény, egy élő valami, amit nem tud kikapcsolni. Pedig értem, nagyon is értem, és

minél jobban látom élőnek, annál rettenetesebbnek látom az életet. Hogy tudhatok én itt segíteni? Amint elfogadom olyan élőnek, aminek muszáj engedelmessékedni, rögtön érzem, hogy akkor azonban az az érzés, amit irántam érez, meg se közelíti azt, amit nekem kapnom kellene. Nem tudom én ezt megérteni. Hogy nem látja, mi mellett akar elmenni és hogy mennyire nem éri meg az az áhított szabadság azt, hogy mi ketten vesszünk el, még ha csak egymás számára is. Mindig úgy érzem, kötelességem az utolsóig kitartani Lőrinc mellett, mert *én* látom az összetartozásunk és látom, hogy minden marakodás végzetes volna rá nézve is, rám is, – nem is beszélve a gyerekekről. Honnan vegyek elég erőt ahhoz, hogy eltaláljam a hangot, ahogy bánni kellene szegénnyel, honnan vegyem a helyes ösztönt, hogy tudjam, melyik utat válasszam? Melyik az az út, amelyik helyes az ő számára s valamennyire elviselhető nekem is? Semmi nem jó; nem helyes, amit csinállok. Úgy félek minden mozdulatomtól, szavamtól, mit fog kiváltani, hogy fogja félreérteni. Rettenetes, milyen ellenségesen, gyanakodva tud fogadni mindent. Mivel szolgáltam meg ezt a nagy bizalmatlanságot...? Olvastunk együtt, egész délután, olyan jó volt. Tudom, hogy neki is jó volt, mégis azt mondta: kárba vesztett megint egy napja. Az lehetetlen, hogy egy ilyen rendesen, komolyan eltöltött délután nyújtson neki is valami értéket? Ó, milyen rettenetes keserű dolog tudomásul venni, hogy a férjem számára a velem eltöltött idő haszontalan, elvesztegetett napot jelent. Milyen rettenetes kegyetlenséggel tudta megállapítani, hogy persze, mikor pénzt megyek keresni, mikor dolgozni megyek, tud nélkülözni, arra nem féltékeny, csak a szabadságom, azt nem tudja elviselni. Hát tudom én ezeket a furcsa Lőrinc-féle okoskodásokat kivédeni, megmagyarázni? Mennyire meg is aláz amellett ez mind. Lehet magyarázni a szerelmet? Le kell mondanom; kopog az agyamban. Az együttélésnek ma, úgy látszik, az egyetlen megoldása. Úgy fáj visszafojtani újra a szerelmet, a felszabadulás lehetőségének hitét. Soha, soha nem adhatom magam teljesen? Vigyáznom kell, mert önző vagyok, gonosz rögtön, ha azt akarom elérni, hogy csak engem szeressen. Hogy szerethessek is zseni nélkül szabadon valakit, aki nem szeret engem? Úgy érzem így is magam, mint ha legutolsója volnék a nőknek, aki törleszkedik, alamizsnát kér és fogad el. Királynak születtem és koldussá lettem. Tudhat egy király jól koldulni? Nem tudna jobban könyörögni, megalázkodni, eltalálni a hangot az, aki koldusnak született és egész életében ebből élt? Ha egy koldus kap valami keveset, azt meg kell köszönnie, nem pedig elmagyarázni az adakozónak, hogy nem ennyi járt volna neki, mert ő uralkodásra született. Hazudik is, ha így tesz, mert, ha tényleg uralkodónak született volna, nem kellene koldulnia. Milyen rossz hasonlat. És milyen rossz minden, amit leírok itt kínlódva. Hát még milyen rossz az, amit beszélek! Borzasztó erős bennem az az érzés, hogy ha valami rossz tulajdonságot lát bennem valaki – még ha Lőrinc is –, akkor fel ne világosítsam arról, hogy rosszul látta, nem ilyen vagyok. Azt érzem: ilyennek látsz; jó; legyek a te számodra ilyen! Ez nagy hiba, sok bajom is volt már emiatt, igyekszem is legalább Lőrincel szemben elnyomni ezt a dacot magamban, de nagyon nehezen megy. Nagyon nehéz feladat

az is, hogy magyarázzam, mit tettem Lőrincért, hogy dicsérjem magam. Amennyit ebből mégis megteszek, azt magam ellen teszem és egészen biztos – hiszen az eredmények mutatják – hogy, rosszul van téve. Ha nem látta Lőrinc, hogy mit kapott és kap tőlem, semmi értelme nem volt az egésznek s azt nem lehet szóval elmagyarázni és neki ésszel tudomásul venni. Ha ő nincs meggyőződve arról, hogy csak én vagyok az, aki mellette állok és pedig úgy, ahogy még ő sem áll maga mellett, ha ezt nem érzi, ha ezt el tudja veszíteni, akkor magyarázhatnám én magam száz évig. – Most már nem jön soha hozzám megcsókolni. Eleinte, amíg örülni akart vagy tudott a változásnak, meleg volt, kedves, figyelmes. Ma? Ha valami ilyesmit meg is tesz, forma csak, vagy jó, ha sajnálat. A leggyakoribb, hogy eszébe se jut semmi meleg mozdulat. Most nem a szerelmes együttlétre gondoltam. Az is megcsappant nagyon, s az én vágyaim is szorítom vissza. Ezzel közeledni és visszautasítást érezni, ha csak egy mozdulattal, vagy e szó valami ilyen hangsúlyozásával csak, a legborzasztóbbak egyike. Igaza van Lőrincnek, folyton a magam baját jajgatom. Kedveském, nagyon, sajnós nagyon érzem a maga szenvedését is. Érzem, hogy hullámzik a ragaszkodása irántam – nem szerelme –, és gyűlölete, érzem kívánásait a világ után, amit sehogy se képviselek magának. „Egy asszony nem ezer asszony.” Igaz! Viszont: ezer asszony sohase tud egy asszony lenni. Ez is igaz. Én azt hiszem, magának, éppen magának, aki tulajdonképp gyenge, naiv, melegségre vágyó, egyedül élni nem tudó, kiszolgáltatott ember, egy nőre van szüksége; maga azt hiszi az egyre és az ezerre. Itt van a nagy baj, mert ez majdnem, sőt talán egészen lehetetlen kívánság az élettől. Hogy lehetne megmagyarázni azt az erős érzésem, hogy a vesztébe rohan, ha nem tudja megállítani magát. Azt hittem, most ezekben az időkben maga is tudatára jött ennek s ez erőt ad majd magának. Amíg maga azt hiszi, hogy értem kell lemondania, nincs a helyes úton. Igazán magára gondolok most elsősorban, nem magamra. Nem tudom most se elmagyarázni magamnak jól ezeket a dolgokat, magának biztosan még így se. Miért hinné el maga, hogy nem csak az önzés, a hatalomra törekedés vezet, hogy végzetesnek látom azt az utat a maga számára is a magam életétől függetlenül. De ezt nem lehet bizonyítani, ezt csak az idő bizonyíthatja, amit nem kívánok. Drága szívem, menteni szeretném magát, nem megfojtani, nem áldozni. Állok egyedül, és üres körülöttem minden. Magának kellene ismernie engem; magának kellett volna erősítenie engem, hogy jobb tudjak lenni; magának kellett volna szeretnie engem, hogy ne legyek kemény, merev, szögletes ember, nem szemrehányás mondatja ezt velem, csak szomorúság. Milyen sok szép is lehetett volna, és milyen kevés volt. És milyen sok szépség, öröm van még ma is kezünkben, a kezében, de engedni kifolyni az ujjai közt, mint a vizet. Szegény gyerekem; maga.

1928. augusztus 26.

Nincs az az erő emberben, ami elég volna arra, hogy elviseljen mindent, ami itt van, és még jól is viselje. Lőrincel már nem lehet beszélni. Szenved, szenved! Az arca olyan, mintha az egész világ baját neki kellene viselni. Nem értem. Bözsiért szenved; az összes nőért, akikről lemondott; momentán akar valakit? Borzalmas, érthetetlen nekem. Mi lesz velünk még? Bözsi is tőlem vár mindent. Én vigasztaljam őt is meg azért, mert ma még fáj neki a Lőrincről való lemondás. Nézzem majd Lőrinc arcát, mikor elolvassa és sajnálja őt és saját magát, talán engem is. Meg kell bolondulni. Nem mehet így már soká semmi. Pedig én akarok bírni mindent. Akarok Lőrincnek segíteni. Akarok, de mit ér minden igyekezetem, ha nem bírok. Ma idejött hozzám reggel ő. Ez is rémes volt, mert ha kívánást, remegést érzek az ölelésében, rögtön azt gondolom, nem nekem szól. Irtózatos, amit szenvedek. Ha nem jön hozzám, kínlódom, hogy már így se kellek, ha jön, azt hiszem, csak tárgy vagyok, kéznél lévő. Nincs kiút innen? Hogy néz rám folyton? Úgy érzem magam ilyenkor, hogy ha ölni lehetne nézéssel, már rég halott volnék. Hát tényleg én volnék az oka mindennek? Utolsó vagyok? Semmi-re se jó? Szegény Lőrinc, azt hiszi, én mindent megnyertem most, és ő vesztett. Ilyen nyereség? Azt mondja: „megtudta azt is, hogy én szeretem”. Hát szeret? Így szeret egy férfi? Akit szeret, attól, annak a szerelmétől azt kívánja, hogy örüljön, mikor ő mással szerelmeskedik? Ezt Lőrinc olyan természetesnek hiszi, olyan lehetségesnek, elérhetőnek, sőt kis dolognak. Azért ha én fogom tudni mondani neki, hogy menjen, éljen szabadon, el fogja tudni fogadni, mert soha nem fogja érezni azt, amit én ma érzek, ha csak rágondolok, nem is arra, hogy mással van, hanem csak arra, hogy másra gondol. Soha nem fogja tudni, mit éltem át mellette, soha nem fogja tudni, hogy milyen rettenetes nagy áldozatot hoztam érte már eddig is mindennap. Nem érti meg soha, hogy élni úgy, hogy tudom, hazudik, hazudik szünet nélkül, bujkál, csal, és ezt úgy viselni, ahogy én tudtam, milyen nagy dolog. Erre ő azt felelné: nagyon rosszul viselte, mert én éreztem a maga kínját. Mert érezte; ezért voltam én az ő ellensége. Mert nem tudtam örülni az ő másnál szerzett örömeinek, mert hazudnia kellett, miattam, ezért gyűlölt olyan sokszor. Most is, mert nem tudom vállalni az osztozkodást mással, most is gyűlöl, hányszor, s úgy érzi, hogy még a lopott, régi szabadságát is én vettem el. Hogy bírok én itt segíteni? Hogy bírjak mindig én az erősebb lenni? Úgy félek már Lőrincről! Nézni nem merek rá úgy, ahogy szeretnék, mert gyanakszik folyton. Keresi, hol találja meg bennem azt az ellenséget, amit belém képzelt. Szegény! Egyetlen emberét akarja ellenségnek látni. Beteg ez az ember tényleg? Mi van itt? Folyton félreért, belém magyaráz mindenfélét, lebecsüli minden erőlködésem, lebecsüli az egész múltat, amit vele töltöttem. Milyen szépnek lát mindent, amit más nő beszélt neki saját magáról. Milyen nagy szenvedés a Bözsié és milyen kicsi az enyéem. Szegény, csak Lőrinc! Majd, ha egy pár szeretője boszút áll rajta, majd ha látja, hogy mindegyik milyen könnyen vigasztalódik, – iste-

nem, mi lesz akkor? Semmi, semmi! Engem akkor se fog jól látni. Engem akkor fedezhetne fel igazán, ha elvesztene akár így, akár úgy. A hiányom megmutatná neki a pozitívumokat, amiket jelentettem s jelenthettem volna. – Aludni nem bírok. A szívem úgy kalapál, összeszorul, kínoz éjjel-nappal. Pár órai alvás után úgy ijedek fel reggel, mintha egy pillanat múlva a háznak kellene a mellemre zuhania, s én tudnám. Rémulve, betegen ébredek. Első mozdulásom mindig az, oda futni Lőrinchez, megfogni a kezét, megnézni az arcát. Már tudom nem megtenni. Csak ritkán vagyok olyan állapotban, hogy nem bírom megtartani a szobámban maradást. A testem, a lelkem egy nagy kiáltás Lőrinc után. Nem hallja, nem érti, hogy ezt nem szabad eldobni! De nem is igaz, mert mit ér az egyoldalú szerelem? Ha csak az egyik szeretet, az mindig teher a másiknak, mindig kényelmetlen érzés, úgy kell éreznie, mintha adóssága volna, olyan, amiről tudja, hogy soha megfizetni nem fogja tudni. Igyekszem is visszavonulni. Ne lássa folyton, hogy szeretem, nagyon szeretem, hogy levegőm, kenyerem, életem, mindenem. Higgye, hogy nem is olyan nagy ez a szerelem. Nem kell majd sajnálnia engem. Csak bírnék úgy viselkedni, hogy felszabaduljon. Legyen ő boldog legalább. Ezt szeretném elérni, ha már együtt nem lehetünk azok, de nagyon nehéz visszafajítani magamban mindent. Nagyon nehéz nem éppen őhöz rohanni és könyörögni szerelemért, megértésért. Odabújni védelemért, vigaszért. Nem lehet. Legyek én erősebb, istenem, segíts meg, hogy tudjak jó lenni, nagyon jó, nagyon megértő, nagyon megbocsátó, hogy eltaláljam a helyes hangot, hogy meg tudjam gyógyítani szegényt. Nem bírom nézni az ő kínját. Meghalni, édes jó istenem, de ezt is úgy, hogy neki ne fájjon. Szegény kis Klárám! Mi lesz veled. Roncs vagyok máris teljesen, hogy bírjak rendes anyád lenni? Kavarog, kavarog a fejem, a gyomrom, keserű a szám, fáj a szívem, szúr, kalapál. Minden borzasztó. Minden, amit leírok, hazugság, annyira nem közelíti meg az érzéseimet, jó szándékomat, sajnálatomat. Nem is fontos, nekem jó így beszélni legalább. Kinek beszélhetnék, kinek tudnék beszélni? Senki, senki nincs velem, mellettem.

1928. augusztus 29.

Ma – már tegnap is – beteg vagyok. Fáj a torkom, hátam, derekam, mellem, fejem. Teljesen rossz közérzésem van. Nem tudtam aludni sem a láztól, torokfájástól. Agyon vagyok ütve egészen. Testileg, lelkileg meggyötörve. Ha így halhatnék meg, betegségben, akkor Lőrinc nem érezhetne semmi lelkiismeret-furdalást miattam. Betegségről senki se tehet. Megoldás kellene már, mert elviselhetetlen az élet így. Hogy bírom, istenem, hogy bírom ki, látni Lőrincet kínlódní a szabadság utáni vágytól, a Bözsi utáni kívánczóságtól. Sajnálom őt nagyon, de ugyanakkor undorodom is. Bözsi, idegen nők? Lehet ez, lehet utánuk úgy vágyakozni annak, akinek én az asszonya vagyok, mint ahogy Lőrinc vágyódik? Lehet kívánni attól, akit szeretünk, hogy tudjon szerelmi szabadságot adni nekünk?

Lehet az szerelmem, amelyik bele tud nyugodni osztozkodásba, földarabolásokba? Nem bírom, nem lehet viselni így az életet. Hogy bírnam megszabadítani őt is szegényt a kínjaitól, s magamat is? Nem bírom még mindig teljesen feláldozni magam, szerelmem. Még pedig rettenetes dolgokat kell majd elviselnem, tudom. A régi verseit, ha olvasom, az örületet érzem csak közel magamhoz. Ki ez a Lőrinc, aki mellettem élve bírta megélni, megírni a szerelmeit, bírta a kezembe adni a verseit, bírta elfogadni a kritikámat, a lelkesedésemet, bírta a szenvedésemet, az egyedüllevésem, bírt máig mindent. Miért nem hagyott el már régen? Miért, te-le vagyok csupa miérttel, és nem lehet felelni rájuk úgy, hogy az elfogadható magyarázat legyen kettőnk számára.

Itt van pedig körülöttünk az a rengeteg ellenség, akik ellen védekezni maga elég volna. Hogy mernek marni bennünket jobbra-balra. Most Szomory csinált legutóbb hallatlan dolgokat. Nem lehet rendesen védekezni ellenük, mert nem vagyunk elég hatalmasok még. Győzni az ellenségeinken, az életen is, elég nagy probléma, hát még ha ezen kívül, van ez a harc kettőnk között. Mind a ketten jót akarunk pedig, de nem bírunk találkozni.

Idegen nők lába, idegen húsok, akikhez semmi de semmi köze nincs. Nők, akiktől a húsukon kívül semmi más nem kap, sőt ezt is megcsalni legtöbbször egy másikkal, ezért kell szenvednie és szenvedtetni engem. Hiába beszélek, hiába magyarázok, hiába adom az életem, lelkem, erőm, szerelmem neki, ha nem szerelmes ő belém egészen; nem elég érték akkor semmi, amit nyújtani tudok. Szegény, ő próbál lemondani. Az ereje nem elég nagy, úgy látszik, s amellet nekem ez is gyötrelmem, mert nem azt akarom elérni, hogy lemondjon miattam, hanem ne is kívánjon más. Mi lesz velünk még? Bírunk majd élni vagy muszáj elpusztulni? El fog engedni engem Lőrinc inkább, mintsem a szerelmeskedéseit nyomná vissza? Ma semmit nem tudok, rettenetesen érzem magam. Beteg, kivert kutya vagyok, semmire se jó, senkinek se kellek. Nem lehet, ebbe nem akarok megnyugodni. Ha Lőrincet nem tudom megmenteni, megtartani magamnak úgy, hogy ő is boldog legyen, egészen biztos, hogy rettenetes tragédia lesz, ami rám fog következni, ha élve tudok maradni. Olyan rettenetes gondolkodom ilyen eshetőségekre. Hideg leszek rögtön s úgy érzem, máris nincs élet bennem. Kifolyt belőlem minden energia, minden jónak, szépnek is az akarása.

Senki nem szeret engem, mindenki rosszabbnak lát, mint amilyen vagyok. Papa hibáztat mindig, Lőrincnek kevés vagyok. Csak lefeküdni és soha többé fel nem ébredni, ez minden vágyam. Nem érezni többé semmi fájdalmat. A fájdalmat is csak úgy bírja az ember elviselni, ha hisz valamilyen megváltásban. Ma rettenetes sötétnek látok mindent, mert érzem, milyen gyöngye vagyok. Gyenge vagyok a harcra, gyenge arra, hogy én mondjak le, gyenge arra, hogy el bírjam viselni az ő szenvedéseit, lemondását. Szegény Lőrinc, de szegény Klára is.

1928. augusztus 29. éjjel 1 óra

Aludni se lehet. Fölébredtek folyton, kínlódom, gyötrődöm, rémeket látok. Egy állat szenvedhet csak ilyen bután. Elmúlni már a földről valahogy, ez az egy adhat csak megnyugvást. Aludni úgy, hogy nem álmodom, nem nyugtalanít többé semmi. Nem kínoz a félelem, a kívánás utánad, nyugalmam lesz, álom nélküli örök álom. Úgy érzem magam éjjel is, mintha üldöznének.

Minden ölelkezés is gyötrelmem, pedig úgy kívánlak, úgy akarlak, olyan fontos, hogy együtt legyek veled, mint egy csecsemőnek a tej. Mikor veled vagyok, sírnom kell, mert szégyellem magam, siratom magam. Megaláz az is, ha jó, meg ha rossz. Nem tudok szabad lenni, nem tudok önmagam lenni, ha ölelsz, mert folyton másra gondolok. Összehasonlítok, megmérek, nézem magamat, nézlek téged, és fáj és sajnálom, hogy nem találsz meg engem a magad számára, hogy nem tudsz felszabadítani, hogy nem lehetek egész ember, hogy nem lehetek egész embered. Visszanyomni mindent, elrejtteni a szerelmem, elrejtteni minden vágyam, ez jutott nekem. Ha nem sikerül szerelmed megkapnom, ez az élet, ami vár rám, ez a halál. Szomorú meghalni akkor, mikor az ember már megpillantotta az ígért földjét. Rájött, hogy mégis van, de nem neki. Én nem mehetek be a kapun. Ne tudd meg soha, mid voltam, ne tudd meg soha, mit szenvedtem érted, hogy kívánkoztam utánad, hogy kiált feléd az egész testem, egész lelkem. Akarlak, akarlak, gyötör a vágy. Ártott az öntudatra ébredés. Az a jól lefojtott szerelem könynyebben volt elviselhető. Vissza nem lehet menni. Kedvesem, alszol a szobádban? Kínlódsz te is? Gyötör a vágy téged is, – de nem utánam. Miért is kívánnál engem? Én itt vagyok, hívnod kell csak, – megyek. Ez nem érdekel, azt nem kívánod. Mit érzel, mikor ölelsz? Szeretsz akkor engem valamennyire? Vagy mind egy volna, kit ölelsz, vagy éppen, bárki mást jobb volna? Oh sokszor úgy gyűlölök mindenkit, magamat talán a legjobban és a legállandóbban. Csak téged szeretlek még mindig változatlanul.

1928. augusztus 31. délelőtt

Felszabadítani téged legalább, ha már én nem szabadulhatok fel. Ezt kellene tennem, még mindig nem bírom. Ma egész nap azt mondogatom magamban, hogy igen, megadom neked a szabadságot. Meggyőzlek arról – meg tudlak –, hogy én jól fogom bírni viselni az életet. Még mindig nem vagyok elég erős vagy elég gyenge talán? – még ide se bírom leírni. Pedig hogy beszéltél éjjel a válásunkról? Tudom, hogy fájt neked is, de mégis, lehet az, hogy fontosabb tudjon lenni az a sok idegen hús, mint az asszonyod szerelme, akit pedig szeretsz. Kedvesem, nem érted, nem érted, hogy milyen erős érzés az, ami hozzám fűz? Mikor fogod ezt tisztán látni? Nem lehet csak akkor, ha el lesz rontva már az életünk? Újra Bözsit védted, mint aki rászorul a védelmedre, hiszen én nem jól csinálom a

vállalt feladatot. Szegény Lőrinc! Minden szabadság utáni vágyát Bözsibe foglalja. Milyen kis idő kellene, ha én nem volnék mellettetek, hogy egymást gonosznak, ördögnek éreztétek. Bözsire vigyázni fogok – nem változott szándékom – mindaddig, míg szeret ő engem, vagy míg Lőrincet én szeretem. Szeretem, ezt se szabadna mutatnom, mert ez önzés, zsarolásnak látszhat. A halálvágyamra mégis azt mondta: zsarolás. Milyen messze van ez tőlem, mennyire nem az az ember vagyok, akinek kell az olyan együttlevés, ami ki van kényszerítve. Épp ez a momentum az, ami megérlel addig, hogy fel fogom tudni szabadítani. Ne éljen úgy mellettem, hogy más után kívánczik. Élje ki magát, legyen szabad. Az én összetört-ségemhez már nem lehet hozzátenni. Valahányszor szó van a válásról, megfagy a vér bennem és úgy érzem, nem tudok elmenni, bármilyen a sorsom itt. Mindig úgy érzem, nem szabad belenyugodni abba, hogy elmenjünk egymás mellett, mikor összetartozunk. Lőrincben nagyon nagy az élnivágás, nem csak szerelmeskedésre gondolok. Egész házasetünkben az volt, hogy ha nem jutott – pld. utazásnál – pénz arra, hogy mind a ketten élvezhessünk, el bírt menni egyedül, bírt élvezni egyedül is. Ha összevesztünk éjjel (Szenes Piroska ügy) mikor én sírtam reggelig, ő gyűlölködve, aludt, jól aludt. Mindig – ezer ilyen példát írhatnék ide le – győzött az a kívánsága: itt nekem most jó, bármilyen áron is kell. Most is afelele halad. Tudja, hogy szeretem, tudja, hogy szeret, érzi azt a kapcsot, ami erős, ami csak egyszer van az életben, mégis mégis szabadságot akar, élvezni akar, mindenkit, minden áron. Nagy gyengeség, és nagy rövidlátás. Áldozni azt, ami nélkül meg fog bénulni. Itt van az utazása előtt most is. Pénze nincs, igaz, de nem is képzeli másképp az utazást, mint egyedül. El bír majd menni, itt bír majd hagyni. Nem mondom, hogy könnyen, de érezni fogja a vágyat, ami a jelent kívántatja vele, s megteszi. Minden házaspár együtt utazik el, együtt élvezi az újat. Babitsnak dehogyan jutna eszébe egyedül menni. Nem szemrehányás ez bennem, elégedetlenség, hogy nem utazhatom. Az önzés fáj, a nemtörődés velem. Bár igazságtalan lettem volna most, és szégyellnem kellene, amiket leírtam és gondoltam. Boldogan mondanám, hogy bocsáss meg.

Lőrinc folyton azt mondja és érzi is, hogy én nem értékelem az ő nagy szeretetét irántam. Nem látom, hogy ő milyen jó, mennyit adott nekem. Ma azt mondta, úgy érzi, hogy én sokkal adósa vagyok. Ezt arra felelte, hogy én azt mondtam, nem fogom szerelmemmel zavarni, lehetőleg nem beszélek róla, nehogy úgy kelljen éreznie magát, hogy adósom. Ő hogy érezheti ezt fordítva, nem értem. Azt a szerelmet, amelyik azt tudja kívánni, hogy engedjek neki még nőt és még, mert én csak egy vagyok, azt a szerelemet lehet nagyobbak látni, mint az enyémet?

Ma Bözsi levele tele van jajgatással, idegállapotával, rosszulletével. Ez is rémesen fog hatni Lőrincre. Bözsi messze van, egy-két naponként hall csak róla, azt is csak annyit, annyi ideig, míg levele elolvasása tart, azt a szenvedést szebbnek, komolyabbnak érzi, mint az enyémet. Ha látná elhagyva magát, ahogy engem még nem látott, másképp nézne rögtön. Szemvedést nézni, gyógyítani, erre Lőrinc nem született. Az én leveleim, amik pedig gyógyítanak, azok nem megfelelők,

nem megértők, mert meghagyom Bözsit a helyén közben, s nem emelem a csillagokig felmagasztosítva. A szentimentalizmust nem tartom alkalmas orvosságnak. Onnan le kell potyogni, amint az élet jön. Hangulat hatása alatt: majd meglátod, hogy foglak most már szeretni: csak hogy megtalálhatalak, csak hogy szerethetlek, csak hogy élvezhetlek végre szabadon. Milyen másnak érzek máris, milyen boldog vagyok, hogy nem kell hazudnom többé. Nem akarok visszatérni oda, ahonnan el tudtam jönni. Meglátod, ez az új élet fog tudni nekem más oldalon olyan gyönyörűségeket, élvezetet nyújtani, a megelégedés önmagammal lesz olyan, sőt nagyobb gyönyör, mint volt a lopott szabadságom, mint volt a testi élvezet – ezeket mind mondta. Akkor érezte is, biztosan. Ha így lett volna, ha úgy volna ma is, akkor nem volna olyan vésszel terhes a levegő körülöttünk. Emlékszem mindenre, nagyon jól emlékszem. Most már másképp hangzik minden. Mit csináljak, ha túlbecsültem az erőm stb. stb. Egy hónapi idegen nőkről való lemondás, ilyen változást tud eredményezni? Vagy ez is csak egy-egy hangulata? Szeretném hinni.

Nagyon beteg vagyok már, az idegeim kínoznak. Üldözést érzek magam körül éjjel-nappal. Fáj a szívem, szorít, kalapál, szúr. Csak akkor jó nekem, ha a kezét fogom. Mindent akartam adni mindig, nem elvenni, nem gyöngíteni. Ha az én szerelmem nem öröm, akkor el kell pusztítani. Ne éljen éppen bennem olyasmi, ami magának csak árthat. Ma még mindig rettenetesen szeretem. Egybeolvadni egészen, ezt tudom csak teljesen átérezni. Ha meglátom az ablakból jönni, reszketek, izgatott vagyok, félek, hogy jön be, milyen arccal. Milyen kimondhatatlan boldog tudnék lenni, ha... ha szeretne. Összeborulni, teljesen egybeszakadni, elfelejtkezni mindenről, ami nem mi vagyunk. Úgy kívánlak, olyan bűnös nagy szenvedéllyel vágylak, ahogy én még soha. Nem akarom pedig, hogy így legyen. Megzavart teljesen ez a nagy érzékiség. Nem tudok mit kezdeni vele. Félek tőle, magamtól, nem merem elengedni magam, nem akarom. Szégyellem. Mi lesz velem itt is, hová jutok, ha nem lesz erőm visszanyomni minden vágyam. Még nyomultabbnak fogsz látni; még kiszolgáltatottabb leszek.

1928. szeptember 2. éjjel 1 óra

Nemrég jöttünk haza. Az egész napom nagyon rémes volt, de csak belül, magamban. Nagyon agyon vagyok már gyötörve, nincs fizikai erőm. Dél előtt Bözsinek írt levelet. „Riport Ödönről.” Pénzt is akar küldeni neki. Rendben van. Délután kimentünk a szigetre, papáékhoz. Irmával voltunk hosszú ideig; papa csak este jött haza. Én egész nap szörnyű idegállapotban folyton azt hittem, elájulok. Papával tárgyaltuk a Szomoró-ügyet. Nincs megértés sehol, és én minnek is keresem, minnek is vágyom utána? Ezután Júliához mentünk fel, aki ma érkezett meg Párizsból. Azután haza. Lőrinc ráncolta a homlokát, tartotta a fejét. Ezt már nem bírtam nézni. A tehetetlenségem, keserűségem olyan erős volt, hogy csak zuhantam bele ebbe az ágyba, és bögttem, bögttem, mikor Lőrinc az ajtót

szépen becsukta. Kezét csókolom, mondta messziről. Már nem bírom szenvedni látni, pedig tudom, hogy beteg, hogy gyógyíttatni kellene. Rá kéne erre vennem, de honnan legyen erre pénzünk? Csak elpusztulni, kipusztulni ebből a világból, amelyik piszkos, rideg, zsaroló, hálátlan, meg nem értő. – Szegény Lőrinc szabadságon van, nem tud elutazni, mert nincs pénzünk. Nagyon sajnálom ezért is őt. Kicsit felfrissült volna ettől, ha meg nem is gyógyult volna. Honnan vegyem azt az erőt, amire nekem itt szükségem volna? Hogy bírjam megnyugtatni, gyógyítani, hogy bírjak megnyugodni, meggyógyulni? Igaz, én nem vagyok fontos; magamat olyan kevésre becsülöm már, hogy azt is soknak tartom, hogy lélegzetet vehetek még. Délután, illetve ebéd előtt még, megint alig bírtam magam visszatartani az öngyilkosságtól. Mi lesz velünk; Lőrinc, kis Klára, mit fognak csinálni, ha nem leszek. Hogy bírjak élve maradni értetek? Érzem, hogy elfolyik alólam a víz mind, s én ott maradok a fenéken tehetetlenül, nem bírok partra jutni többé, mert a part a mély fenéktől nagyon messze, elérhetetlenül messze van. Butaság! Erőt, erőt kérek, mert már alig van nekem. Úgy érzem, egyik helyről a másikra mennem nagy dolog, nem még cselekedni, szeretni az embereket, meglátni, megérezni bennük azt a kicsi jót, nem tudom, még a leggonoszabban is van, de nem érzem, hogy érdemes. Eddig mindig a jót láttam meg mindenben. Minden jónak, szépnek, amit felfedeztem – vagy véltem felfedezni –, örültem, felfújtam, hogy én jobban érezhessem magam. Ma csak a rosszat tudom hangsúlyozottan látni és gyötröm magam, a hülyeséggel is. Hogy bírtam mást látni, mint ami van: piszok, fertő, önzés – és nem olyan, mint az enyém – érzékiség és hazugság, hazugság jobbra, balra, csalás, zsarolás. Zsarolnak pénzt egymástól, hatalmat, szerelmet, szeretőt, csalnak, disznók, – hogy kerülök én ide, vagy ha már itt vagyok, miért nem vagyok én is ilyen, vagy miért nem vagyok tökéletesen jó? Beteg vagyok ma egészen, agyonhengerelt. De az élet olyan kegyetlen, hogy az utolsó szuszt már nem hengerli ki az emberből, a tönkrenyúzás csak így tökéletes. Az ember az utolsó szuszával még meg kell hogy saját magát is utálja. Ez a legrémebb. Tudni, hogy minden, amit tettem, hamis volt, minden cselekedetem hibás volt, az életem, amire feltettem, a cél elérhetetlen. Ha az ember ide eljut, minek élni? Mi jöhet még?

1928. szeptember 3. délután 5 óra

Lőrinc este nem jött hozzám, reggel nem hívott magához, mint máskor. Nem beszél, lógatja a fejét. Délelőtt elment az adót intézni, elég hamar hazajött, nem beszélt. Ebéd után készült elmenni: „Kérem, szeretnék Bözsinek írni, és pénzt küldeni neki.” Tessék, mondtam. Mit mondjak? Mit tegyek? Lőrincet határozottan betegnek látom. Mindig tudtam, hogy az idegeivel baj van, de hogy ilyen rémes állapotban van már, azt nem hittem. Az egész szexuális problémája innen van biztosan. Rá akarom venni arra, hogy gyógyíttassa magát. Meg

kell gyógyulnia, mert így elpusztulunk. Bözsi szerelem, az a rengeteg nő, a többi, mind természetellenes dolog. Természetellenes főleg akkor, ha egy férfi szereti a feleségét, egészen rendes szerelmi életet él vele. Tudom, hogy engem szeret legjobban, ez a hitem és saját szerelmem az, amik valamennyire tartják még bennem a lelket, és adnak mindig újra meg újra erőt ahhoz, hogy igenis meg kell tisztulnunk, és végül találkozunk kell, boldogan kell tudnunk együtt élni. Csak ne volna olyan jó elképzelni az örök nyugalmat. Ahhoz, hogy én élve maradjak is rettenetes sok erőre van szükségem. Mindig az tart vissza, hogy elpusztul Lőrinc nélkül, és szegény Klárának is rossz sora lenne. Ki fogja Lőrinc ideges, rossz természetét megérteni, kivédeni, tanácsot adni neki, meggyógyítani akarni legalább. – Gonoszak fogják kikiabálni sokan, mások pedig ki fogják használni – szerelmét, esztét, jó szívet –, mert naiv is szörnyen. El akarom vinni valami nagyon kitűnő orvoshoz. Gyógyítsák meg. Ha ő meggyógyult s eldölt ezzel a mi sorsunk is, akkor döntöm majd el én, az enyémet külön is. Addig élnem kell mindenesetre, azután pedig, esetleg boldogan élhetek majd. Minden reményem most már ez a gyógyulás lehet, olyan világosan látom, hogy Lőrinc beteg.

Bözsi, ma elküldte egy bizonyos német fiú levelét, aki természetesen, szeretőjének akarja szintén. Ebből is láthatna Lőrinc sok mindent. Lehet, hogy errefelé is megvakult, ahogy nem látja a mi ügyünket úgy és olyannak, amilyen, nem látja Bözsit se tisztán. Sejtí csak, hogy ki lehet, különben nem osztott volna engem öréül, nem akarná általam védeni, ha nem érezné, hogy szükség van erre. Amíg szeretem Lőrincet, tudom majd csinálni egész rendes, jó érzéssel is. Ha nem fogom szeretni, vagy ha Bözsi nem lesz hozzám olyan, amilyennek kellene lennie, akkor ott hagyom és nem bánom, mi lesz vele, elpusztul, lábra áll, lesz-e már elszívva belőlem addigra annyi erő, hogy meg bír állni egyedül is. Nem hiszem ugyan, hogy egyedül, valaha is tudjon a tisztesség mellett kitartani. Lőrinc, szegény Lőrinc, Bözsiben értékeket lát, sőt vannak tulajdonságai, melyek különbek, mint az enyéimé. Vannak, én is tudom, de nem szeretné, éppen Lőrinc, ha azok, amik különbek nálam, bennem is megvolnának. De nem szidni akarom én Bözsit, szegény, akarat nélküli teremtés, aki már rég hol volna, ha nem állok mellette, és nem húzom vissza különböző kisebb-nagyobb piszkokból. Minden jól van, én mindent megérdemlek, újra vallom, újra ostorozni szeretném magam véresre, hogy utálatom magam iránt kifejezésre tudjam juttatni. Miért kellett nekem jónak – hülyének – lennem; miért kellett bárkit is közel engedni magamhoz; mi közöm van nekem más emberek bajához; ki törődött valaha is velem; ki állt mellém; ki segített nekem; ki védett engem? Szeretni mindenkit lehet, megmagyarázni, motiválni mindent lehet. Védelmet lehet találni mindenre. Óh, a gyönge embert még sajnálni is kell, szegény, nem tehet semmiről. Engem csak elítélni lehet a legkisebb indulatomért is, mert én más vagyok, mint ők. Tulajdonképp kevesebb – hiszi Lőrinc is –, hiszen nekem nincsenek vágyaim rossz után. Aki le tudja küzdeni, annak már könnyű is. A leküzdeni tudás jelenti, hogy nem is volt olyan erős a leküzdeni való. Mit tudják ők, milyen rémes árakat fizettem én a fe-

gyelmezni tudásomért. Mit tudják, hogy kínlódtam meg minden elfojtott kívánságom; hogy mennyi ki nem élt indulat, vágy, probléma megoldatlanul van elraktározva bennem. És mit tudják, hogy majd megfúlok bele, hogy a torkomban áll minden, fel akar jönni, hányingerem van a sok visszatartott dologtól. Ha Lőrincet nézem, élni akarok, ha magamra nézek, akkor csak egy utam lehet s az nem az élet. Önző vagyok, mondja Lőrinc, önző az én szerelmem is, mint akárki másé is, én mégis élni akarok, egyedül érte, pedig egyetlen igaz vágyam a halál.

1928. szeptember 5. délután 4 óra

Hétfőn éjjel (3-án) Lőrinc kétnapos hidegsége és egy újabb Bözsi-megtárgyalás után érzem, hogy nem lesz más vég, ha itt maradok, mint az, hogy Lőrinc el fog hidegülni tőlem. Az én vágyam, hogy ő egyedül az enyém legyen, s az ő vágya, hogy legalább két nője legyen, ütközik. Nem akartam megvárni az egész elhidegülését, hanem elhatároztam – nem is határoztam, csak engedtem, hogy már régi vágyam teljesülhessen –, hogy meghalok. Olyan nyugodt, szinte boldog voltam ettől az érzéstől. Majdnem egész éjjel beszéltem (nem írhatok most, mert Zoli jött).

Szinte úgy érzem, fölösleges is már írnom; ma lesz az utolsó éjjelem; talán nem is egész éjjelem. Most kint voltam Lőrincnél, megmutattam neki azt a két verset, amit írtam pár nappal ezelőtt. Persze hogy rossz volt mind a kettő, tudtam úgylát. Nem is fontos. Igen, elmondom még pár szóval a hétfő éjjelt. Beszéltem, nagyon sokat beszéltem Lőrincnek magamról. Szerettem volna elérni, hogy jobbnak lásson, mint amilyennek eddig látott. Elmondtam neki betegségéről való hitemet, és kértem, menjen orvoshoz, és gyógyíttassa magát. Hiszem, szentül hiszem, hogy igazam van. Lőrinc elég súlyos beteg ma, de nem gyógyíthatatlan az én hitem szerint. Jó volt elmondani magamról sok mindent, de ma már nem hiszem, hogy sok értelme lett volna. Lőrinc akkor éjjel nem engedett ájtönni a szobámba, s reggel, mikor kért arra, hogy ne hagyjam el – mert azt mondtam neki, hogy elhagyom –, már nem tudtam meghalni. Erősebb volt bennem az a vágy, hogy meggyógyítsam őt, mint a magam nyugalom utáni vágya. Nem vagyok azonban már erős, és úgy látszik, lehetetlen élnem. Lőrinc kint újra meg-ingatott, újra felébredt bennem a kötelességérzet iránta és a gyerek iránt. Ha élve maradok, bekövetkezhet az – amitől az isten mentsen meg –, hogy meggyűlöl, megutál engem. Ma, amikor azt remélte, hogy mindent tőlem fog megnyerni, ma már nincs reménye nálam. Azelőtt azt hitte, hogyha én mindent látnék, akkor megértővé lennék, nem kapta meg a szabadságot tőlem. Nem tudtam megadni, nem tudtam fél szerelmet elviselni, nem tudtam örülni még gondolatban sem annak, hogy Lőrinc mást kíván, pláne, hogy mást is szeret. Nem tudok ma írni már, és nem fogok ma meghalni, talán sohase, mert nem tudom azt se viselni, hogy Lőrinc miattam szenvedjen még külön is. Teljesen ki vagyok égve, – mint

egy agyonperzselt virágkóró, – olyan érzéketlen vagyok már egy-egy pillanatban. Minden rémes, borzasztó, és nekem mégis muszáj élnem.

1928. szeptember 6. délelőtt

Vele maradtam egész éjjel. Lőrinc kitalálta, hogy meghalni akartam. Akartam? Nem, csak nincs erőm az élethez. Muszáj, ha meghalok, Lőrinc és a gyerek hová lesznek? Kell erőt szereznem magamba. Talán én is elmegyek orvoshoz, nézzen meg. Fizikai erőtlenségem biztosan hozzájárul lelki erőtlenségemhez. Lehet, hogy a tudóm is rossz állapotba került újra. Írni se tudok már ide. Olyan erős fásultság uralkodik rajtam. Csak a félelemérzés erős még bennem. Félek Lőrinc minden mozdulatától, gondolatától, szavától. Jónak, nagyon jónak kellene lennem, és erősnek. Bírni mindent, gyógyítani, türelemmel lenni iránta. Ne szeretném olyan nagyon, könnyebb volna minden, mert távolabbról érintene az egész ügy. Fáradt vagyok, mint egy kő, olyan súlyosnak érzem magam. Mintha egy malomkő volnék én, s magamnak kellene magamat tartanom. Érzem, hogy csak pillanatokra van már erő bennem. Mi lesz velünk? Mikor fogunk meggyógyulni?

1928. szeptember 10. éjjel ½1 óra

Rettenetes állapotban van szegény Lőrinc. Az én kétségbeesésem is már olyan fokon áll ma, hogy nem bírom tovább. Tudom, hogy beteg, tudok mindent. Megírtam most pár sorban neki, hogy vegye vissza a szabadságát, éljen úgy, ahogy akar, én nem bírom tovább nézni ezt a kínlódást. Hogy velem mi lesz ezután, igazán nem érdekel. Élek, amíg bírok. Meghalni, illetve megölni magam nem akarom, mert nem akarom halálotat is a vállára rakni Lőrincnek, akinek szegénynek van mit viselni úgylis. Alig bírom magam pedig visszatartani. Mindennap elfog többször is a vágy a halál után, és ilyenkor nagyon nehéz visszafordulnom az élet felé. Lőrincre gondolok ilyenkor nagyon erősen, arra a szenvedésre, amit okoznék neki, s ez eddig még mindig vissza tudott tartani az utolsó lépéstől. A gyereket itthagyni is nagyon, nagyon fájna, de ő könnyebben megvigasztalódna, mint Lőrinc. Szegénykéim, szeretlek benneteket, és nem tudok nektek úgy segíteni, értetek úgy élni, hogy boldogok lehessetek. Milyen borzalmasan egynek érzem magam Lőrincel, és ő mégis hányszor tud engem idegennek érezni, sőt ellenségének. Milyen rémes átok ül rajtunk, hogy nem tudunk találkozni úgy, ahogy kell ahhoz, hogy boldog lehessen két ember. Úgy érzem pedig nagyon sokszor, hogy egy hajszál csak, ami elválaszt, csak azt az egy vékony szál hatjat kellene elszakítani. Lőrinc nem lát, nem lát legalábbis elég világosan. Ilyesmit megmagyarázni nem lehet. Borzalom, örület az egész életem. Visszajár kísérténi mostanában a gyerekkorom is. Micsoda szörnyű dolgokat éltem át már akkor.

Mennyi kint, szomorúságot segítettem viselni az anyámnak. Szegény kicsi, szomorú anyám. Az az élet se volt élet soha. Rettenetes család a mienk. Minden oldalra nézek magam körül, olyan ijesztő, olyan megoldhatatlan. Nincs már segítség sehol? Muszáj elpusztulni? Muszáj lerónom az életem most, pedig még fiatal vagyok. Most tudtam volna egész ember lenni. Ez a tudatossá lett szerelem annyi mindent feloldott így is és tudott volna feloldani, hogy biztosan Lőrincnek is többet tudtam volna nyújtani minden téren magamból, mint mostanig, amíg le volt nyomva bennem minden. Tördelhetem a kezem sírva, itt a négy fal közt, ki hallja azt meg, ki lát belém, és ha látna is, lehet szeretni, ha az nem jön magától? Lézengek itt a világban, szinte cél nélkül. Nem tudom elérni azt az egyet, amit akartam. Nem szabad felszabadulnom, nem szabad szabadon nevetnem, nem szabad boldogítanom, nem szabad semmit se már nekem. Lemondani mindenről, ez az egy maradt. Rettenetes élet, miért muszáj élnem legalább?

Édes szívem, ide írok magának külön, erről az írásról majd nem kell beszámolnia senkinek. Először a gyerekről akarok beszélni. Aljasnak érzem magam nagyon vele szemben, mert az ő életéért én vagyok felelős, nekem kutya kötelességem volna érte élni és a kínok kínját is elviselni, ha már megszülettem, mindenek ellenére. Rettenetes sokat furdalt a lelkiismeretem miatta úgyis állandóan. Nem tudtam vele úgy törődni, ahogy akartam, mert mindig rettenetesen lekötötte minden erőm ez a szerelem. Ez a szerelem, ami mégse tudott elég nagy lenni, hogy megválthatott volna bennünket, vagy legalább magát. Fekete Klári komoly ígéretet tett nekem arra, hogy szegény kis pocskomat magához veszi, és felneveli. Klárit én nagyon megbízhatónak ismerem, azt hiszem, nem választok rosszul, ha rá hagyom a gyereket. Júliához vagy Bözsihez határozottan megtiltom, hogy adja Klárát, még *átmenetileg* se akarom. Mancit se tartom alkalmasnak nevelésre, az élete se olyan, hogy lehetne nála. Anyuka se jó erre, különben is a beteg Hajnal mellé nem szabad engedni. A részleteket beszélje majd meg Klárral. A német óvoda talán most még fontosabbá lesz. Nem is mondom, hogy szeresse nagyon Klárát, helyettem is szegényt, mert azt úgyis megteszi. Egyetlen tiszta öröm a maga életében ő. Örülök, hogy ennyit mégis tudtam adni magának. Arra kérem még, hogy igyekezzen Klárával inkább bizalmas viszonyban lenni, mint fegyelmezőben. Magának most engem is kell tudni valamennyire pótolni majd. Csak akkor nyílik meg őszintén az ő kis lelke, ha nem fél. Milyen nyomorult is vagyok, se anyának nem tudtam jó lenni, se feleségnek, se szeretni nem tudtam úgy, hogy az örömet tudott volna okozni. Nagyon szerencsétlen embernek születtem. Végig az egész életem csak egy nyomorúság volt, kimerültem végképp. Lőrinc, nagyon fáj és fáj, hogy maga engem képesnek tart arra, hogy bosszúból haljak meg. Ha tudná, micsoda erő kellett, és micsoda nagy szeretet maguk iránt, hogy eddig is bírtam élni. Nem ért semmit az egész életem, nem ért semmit a szerelmem. Nem tudott adni eleget magának. Szegény Lőrinc! Ma már nem akarom bizonyítani, hogy szerettem. Biztosan nem is szeretem eléggé, ha meg tudok halni. Milyen szomorú még most is nekem, hogy nem tudtam magam megmutat-

ni magának. Mai beszédjéből is az látszott, hogy nem tudott megismerni. Menynyi csúnya dolgot látott bennem. Lehet, hogy vacak voltam, gyenge, de rossz igazán nem voltam magához. Nem tudtam úgy szeretni, ahogy magának jó lett volna. Mit csináljak? A szerelem önző, a legönzőbb szeretet a földön. Biztos, hogy én itt is többet bírtam elviselni, mint bárki. Olyan mindegy ez most már. Olyan szomorú, hogy elfogyott az erőm. Tudom, Lőrinc, hogy szeret engem, félek tőle, hogy most majd, ha már nem leszek, ez az érzés erősebb lesz, mint volt magában addig. Ne engedje. Ne búsuljon, kedvesem, mert nekem jó lesz. Most igazán önző vagyok, mikor itthagynom magukat. Magukat kettőjüket éppen, akik minde nem voltak. – Bözsivel élje ki a szerelmét, de óvom attól, hogy feleségül is vegye. Maga mellé megbízható, jó asszony kell, aki magára is vigyáz, nem akire magának kell. Ezt most igazán magára való tekintetből mondom, mert ha meghaltam, mindegy már nekem, mert nem tudok úgyse semmiről. Jaj, hirtelen eszembe jutott, hogy Klára biztosan beteg lesz. Ezért olyan nyugtalan ma éjjel. Megőrülök itt már. – Kimentem Lőrinchez, hogy talán mégis meg tud nyugtatni. Aludt. Odabújtam, átöleltem. Nem ébredt fel. Visszajöttem. Újra visszamentem, felébresztettem. Hogy került maga ide? Kérdezte, mért nem alszik már régen? Eloltottam kint nála a lámpát, és visszajöttem. Most úgy érzem magam, mintha jéggel burkoltak volna be tetőtől talpig. Nyugodtan bírt elaludni, mikor hallotta, hogy sírok itt magamban, mikor már tudomásul vette, hogy ott vagyok nála, újra én, akkor se volt egy meleg szava se hozzám. Ki ez az ember, aki néha olyan meleg, jó, néha pedig olyan kegyetlen, amilyennek csak a halált tudtam azelőtt elképzelni. Most bejött ő. – Jöjjön oda hozzám – mi van a vérzésével? – Van – feleltem. Ja! – mondta Lőrinc. Miért jött oda hozzám, kérdezte, ha úgy bánt velem, vagy az csak egy olyan izé volt? Én bántam vele? Istenem, istenem, itt soha tiszta dolog nem lehetne. Én újra nem tudok meghalni ma, mert újra furdal a lelkiismeret. Tudom pedig, hogy ez csak halasztás, csak kitolása a szenvedéseimnek. Elviselni úgysem fogom tudni végig. Miért nem tudok meghalni magamtól? Akkor Lőrinc se szenvedne annyit majd. Így lelkiismeret-furdalása lenne – ok nélkül ugyan –, mert ő nem tehet semmiről. Szegény Lőrinc! Szegény kis Klárám! – Lőrinc biztosan már újra alszik. Jó természet a férfié.

1928. szeptember 11. ½3 éjjel

1928. szeptember 12. délelőtt

Élek még mindig. Jött levél Bözsitől. Egészen világosan lehet látni, hogy soha nem szerette Lőrincet. Lőrinc kívánja őt, nagyon kívánja. Látom, hogy erősebb benne a kívánság, mint akár a Bözsi sorsa iránti őszinte jóakarát, akár a mi ügyünk jóra fordulása iránti vágy. Rettenetes megalázás rám ez az egész viszony, szerelem vagy kívánság az egész. Nem tehet ma róla. Hogy miért kezdte el éppen vele? Miért kutassam ma, amikor már úgylis mindegy minden. Lőrinc a

levél olvasása után azt mondta: úgy van minden, ahogy Bözsi írta, de irántam való érzésén lehet változtatni. Fogok, mondtam neki. Ne rontsa meg az utolsó tíz napját ott – felelte Lőrinc. Miért ne rontsam? – kérdeztem. Akkor majd én írok Bözsinek, külön, felelte Lőrinc. Jó, mondtam én, de látni akarom a levelet. Azt nem, ha ellenemre tesz – felelte. Én is megmutatom, amit én írok – mondtam. Nem kell, nem vagyok rá kíváncsi, felelte Lőrinc. – Bejöttem, sírtam, sírok. Nem írok Bözsinek semmit. Írjon Lőrinc, amit akar. Tegyen mindent úgy, ahogy akar. Ő szegény úgy érzi, én nem vagyok megértő, én úgy érzem, ő nem törődik velem semmit. Ő engem érez önzőnek, én őt. Amit ő képzelt ideálisan, hogy tudniillik úgy kellene szeretnem, hogy örülni tudjak annak, ha ő bármit, bárhol, bárkivel élvez. Ezt nem tudtam, nem lehet. Ezt senki nem tudná. Augusztus elején, mikor elvileg lemondott, tudott örömet találni a lemondásban. Akkor azt mondogatta, hogy van ő olyan erős, hogy a lemondás is tudjon neki gyönyörűséget szerezni. Hol vagyunk ettől? Hol van az a gyöngédség, amit ígért, ami megmenthetett volna talán bennünket? Szegény, azt hiszi, hogy nekem éreznem kellett volna. Miből? Hogy láttam a kínlódását más után, hogy éreztem, hogy hidegül el tőlem minden nappal jobban? Hogy mondogatta – tehát érezte is –, hogy semmi az, amit én érte csinálok. Hogy önzőnek látott csak? Nincs menekvés számomra. Nem bírok élni. Nem tudok elmenni Lőrinctől, nem tudom viselni, hogy boldog legyen másval, és én is élhessek azért mellette, és legfőképp nem tudom nézni a szenvedését. Láttam sokszor kegyetlennek, ridegnek, keménynek, önzőnek, láttam sokszor szenvedő kisgyermeknek, jónak, gyöngédnek, áldozatra késznek. Szegény, édes szívem. Rettenetes tragédiába keveredtünk. Nincs kiút. Igyekezzen meggyógyulni hamar, és dolgozni. Dolgozni a kisgyerekekért és dolgozni magáért a munkáért. Megérteni talán sohase fog engem, mert ez a napló semmi. Hangulatok, rendesen a nagyon is elkeseredett perceimből. Azt az egyet talán meglátja belőle, hogy nem akartam magának rosszat soha, hogy a meghalás ellen is küzdöttem mindig. Itt ebből is csak egy-egy órám láthatja, és nem tudhatja, hogy milyen állandó küzdelmet folytattam a halál ellen. Az egész életemnek nincs értelme már régóta. Nem bír kielégíteni az anyaság egyedül, nem tudott erőt adni az egész élet elviselésére. A maga lemondása, ha teljesebb lett is volna, szintén nem adott volna erőt nekem. Erőt csak az az egy dolog tudott volna adni, ami nincs, amit nem lehet csinálni, amit nem lehet kiharcolni, kieroszakolni. Ha megkaphattam volna a szerelmét teljesen, még akkor is nagyon nehéz lett volna az élet az én számomra. Minek soroljam fel, hogy még mi minden lett volna így is, amit nagy erő tudott volna csak elviselhetővé alakítani. Összeroppantam már teljesen. Elveszítettem a csatát, nem magánál, hanem az életnél. Nem vagyok életrevaló. Nem tudok hasznára lenni se magának, se a gyerekeknek úgy, ahogy az hozzám méltó lett volna. Félmunkát tud más is végezni. Meg se közelíti beszédem azt, amit mondan szerettem volna. Nagyon bánt, hogy közönséges bosszúnak tudja látni majd a halálom. Azt hiszem, ugyan, hogy ezt a bosszú-teóriát, csak azért találta ki, hogy ezzel is visszatartsa az életbe. Nagyon hiszem, hogy ha rögtön nem is, de idő-

vel rá fog jönni arra, hogy nem vezetett soha bosszú, ma sem, csak egyszerű fáradtság az, ami kényszerít arra, hogy lefeküdtem aludni, és ne érezzek többé semmit. Azon töröm most is, folyton a fejem, hogy bírnam halálom után is megkönynyíteni az életet magának és kis Klárának. Mit intézhetnek még el, ami tud valami jót adni maguknak.

Úgy látszik, magának igaza volt, nem szerettem eléggé magát, mert akkor tudnék élni magáért. Kedvesem, nagyon megvetem magam, és tudom, nem érdemeltem az élettől még ennyit se. Jelentéktelen porszem voltam, van ilyen akárhány. Sajnálnia nem szabad engem, boldog leszek, végre lesz békém, nyugalmam, gondolkoznom se lehet többé majd, hála istennek. Úgy szeretném megsimogatni magát úgy, ahogy belül érzek maga iránt. Nem teszem már meg. Sohase tehettem meg, mert mindig voltak gátlásaim. Szomorú dolog egy életet leélni úgy, hogy soha – azon az egyetlenegy éjszakán kívül, amikor szabad voltam, és hittem, hogy most már csak még nagyobb felszabadulás jöhet – nem éltem ki az érzéseimet, a kívánásaimat. Gyötörtem csak magam, mikor egyedül voltam, hányszor ütöttem magam, hogy ne érezzek, mert nem akartam, hogy maga lássa, mennyire nem én parancsolok a testemnek. Reszketek most is, forró vagyok, szinte lázas és ugyanakkor érzem, hogy hideg is vagyok, mint a jég, és ha most hozzám jönne, nem tudom mit tennék! Magára borulnék-e és engedném, hogy a testem legyen pár pillanatig boldog, vagy még jobban megfagynék azért, hogy eltakarjam maga elől az érzéseimet. Nem jön be hozzám, úgyse, nem kell, hogy ez problémám legyen. Olyan sokat szeretnék még mondani. Értelme nincs a beszédnek, de nekem jó.

délután 6 óra

Most már nem szabad tovább várnom. Olyan rettenetes, amit Lőrinc ma megmutatott magából. Kértem, mikor el akart menni, hogy ne menjen el most. Elment. Menjen, menjen most már. A mai vacsorát végigülöm még, azután vége. Bözsi nélkül nem tud dolgozni, mondta. Hogy nem haltam meg már régen? Honnan volt ennyi erőm is? Nem szeretem magát, Lőrinc, nem akarom szeretni, hogy ne sajnáljam többé. Gyűlöljön csak maga is engem minél jobban, mondja, hogy bosszút akartam állni magán, azért halok meg. Higgyen gonosznak, önzőnek, kegyetlennek. Mindent vállalok. Minden komizáság volt bennem. Igen. Utolsó önző voltam. Boldog akartam lenni. Igen, sokkal különbnek hittem magam Bözsinnél minden téren. Tönkre fognak menni mind, tudom, mert igenis én voltam az erejük mind a kettőjüknek. Nem sajnálom még magát se, mert nem akarom. Utáljon, gyűlöljön csak minél jobban. Nem akarok csak az anyja lenni. Élvezni akartam én is, érzéki vagyok én is. Sajnálom, rettenetesen sajnálom, hogy elnyomtam magamban mindent. Még az érzéseim se élhették ki magukat. Azt hittem, jónak kell lennem, magához ez az egyetlen út vezet. És nem igaz. Véglegesen megbuktam minden téren. Tőlem vett el mindent, még a fáj-

dalmam is, és odaadta Bözsinek. Menjen, szeresse. Nem kívánok semmi rosszat magának, de tudom, hogy jön, látok mindent előre. Ne higgye, eljön majd az idő, akarna maga szeretni még engem, visszasír maga még engem, Lőrinc, szegény, szerencsétlen, gyenge Lőrinc. Gyenge Lőrinc? Velem milyen kemény tudott már lenni hányszor. Hogy nem fogja megbocsátani a halálomat, mert csak magát fogja nézni. Nyugodtan megírhatja majd az újságba, hogy pillanatnyi elmezavarában követte el tettét. Tévedés csak a pillanatnyi lesz. Órült vagyok egészen már, és nem bírom tovább. Úgy fő bennem minden. Undorodom mindentől, mindenkitől. Miért is beszéltünk ma? Este legalább szebben tudtam volna gondolni magára. Miért nem engedett első nap meghalni, akkor még szép lett volna, mert hittem volna, hogy megváltom magát. Ma tudom, hogy csak elintéztek valamit, de nem jól. Látja, még most is sajnálom magát, pedig most nem vagyok szerelmes magába. Mikor du megszimogatott, becsuktam a szemem, s nem akartam mást hinni, csak azt, hogy szeret, s olyan jó volt haragudni magamnak. Egy pillanat volt. Soha, soha boldog nem voltam, semmi nyugtató nincs, amin megpihenhetnék, mikor visszagondolok az életemre. Kizsarolt mindenki, s utána még csak azt sem ismerték el, hogy jó voltam, hogy adtam valamit. Nem fontos, de ez is olyan, ami tud vigasztalni legalább, ha erőt nem is ad. Hogy bírok én este beszélni majd, nevetni? Csak már túl volnék mindenem.

Még meg akarom köszönni magának jóakarátát, amivel azt hitte, kimászunk majd ebből a nehéz bajból. Köszönöm, hogy hitt bennem, mikor eljött hozzám beszélni. Ez volt az egyetlen, ami örömet is tudott adni. Egy cél legalább, amit elértem. Ne haragudjon, hogy nem az voltam, akinek szeretett volna látni maga mellett. Vigyázzon magára, Lőrinc, minden új nőügyében majd. Amikor majd újra nőül egyszer, szegény kis Klárára is gondoljon majd. Nem beszélek már tovább, minek nehezítsem magának a dolgokat. Ne értesítsen senkit a temetésről. Halálomat ne zavarják legalább az emberek, akik gyűlölnék, akik kizsaroltak, megaláztak, megcsúfoltak. Azt is kérem, gyászruhát ne hordjon se maga, se kis Klára. Komikus, hogy én, aki ilyesmit kinevettem mindig, most mégis szóvá tettem. Nem baj, utoljára még szentimentálisnak is szabad lennem. Isten vele, Lőrinc, utoljára. Megsiratom magát még ma is, látja. Milyen gyenge, nyomorult vagyok. Próbáljon, kedvesem, meggyógyulni. Menjen el okvetlen Miskolczi Dezsőhöz,* és utazzon is el okvetlen most rögtön a temetés után. Próbáljon boldog lenni, de legalább nyugodt. Kicsi Klarámnak magyarázza egyszer majd meg, hogy nem is voltam olyan nagyon rossz anyja, csak nagyon gyenge. Még egyszer isten áldja meg magukat kettőjüket, akiket legjobban szerettem egyszer, és élni mégsem tudtam tovább.

Klára

* *Miskolczi Dezső* (1895–1978) elmeorvos, akadémikus, egyetemi tanár, ekkor az elme- és idegkórtani intézetben tanársegéd.

Jó volt ma este magával egynek lennem, maga mellett állnom, éreznem. A fenti írás nagyon elkeseredett, én mégis szeretem magát. Isten vele, szívem.

Klára

Útinapló

Indulás Pestről 1928. szeptember 20-án, csütörtökön délután autóval, a Keletiről ½5-kor. Platzkartéknk volt, tehát helyünk is. Rajtunk kívül még két férfi ült a kupéban. Az egyik fiatalabb, a másik idősebb – nem idős –, fáradtabb, nagyothallott, később úgy vettem észre. Aludt mind a kettő. Hegyeshalom után Lőrinc elkezdett az egyikkel beszélgetni az útról. A fiatalabbal. Nagyon mulatósan adott mindenféle tanácsot. Németországot dicsérte; rend van, tisztaság, becsületesek az emberek. Minden dicséret mellett is lehetett érezni rajta, hogy egy kicsit lenézi a németeket. Nem demokratikus nép – mondta –, a köztársaságot csak tűrik, nem kívánják. – A másik férfi nagyon nézett engem, persze csak addig, míg Lőrinc beszélgetni nem kezdett velük. Bécsben mind a kettő kiszállt, a fiatalabb előzőleg mindenféle jó tanáccsal látott el bennünket. Bécsben az egyik pályaudvarról a másikra átjutni egy egész utazás. Két óra múlva indultunk Bécsből tovább. Örültünk, hogy ketten maradtunk s majd alhatunk, de erről persze hiába álmodtunk. Nemhogy utasok szálltak be, hanem egy kétgyermekes mama is. Az én oldalamon helyezte el két gyermekét, kinyúlva, fekvé. Nagyon rossz éjszaka volt abból a szempontból, hogy aludni nem lehetett. Engem még poloska is csípett, tehát még annyit sem alhattam, amennyit a rossz hely megengedett volna. Szegény Lőrinc nagyon kínlódott. Hosszú lábait nem bírta sehogy se elhelyezni. Végül karját rátámasztotta a maga mellé vett bőröndre, fejét ráhajtotta, s így aludt valamit. Linzben kiszökött, meleg virslit vett. Megettük, utána aludtunk még valamennyit. Salzburgban ki lehetett szállni. Tízperces autótutattunk. Nagyon szép város, kis folyó két partján. Most éreztem először, mennyire német város Pozsony. Az egész építkezése német, kapuival, régi házaival. Most már nem aludtunk tovább, hat óra öt perckor indult velünk a vonat Münchenbe. Salzburgból villanymozdony vitt tovább. Nagyon szép vidék mellett mentünk. Az egyik oldal állandóan hegyes vidék, a másik változó. Furcsa volt nekünk látni, a szénát milyen másképp kezelik, mint mi. Egy földbe szúrt karóra rakják, s úgy szárad. Messziről úgy néz ki, mintha emberek állanának sorban. Rétjeik keresztül-kasul vannak hasogatva esőgyűjtő csatornával. A föld messziről olyan, mintha térképet nézne az ember. Az építkezés itt a falvakban is egészen más, mint nálunk. Földszintes ház nincs is talán. A legtöbb ház felső emelete fával van burkolva és elől közepén erkély van a faburkolatból kinőve.

Münchenig az út reggelizéssel, Lőrinc borotválkozásával telt el. Nyolc óra után pár perccel érkeztünk be a Főpályaudvarra. Előzőleg vagy három pályaudvar mellett ment el a vonatunk. Ez a része a városnak csúnya. Gyárváros kinézé-

se van. Pizkosnak hatott, az ablakokban még az emeleteken is kilógatott mosott fehérneművel. Egyetlen üdítő látvány volt a befutásig egy nagy kertészet. Rengeteg virágzó virággal. A ruhatárban leraktuk a csomagjainkat, és elindultunk járkálni. A Rundfahr autóbusz csak ¼10-kor indult, addig mi nézegettünk gyalogosan. Egy templomban bent is voltunk, futólag csak. ¼10-re visszamentünk az autóbusz indulási helyére. Majdnem tele volt már. Négy márka ötvenet kértek a Rundfahrért személyenként. Drágálltuk. Gondolkozás után azonban mégis beültünk. Az autóbusz elején megállt a kísérő ember, és megafont tartva a szája előtt magyarázta a látnivalókat először németül, bőven, utána angolul rövidebben. A Goethe-szobor előtt lefényképezték az autóbust, a fényképet visszafelé megkaptuk. Lőrinc rajta van, én kiestem a képből.

(München és Ulm között a vonaton.)

(Most már Lőrinc diktálja tovább, jobban mondva, közösen visszagondolunk az útra.)

Amit az autóbusz-körút alkalmából láttunk, az olyan sok és sokféle, hogy nem tudjuk részleteit külön észben tartani. Térképről és az épületek nevét látva azonban mindenre emlékezhetünk. Láttuk az egész Münchent, rengeteg szépet, érdekeset és hatalmasat, de a végén már mulatságos volt hallani, hogy ez és ez az épület ennek meg ennek a római, berlini vagy egyéb momentumnak a kópiája. De azért ennek a kopírozásnak is lehet valami értelme, hiszen olyan sok az eredeti is és oly sok erre felé a pénz, tehetség és az ember!

A körutazás után visszamentünk a Frauenkirchébe és azokba az utcákba, ahol már az autózás előtt jártunk. Néztük a boltokat, az utca életét, az otthonitól eltérő árukat, berendezéseket, rémüldöztünk a sokféle Bräurei láttára, aztán kerestük sokáig a Hofbräuhausot. Szörnyű nagy pincesterű, földszinti csarnoktömeg, fapadok, asztalok, páholyszerűen, minden sötétbarna, az embert nem nagyon sietnek kiszolgálni, vagy talán mi nem ismertük a szokásokat, elég az hozzá, hogy alig bírtuk megkapni régóta kívánt fehér virslinket. Úriemberek és egészen nyomorúságos alakok ültek mindenfelé, és másfél arasz magasságú szürke cserépkorsóból itták a Hofbiert. – Nem volt nagy láрма és különösebb tolongás, hiszen délelőtt voltunk, és az élet este, munka után kezdődik. Ahogy ott a termék közt ténferegünk, az egyik pulton óriási söröskorsó állt, nagyított mása az asztali korsónak, szürke cserépből, akkora, mint két egymásra tett hordó. Érdekes volt a retekselelő gép, amelyből igen vékony forgács-szalaggá vágva jött ki a retek fehér bele, összetekerve és körbe nyomva, mint egy rózsa. A Weisswurstel mellé mi csak félfél korsó sört mertünk rendelni. A Wurstel alig bírtuk megnyúzni, a sörből még hagyunk is, egyik se ízlett igazán.

A Hofbräu meglátogatása előtt a Marienplatzon rettentő forgalom, összetorlódott autók, villamosok, a járdán és járdaszízekeken összegyűlt kíváncsiak között vártuk és megnéztük a tizenegy órai harangjátékot az új Rathaus tetején és homlokzatán. Sokféle táncoló figura, bolondság az egész, s noha a Glockenspiel szép

(most hallottunk először ilyet életünkben), az ember nem érti, hogyan kerül az ilyesmi egy modern világvárosba.

Kék villamosok, szép sötétzöld taxik. Rendkívüli tisztaság.

Nagyon elkésve indultunk a pályaudvarra, taxin. Kint nagyon könnyen boldogultunk, mert az óriási pályaudvar, amely egyúttal fantasztikus áruháza is mindannak, amire utazónak szüksége lehet, nagyszerűen eligazít mindenkit a maga helyére.

D-vonaton indultunk Stuttgart felé.

Ulm

A vonaton Lőrinc nagyon élvezte a billegő üveggömbből kicsöppe-nő folyékony szappant. Sokáig beszélgetett egy düsseldorfi púpos kereskedővel. Magyarországról, Horthyról és az elszakított területekről. Itt a vonatokon az étkezőkocsi pincérei sorra járnak a vagonokat, hozzák a teát, kávé, sört, sőt akármit lehet rendelni. Minthogy azonban mi semmit sem rendeltünk, még mindig nem tudtuk meg, milyen rettenetes a német kávé.

Szép, kellemes hegyvidék. Sokáig mentünk a Duna mellett, amely egyre kisebbedett, gyerekesedett, visszafiatalodott olyan szerény folyócskává, hogy nem is ismerhet rá pesti ember.

Találomra – Augsburg helyett – Ulmban szálltunk ki. Volt 2-3 óra szabad időnk, a D-vonat és az utána jövő Eilzug közt.

Holminkat a ruhatárba, csak az esernyő jött velünk.

Az állomás előtt szép, kedves tér, balra a posta, négy irányba rengeteg dróthuzal kötelekkel a tetején, jobbra a Ruischer-Hof.

A rendőr eligazított a Münster felé. Villamoson be a főterre.

Húsz pfennigért meg lehet nézni a Münster belsejét, egymarkás belépőjeggyel a toronyba is fel lehet menni. Nem tudtuk, mire vállalkozunk, és leszúrtuk az egy-egy márkát.

Valami nyolcadfélszáz lépcsőfok volt előttünk. Körbe-körbe, hogy beleszédül az ember szeme, feje és gyomra. A torony kis ablakain egyre jobban tágul a Münsterplatz négyszögletes képe. Mire az első stációig elértünk, minden ember és autó kis hangya és bogár volt odalent, és egyre jobban bent voltunk a vékony, hegyes kőszilánkok labirintusában.

Nem tudom, milyen magasságban, oldalt tettünk pár lépést a templom külső folyosóján. Már innen szédülni lehetett. A folyosó másik végén újra fölfelé. Kifüladva érkezünk a toronyór csengőjéhez. Már láttuk a harangokat, és oly fáradtak voltunk, különösen én, Klára, hogy azt hittük, fent vagyunk.

Jött a toronyór, kedves, öreg bácsi, aki már évtizedek óta itt lakik, és megvizsgált bennünket, hogy még csak a felénél tartunk ennek az égbe kapaszkodó

lutheránus templomnak. Én nem akartam tovább menni, de Lőrinc ment, s én is mentem.

Egyre keskenyebb volt a torony, egyre szélesebb a kilátás, egyre ijesztőbb a mélység. A kis ablakokon keresztül mindenféle groteszk kőfigurák. Megint elértünk egy emeletféle helyre, ahol folyosó futott körbe, minden oldalról szétnézünk, bámultunk, émelyegtünk. A toronyőr ide már nem jött velünk, de már lent, mikor a torony felénél jártunk és kihajoltunk, féltett engem – úgy látszik –, mert a kőkoraltnál megölelt, tettyegtetett, egyszóval vigyázott rám, hogy le ne essem.

Lőrinc már kevésbé vigyázott rám, sőt egyáltalán nem.

Ezen az újabb platformfélén, ahol leültünk pihenni a kőre, Lőrincel majdnem összevesztünk, mert ő tovább akart menni, és tovább is ment, engem egyedül hagyva az esernyővel. A nevünket azonban fölírta, mint a többi csavargósiheder, valahol a falra. Sose fogjuk megkeresni ezt a följegyzést még egyszer.

Innen már középen kanyargott fölfelé a lépcsőtorony, melyet oldalt egyre öszszebb hajló, vékony kőívek kísérték felfelé. Erről nagyon szép fényképfelvétel van abban a könyvben, amelyet Lőrinc vett az ulmi Münterről, és amely minden tudományos és szakszerű tudnivalót oly kitűnően elmond a templomról, hogy mi meg se próbálunk másfél órás kalandunk alapján belekontárkodni a mondókájába. Én csak alulról láttam, a kövön ülve, hogy Lőrinc ki-kinéz egy-egy ablakon, aztán eltűnik. Egészen fölment, csak az utolsó 18 métert nem tette meg. Ezt a végső toronyrészt különben is csak kívülről lehet megmászni.

Neki nagyon tetszett a nagy magasság, a kilátás, az egész város abból a repülőgépnak való magasságból, de ha tudta volna, hogy én – indokolatlanul – mennyire féltettem, és mennyire a magam kívánsága ellenére jöttem fel eddig is, biztosan nem ment volna feljebb. Ezt mondom én, és ő most is hozzáteszi, hogy de bizony fölment volna. A toronyőr és a nyomtatványok azt mondják, hogy ez a torony a világ legmagasabb kőtemplomtornya, 161 méter.

Visszajövet a toronyőr szobáiban, szerény közép magasságban, pihentünk egy kicsit, beírtuk nevünket az emlékkönyvbe, vettünk pár képeslapot (egyét később elküldtünk a kis Klárának Stuttgartból, megjelölve a különböző pontokat, ameddig fölmentünk), megnéztük az ott berámázva lógó képeit a világ egyéb nagy dómjainak, aztán lefelé indultunk.

Lefelé is szédelgős volt az út, de sokkal kevésbé fárasztó, mint vártam.

Bementünk a Münster belsejébe is, leültem egy padba pihenni. Az egyik falon volt vagy húsz rézpajzs az elesett württembergi katonák emlékére. Bejártuk a templomot, de ami ott van, azt jobban elmondja a könyv. Nekem, mint katolikusknak, feltűnt, hogy a padok a középső szószerék, és nem az oltár felé igazodtak és lépcsőzetesen emelkedtek. Szép üvegablakok, sok történelmi szobor, apostolok, Gusztáv Adolf stb.

Rogyadozó lábakkal indultunk sétára az óvárosba.

Három-hétszáz éves, kedves, érdekes, zegzugos házak, itt-ott bástyarészek, fantasztikus idegenség, meseszerűség. Egy kis térkép vezetett. A városháza tele

freskókkal. Gyönyörű szökőkútra emlékszem, aztán a városi múzeumra. Az egyes házak nevét külön nem tudom, annál kevésbé, mert azóta már sok városban látam középkori városrészeket, és együttesen érzem hangulatukat és szépségüket. Ulm mindenesetre olyan város, ahová mindig szívesen visszajönnénk. Igaz, hogy csendes, mozdulatlan hely, aligha alkalmas ambíciók keltésére. Itt inkább csak álmodozni lehet.

Egy patikában ajakzsírt kellett vetetnem Lőrincsel, mert a szél kifújta a számat. Egy szép tiszta üzletben szőlőt és nagyszerű körtét is vettünk, és egy városbeli péknél kenyeret.

Ezután a Blau folyó egyes részeit néztük meg, láttuk a zsilipet és azt a városrészt, amelyet Kis Velencének neveznek az itteni festők, aztán egy öreg bácsi a régi várfalra épített sétányig kalauzolt bennünket, és megmutatta, hogy a Duna partján hol épül az új sétány. A várfal-korzón kertek között és a villanegyeden át mentünk vissza a vasúthoz, közben rémséges uzsonnát ettünk egy cukrászdában. Ez volt első és sajnos nem utolsó kávéuzsonnánk Németországban.

Ruhatár, Eilzug, melyen semmi hasznát nem vettük zuschlagunknak. Alaposan bevacsoráztunk az uzsonna mellé, Lőrinc vizet szerzett még Pestről magunkkal hozott kristályvizes üvegünkbe. Aztán néztük a sváb hegyeket, gyönyörű vidéket, sok-sok-sok szép kis várost, melyek közül nagyon soknak végződik -nigennel a neve, az egyre sűrűbb és nagyobb ipartelepeket, a kisvárosok nagy pályaudvarait, az egészen imponáns Cannstadt éjszakai fényeit, és elszörnyülködtünk, mikor úgy nyolc óra tájban befutottunk Stuttgart új, óriási pályaudvarába.

Umhoz: A régi városban csodálatosan szép volt a freskókkal díszített városháza s a mellett egy komplikált kis szökőkút.

(Rothenburg)

Stuttgart

A stuttgarti pályaudvar egészen modern, pár esztendőös épület, rettentő magos és tágas, piros téglából épült, kívülről szürke kő. Az egyik felén nagy, négyszögletes torony áll, ahová lift visz föl. Rendkívül nagy arányok, nagy, egyenes vonalak, az ember, ha ilyet még nem látott, csak csodálkozni tud, és azonnal érzi, hogy valami rendkívüliség fogja meglepni az egész városban.

Példátlan tisztaság és rend.

A pályaudvari Fremden-Bureau-ban a Frank Hotelbe telefonáltak és szobát foglaltak. Előzőleg kérésünkre csaknem egy Christliches Hospitzba kalauzoltak, amelyek különben egészen rendes, kitűnő, a normálisnál olcsóbb szállodák.

A pályaudvar óriási, leegyszerűsített formákban épült frontja és egyetlen körívben két-három emelet magasságyra felnyúló bejárata megint ijesztő és sokat ígérő modern látvány. Előtte magas, lapos épület, széles frontban, csupa derékszög, erősen kivilágítva függőlegesen és vízszintesen futó lámpasorokkal és

fénycsövekkel. Ez a Hindesburgbau és a Planetarium. Nagy kávéházak, áruházak, minden hihetetlenül kivilágítva.

A Friedrich-strassen volt a szállodánk. Rendes és tiszta. Mellette nagy portáléval a Victoria szálló. Azt hittük, veszedelmesen elegáns és drága hely, de később észrevettük az apróbetűs hirdetést, Christliches Hospitz. Elhatároztuk, hogy valamelyik városban föltétlenül megtapasztaljuk ezeket a keresztény helyeket, azonban valahogy ez mindig elmaradt.

Megmosdottunk, s miután már a vonaton megvacsoráztunk, azonnal beindultunk a városba.

Óriási modern épületek leptek meg mindenfelé, vízszintes és függőleges fényreklámokkal a sötét éjszakában. Az Ufa-Palast is ilyen épület. Szétnéztünk a hallban, az egyik plakát vasárnapra a Rajnáról hirdetett nagy tanítófilmet, bemutatva a folyót a forrásától a torkolatáig. Sajnáltuk, hogy rajnai utunk előtt előre még nem láthatjuk azokat a vidékeket, amelyeken át fogunk utazni.

Ferdén szemben ismét óriási épület és fények: még egy Ufa-mozi. Ennek az oszloptornácós épületnek a fő frontja már a főutcára, a Kaiser-strasséra esik, az épület maga a Königsbau. Szemközt vele nagy park, s mint térképről tudtuk, a régi meg az új vár. Ez a Kaiser-strasse már teljesen modern út, olyan forgalmas, olyan ragyogó, amilyen Pesten egyetlen sincs. Fény, fény, fény, tükörszerű csillogás mindenfelé, reklámok, szikrázó kirakatok, tompított fényű lámpák tömegéből eredő, rejtett, modern megvilágítások, rengeteg ragyogó tiszta, kivilágított fehér villamos. Ha hátrafelé néz az ember, az utca elején szürke fénytorony, mint később rájöttünk, a Bahnhofsturm, amelyet éjszakára kívülről megvilágítanak. Az utcán mindenféle jelzés, irányítás, tábla, mind különböző fényjelekkel.

Egészen felvillanyozott az a sok villany, és bármilyen fáradtak voltunk, szédelegve mászkáltunk Stuttgart utcáin. Az a két ügynök, aki Bécsig velünk utazott, szép, kedves, jelentéktelen városnak írta le Stuttgartot, mi is ilyesmit vártunk, annál nagyobb volt tehát meglepetésünk e sok modernség láttán, mely egészen világvárosnak mutatta Stuttgartot, olyan városnak, amely valahogy messze előregyort az időben, és ötven évvel megelőzte Pestet.

A Kaiser-strassén láttuk az első felhőkarcolónak szánt épületet, a nyolc-kilenc emeletes Mittnachtsbaut. Ez már semmi kétséget nem hagyott az iránt, hogy Stuttgart bedőlt a Bauhaus-féle építészeti stílusnak. Óriási áruház ez a Mittnachtsbau, irodák is lehetnek benne. Szép, modern áruk, mindenféle óriási tömegek, leegyszerűsített kubista rendezésű kirakatok, nagy üvegtáblák, rengeteg fény és elegancia. Itt a nők is sokkal rendesebbek, mint Münchenben. A modernség az egyik helyen művészi szép, a másik helyen sivár és lélektelen. Maga a Mittnachtsbau – a neve villannyal föl van írva a tetejébe – éjszaka szebb és impozánssabb, mint nappal.

Stuttgartban láttuk az első nagy Tietz-áruházat.

Egy palota tetején épp akkor, amikor fölfelé mentünk a Kaiser-strassén, vetítette egy villanyújság, hogy Hugo Stinnest szabadon bocsátották.

A sok szédítő fény végül beszédített egy moziba is, a Kammer-lichtspieltheaterbe, ahol egy jó, modern kalandofilmet láttunk (der Unüberwindliche).

Tizenegy-fél tizenkettő táján jöttünk ki a moziból, kis kitérőkkel mentünk visszafelé ezen a fénylő utcán. Kitérőink néha már a régi városrészbe is elkalandoztak, és egyszer vaktában egy csodálatos térre jutottunk, a Marktplatzra, a városháza elé.

Talán egypercnyire sincs ez a tér a Kaiser-strasse modern fényeitől. Meglehetősen sötét mellékutcákon értünk oda – itt van a [üresen hagyta] is –, és egyszerre egy másik mesevilágba kerültünk. Körös-körül azok a háromszög homlokú, magas, fagerendás, emeletenkint egyre előrébb hajló, régi német házak állanak, amelyeket eddig csak képről ismertünk és itt egyáltalán nem vártunk. Leírhatatlan szép volt a hatás, leírhatatlan szép a kontraszt is, amely egyáltalán nem bántott, hanem inkább e város életének változatosságát, gazdagságát mutatta. Ezen a téren most, éjjeltájban, inkább csak sejteni lehetett a formákat, de a régiesnek épített új városháza, amely a tér egyik oldalát teljesen elfoglalja, ragyogott a fényben: két oszlopra erősítve hat nagy reflektor világította meg.

Alig bírtunk hazaindulni, annyira lefogott a kép, oly sok részletet lehetett mindenfelé felfedezni. Szállásunkra kis kerülővel a kastélypark mellett, aztán a Kaiserstrassén át a pályaudvarhoz lekanyarodva mentünk vissza. A fejünk és szemünk friss volt, és kíváncsi, de már mozogni is alig bírtunk a fáradtságtól.

Másnap, szombaton, megreggeliztünk a szállodában. A reggeli 1,40-be került személyenkint, dühöngtünk a kávé miatt, amit különben többé egyetlenyszer sem rendeltünk Németországban, de a többi, vaj és dzsemmek nagyon kitűnő és bőséges volt, s ebédnek is beillett.

Ismét séta, térkép alapján. A már ismert úton indultunk a Neues Schlossig. Szörnyű nagy forgalom és rend. A nagy modern házak kevésbé hatásosak a józan nappali világosságban.

Park, szökőkutak, vár, belül gyönyörű kert fehér szobrokkal, a másik oldalon kiállítás: Stuttgart székkiallítást tartott éppen. Mi csak egy ablakon át kukkantottunk be, megnéztük a Neckar-strassén a színházat s az előtte lévő szép nagy kutat és szobrait, a környéken lévő palotákat, aztán villamoson ki akartunk menni a Villa Berg-hez, egy szép kirándulóhelyre.

Csak a Stadthalléig jutottunk el, amely megint egy nagy, piros-fehér kubista épület. Motorversenyt hirdettek benne vasárnapra. Lehet, hogy céljának nagyszerűen megfelel, de bizony, kívülről nekem egyáltalán nem tetszett, s Lőrincet is inkább csak az érdekessége és újszerűsége foglalkoztatta. A villamossal próbáltunk ugyan továbbjutni, de valami rejtélyes torlódás támadhatott a kanyarodón túl, mert egyszer csak megálltunk, megállt minden forgalom, autók, autóbuszok, teherautók, villamosok, biciklisták tömege ácsorgott egymás mögött végtelen sorban és példás rendben a Neckar-strassén és a mellékutcákon, s mi nem mehettünk sem előre, sem hátra. A Liszt-Denkmalnál befordultunk a nagy Gartenanlage felé, hogy talán ott kapunk visszafelé induló taxit, de sehol semmi. Csak privát autók serege befelé a városba és álldogáló járművek kifelé. Gyalog rohantunk

vagy egy kilométert, aztán még jó darabot ismét a Nekkar-strassén, míg végre jól fönt egy elágazásnál a 4-es villamost elfoghattuk.

Ezen mentünk be az Altstadtba, ismét megnéztük ezeket a csodálatos házakat, néhány vénséges templomot, a Leonhardskirchét, a városházát. A villamos először tulajdonképp tovább vitt, mint akartuk, de ennek csak örülhettünk, mert különben nem láttuk volna a Tagblattbaut, az újságtornyot. Ez már igazán felhőkarcoló, úgy emlékszem, tizenhat emelete van, keskeny, fehér épület, fekete kockaablakokkal, nagy üvegtáblákkal, kubista erkélyekkel. Szép, érdekes, egyáltalán nem ijesztő. A környékén is épült éppen egy áruház ilyenfajta stílusban, félkör alakú sarokkal az utcára.

Még mászkáltunk a régi városban, elsiettünk a tegnap megnézett házak, templomok és a régi Schloss mellett, s rohantunk a szállodánkba, onnan a vasútra. Sajnálunk, hogy nem tölthetünk jó néhány napot ebben a régi és extramodern városban, amely oly nagy meglepetés volt számunkra. Szerettük volna látni még, legalább futólag, a nevezetes Weissenhof-telepet is, ahol a lakáskiállítás alkalmával egész kis városrészt építettek az északi pályaudvaron túl modern építészeti stílusban, de erre már nem volt idő. Különben is, az eddigiek, főleg a Mittnachtsbau és az újságtorony alapján, körülbelül elképzelhettük már, milyenek lehetnek a weissenhofi házak. Egészen váratlanul aztán a vonatról, nem is nagyon megszűröl, megláttuk ezt a telepet is. Fényképen jobban hatnak ezek a házak, mint a valóságban.

Negyedórát még nézelődhattunk a nagyszerű stuttgarti mintapályaudvaron, majdnem föllifteltünk az előcsarnokból a Bahnhofsturmba, Lőrinc a postára ment, egy ulmi levelezőlapot feladtunk a kis Klárának, aztán beszálltunk a heidelberg-frankfurti D-Zugba. *A pályaudvarból, bentről, 15 sín pár fut ki; minden utas az előcsarnokból csak a maga vonatjához indulhat, szóval 15 portás és ellenőr irányítja helyére a közönséget. Óriási számok és táblák adnak útmutatást.*

Heidelberg

Stuttgartban a nemdohányzó szakaszban, ahol még lehetett helyet kapnunk, az utasokkal kötött hallgatóságos megállapodás alapján vígan lehetett cigarettázni. Megebédeltünk a kis kofferből, aztán néztük a vidéket, Schwarzwald északi nyúlványait, rengeteg gyártelepet, falu nagyságú kis városkákat, amelyekben csak két- és háromemeletes házak vannak. Alagúton is mentünk át, és egy magas viadukton, amelynek csak az alattunk lévő rétre vetítődött árnyékát láttuk – érdekes kép volt. Egyszer felfedeztük a Salamander cipőgyár telepét, s mindjárt az út elején láttuk a vasúttól balra a weissenhofi telepet, és láttunk egy piros tetős új városrészt is a domboldalon, ez azonban már normális házakból állott.

Mehettünk volna nyugat felé egész a Rajnáig, Karlsruheig, azonban egy másik vonalat választottunk, hogy megnézhesük Heidelberget. Jegyünket a kalauz egy

ceruzavonással érvényesítette arra a vonalra – hogyne, hiszen így nyert rajtunk a vasút. Mi viszont időt nyertünk.

(Utólag följegyezhetem még, hogy Stuttgartból rengeteg sín fut ki kettesével-hármasával különböző irányban bajolva szét, különböző magasságban egymás fölött és alatt, úgy nyílván szét, mint egy fekete vaslegyező. Szép volt, szép kép az a sok sín; Kölnig nem is láttunk hozzá hasonlót.)

Három óra tájban érkeztünk a heidelbergi pályaudvarra. Nem nagy város, körrülbelül [üresen hagyta] lakosa van, de az állomása a mi felfogásunk szerint óriási. Egyáltalán a német pályaudvarok igen impozánsak, gazdagok, majdnem mindenütt a föld alatt kell folyosókon menni különböző Bahnsteigokra a sínek közé, és a legnagyobb helyeken is azonnal magától eligazítódik minden idegen, oly okosak és sűrűk az útmutató feliratok. Akármilyen kis helyre ér is az ember, meglepi a nagy forgalom. A nagy menetrendtáblán Heidelbergben pl. azt olvastuk, hogy innen a szomszédos Mannheimbe naponta 50-60 vonat indul, pedig ez csak egy irány.

Csomagjaink megint a ruhatárba, a 20 pfennig, a Verkehrsbureauban megmondták, mit nézzünk meg, s mikor indulhatunk tovább, aztán indultunk. Villamoson be a városba, szűk, de élénk, csupa-bolt utcák mindenütt, igen sok a conditorei, sok természetesen a régi szép ház is, de ezeket külön nem volt időnk nézegetni, s különben is láttunk már elég ilyet ahhoz, hogy ne lepjen meg akármi.

A Stefanskirchén túl a Kornplatzon leszálltunk. Innen pár lépésnyire van a Schwebebahn induló állomása. A várba lehet felmenni, s még magasabban levő kirándulóhelyekre. Az előcsarnokban sok emléktárgybolt.

Balra és fölkanyarodva gyalog indultunk a hegynek, mert a viteldíjat sokalltuk. Útközben fotográfus kínálgazik. Meredek út, öreg falak közt fölfelé, aztán omladozó, boltíves kapuk és kapumaradványokon át terasz, szép kilátással. Szemközt és jobbra hegy, mögöttünk a vár és a várhegy, a völgyben a város és a Neckar folyó. Elhatároztuk, hogy lemegyünk az Alte Brückéhez, de a szemközti hegyen levő Philosophen-weg végigsétálásáról, amit a kilátás miatt ajánlottak, le kellett mondanunk.

A várterasz egyik kőpadján megpihentünk, nézegettük a kőkorlát mellől a tájat, aztán újabb kapun át bementünk az udvarra. Meglehetősen sok látogatója lehet ennek a várnak. Mindig – idegenek, helybeliek, diákok és diáklányok.

Az udvarról most már belülről láttuk az egyik épületszárny háromemeletes belső oldalfalát, ablakokkal és szobrokkal, amely mögül hiányzott a megfelelő kastélyrész. A többi oldal részben vagy egészben megmaradt, azon a pár levelezőlapon, amit vettünk, lehet látni nagyjából mindezt. Az épen maradt részekre egy-márkás belépődíjjal engedik csak be az embert.

A kasszánál, az udvari épület egyik sarkán, amelynél egy mély kút is van és körötte a falakon sok száz éves térképek a régi „Heidelbergá”ról, megváltottuk a jegyet, tíz perc alatt egész csoport gyűlt körénk, s jelentkezett a Führer, aki sorra fölnyitotta a lezárt várrészek kapuit, vezetett föl és be az emeleteken, szűk lépcsőkön, teraszokon, csak alapjaikban megmaradt szobákon, régi szobrokkal tele termekben, a régi várkonyhán, majd a franciák által félig felrobbantott lőportorony

maradványain keresztül. Mindenütt kiadósan magyarázta a történelmi vonatkozásokat, de az ilyesmit nem elég egyszer hallani. A romba dőlt részek után az épen maradt szárny teremt, berendezését, képeit, bútorait, kályháit, ajtait és a kápolnát néztük meg. Ismét sok magyarázat, amiből csak a hangulat maradt meg bennem. Már én is eléggé jól értettem a német előadást. *Kis időre közben megeredt az eső.*

Mielőtt ebbe az utolsó épületrészbe mentünk, az udvaron az egész csoportot lefényképezték, szokás szerint azzal, hogy mire visszatérünk, meglesz a kép. Meg is volt, vettünk belőle.

A körút befejezéséül a pincébe vezettek be bennünket, ahová egyébként 20 pfennigért külön is be lehet menni. Itt volt a vár borrházára. Van egy sok száz éves kis hordó és egy csaknem két emelet magas és megfelelően széles iszonyú nagy hordó, amelybe több mint kétszázezer liter fér, a kicsire azt mondtuk, hogy ilyet Budafokon is láttunk a mezőgazdák pincéjében, de a nagy hordó előtt mégis tisztelettel álltunk meg. Természetesen be van építve alul és oldalt. Minden pánt a dongáin egész gerenda. Oldalán lépcsőn kapaszkodnak fel egy négyszögletes, korlátos platformhoz, amelyen táncolhat egyszerre vagy tíz pár. Lőrinc bolondozott és dobogott lábával a nagy hordó fejetetején, aztán megint lejöttünk, és megnéztük egy Perhet nevű régi törpe udvari bolond faszobrát a hordó előtt. Van a szobor mellett a falon egy szekrény is, ha ennek a fogantyúját alul meghúzzák, az ajtaja kinyílik, és kiugrik belőle egy mókusfark, és megszólal egy csengő. Ilyenkor az asszonyok ijedten sikoltoznak és nevetnek. Lőrinc, persze, meghúzta a fogantyút.

Megint elüldögéltünk a teraszon, nézelődtünk, majd indultunk lefelé, zsebünkben a kész fényképpel (1 márka), amelyhez útközben vettünk néhány képeslapot. A bolt, ahol a lapokat kiválasztottuk, üres volt, és tulajdonosa, egy öreg néni, sehogyan sem akart előkerülni, hogy átvegye a pénzt. Kár, hogy nem vettünk rendes fényképsorozatot. (Stuttgartról egyáltalán semmi képünk nincs!)

Lent megnéztünk egy kettős hársfasorral körülvett négyzetes teret, melynek közepén szökőkút volt, aztán a templom mellett mentünk a folyóhoz. Hatalmas, vén, toronyszerű kőoszlopok, s fölöttük ívkapu áll a hídfőnél.

Felmentünk a híd közepéig, nézegettünk fel a várra, és végig a folyón. Mindenfelé élénk élet, építkezés, fejük fölött egy repülőgép keringett.

Gyalog és villamoson vissza az állomás mellé, meg egy kis séta különböző boltok előtt, aztán mentünk a vasútra.

Személyvonaton tovább Mannheimba, ott átszállás. Hét sínpar fut itt egymás mellett, olyan nagy a forgalom. Mannheimból csak a pályaudvart láttuk. Már sötétedett, mikor átrobtunk a Rajnahídon Ludwigshafenba, ahol kocsinkat Eilzughoz csatolták.

Ludwigshafen rettentő nagy ipartelep lehet, eszünk ágában sem lett volna megnézni, még ha lett volna is rá időnk. Itt kezdődött a franciák által megszállott terület, itt láttuk az első kék ruhás francia katonákat, francia katonai feliratokat.

Kupénk egészen megtelt, útítársaink szörnyen füstölték a komisz német dohányt. Átmentünk Wormson, de már oly sötét volt, hogy a dómot messziről sem

láthattuk. Az itt-ott előcsillanó Rajna az ablakhoz csalogatta az utasokat és bennünket is. Utazás a sötétben. Nierstein állomás nevét később eszünkbe idézte és megjegyeztette velünk az itteni jó bor. Fél kilenc tájban befutottunk Mainzba. (*Nürnberg, Hotel A. Düerer*)

Mainz

Pályaudvar, régi épület, francia katonák és tisztek. A Verkehrsbureau már csukva; a portás nem nagyon tud szállodát ajánlani. Az egyik aranyzsinórosapkás hotelszolga nagyon ajánlja a Hotel Weisst, egész a közelben. 3,50 M személyenként.

Megyünk. A szállodát renoválták, ma nyílt meg az új tulajdonos vezetése alatt. Tűrhető szoba. Mint tegnap, megmosakszunk, és indulunk sétára.

Ezzel a várossal kissé mostohán bántunk, de nem érdemelt volna sokkal többet (?). Régiség akad itt is, hogyné, Dóm, Stefanskirche, családi házak, talán egyéb is, de nekünk Mainz csak szállásnak kellett.

Gyalog mentünk be a város közepébe. Építkezések. „Cercle des officiers.” Az épülő és javítás alatt levő házakat itt (és egész Németországban) egészen körüldekkázzák és körülponyvázzák, úgy, hogy ebből a sokszor négy emelet magasságú pólyából nem hull ki semmi törmelék és por az utcára. Nincs is itt piszok sehohol.

Boltok csukva. Kirakatok, mint másutt. Vidéki város, alighanem unalmas. Milyen olcsók errefelé az esernyők!

A Dómot is javították.

A színház előtt Gutenberg szobra.

Bent pedig éppen Georg Kaiser Papiermühlé-jének harmadik felvonását játszották. Kár, hogy lekéstük. De Heidelberget futólag is látni mégiscsak többet ér, mint egy színdarab.

Mászkaláltunk vagy egy órát, kerestük a gyengén megvilágított éjszakában a Rajnát. Végre egy úr eligazított – épp mellette jártunk. A parton jó szállodák, bor- és sörházak, szép Stadthalle, bent koncert és nagy szabad térség, majd az ún. Torok, régi kapumaradványok. Megnéztünk néhány kikötő-stéget, megkerestük a Köln-Düsseldorfer állomását, kinéztük a menetrendből időbeli és pénzügyi tudnivalóinkat, és indultunk vissza.

Meglehetősen hideg volt már, Klára fázott. Kb. 11 óra éjjel. Terveztük, hogy a nagy, lámpafényes hídon átmegyünk még a túlsó oldalra, csalogattak a sötétben ragyogó, hídmászó villamosok, de fáradtságunk győzött. Villamos azonban nem jött. Szerencsére. Mert így gyalog indultunk vissza a Hotel Weissba, s betévedhettünk egy igen érdekes helyre.

Az éjszakai halott városban zene szólt. Megkerestük: „Bräuhaus zum Roten Ochs”. Bementünk, hadd lássuk a hétvéget ünneplő németeket igazi otthonukban.

Rémes füst, zsúfolt terem, a belső is tele piros, egészséges, hangos, nevető, röhögő férfiakkal és nőekkel, kispolgári alakokkal. Itt-ott francia egyenruhák. Hely sehol sincs, mozdulni se lehet. Mégis leültettek egy már körülült asztalhoz. Sört, kaviárral belegtes Brotot és Schinkenbrotot rendeltünk. Jó volt. Martinbräu.

A terem egyik oldalán kabarézenészek és kabarészínészek pódiuma. Öt zenész, de a zene hangos, döngő, jazz-erejű ritmusa túlharsogta a 2-300 ember zsvajját. Kuplékat, népdalokat játszottak (férfiak, nők), és előadtak egy vad féltékenységi rémdráma-komédiát, melynek folyamán a férj egy ártatlanul gyanúsított szerelme szörnyű üvöltözés közben végigkergetett a zsúfolt lokál asztalai között, ahol a kiszolgáló pincérlányoknak (női Herkulesek) is alig lehetett már mozogniuk. Mindegy: annál nagyobb a közvetlenség. „Kontaktus a közönséggel.” Óriási siker. Egy kövér komikus, népies figura, vadászstollaş kalapban, derék, jámbor mamlasz, minden szavával megnevettette a két termet. És közben rémes zsvaj, nyüzsgés, ki és be, állandó torlódás, füst, evés, ivás, röhögés, taszigálódás, színészek ordítása, zene harsogása, dobok és cintányér – végeredményében igen robusztus és szelíd multság. Nagyon érdekes és kedves.

A falon Wagner Richard arcképe.

Fél egyre járt az idő, amikor fizettünk és hazaténferegtünk, egészen felvidulva a mások vidámságán.

Mainzból tulajdonképp ezt a víg szombat estét őrizzük csak. Ilyesmit másutt nem sikerült – biztosan csak véletlenül – látnunk és hallanunk.

És reggel, jó későn ébredve, villamoson siettünk a köln-düsseldorfi hajójához.

Jegyváltás. A Vaterland ½11-kor (vasárnap, szept. 23.) indult velünk Koblenz felé. Ez volt a nyári hajózás utolsó napja a Rajnán.

(Nürnberg)

A Rajnán (Mainztól Koblenzig)

Késő ébredés, csomagolás, a Bahnhoftól gyalog, majd villamoson a Rajna-partra, miközben még egyszer láttuk a múlt éjszakai keveset Mainzból, jegyváltás és beszállás a köln-düsseldorfi hajóhídján.

A Vaterlandon utaztunk, nagy fehér, háború után épült hajón, amelyre kétezernél több utas felfér.

Csomagunk a ruhatárba, helyet keresünk, többféle szalonban, a fedélzet üvegablakos védelemmel védett első részén, de az idő hűvös, így nagy gyáván bebátorkodtunk a drágának látszó hatalmas étterembe.

Megreggeliztünk, majd rajnai bort rendeltünk (Niersteiner Dom 1925).

Elmentünk az óriási wiesbadeni vasúti híd alatt, jó ideig sík vagy csak hullámos volt a táj, úgyhogy a nagy vízforgalmon kívül más érdekesség egyelőre nem volt. Nagy vontatógőzösök föl és alá, német, holland, francia hajók, amelyek hosszú

drótkötélen egymás mögé akasztva szörnyen elnyúló sorban hét vagy még több uszályhajót is húztak maguk mögött. A Stinnes felirat igen sokon szerepelt.

Jobbra és balra szép faluk, tornyok, falak, amelyeket pontosan elmondanak térképeink és a Griebens-féle „Rhein”-füzet.

Wiesbaden, Biebrich, Schwalbach-fürdő, Eltville (Zangenbad), Hattenheim, Freiweinstein, Oestrich, Geisenheim, Rüdesheim, az Ehrenfels-rommal, aztán Bingen, ahol Stefan George született. Nagyon szép, élénk város, régi templomokkal, itt ömlik a Rajnába a Nahe folyó, fölötte híd köti össze Bingen Bingerbrückkel.

Itt kezdődik a hegyes része a partoknak. Jobbra és balra erdős hegyek, lépcsőzetes szőlőültetvények, a folyó folyton kanyarog, szűkül és tágul.

Mindenütt óriási forgalom, a Duna egészen halott a Rajnához képest.

Bingerbrück után egy kis szigeten balra tőlünk elmaradt az egértorony (Mäurseturm), jobbra a szép Assmannshausen, vele szemközt a Rheinstein-vár.

Ezután már egymást érték a romba dőlt s néhol újjáépített középkori nevezetes várak, egyszeri látás alapján csak arra lehet külön emlékezni, amelyről valami fényképünk van.

Schloss Falkenburg, Schloss Sooneck, aztán Niederheimbach-fürdő, igen szép hely a Heimburggal, utána Lorch-fürdő, a Stahleck-rom, és megint balra Bacharach, vele szemközt a Gutenfels-vár és mellette a vízben a kis erődféle Pfalz a szigeten.

Úgyszólván csak felsorolni lehet a többit is: Kaub, a Schönburgrom, a szép Oberwesel, majd egy erős kanyarban, ahol a Rajna teljesen összeszorul, a Heine-féle Loreley-szikla, utána a gyönyörű Sankt Goar, szemközt St. Goarhausen, a Ruine Katz, balra a Ruine Rheinfels, megint jobbra a Ruine Maus, és kétoldalt a romantikus hegyvidék, erősen benn az őszben, s a partokon a jobb és bal oldali Rajna-vasút, ahol minden tíz percben robognak a vonatok.

Három alagút bal felé, bejáratuk várszerűen kiépítve.

Az étterem lassanként teljesen megtelt, a mi asztalunkhoz egy idősebb úr ült le a feleségével. Igen kedves, mosolygós, egészséges bácsi volt, fehér hajú és szakállú; Lőrinc azt mondta rá, hogy teljesen Verlaine-feje van. Rengeteget ittak a drága borokból. Az egész étteremben nagy mozgolódást keltett a csupa Mitropa-étkező- és hálókocsiból álló Rheingold nevű luxus-expressz megjelenése, amelynek mindenki örült, hogy legalább láthatja. Ez a Rheingold a leggyorsabb összeköttetés az Északi-tenger és Svájc–Olaszország között.

(Bécsben írtam hazafelé jövet egy kávéház teraszán 1928. szeptember.)

Balra van még Hirzenach és Bad Salzig, jobbra a Ruine Sterrenberg és Liebenstein, a Bornhofen Kolostor, aztán Kamp, kissé odább balra Boppard, ahol a hajóról is igen sok középkori és régi római falmaradvány látszik. Kelta eredetű ez a város, innen Simmern felé megy egy sokat emlegetett hegyi vasút, öt alagúttal és hét hegyi híddal, megint nagy kanyar, jobbra elmarad a hegyen a Sloss Liebeneck, aztán itt van a Marksburg – régi lovagvár –, a bal oldalon Niederspay,

szemközt vele Braubach. Itt már egymást érik a kis nagyvárosok, Rhens a Königsstühllal, Oberlahnstein, a Stolzenfels-vár, a Lahneck-vár, Niederlahnstein, előzőleg még a koblenziek kirándulóhelye, Kapellen-St. Martinfels, végül a mi hajóutunk végpontja Koblenz, a Rajna és a Mosel szögletében. Ezeket a felsorolt kis helyeket egyenkint kell megnézni.

Koblenz

A Vaterland 1/4 tájban kötött ki a Rajna-promenádon. A part gyönyörű, és hatalmas palota- és szállodasor. Szemközt Ehrenbreitstein, régi várral. Villamoson mentünk be a városba, érintve egy részét a nagyon szép régi városrésznek is. A Rhein-strasse és Firmungs-strasse találkozásánál szép kis teret bámultunk meg, utólag tudtuk meg, hogy ez a Graben Platz, ahonnan az első Baedeker útnak indult. Villamosról nem sokat láthattunk a városból, az Um Planon régi kút, a háttérben kéttornyú templom, régi házak, aztán mentünk az állomásra. Közben megeredett az eső.

Ruhatár a szokott módon. Itt váltottunk először vasúti jegyet Németországban, hogy vonaton menjünk tovább a Rajna bal partján, Köln felé. A vonatindulásig volt még egy óránk. A Kaiser Wilhelm Ringen villamoson bementünk a tűzérési emlékműhöz, a városi Festhalle és a kaszárnya meg a várkastély mellett a pfaffendorfi hídig. Ott a várparkon csendes esőben gyalog siettünk a Sloss és a kormányzóság palotái előtt a Schiffbrücke felé. Egy magasabb pontról jól láttuk azt is, hogy hogyan nyílik és záródik ez a híd. A híd rengeteg egymáshoz kötött vas csónakvázból áll, amelyek belül biztosan üresek, és két mozgatható végük mindannyiszor kifordul, valahányszor hajó közeledik. Ez persze napjában rengetegszer előfordul és ezalatt a híd mindkét felén rengeteg ember gyűl össze. A parton mindenféle hajóállomások, különböző kirándulóhelyekre, helyi hajók, motorcsónakok stb.

Lőrinc a parton egy tejpropagáló bódében ivott egy pohár meleg tejet, én nem.

Újból végignéztük a hotelfrontot, kívülről a Rajna-múzeumot, aztán rettentően sietve a Moselig mentünk le, ahol a nevezetes Deutsches-Eck van, első Vilmos roppant lovas szobra, amint farkasszemet néz a messzi Franciaországgal. Fotográfusok.

Fölfelé a Mosel-parton. Féltünk, hogy lekéssük a vonatot. A régi hídnál egy mellékutcába tértünk, felkanyarodva a villamos felé. Itt-ott egy-egy pillanatra néztünk épületeket és tornyokat, és térképről utána nézve talán még tudnánk is, melyik mi volt. Az említett Graben Platznál értünk ki már ismert helyre, és villamoson az előbb megtett úton rohantunk a vasútra, versenyt futva a lekéséssel. Az eső lassan elállt.

Vonaton vacsoráztunk, néztük a tájat, ameddig lehetett, de már kezdett sötétedni. Balra egy tűzhányóvidék volt, az Eifel. Aránylag keveset mentünk közvet-

lentül a parton. Eléggé emlékezetünkben maradt az, amit Bonnból, Beethoven városából láthattunk. Nagy város, hatalmas palotasorok, egészen különleges tisztaság és nyugalom. Mintha a panzionált jólét vonult volna vissza ide öregkorára. Innen megy Kölnbe a Rajna-parti villamosvasút. Bonnban rengetegen szálltak be, Schnellzugunk fülkéje úgy megtelt álló emberekkel, mint egy zsúfolt pesti villamos. Nyolc óra tájban kilométereken át gyárak és raktárak jelezték előre, hogy óriási pályaudvarra és egy világvárosba érkezünk: Kölnbe.

1928. október 9. este

Rettenetes fásult vagyok már. Egyszer-egyszer jön rám valami borzalmas fájdalom. Összeszorul a szívem, lélegezni nem tudok pillanatokra, s úgy érzem ilyenkor, most, most rögtön meg fogok halni. Persze nem halok meg, élek tovább. Még mindig élek, még mindig bírom, még mindig elég, hogy rám mosolyogjon Lőrinc, és én megvakuljak tőle, és tudjam elnyomni a szörnyű valóságot. Mindig felébredek újra ezekből az öncsalásokból, és mindig újra tudomásul kell vennem, hogy Lőrinc tud olyan szerelmese is lenni nőnek, amilyenre én vágytam mindig. Ha ez van a fejemben, akkor az élet nem élet többé nekem. Lőrinc mindig azt magyarázza nekem, hogy csak úgy szabad öngyilkosnak lennem, ha tőle előbb elválok, három évig élek még, s azután halok meg. Azt nem hiszi ő, hogy ha az ember öngyilkos lesz, azt azért teszi, mert nem tud tovább élni? Amíg én arra tudok gondolni, hogy mi lesz vele és a gyerekekkel, addig tudok élni is. Lőrinc önzőnek, gonosznak tart, azt hiszi, én nem akarom látni az ő szenvedését, csak a magaméval törődöm. Én mondhatnám ezt fordítva, de nem mondom. Nem akarom ma már azt hinni, hogy ő velem nem törődik, azt gondolom csak, hogy az ő szenvedése is olyan nagy, hogy nem tud velem törődni. Nem tudja meglátni, hogy mennyire vagyok összetörve, és hogy mindenhez, amit teszek – amit ő semminek szokott nevezni –, milyen nagy erőre van szükségem. Ma reggel is azt mondogatta nekem, hogy ne akarjam az ő érzését Bözsi iránt lebecsülni, kisebbíteni, számoljak csak mint nagy érzéssel vele. Igen, ez mind nem volna baj, ha engem ki tudna kapcsolni az érzéseiből. Én úgyis le akarok Lőrincről mondani egészen. Mostanában gyakran érzem már azt, hogy nem is szeretem olyan nagyon, mint augusztusban. Talán jó is, hogy Lőrinc akkor nem tudott nekem segíteni felszabadulni, ma még nagyobb lenne bennem ez a szerencsétlen szerelem. Nem kell nekem! Vasárnap éjjel, miután előzőleg már jól kisírtam magam itt bent, kimentem Lőrinchez megkérdezni, miért is nem jó hozzám, dacára annak, hogy délután újra megállapodtunk abban, hogy újra kezdünk még egyszer kiszabadulni ebből a szörnyűségből. Lőrinc jó volt hozzám, magánál is tartott. Nem akarom vele maradni, mert előzőleg magamban azt határoztam, hogy nem fogok többé vele élni. Nem kell a szerelmeskedése, ha nem tud hozzá szerelmet is adni. Mióta tudom, hogy mást tudott simogatni, csókolgatni, azóta szégyellek minden

együttlétet, mert úgy érzem, velem vagy azért van, mert azt hiszi, nekem kell, vagy azért, mert éppen kéznél vagyok. Ilyesmiket makogtam is neki, megmondtam, hogy erről írtam egy levelet is, de eldobtam stb. stb. Lőrinc valahogy félreértett teljesen. Azt értette a beszédemből, hogy én a szabadságát adtam neki vissza abban a levélben. Ennek a hitében olyan meleg szerelemmel volt velem ezen az éjjelen, ahogy még soha. Sajnos, vagy talán szerencsére, nem tudtam hinni a szerelem valóságában, s ez tette, hogy nem lehetett mégse teljes egybeolvadás ez az együttlét se. A vége felé értettem csak meg Lőrincet, hogy miket értett ő, és nagyon sajnáltam szegényt, mikor kénytelen voltam kiábrándítani. Hiszen legyen ő szabad, csak engem hagyjon akkor ki. Nem akarom én őt magamhoz kötni, de az osztozkodásban nem tudok részt venni. Arra is képes tudnék lenni, azt hiszem, hogy azért maradjak vele, legyek továbbra is jó barátja, segítőtje – már amennyire tudok, ha szerelem nélkül maradok vele együtt. Tisztázódna már valahogy minden, jó volna. Összedőlt bennem az egész világ, amit építgettem olyan hosszú évek óta. Új világot nem tudok már építeni magamnak. Nincs semmi önbizalmam, vége. Az erős Klári összecsukszott, összeesett, mire feltápáskodtam, már csak egy rokkant ember botorkált a régi erős, bizakodó helyett. Teljesen összevarodtam. Nemcsak Lőrinc és Bözsi a problémám, hanem – talán elsősorban – saját magam. Az emberek állandóan szidtak, szidnak. Lőrinc állandóan lebecsül, hibákat lát minden szavamban, minden cselekedetemben; amikor én azt hiszem, helyes, amit teszek, jó vagyok pl. Bözsihez, akkor jön Lőrinc, és megmagyarázza, hogy minden hibás elejétől végig, engem nem a szeretetem vezet, nem a jószágom, hanem az önzésem, a hiúságom. Eleinte tiltakoztam, kétségbeestem azon, hogy mennyire nem ért meg Lőrinc, ma nem tiltakozom, hanem mind jobban és jobban elhiszem, hogy igaza van. Ma még csak azt nem értem, hogy ha én tényleg ilyen semmi, senki vagyok, ilyen üres, hiú, önző, gonosz lény, akkor miért van rám neki mégis szüksége? Ha szerelmes volna belém, nem csodálkoznék, hiszen az ember nem érdem szerint szerelmes. Nem értem, itt valahol van még valami hiány az én meglátásomban. Talán tisztázódik ez is idővel. Nem értem, miért mondogatja Lőrinc folyton azt, hogy én Bözsivel nem bántam helyesen. Lefelé beszéltem vele, lepiszkoltam, kis féregként kezeltem stb. Itt még nem tudom azt látni, hogy neki volna igaza. Nagyon is úgy érzem, hogy igen-igen jó voltam Bözsihöz, és túlbecsülő. Nagyon is félre tudtam tenni ebben az esetben a saját kis porszem személyemet. Nem is akarok gondolkozni Bözsín most, nem akarok írni az ő személyéről. Sajnálom őt ma, pláne, hogy nem érkezett meg idejében, ahogy írta. Még aggódok is érte. Inkább én haljak meg, mint ő. Lőrinc biztosan úgy érezné, ha Bözsinek valami baja lenne, hogy én kívántam neki a rosszat, hogy én vagyok az oka. Ha már így is, úgy is gonosznak lát, legalább legyen valami értelme az én számomra is, és legalább haljak meg. Ha a halálomért fog gonosznak érezni, abból én már nem fogok semmit se érezni. Szegény gyerekem, nem lett volna szabad ilyen könnyelműnek lennem. Nem lett volna szabad a világra hoznom őt, hiszen már akkor tudtam, hogy Lőrinc nincs velem teljes lélekkel. Gye-

reket pedig csak akkor szüljön az ember, ha mind a két fél kívánja, ha összetartozóknak érzik magukat. Hogy van jogom nekem vagy neki a gyerek életét rontani, ha már megszületett? Nem azt tesszük-e pedig mind a ketten? Nem borzalmas bűn az, hogy Klára állandóan azt figyel, apu jókedvű-e, nem fog-e rögtön kiabálni, anyu miért sír folyton. Nincs neki pajtása; szomorú, hogy én nem bírok játszani, sétálni, beszélgetni vele, még a ruháival se bírok úgy törődni, mint ahogy kellene. Kedves, édes gyerekem, meg fogsz-e bocsátani nekem valaha? Mindenért én volnék a felelős, nem tudom teljesíteni a kötelességem. Lassan, hacsak igen gyorsan végem nem lesz – teljesen érzéketlen leszek. Mennyire tud, főleg tudott fájni Lőrinc nagy hidegsége. Mindig én bújok hozzá, mindig én dörgölöztem hozzá, ő legfeljebb hagyta magát szeretgetni. Néha még ki is csúfolt, mondván, hogy nem sóhajtozni kell, és csókolózni, hanem cselekedni! Maga pedig semmit nem tett értem soha! Ezt mind mondta, sokszor mondta. Ha így látta, így érezte, akkor az ő számára ez az igazság. Nincs is tovább. Én rosszul csináltam mindent. Mindennek én vagyok az oka! Minden úgy van jól, ahogy van, én mindent megérdemeltem. Ha csak az jut az eszembe, hogy az én szerelmes leveleimet kint hagyta nyitva heverni az íróasztalán, ugyanakkor a legnagyobb kíméllettel kezelte mindenki mást, a legnagyobb gyöngédséget, megértést várta tőlem. Istenem, segíts, és ne engedd, hogy most mindennek a végén még gonoszabb legyek! Tudjak jó lenni hozzájuk, ha már az életnek úgymint vége van. Csak féltem Lőrincet, mert ha én már gonosz vagyok, aki pedig csak a javát akartam mindig, mit fog szenvedni, ha majd olyan nő mellett fog élni, aki a saját énjét helyezi előre elsősorban. Én hibázhattam, sok gonoszt cselekedhettem, de a szándékom Lőrinc felé mindig jó volt, mindig azt akartam elsősorban, hogy neki legyen jó. Ez így igaz, ezt csak én tudhatom. Az első és utolsó önzésem, amiről tudok tudatosan, most volt, amikor a szerelmem olyan kicsi tudott csak lenni, hogy magamnak akartam őt egészen, és nem tudtam örülni, hogy más volt az, aki egészen „különleges” módon hatott rá, aki mellett jó tudott lenni, akinek halálával tartozik. Nem tudtam örülni, hogy az én szerelmem semmit se tudott nyújtani neki akkor se, amikor én teljes szívvel-lélekkel voltam mellette és érte. Miért voltam olyan gyenge, hogy ha már be tudtam venni a mérget, miért mentem búcsúzni, miért akartam egy jó órát szerezni még magamnak, túl volnék rég mindenben. Nem kellene szenvednem se Lőrinc más iránti érzése miatt, se a magam iránti utálat miatt. Most is úgy zúg a fülem, fejem, úgy ver a szívem, olyan istentelen rosszul érzem magam. Ha azt kérdelem, ki törődik velem, ki jön énhozzám szeretettel, akkor Lőrinc azt feleli, hát én nem szenvedek, hát hozzám jön valaki, hát velem törődik valaki? Hiába mondanám, hogy nincs igaza, mert amíg én a magam gyenge módján vagyok vele, és nem azt mondom neki, hogy légy szabad, s azért én is szeretlek, addig én önző vagyok, addig a segítségem nem segítség, a szerelmem is csak olyan közönséges szerelem, amilyen lépten-nyomon akad akárhány. Neki is igaza van; én nem vitatom el. Jön majd az idő, és elrendez, megold mindent, csak nagyon lassan. Istenem, már írni se tudok, ülni se, olyan rosszul vagyok. Lőrinc

nincs itthon, dolgozik valahol. Haza fog jönni, és nem fog hozzám jönni szeretettel, nem lehet azt erőltetni, én hiába vágytam utána. Pedig könyörögtem is érte, mert ez erőt tudott volna adni. Minden hiába, én elvesztem!

ugyanaznap éjjel ½3-kor

Hazajött Lőrinc ½2-kor. Dolgozott a Barossban tizenegyig, azután Ödönnel ült. Bözsiről beszéltek stb. Hozzám jött az ágyba Lőrinc, mellém feküdt, mint egy kő. Minek, minek? Sugárzik belőle a hidegség. Nem a szerelmeskedés az, ami hiányzik, hanem ennek elmaradása amit jelent Lőrincnél, az a szomorú. Azért élek csak itt mellette, hogy megutáljon. Minden bajának bennem keresi az okát. Meg is találja! Ezért éltem eddig, ezért szerettem, ezért tűrtem el mindent, minden ezért volt. Ez az eredmény! Gyűlölöm magam! Nem ért semmit az egész életem. Nem adtam neki semmit, nem segítettem neki semmit, és még csak a magam hasznára se értem el semmit. Se az önzésem, se az önfeláldozásom nem volt eredményes. Nem tudtam angyal lenni, és nem tudok bestia se lenni. Nem tudok meghalni se, mert még mindig sajnálom Lőrincet és a gyereket. Az eszem menne már el teljesen, hogy ne tudnék gondolkozni. Biztos, hogy nincs isten, lehetetlen, hogy ha volna, az nézni tudná ezt a sok gyötrődést, és ne oldaná meg valahogy. Nem bírom már. Nincs is kívánságom már semmi más, csak nem érezni. Nem érezni Lőrinc szenvedését, és nem szenvedni még emiatt is. Érezni, hogy Lőrinc szemében én vagyok a „büntetés”, a „bosszú”, én vagyok minden rossznak, ami őt érte, az oka. Bennem csalódott egyedül. Minden nő adott örömet, mind egyik tudott jó emlékké válni, csak én vagyok a gyötrődéseinek kútja. Miattam van minden baja. Megszabadítani és megszabadulni! Pokol itt minden! Reszketek a reggeltől, reszketek az estétől. Rémes, ha nincs velem, és rémes, ha itthon van. Félek minden arcrándulásától. Minden mozdulata az én gonoszságom, önzésem következménye. Pokolra való szörny vagyok. Ó, hogy utálok magam! Miért nem tudok legalább most, a végén lemondani már róla egészen? Az én számomra úgyszincs már Lőrinc. Minden újabb pillanatig tartó hitem öncsalás csak. Vége, mindennek vége az én számomra. Nemcsak azért, mert Lőrinc nem szeret úgy, ahogy az nekem kellene, hanem mert nem hiszek magamban többé, elvesztettem az önbizalmam teljesen. Nincsen semmi vágyam egy új élet vagy egy új szerelem után. Nem érdekel többé engem semmi. Nincsen semmi vágyam. Az emberektől borzadok. Úgy félek tőlük. Jobban, mint kis Klára a sötétől. Ő csak az ismeretlentől fél még, én már az ismertől. Ők az életrevalók, nekik jó, én hadd menjek valahová a fenébe. Nem kellek én senkinek, ma nekem se kell már senki. Nem érdekel, nem érint senki szeretete, senki gyűlölete. Még Lőrinc tud valamennyire hatni rám; de ez is úgy megcsappant. Az érzékiségem is elnyugodott nagyon, nem kínoz most már állandóan, sőt csak ritkán. Elmúlik tőlem lassan minden. Vége lesz minden fájdalomnak is egyszer csak. Aludni volna jó mindig. Ezt se tudok

már hónapok óta. Ha elalszom, úgy ébredek, mint aki a halálra nyitotta ki a szemét. Irtózva, félve, mit hoz a nap? Szegény Lőrinc, az a nagy sajnálat, amit majdnem a mai napig éreztem iránta, az is csökkent. Ma is sajnálom még – hiszen ez az egy dolog tartja bennem még a lelket, de ez már nem is hasonlít a régi érzéseimhez. Egy érzésem sincs már, ami úgy megvolna teljességében, mint még csak egy-két héttel ezelőtt is. Bomlik bennem lassan minden. Nem érdemes visszatartani bennem semmit, a célok, amik tudtak erőt adni, olyan elérhetetlenné váltak, hogy olyan messzeség nem csalhat engem se meg, nem tudom elérhetőkné látni őket. Az írás se tud megnyugtatóni már, nem érzek megkönnyebbülést. Nem tudom viselni az egyedüllétet, itt a szobámban becsukva lenni is borzalmas. Menekülni, ordítani szeretnék. Ha bemegyek Lőrinchöz, akkor alig várom, hogy kikerüljek tőle, annyira megaláz a viselkedése. Ő szegény azt mondja – ma éjjel is azt mondta –, hogy nagyon rendesen volt velem. Nem igaz, hogy nem érzi azt, hogy másképp van velem, mint ahogy azzal van az ember, akit szeret. Még csak nem is használom azt a szót, hogy mint akibe szerelmes. Minek minden? Már azt hiszem, csak a félelem tartja mellettem. Fél, hogy ha elhagyna, öngyilkos lennék. Nem a szeretete akar megtartani az életnek, saját magának, hanem meg akar szabadulni az újabb lelkiismeret-furdalástól. Pedig nem ő az oka annak, hogy én nem bírom az életet. Beteg vagyok. Határozottan hiszem magamról, hogy legalább félig meg vagyok őrlülve. Ez az oka, hogy minden erőm elveszett. Nem tudom összeszedni magam többé. Talán ha Lőrinc az egész szívével tudna csak engem szeretni, még ez se tudna már megmenteni. Végem van, csak az időt nem tudom, mikor fejeződik be a világ számára is az én kis nyomorult életem. Ez a semmi, ez a fürtelem, ami én vagyok. Meg akarok szabadulni magamtól. Ha lehetne leszedni magamról a húsom, és eldobálni, kicserélni a szívem, a lelkem, a gondolkozásom, ha ezt lehetne, akkor volna jövőm még. Így, ilyen önutálatlaltal, lehetetlen bírni az életet. Undorodom magamhoz érni. Ma szinte megértem Lőrincet, ha nem szeret. Nincs énrajtam semmi kívánnivaló, se kívül, se belül. Nem is volt olyan nagy dolog egy nőnek se elém kerülni. Nálam különbnek lenni bármilyen téren nem vics. Pocsék rondaság vagyok, hogy bírjam ki saját magamat?

1928. október 11. délelőtt

Tegnap de. itt volt Ödön Bözsi levelét megmutatni. Ödön előtt Lőrinc megint olyan goromba volt. Ma már ezt se bánom. Írtam Bözsinek tegnap egy hosszú levelet. Újra én! Hízott 7 kilót, az enyém adtam pontosan neki. Rendben van. Jól fog kinézni, mikor hazajön, én pedig ronda lettem. Minden fegyvert kiadtam már a kezemből.

Lőrincnek is írtam tegnap. Elmondtam neki sok mindent, és felkínáltam azt a megoldást, hogy ő éljen szabadon, de velem ne. Én azért maradok vele barátanak. Este, miután újra feldobálta a pénzkeresést miattam, a megkötöttségét, ami

szintén csak miattam van, hozzáírtam a levélhez, hogy ne is az első megoldást válassza, hanem váljunk el. – Este, illetve éjjel, mikor hazajött, mellém feküdt, jól beszélgettünk, egy meleg mozdulata nem volt számomra. Beszélgetésünk végén újra tartott egy előadást a költő szabadságának fontossága mellett. Ez a beszéde döntötte el bennem végleg, hogy át is tudtam adni a levelem. Vártam, hogy ha elolvasta, bejön, s legalább megsimogat érte, ha másért nem, sajnálatból. Ez se volt. Reggel, mikor keltettem, magához vont, velem akart lenni. Tiltakoztam. Nem kellett túlságosan. Elment tőlem. Azt mondta: nagyon rendes a szándéka, amit írt, és gyakorlatilag is kivihetőnek látszik. Ennyi volt az egész, amit felelt, amivel elintézett. Hogy most már mi lesz velünk, nem tudom. En meg akarom tartani azt a megoldást. Éljen Bözsivel, éljen, akivel akar. Bözsit majd lassan leszoktatom magamról. Én úgyse akarok senkihez se menni, senkivel se lenni, vele is csak addig leszek, amíg nagyon muszáj. Azt csak nem akarja Lőrinc tőlem majd, hogy ha ővele él újra, hogy én akkor is szeressem? Különben egyáltalán nem hiszem, hogy sor kerülhet szakításra. Olyan sokáig nem fogok én élni. Még ma is – pedig úgy leszámoltam mostanában mindennel –, még ma is rettenetesen érzem magam azért, hogy igaz, most már egészen bizonyosan igaz, hogy nem szeret engem. Minden szeretője többet kapott tőle. Ó, milyen rettenetesen el vagyok keseredve. Hogy lehet az, hogy nem halok meg magamtól, anélkül, hogy nekem kellene befejeznem az életem. Tegnap azt mondta Lőrinc: milyen marha is vagyok, hogy egy medúzafejet tartok a lakásomban és nem tudok tőle megszabadulni! En vagyok a medúzafej, Bözsi a drága, a szent, a jó, a legdrágább testű, ő az, aki mellett jó tud lenni, ő az akit csókolni tud, szeret, kíván, ő a különleges. Hogy őt elárulta nekem, azért kárpótolni kell, megmenteni kell, hogy engem elárult és mást se tett egész életében, ezért nekem kellene jónak, angyalnak lennem. Én úgy szeressem, hogy segítsem őt máshoz, élvezzem az ő szerelmét más iránt, és fogadjam el a morzsákat, amik megmaradnak. Nem kell semmi már! Nagyon rövid időm van még. Az erőm teljesen elhagyott, csak vonszoló magam az egyik nappól át a másikba. Én vagyok az önző, a gonosz, és tőlem kívánnak mégis mindent. Miért nem tudok elmenni, és élni ezért a szegény gyerekért? Miért kínozom itt magam Lőrinc mellett, miért akarok én Bözsinek segíteni? Mim van mindezért nekem? Bőghetek magamban, kicsúfolnak, összeszidnak, ha szenvedek. Most biztosan nagyon igazságtalanul gondolkozom, mert rettentő kínjaim vannak. Milyen jó volna kiinni azt a mérget, ami már elkészítve vár vasárnap óta. Mire Lőrinc hazakerülne, én már túl volnék mindenem. Még mindig sajnálom őt, még mindig hiszem, hogy mégis rám van szüksége. Még nem mondta ki elég világosan most se, hogy nem vagyok olyan fontos, mint én hittem? Teljesen javíthatatlan vagyok. Csillanó, csöpp kis reményeket felfújok, és bízom újra, még akkor is, mikor már az eszem olyan világosan lát mindent. Hogy menekülhetnék meg valahogy? Élni nem bírok, meghalni nehéz, mert sajnálom őket. Nem akarom már szeretni Lőrincet, hogy el bírjak menni, hogy ne kössön az élethez a sajnálat. Tudjak már nem törődni vele. Miért vagyok én köteles viselni a kötelességeimet? Miért tarto-

zom én figyelemmel lenni bárki iránt is? Úgyis vacak vagyok, miért ne legyek teljesen az? Kell nekem a megbecsülésük? Nem kell, semmi nem kell már más, csak a nyugalom. Szegény kislányom!

4 óra

Mostanig olvastam Lőrincnek „Jóság-Gonoszság” leveleket. Megfájdult nagyon a fejem. Mit akarok írni, nem is tudom. Beszélnem kellene már valakivel. Kellene, hogy legyen valaki mellettem szeretettel. De micsoda marhaság ez! Nem kell. Csak Lőrinc az, akinek a szeretete megmenthetett volna. Ma már? Ez se segítene. Nem is tudnám elhinni, még ha ő jönne magától szerelemmel felém. Elromlott az életem, teljesen elromlott minden. Úgy érzem, csak órák vannak már hátra az életemből. Olyan nehezen várom, hogy vége lehessen mindennek. Csak lelkiismeret-furdalásom ne volna. Ha a gyerekekre gondolok, borzasztóan érzem magam. Gonoszságom még nagyobbnak látom. Egyedül vele szemben érzem, hogy vétkezem. A szegény nem tehet semmiről. Hogy szereti az apját szegényke, hogy mondta hányszor nekem: anyukám, az én apukám miért rosszkedvű mindig, miért haragszik folyton? Milyen boldog az ő kis szíve, ha kicsal az apjából egy-egy nevetést. Hogy szeret mind a kettőnket. Szegény, édes kislányom. Meg fogsz-e bocsátani nekem valaha azért, hogy a világra hoztalak? El fogod-e hinni, hogy nagyon szerettelek mindig, nincs erőm, édes gyerekem, érted se tudok már semmit se tenni. Talán nem is a gonoszságom a nagyobb, hanem a gyöngeségem. Nem védeni akarom magam, csak fáj, hogy te is, kicsi Klárám, a rossz anyát fogod látni bennem. Bocsáss meg nekem, szegény anyád nagyon szerencsétlen volt mindig, és ha mindent tudnál rólam, nem is csodálkoznál azon, hogy nem volt tovább erőm. Lőrinc talán tud erősebb lenni, mint én, és tud majd Klára mellett állni. Ha eszembe jut, hogy mostohája lesz, hogy az hogy fog vele bánni esetleg. Istenem, istenem, de szerencsétlen ember is vagyok. Nem tudom, hogy menthetném meg az ő életét legalább. Lőrincnek meg kell nyugodnia hamar. Be fogja látni, hogy nagyon önző lény voltam tényleg, aki nem kíméltem őt meg fájdalmaktól. Rá fog jönni idővel arra is, hogy nekem jó, s ez is talán segítség lesz. Ha még annyi erőm volna, hogy addig éljek, míg ő talál magának valakit – Bözsit vagy mást –, talán könnyítené neki a fájdalmait ez is.

1928. október 12. péntek este 8 után

Tegnap este Lőrinc nem engedett el magától, akárhogy tiltakoztam, kényszerített, hogy vele legyek. Ezt csak azért írom le, mert egy tény, nem mint ha nagyon fontos lenne. Már egész nap uralkodtam magamon, még ide se akarom írni, hogy nyugodt tudjak maradni, és valamennyire jókedvű. Meg is tudtam

csinálni. Lőrinc nem értett, végül arra akarta magyarázni, hogy én engedélyezem a hármast. Még mindig ugyanezzel jön, és eszében sincs a végleges lemondás. Ma szeretném ezt hallani még szóval is tőle, hogy legyen már vége az én számomra mindennek. Hiú vagyok, igen, és nem viselem el, hogy Bözsi tudjon fölém kerülni. Ha ide eljuthattam, viseljem a következményét, és tűnjek el a világból. Magamat többé úgyse találhatom meg. Elvesztem, rég tudom, csak kitolom folyton a véget. Szeretném, ha Lőrinc minél gonoszabbnak tudna látni, hogy találjon vizsgáztatást így valahol. Csókoltam, öleltem, kívánt ő is, és közben azt mondta: tudja, hogy én nem csak magát szeretem! Minek szeret? Nem kell nekem fél szerelem, nem kell semmilyen se. Találjon ő magának majd másnál kárpótlást azért a kevésért, amit bennem veszít. Egyetlen bűnöm a gyerek. Azt a nagy bűnt, hogy itt akarom hagyni magára, mikor még ilyen csepp, drága kis jószág, soha nem bocsáthatja ő meg nekem. Megérdemlem majd, hogy szídjon elkeseredve, amiért nélkülem kell felnőnie. Istenem, úgyse tudok rajta segíteni. Ilyen félőrült állapotban, mint amilyenben élek hónapok óta, úgyse veszi semmi hasznomat. Félek pedig attól nagyon, hogy Lőrinc utánam igen gyorsan meg fog újra nőszülni, és szegény kislányom isten tudja, miféle anyát kap majd helyettem. Lőrinc nagyon szereti a gyereket, talán meg fogja tudni védeni, ha nem is annyi mindentől, mint egy édesanya, de talán többitől, mint sok más apa. Kedves jó Lőrinc, ha elolvassa valaha ezt az írást, hallgassa meg azt az egyetlenegy kérésem, hogy a gyerekünkre nagyon nagy szeretettel vigyázzon. Legyen maga jobb apa, mint amilyen anya tudtam én lenni. Legyen erős; édes szívem, ne ítéljen el jobban, mint ahogy megérdemlem, s ahogy magamat én is elítélem. Nem akarok búcsúzni, megvédeni szeretném csak a kisgyereket, még maga ellen is. Ne haragudjon rá az én bűnömért. Ne gyűlölje azért, mert én a világra hoztam. Nem is tudná, tudom, hiszen látom, milyen nagyon szereti maga őt. Higgycsuk el, meg vagyok örülve, a szívem körül olyan hidegség van, annyira nem fáj semmi. Aludni akarok, pihenni. Ne haragudjanak rám. Ha tud még hinni nekem, ha ad rám valamennyit, egyik nőt se veszi el azok közül, akikről én tudok. Lőrinc, a maga javát nézem most, nem magamra gondolok. Legyen okos, óvatos; vigyázzon, maga miatt és a gyereke miatt is.

1928. október 13. délelőtt

Rettenetes éjjel volt, leírhatatlan. Lőrinc azt mondja, én vagyok az oka mindennek. Biztosan igaza van. Szegény Lőrinc, szegény kicsi Klárám!

1928. október 15.

A tegnapi nap elég jól múlt el. Reggel Lőrincel elkeseredetten beszéltünk mindenféléről. Én megsajnáltam őt végül, megcsókoltam. Csókoljon meg maga is, mondtam. „Nem akarom.” Később odajött, de istenem, az már úgyse kellett nekem. Este hozzám jött, elaludt, majd átment. Reggel keserűen ébredt, tönkre fog menni – mondta –, ez biztos. Kiabált egész reggel velem. Mikor elment, odatartotta az arcát, csókoljam meg. Megcsókoltam, de felnevettem. Erre kezét csókolt, s azt mondta, az a fontos, hogy maga szeressen, én ebben nem vagyok sohasé biztos. Elment, utánanézttem, integetett. Egészen keserű a szájam ettől az élettől, de majd csak lesz valahogy. Bözsi eddig nem felelt, illetve nem kaptam választ még. Nem törődöm ezzel se. Majd csak elmúlik tőlem valahogy minden. Szegény Lőrinc, őt szeretném rendben látni már. Egyáltalán nem bánom ma már, ha úgy is dőlne el a sorsunk, hogy ő nélkülem tud élni. Nyugodjon már meg, ez a fontos csak, és dolgozzon. Magammal nem akarok már törődni, nem akarok semmit se elérni Lőrincnél. Kár, hogy el fog múlni ez a nagy szerelem is. Még ennél az elmúlásnál is Lőrincet sajnálom, mert hol fog ő találni még egy nőt, aki úgy tud mellette állni, mint én álltam, és állok még ma is?

1928. október 25. délelőtt

Azóta, hogy ide írtam, nagyon sok minden történt. Nem fogom leírni. Ma már csak hálni jár belém a lélek, és az örület határán vagyok. Lőrinc úgy odavan, hogy beszélni nem lehet már vele. Vége van mindennek, úgy látszik. Ő gyógyulna meg legalább, értem igazán nem kár. Mi voltam én ebben a világban? Kinek használtam? Voltam tegnap Miskolczy Dezsőnél (ideg orvos), ma Lőrinc végre elmegy hozzá. Talán, ha már az én életemnek vége is van, legalább meg tudom menteni az övét. Eljen ő legalább a gyerekéért. Nekem adjon az isten még annyi erőt az életre, hogy ki bírjam várni, míg Lőrinc hisz az orvos erejében. Nem kell már nekem semmi. Miért nem tud jönni valami nagy betegség most, ami elvinne, hogy ne nekem kellene eldobnom magamtól mindent. Szegény Lőrinc, hogy mit csinál velem, az őrjítő. Megvakult a szerencsétlen egészen. Hogy mutathattam volna meg neki jobban, hogy minden cselekedetem érte van. Nem bírom már ezt az életet, nem bírok semmit. Nem tudom nézni, hogy kínlódik, és ugyanakkor őrjöngeni tudnék az okért, ami belőle kiváltotta a szenvedést. Rettenetes minden, legyen már vége; véget akarok, mert megbolondulok. Szegény kis gyerekem, utálni fogsz te is, mert nem tudok melletted maradni. Kislányom, úgy sincs hasznod egy örült anyából. Tönkrementem én is. Lőrinc gyógyuljon csak meg, neki élni kell, egészségesen, dolgozni saját magáért és a gyerekéért. Egy ilyen vacakért, mint amilyen én vagyok, úgyse kár. Pusztuljak, de tudjak addig élni, míg Lőrinc megkapja, visszakapja az életerejét.

1928. október 29.

Harmadik napja fekszem itt a Siestában, sajnos, mert nem sikerült meghalnom. Alig várom, hogy kikerüljek, most már sikerülni fog. Édes jó szívem – ne haragudjon a megszólításért –, maga gyűlöl engem, én még mindig nem. Sajnálom magát, mert még mindig azt hiszem – én buta –, csak én vagyok maga mellé való. Ha egyszer nem leszek, elolvashat itt is mindent, és ha elmúlt sok év, és nyugodt lesz, biztosan jobban fog látni engem, tisztábban, akkor nem hiszem, hogy olyan nagyon önzőnek és gonosznak fog tartani, mint ma. Kedvesem, nem győzőm mondani, hogy szeresse, nagyon szeresse azt a szegény kis gyereket! Semmiről se tehet, ő az én vétkem, bocsássa meg nekem. Rettenetes, hogy meggyűlölt maga engem, nagyon fáj nekem. Nem tehetek semmiről. Itt azt hiszik, hogy bolond vagyok, ha tudnák, mennyi szenvedés kellett ahhoz, hogy ide jussak. Csak maga gyógyulna meg. Ne szeressen most már engem, éljen szabadon és külön; talán boldogabb lesz. Mit tudtam én magáért tenni? Sírok ma is, egész nap. Nem jelent semmit. Nem használok vele senkinek, nem is ártok. Szegény papa, meg van ijedve. Kiad sok pénzt hiába, mert én úgysem akarok élni. Kitolják csak a halálotmat. Most kaptam altatót. Olyan jó kábult vagyok máris. Nemsokára gondolkozni – tehát sírni se fogok tudni. Mindig azt mondom: aludni akarok, pihenni. A halálnál tökéletesebb alvást, pihenést nem lehet elképzelni. A jó isten – ha van – segítse meg magát, édeském, és a gyereket, engem pedig engedjen meghalni.

1928. október 30. délután 6

Nemsokára itt lesz maga. Az arcát akarom látni. Abból mindent tudni fogok. Vége mindennek. Boldog maga legalább most, nélkülem? Erre nem fogok feleletet kapni soha. Kár értünk, Lőrinc, higgye el, jobb lett volna, ha tudunk együtt maradni örökre, és együtt dolgozni ketten azért a szegény kis gyerekért. Ma bent volt nálam. Azt mondta: annyit imádkoztam érted a villamoson és az autóbuzson, hogy meg ne halj. Ölelt, csókolt. Minden ujjam külön, arcom, nyakam, kezem. Azt is mondta: apucit és téged egyformán szeretlek, hogy meg ne sértődjön egyikőtök se. Szeresse nagyon, legyen jó a gyerekéhez, Lőrinc. Ne haragudjon rá azért, mert én vagyok az anyja. Látja, most, hogy tudom, magának jobb nélk [itt megszakad]

1928. október 31. reggel

Tegnap abba hagytam az írást, mert jött az orvos mondani, hogy nem engedte be magát. Ó, nyögtem, az tartotta bennem a lelket, hogy látni fogom magát. Most nem eszem egy falatot sem addig, míg magát be nem engedik.

Látni se láthassam? Ha már élni nem élünk együtt? Maga is azt hiszi, hogy bolond vagyok; örököltem az anyámtól! Nem igaz, Lőrinc! Szegény mama, mikor a betegségét megkapta, én már nagy lány voltam. Tönkrementem egészen. Nem maga miatt, hanem magam miatt. Utálok magam, a gyengeségem, az igazmondásom, a tisztaságom. Mindezt hülyeségnek tartom, és nem érénynek. Látom, magának is mi és ki tetszik és tetszett mindig. Olyanfajta, mint én vagyok, nem volt. Még ma is, mikor én itt fekszem betegen, akkor se engem néz meg, hanem elmegy hozzájuk. Nem haragszom érte, nem tehet maga semmiről. Szegény Lőrinc, megutálni, meggyűlölni engem kár volt. Ezt nem érdemeltem. Pontosan tudom, mi lesz velem; ne féljen, magát nem kapcsoltam be terveimbe. Tudja, hogy még a lemondása se kellett, annál kevésbé kellene az, hogy éljen velem sajnálatból. Most már legyen csak szabad maga. Élvezze mindazt, amit a „börtönőr”, az ellenség letiltott. Tudom, hogy saját szempontomból, politikából rossz, amit mondok, de én mégis azt mondom – mindegy, hogy most is szeretem magát, és nagyon sajnálom. Semmi mást nem akarok magától, mint hogy szeresse a gyereket, és vigyázzon rá. – Ha lehet, *adja be az óvodába* félnapra. Néha látogasson meg. Nem kell szerelmet, sőt szeretetet se mutatnia. Csak az arcát akarom látni. Semmi mást nem kívánok. Ez se fog nagyon soká tartani, nem fogom kínozni ezzel se soká. Kedves jó Lőrinc, a Miskolczyt el ne hagyja, nagyon bízom benne. Át fogja segíteni magát ezen a nehéz időn. Miattam se tegyen magának szemrehányást, nem maga az oka semminek, hanem én, aki nem való vagyok erre a világra, s erre világosan rájöttem végre. A mi életünkben volt azért sok szép, mert sok minden összefűzött, ami más házásokat nem. Ezt maga is tudja. Nyugodtan írhatom akkor én is magának, hogy: „köszönöm, hogy szerettelek”. Járjon sokat emberek közé most, rám ne gondoljon. Másra se! Simon Klári nagyon szívesen van magával, ők jó emberek, tiszták, legyen velük sokat. Menjenek együtt moziba, menjen el hozzájuk. Az isten áldja és védje meg magát; most már helyettem is csak ő vigyázzhat magára. Még azt, ne higgye, hogy a macskánál is rosszabb anya vagyok, csak akkor is magát féltettem jobban. Isten vele, Lőrinc, ne haragudjon rám semmiért. Szeretném megóvni magát és a gyereket előre minden bajtól, nehézségtől, de azt úgyse lehet. Nagyon szomorú vagyok, és nagyon sajnálom, hogy vége mindennek. Majd egyszer, kérem, hogy minden írásom égesse el. Ne maradjon meg ez a sok keserűség a gyerekeknek, és azt se szeretném, ha idegen kézbe jutna. Azért se haragudjon rám, hogy hét évét elraboltam, és nem kapott érte tőlem semmit. Jót akartam én, mert szerettem, azt hittem, tudok is jót tenni magának. Nagyon nagynak hittem a szerelmem: megváltónak, tisztítónak! Nagyon buta voltam. Soha nem fog engem tisztán látni, mert hogy láthasson olyannak, amilyen vagyok, előbb ilyen hülyévé kellene válnia, mint amilyen én vagyok. Hibáztam, elejétől végig, a büntetés elsősorban engem sújt. Viselem. Még egyszer kérem, ne haragudjon rám, isten vele, Lőrinc!

Délután

Biró megengedte, hogy bejöjjen. Úgy félek, hogy kioktatták magát, és én hiába fogok az arcába nézni. Pedig már nem akarok magától semmit. Tudom, hogy szerelem nincs, nem is volt, a szeretete elmúlt, gyűlöl, utál. Szegény, szegény Lőrinc! Egyetlen igaz, hű embere én voltam, engem lökött el éppen. Szeretném, ha azért, mert elváltunk, nem nézne rám idegenül, és jönne hozzám ugyanolyan bizalommal, mint azelőtt. A legtisztább szívvel, önzetlenül is maga mellett vagyok ma is. Ne hallgasson senkire, ha szeretne látni, jöjjön be, Biró bármit mond is. Jöjjön csak egyenesen a szobámba. Én boldog vagyok, ha láthatom magát, ma is. Már igazán nem akarok mást, csak látni, a hangját hallani. Talán maga is kibír engem egyszer-egyszer. Elmúlik minden, és én se fogom soká kívánni, hogy láthassam. Nem akarom kínozni, pedig lehet, hogy ezzel a kívánsággal azt teszem. Istenem, honnan vette azt a rengeteg hidegséget, gyűlöletet, amit irántam érzett az utolsó napokban? Bár volna bennem is! Úgy kezelnek, mint egy bolondot. Őriznek. Alig várom, hogy kint legyek innen. Senkim sincs. Mindenki hazudik. Szembe nyugtatnak, a hátam mögött mást csinálnak. Szegény kicsi Klárám, Mancsi elment érte. Csak őt óvja meg minden bajtól, kintől. Édes Lőrinc, nem szabad engedni, hogy a szerelmet olyan nagy dolognak érezze, mint én is, és tönkremehessen esetleg bele. Legyen színésznő, ott kiábrándulhat sok mindentől, és könnyebben le tud majd rázni magáról mindent. Isten vele még egyszer. Olyan rossz nem beszélni tovább.

Szabó Lőrincné kézírásos naplója három, negyedréteg alakú füzetben: MTA Könyvtára Kézirattára (továbbiakban: MTAKK) Ms 2284/36. Az 1928. aug. 25-ig írott jegyzetek barna, lakkozott fedelű füzetben, 39 fol. – MTAKK Ms 2284/37. Az 1928. aug. 26-tól szept. 12-ig írott jegyzetek pepita fedelű füzetben, 30 fol. – MTAKK Ms 2284/38. Az 1928. okt. 9-től okt. 31-ig írott jegyzetek fekete, lakkozott fedelű füzetben, 21 fol. A naplójegyzetek közé illesztett, kis részben Szabó Lőrinctől származó, egy pepita, negyedréteg füzetbe írt útibesámoló a Petőfi Irodalmi Múzeum letéti anyagában. A szöveg lényeges rövidítésekkel publikálva: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 301–382. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Szabó Lőrinc és bátyja beszámolója a Raxon volt kirándulásukról

Rax, Ottó-ház, 1929. szeptember 7–8.

Kedves Klára,

nem tudom, mit szólna ahhoz a verandaszerű csupa ablak faházhoz, vagyis a faház egyik étterméhez, ahol most írok, s ahol kék-sárga terítős asztaloknál jó vastag füstben mindenféle német turistanépség ül, eszik, iszik, cigarettázik, írja a képeslapokat, és nézi a kilátást ezen a szörnnyeteg hegyen és fennsíkon. A Rax névre hallgat a hegy, a menedékház neve: Otto-haus. Magasság: 1715.

Ma du. 4-kor (szombat) érkezünk ide a Semmeringből autón.

De előbb elmondom, hogy jutottunk Semmeringre.

Azután, hogy a Keletiből még telefonáltam magának, és bedobtam a levelet, volt három pillanatunk. Az első alatt kirohantunk, a másodikban beugrottunk a kocsinkba, a harmadik pillanatban már ismerősre találtunk. Nadányi Zoltán, a költő, utazott a feleségével Bécsbe Berettyóújfaluból – kedves emberek. Az utat átugrom. Bécsben a Messe miatt veszedelmesnek látszott a lakáskérdés, de egy csavargó-csicserőne elkalauzolt egy többedrágú olcsó szállodába a Südbahn közelében, amelyet éppen hogy ki lehetett bírni. A vonat késett, sokáig elbabráltunk a holminkkal, $\frac{3}{4}$ volt, mire bementünk a belvárosba. Most következik egy hosszú-hosszú csavargás, amelyről nem szólok külön. Különben is ismeri ezt a vidéket (Kärtnerstrasse, Graben stb.) és az ilyen mászkálást, kirakatnézegetést, némely elcsodálkozásokat. Mozit nem találtunk kedvünkre valót, orosz filmet sehol sem adtak, a beszélőfilm-premiert pedig, amelynek reklámjait láttuk, éppen elhalasztották. A Grabenkafében vacsoráztunk, aztán megint mászkáltunk, Zoltán végigmustrált a Kärtner Ringen minden autóboltot, bementünk szétnézni egyikét helyiségbe, a Pantherbräunál söröztünk, és éjfél után értünk haza. Én roszszul aludtam.

Ébredés $\frac{1}{2}$ 9-kor, $\frac{3}{4}$ 10-re az Operánál beszálltunk egy Rundfahrtkocsiba, s azal végre bejártam egyszer már én is Bécsset. Részleteiben mindent ismertem, mint kiderült. 10 schilling volt a jegy, megérte. A fényképet hazaküldtem, azt 1-ért adták. Schönbrunnban külön 1 schilling a belépti díj. Mindez eltartott 1 óráig, megint rohantunk, időnk újból semmi, a pályaudvaron nem kapunk bélyeget, szaladgálás, végre pár sorral mégis bedobhattam azt a kártyát, amit még

előző este vettem a Schwarzenbergplatznál, ahol egy óriási kivilágított szökőkút dolgozott igen szépen, sokféle színben és sokféle alakúan.

A gyorsról Badenben leszálltunk, volt 1¼ óránk, autóbusszal bementünk a Kurparkba, ott kicsit szétnéztünk, minden igen szép, tiszta, pompázatos – ittam egy pohár tejet, aztán indultunk a körautóbusszal tovább a vasúthoz.

A további gyorsvonati út olyan volt, mint vártam, sőt szebb. Egyszer hajnalban, álmos fővel, egész éjszakai törődés után láttam ezt a vidéket, nem csoda, hogy kevéssé emlékeztem rá. Mennyi szép kis és nagy hely! Igazán sajnáltam, hogy nincs itt maga és a kicsi. Az erdő szép volt, nagyon is szép és forró.

Semmeringen a Stefanie-ben szálltunk meg, ahol Barcza járt a minap. Polgári hely, jól éreztük magunkat, rögtön visszagyalogoltunk egy állomásnyit a Kurhaus-hoz, egy nagy szanatóriumhoz, Sebestyén direktorhoz, akit előzőleg telefonon felhívtam a szállodából, hogy ráér-e. Ráért, hogyne, sőt – minthogy épp rövid sétáját tette – lent megvárta, és úgy mentünk fel hozzá ½7-kor. Egy órát beszélgettünk hárman, a legtöbbet ő, hiszen innen Ausztriából is több érdekeset tud Pest-ről, mint én. Igen kedves volt. Aztán óriási körutat tettünk a hegyek közt, összekapcsolva a nagy Südbahn- és Panhans-hoteleket s isten tudja még mit a sétánk folyamán, melyet sötétben tettünk meg. Talán eltévedtünk, ma sem tudom, de másfél óra múlva értünk csak vissza a tanyánkra, borzasztó fáradtan. Jól megvacsoráztunk, még boroztunk is, és kitűnően aludtunk. Éjszaka beborult, esett.

A rossz idő másnap, vagyis ma, tovább tartott, 9 Celsius-fokkal indult a reggel. De mi rendületlenül mászkáltunk, nézelődtünk jobbra és balra, ettünk itt-ott, s csináltuk, ami ilyenkor az utazó feladata. Két órakor előállt saját külön autóbuszunk – csak mi ketten voltunk az utasai –, és örvendezve, hogy közben kisütött a nap, kinyargaltunk Semmeringből. 23 kilométert tettünk meg 40 perc alatt. Nem nagy út, de szép, és alkalmas arra, hogy felfrissítse az olaszországi autós emlékeket. Sok hegy-völgy-kanyar után a Rax-kötélvasút völgyi állomásánál tett le a sofőr, negyedórai hegyturista-hangulatú ácsorgás után 10 perc alatt felhoztuk a Rax-plató szélére. Telefonon szobát rendeltünk, volt – erre nekivágtunk az útnak. Ez a félóra az istentelen karsztféle hegyen, ahol jéghidegen dögönyöz a szél, s már fenyő sincs rendes, csak térdig érő törpefenyő, kétségbeesve és az egész vállalkozást elátkozva – rettenetes volt mindkettőnknek. Zoli még jobban bírta ezt a bukdácsolást. Mennyei boldogság volt a fűtött, nagy menedékházba érkezni. Már ettünk, megmelegedtünk, s alighanem kimegyünk még a közelbe, bár nagy a hideg, s úgy futnak rajtunk a felhők, mint a *Walkür* 2.–3. felvonásában a színpadon.

*

Szombat, este 6.

Az imént kimentünk 100 lépésnyire egy kilátóhoz. Csak egy percre, mert a szél és a 6 fokos idő visszavert. Fű, cserjék, gyalogfenyő, kövek, vad és nagyszerű, de nem lehet kibírni. Azt mondják, itt folyton így zúg a szél. Itt az ivóban nem éreztük, de az emeletek már reszketnek. Még jó, hogy tiszta az idő, és lehet látni alattunk rettentő mélyen Payerbach–Reichenau vasútállomást s vagy harminc távoli hegyet és völgyet teljes alpesi felszerelésünkkel. – Egy magyar úr csatlakozott hozzánk.

este ¼8.

Most vacsoráztunk. Zoltán habozik, hogy kaliforniaibarack-kompótot egyék-e még, vagy ananászt. Én ribizlibort iszom. Szörnyű rablás folyik itt az árakban. Egy pohár savanyúvízért 20 groschent kértek; délután, és másféle víz nincs. Magyar útitársunk csodákat regél egyheti csavargásáról és az olcsóságról. Minél távolabb van az ember Bécstől, annál jobban esnek az árak szállodában és kosztban. Itt fent az 1700-as vidéken van minden, ami csak kell, 25%-kal drágább az élet, mint lent, de sok a zuschlag, és a legmellékesebb dolgokért is fizetni kell. Pezsgő is van. A szelet csöppet sem érezzük, nem is halljuk, pedig rettentően dühöng. A nagy völgy egészen megtelt köddel alattunk. Most már sötétséggel is. Még egy csapat magyar telepedett meg a szomszéd asztalnál. Várjuk, hogy megszólaljon a rádió – ez lesz az egyetlen esti szórakozás. Le lehetne feküdni a tyúkokkal, ha volnának itt tyúkok. De nincs semmiféle állat. Látom kiírva, hogy hátsó bérelhető. – Milyen lehet itt a táj télen? Hátborzongató képek lógnak a falon, az igazi turisták gyönyöre ez a vidék. Rendes gyalogút sincs. Szörnyű nagy, magas, kopár fennsík, mi a legszélén. Majd képről jobban meglátja. Igen jó a koszt, Zoli dőzsöl, pirított borjómáját eszik, és most két darab „Raxcremetorte” felé kacsingat. Az ebédlő és a másik két terem egész megtelt. Itt fűtenek. Egy db barack, pirinyó – 80 groschen, egy kis fűrt szőlő 80 groschen. A szomszéd asztal magyarjai tarisznyából esznek. Szombat esti a forgalom, már minden megtelt. Jó volna kimozdulni, de nem merünk. Rabságba kerültünk, de jó a hangulat, amíg ki nem néz az ember az ablakon. Irtózatos ez a táj, ez a fennsík, ahol a nagy magasság hidege akadály nélkül fúj. Megélveztük, de megszenvedtük a Raxot. A kötélpálya felső állomásától délután míg ideértem, azt hittem, meghalok ott az út-talan úton, vagy tüdőgyulladást kapok. Olyan nagy szél fúj örökké, hogy a madár (ha akad egy-kettő) nem repül magasan, csak arasznyira a föld fölött, különben elkapná a szélvész; s ott fészkel a törpefenyő bokorszerű tövében. Olyan szomorú látvány az ilyen madár, hogy először azt hittem, sebesült vagy gyöngé fióka, amelynek még nincs ereje. – Nagyon érdekes, de rettenetes itt minden. A legközelebbi menedékház további 2½ órára volna, még magasabban. Zoli e pillanat-

ban megrendelte a kaliforniai barackot: azt mondja, holnap már otthon van, pazarolhat. Még mindig nem szólnak a megafonok, de mindenki csörömpöl, nevet, beszél, füstöl, eszik, van itt vagy 60–70 ember ebben az üvegfalás szobában. Kint teljes éjszaka.

8 óra 10.

Zoli megette a barackot, nagyon jónak találta, én nem. Az imént, két kabátot véve magamra, kimentem, de 10 lépés után visszajöttem, azt hittem, menten leröpít ezer-néhány méterrel lejjebb a szél. A köd elment. Alattunk nagy-szerűen ragyog a roppant feketeségben Payerbach, Hirschwang. Úgy, ahogy a Tátráról látható Poprád. Csak nagyobb és veszedelmesebb minden. Kint most +4 fok van. E percben megszólalt a rádió, bécsi valcerrel. Már el is akadt, néha bőg, sokat csikorog, most beszélő emberek zűrzavara szól belőle. Jó volna bizalmas társaság, több ember együtt, akkor jó volna a hangulat. Vicc: „Rax vobiscum!” A bécsi meteorológus most bement, hogy ott a temperatura 18 fok volt, s hogy a hőség gyorsan csappan. Nekünk mondja!?! A mi zord klímánk telet jelent. Most 3 felvonásos operett következik.

8.30.

Az operett, az egész rádió elmaradt. +3 °C. Álmosak, fáradtak vagyunk, de félünk a korai éjszakától. Felmegyünk aludni, rögtön vissza. Hihetetlen idegesség fog el, félek. $\frac{3}{4}$ 10-kor mindenkit kikergetnek az ivóból. Hideg szoba, 3-3 takaró. Az éjszaka már jó.

$\frac{3}{4}$ 6.

Egy német – öreg úr, szobatársunk – korán kelt, én velem, hogy megnézzem a napfelkeltét. Kitűnően aludtam, kibékültem a Raxszal, főleg mert a szél csendesedett, s kimehettem a kilátóig. Félfelhős az ég, rajtam dupla ing. Így már jobb a világ. +3½ °C. Reggelizek.

$\frac{1}{2}$ 9-kor.

Megindultunk a Bergstation felé, gyöngye szélben, nagy napban. Közben 14-ig emelkedett a meleg. Gyönyörű út volt, én kitértem a Höllental felé, és szedtem alpesi virágokat. Leprésselve talán megmarad egy-kettő. Zoli előre-

ment az állomáshoz, ott találkoztunk, nézelődtünk, képeket vettünk és 10.25-kor leereszkedtünk. Payerbachba villamoson megyünk be. (Zoli rengeteget eszik, és mindig éhes.) Itt 16 fok a meleg most.

*

Sokszor csókolom magát és a gyereket. Pár napig összevissza próbálok még itt éldegélni valahol.

Lőrinc

Most már nagyon sajnálom, hogy lejöttem a hegyről.

*

Zoltán pótjelentése a Rax-expedícióról:

Kedves Klárika, tegnap este írtam magának egy szalvétára a következőket, és most átteszem rendes írásra:

...A hegyek szellemei odakünn a sötétben fenyegetnek. Kietlen, kopár vidék. Szegény Lőrinc kétségbe van esve, és szidja azt a prospektust, amely idehozta. Én nem szidom őt (engem ő hozott ide), jól érzem magam. Kitűnően vacsoráztam. Ez a levegő nagyon jótékony, megenné az ember a fél világot. Pezsgőt nem ittunk, csak a történelmi hűség kedvéért említette meg Lőrinc, ellenben a kaliforniai barack jó volt, egy éve szerettem volna már megkóstolni, de eddig nem vitt rá a lélek. Csak itt a Raxon, a 120 ágyas, de elég sivár menedékházban fanyalodtam rá az ellentét kedvéért. Jó volt, és százszor szebb, mint amilyen jó.

Ide Semmeringről jöttünk. Bizony az is gyönyörű hely, azok a szép autótutak!

Minduntalan emlegetjük magukat, hogy milyen hangulatban vannak. Hálásan köszönjük a szalámit és sajtot. (Az étlapon: 1 portion ung. Salami 2,20 S.) Nagy hasznát vettük a kabátoknak, kár, hogy városi bundáink a szűcsnél vannak, és hogy nem meleg sportruhában jöttünk. Igaz, hogy ez csak mára vonatkozik. Kint hideg, bent bűdös. A kis Klárit majd egyszer el fogjuk ide hozni, de hangsúlyozom, hogy csak egyszer (a Raxra) és télikabátban.

Holnap este érkezem Pestre, utolsó látogatásom a most lent villogó Payerbachnak fog szólni, amelynek környékén marad Lőrinc. Már hétfőn felkeresem. Szóban talán még ennyit sem. Kezét csókolja:

Zoli

Kézirata a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának hagyatéki letétjében. Publikálva: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 394–399. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

A beszámoló szereplői: *Nadányi Zoltán* (1892–1955) költő; *Barcza*: Barcza István újságíró *Az Est*-lapoknál; *Sebestyén* *direktor*: Sebestyén Arnold (1883–1930), *Az Est*-lapok vállalatának igazgatója.

Vékesné Korzátí Erzsébet csehszlovákiai útinaplója (1933. augusztus)

[Eleje egy hosszabb beszámolóknak, amely egy két-három hetes felvidéki-csehszlovákiai utazás emlékeit próbálta megőrizni. Az út Pozsonyt, a Vág völgyét, Stubnyafürdőt, a Tátrát érintette, majd bejárta majdnem a teljes Csehszlovákiát keresztül-kasul, s a Szász-Cseh Svájcban át Drezdába is elvitt. Az eredeti napló, úgy látszik, elveszett, az elejéről tisztázatnak látszó másolás maradt meg.]

augusztus 1.

Indulás 7.15-kor a prágai gyorssal. Nagyon szép volt Visegrád környéke. Mindenféle kirándulások emlékei. Nagymarosnál elhagytuk a személyvonatot. Egy óra alatt megállás nélkül a határon. Kényelmes vám- és útlelvizsgálat. Egy kis folyó a határ. Búcsú, integetés a katonáknak.

Most már minden cseh, ½11-kor Pozsonyba érkezünk. Csomagok a ruhatárban. Villamoson magyar kalauz útbaigazít, 29 éves, még nem volt Pesten, szeretne feljönni. Bata-ház. Színház. Séta a Duna-parton. Kis parkban medencében a vízben lubickoló gyerekhad. Kirakatkézegetés a belvárosban, szűk, németes uccák, boltíves átjárók. Mihály-kapu a nagy toronnyal, kávéház az emeleten. Az áruk, mint otthon, vagy még magasabban. Csalódás a nagy Bata-ház megnézésénél, ordenáré tömegárúk, olcsók csak. De persze ez még vidék, Prágában valószínűleg Bata is kitesz magáért. Gyümölcspiac, ez is drágább. Szép autóbuszok a vásárosoknak. „L” jelzésű autóbuszon át a városban a nagy Duna-hídon, amely engem a kölni Rajna-hídra emlékeztetett. Tág panoráma, nagyszerűen látszik a négyszögletes vár. A túlsó parton liget és vurstli. Ez a kalauz is magyar, az autóbusz a BESZKÁRT tulajdona. Petržalka unalmas, nagy, falusias kültelek. Az autóbuzsmegálló végállomásától 7-8 percre laknak Józsiék. Csak ¼ órára mehettem be hozzájuk. Nagy hőségben vissza az állomáshoz. Közben vettem 55 deka őszi-barackot 5,50 cK-ért. Ebéd kutyafuttában (húsleves, disznókaraj) a vasúti vendéglőben. Ruhatár, és a gyors máris indult, 1.35-kor, kellemes hűvös esőben Žilina (Zsolna) stb. felé. Gyönyörű kocsiban ülök, ízlik a barack, boldog vagyok, nevetek. A táj kezd hegyi jellegű lenni, lassan emelkedünk, mindjárt beérünk a Vág völgyébe. ½3-kor ledülök a díványra.

4 óra

Már régen a Vág völgyében haladunk. Az imént hagytuk el Trencsént. A város fölött meredek hegyen igen jól karbantartott romjai vannak meg a régi várnak, különösen az érkezési oldalról fantasztikus látvány a meredek sziklákon zezugosan mindenfelé húzódó sok várfal. Nagyon szép virágos pályaudvarral jelezte furdőhelyi kiválóságát Trencsén. Rögtön utána a szintén virágos Trencsénteplic következett, az egész peront nagy vitorlavászon borította a csendes eső miatt. A Vág egészen mellénk kanyarodott, a hegyek is közel húzódtak, csak a szűkülő folyóvölgyben sárgállanak a tarlók. Sok a krumpli. Az aratással itt még csak félig-meddig vannak készen. Ebben a percben futottunk el Ilava alatt: jobb felől magasan a hegyen egész ijesztő volt, szürke, kietlen, kaszányyszerű nagy fegyház többemeletes épületsorozatja. Senki se mondta, mégis ráismertem, hogy ez az!

Helyenként különös ipari üzemeket látunk, jó volna tudni, mi micsoda? Az eső elállt, derülni kezd. A Vágon most egymás után mentünk át fél perc alatt, a vonat részegen dülöngézik (alig tudok írni), követve a folyó kanyargását. A kilátást minduntalan elvágja egy-egy fenyős hegyoldal, de az az oldal, amerre a folyó csíkja fénylik, szabad marad. Itt már szegényesebbek a házak és a falvak. Kezdődnek a faházak és a kőkerítések. Egész sereg furcsa, majdnem toronyszerű fűzfát láttunk egy szigeten, a táj egyre szebb, a hegyeket az erdő, mint sárgával tarkázott, vastag, göndör, sötétzöld gyapjú takarja. Egyre több a zabvetés. Rengeteg építkezés. Itt meg épp egy híd négy íve épül, messzire látszik a négy sárga félkör. Most megyünk az étkezőkocsiba valamit enni.

½ óra

Uzsonnáztam. Az étkezőkocsi nagy, szabad ablakán gyönyörű volt a kilátás. Megint volt egy-egy várrom. A Vágon már tutajt is láttunk. Aztán beértünk Žilinára. Nagy vasúti csomópont, szennyes és érdekes ipari nyüzsgés. Fél órát vártunk, az étkező továbbment Tátra felé. A nap kisütött, a vidék gyönyörű. Most már igazán vadregényes hegyek közt járunk. Egy sziklán új rom, éppoly repedezett és zord, mint a kő, amellyel egybeépült. Rögtön utána híd és alagút. És csak azután látjuk, hogy az eddigi hegyvidék nem is volt igazi a mostanihoz képest. Folyton kanyargunk, a Vág velünk tart, mindenütt hegyek és erdők leírhatatlan változatosságban, s mindenütt fűrésztelepek, sárga farakományok. A felhők mindenütt a hegyen ülnek. Ruttkát félkörben és félelmesen sötétben ülnek körül azok a nagy hegyek, amelyekről az imént beszéltem, fölöttük szakadozott fellegek közül megint kisüt a lenyugvó nap. Azért írok ilyen rosszul, mert sajnálom az időt a papírtól, nézni is szeretnék, jegyezni is. Elhagytuk Túrócszentmártont. Az állomás mellett vurstli körhintával. Nagyon rendes épületek. Erős, egészséges lakosság. Magosan járunk, hűvös van.

Stubnya, augusztus 2., délelőtt 9 óra

A nagy fürdőhotel fehér teraszkávéházában reggeliztem. Sajnos, szítal az eső. Kint park, csaknem teljesen zárt négyszögben kiképzett főtér szökőkúttal, padokkal és piros vasasztalokkal. Lassanként begyűlnek az emberek, zene is szól. Kevés a nyaraló.

Tegnap este ½7-kor jöttünk ide. A kisebb Savoyban szálltunk meg. Egy ismerőst kellett megkeresni, nagy nehezen sikerült a helyét, a hűlt helyét megtalálni – ugyanis elutazott. Sétáltunk a parkban, megnéztük a mesterséges strandot, és a fürdőhotel díszes éttermében vacsoráztunk. Rántott pisztrángot is ettem, remek volt és drága. (20 čK). Dzsessz is szólt, táncoltak. Megkóstoltam a valódi pilseni sört, kissé keserű. 10-kor felhős ég alatt mentünk haza a szomszédba. Szép, csöndes este volt. A park sötét fái alatt ültünk pár percet. Ma Csorbára akarunk menni, a vonat délben indul, éjszakára valószínűleg visszajöhetünk. 9-től 11-ig olvastunk, alapismereteket arról, hogy milyen viszonyban van a jelenségvilág a valósággal.

Stubnya széles völgyben van, nagy hegyek veszik körül, a fürdő közepén kis patak folyik keresztül.

augusztus 2. éjjel 11 óra

Ruttkán a vasúti étkezőben vagyunk. Csakugyan megjártuk a Csorba-tavat. Délben felültünk a gyorsra, ugyanabba, amelyben tegnap Stubnyára érkeztünk. Ruttkát egy óra alatt bejártuk, vettünk ebédet, majd felszálltunk a kaszai gyorsra. A Vág völgyének most haladtunk a legfelső és legszebb részén. Nem is próbálom részletezni, olyan isteni volt. Fél órát aludtam is, és épp akkor ébredtem fel, amikor egy óriás fenyvesen... – (abbahagyom, mert e pillanatban kidobtak bennünket az étteremből: bezártak, elment az utolsó gyors is, a mi vonatunk pedig csak ½1-kor indul Stubnyára.) – ...szóval egy fenyvesen ment át a vonat és a sötétzöld erdő egyszer csak megszakadt, és két-három hegyoldal teljesen lekopaszta állt előttünk. Rendkívül érdekes látvány volt messziről a rengeteg lehántott szálfá, amint a lejtőn, fejjel a völgynek fordul –

[A napló folytatása itt hiányzik; az elveszett rész bizonyára a tátrai kirándulás leírása volt.]

...gyors és ¾10-re befutottunk Ruttkára, amelyet már úgy ismertünk, mint a tenyerünket. Most itt rostokolunk a váróteremben, és várjuk az éjfél utáni személyt Stubnya felé. Mindenki alszik, magam is félig szunyókálva írok. Most három széket összetolok, s én is lefekszem egy órára.

augusztus 3.

Tegnap éjjel ½2-kor értünk haza Stubnyára. Reggel az idő barátságosabb volt, a felhők közt itt-ott kék foltok. Sütkezéreztem a kúrhotel előtt, aztán nagyot sétáltam a hatalmas parkban. Nem egy patak van itt, hanem 3-4, vagy pedig egy, de az össze-vissza kanyarodik. Sok ember a park főterén, zene, nyugalom, igazi nyaralóhangulat.

Délben megint a már ismert 11.56-os gyors vitt be Ruttkára. Ebédet vettünk: szalámit, sajtot, barackot. A vonaton ettünk. Mentünk a lengyel határ felé, egyre szebb hegyi tájakon át, az ... *[biány]*... Český-Těšín, egy nagyobb határvárost, majd Bohumínba, a régi Oderbergbe értünk. Itt újra láttunk lengyel vasutasokat és vonatot. Még Leningrádba is szóltak feliratok, utasítások. Ez a Bohumín egy nagy átjáróház Cseh- Német- és Lengyelország között. A sínek közti peronon hosszú asztalra kikészített uzsonnakávésor várt, becsomagolt túrós tésztával. Nagyon jó ...

[A feljegyzések itt megszakadnak. Aztán:]

...[in]dultunk ¼1-kor tovább Blansko felé, a tegnap este már látott gyönyörű völgyön át. Kilenc alagút volt útközben. ¾ óra alatt megérkeztünk *[nyilván Brünnből]*. Blanskoban egy cseh-francia házaspárral közösen felmentünk autón, szép, erdős, völgyes vidéken át a Macocha-hegy óriási cseppkőbarlangjainak a bejáratához.* Az autótút 7 km.

Bosszankodtunk, hogy 20 korona személyenként a belépti díj, de utólag azt mondtam, hogy igazán megérte. Részletezni nem lehet, amit láttam, a nagyszerű utakkal felszabdalt barlangok és folyosók végtelen sokaságát, az egyes pontok gazdagságát, az óriási cseppkövek meglepő formáit, gazdagságát, finomságát, csodálatos alakzatait és azokat a pompás fényhatásokat, amelyeket villanylámpák mesteri elhelyezésével itt elérnek. Hideg volt bent, vezetőnk mondta, hogy télen-nyáron kb. 8 °C a hőmérséklet. A hegy roppant üreg-labirintusát még nem tárták fel egészen, s mi mindössze egy részét néztük meg, de ez is eltartott 1½ óráig. Legjobban lenyűgözött egy 80 méter mély szakadék, amelynek az aljára bukkantunk ki a föld alól. Mikor e szakadék alján egy másik sziklafolyosóba ment a csoportunk, ott meg folyó és csónak várt. És most fantasztikus utazás kezdődött a föld alatt: ijesztő és vad kanyargás a nedves sziklák rendetlen ívboltjai alatt, motorbúgás, minduntalan nagy üregek nyílnak jobbra-balra vagy fölfelé, pokoli kürtők, fények és árnyak leírhatatlan játéka, igazán mesébe illő tükröződések a kristálytisza vízben, helyenként reflektorok és csodás cseppkőképződmények, végtelen változatosságban és gazdagságban, s mindenek felett: fantasztikus ragyogás a vízben, amelybe bűvárok mélyen lent is nagy villanylámpákat helyeztek el. A víz helyenként 40 méter mély, legtöbbször azonban csak olyan, mint egy pataké. A lámpák gyúltak előttünk és kialudtak mögöttünk, s így ment ez 700 méteren át folyton ezen a föld alatti patakon, a Punkván.

* A szakadék felett lévő turisztaszállón 2005-ben a költő otlétét felidéző emléktáblát állítottak az útinapló leírása alapján.

Közben egyszer ki is szálltunk, és megnéztük a legszebb termet, a Masaryk-termet. Mindenki nagyon sajnálta, hogy végül mégis el kellett hagynunk ezt a minden színpadnál érdekesebb és szebb mesevilágot. A kikötőnél láttam egy csónakot, aminek nagyon stílszerűen Styx volt a neve. Milyen meleg volt odakinn! Az autóval ezután egy másik völgybe tértünk be, és megnéztük a szintén impozáns, de sem nagyságban, sem változatosságban ez előző barlanghoz nem fogható Katalin-barlangot. Verklis koldus a bejáratnál, és oranzsádos ember.

Autón vissza az állomásra. Kb. 2 óra várakozás, nem érdemes itt maradni, ¼6-kor a gyorsal, részben már ismert vidéken át indulunk Pardubitz felé, Hradec Královéba. Régen: Königgrätz.

augusztus 5.

Tegnap olyan útvonalon át, amelyet már láttam, jöttünk a gyorsal Pardubitzig, ott rögtön csatlakozás volt, és ¼9-re ide értünk, Hradec Královéba. Az állomástól messze van a város közepe, autóbusszon kellett bemenni. A Grand Hotelben szálltunk meg. Testileg rosszul voltam, és ez néhány napon át másként is jelentett egy kis kellemetlenséget, de aztán elmúlt az egész. Este a Grand nagy éttermében néztük a táncolókat. Sok katona, sok magyar.

Szombaton reggel bejártuk az óvárost, amely egészen szemetes. A piacon vettem egy különös harisnyastoppolót, egy boltban doublmatt harisnyát (15 čK) és apróságot. Sok kirakatnézés, Bata-bolt. Az újjvárosból megnéztük (kívülről) a hatalmas múzeumot, majd egy sereg Bauhaus-stílusú épületet, mozit és fürdőt. A fürdőben manikűröztettem emlékül. Sokszor átmentünk az Orlice hídjain, láttuk a legújabb városrészeket, és meglepett ennek a tulajdonképpen kis ipari városnak hallatlan modernsége, rendezettsége, tisztasága. Itt láttam először Masaryk szobrát. Az JMCA (Joung Man's Christian Association – F fiatal Emberek Keresztény Szövetkezete) éttermében nagyon jól és olcsón ebédeltünk, magunknak kellett a kiszolgálásunkat végezni. Reggelit a Grand „bar”-jában ettünk.

Egy óraker autóbusszon az állomásra, onnan gyorsvonaton, lassan emelkedő hegyi vidékeken át Trutnovba, majd szem.vonaton Svobodába mentünk. Innen már csak autóbussz vihetett tovább. A végállomás, Janské Lázně (Johannisbad) egyúttal új induló állomás volt: innen, 600 méter magasból drótköteles függővasút (Lanová draha) visz föl az 1350 m magas Černa Horára, Schwarzenbergre. Életemben most mentem először függővasúton. Most már meg tudom érteni, milyen lehet repülőgépen utazni. Teljesen az az érzésem volt, amint a függővasút nyitott ablakában álltam, s visszaneéztem az alattam maradó földre, mintha repülőgépen távolodnék. Mind több és több bevetett táblákkal telerakott síkságot, fenyőfákkal megpakott hegyet láthattam be. 3 km-es út alatt emelkedtünk föl a magasba, amely már a Riesengebirgének, az Óriás-hegységnek a területe. Ez a fél-légi utazás különlegességben igazán párja volt a Macocha-élménynek. Az út drága, fölfelé 20 čK.

[A kéziraton beszúrva:] másolás, 1941. november 23.

Fent végtelen és változatos erdős hegyvidék, tele kisebb-nagyobb magaslati szállókkal, ún. Baudékkal vagy boudákkal. Itt csaknem tiszta német a lakosság, közel vagyunk a német határhoz, s minden felirat hivatalosan cseh és német nyelvű. Már a függővasútról láttuk a legnagyobb Baudét, a háromemeletes Sokolovskát, ahol már nem volt szoba, úgy megtelt hétvégi kirándulókkal. Szétnéztünk, és kiválasztottuk lakásul a felső állomástól 5 percre lévő Schwarzs Schlag Baudét. Itt penziót vettünk 3 napra és pihenni kezdtünk.

augusztus 6.

Éjjel besütött a hold II. em. kis szobánkba, teljes csönd, még madár vagy tücsök sincs. Hajat mostam a kitűnő lágy vízben. Reggeli szabadban. Ebéd és vacsora bent az üvegverandán. És napközben isteni semmittevés, isteni levegő. Eleinte fáztam az erős nap ellenére, aztán úgy megszoktam, hogy legkönynyebb ruhámban maradtam egész alkonyig. Sok turista jött. Sok fényképfelvételt csináltunk.

augusztus 7.

Még mindég Schwarzs Schlag Baude. Az egész napi pihenő mellett már mi is tettünk egy kis sétát ill. kirándulást. A második völgybe, de oly lassan, hogy a $\frac{3}{4}$ órás út majdnem 4 óráig tartott. Fényképezések, főleg a kis pataknál. Séta a fenyvesek közti alpesi réteken, melyeknek arasznyi vastag füledt és lucskos mohatakarója van. Elmentünk egész a Kolinska Baudéig, sőt azon túl is egy egész pici, primitív, igazi „Baude”-ba, ahol friss tejet ittunk. Visszafelé sokáig jöttem az erdőben cipő és szoknya nélkül a meleg erdei talajon.

2.-ő [sic!] után ebédeltünk, azután napoztam – majd, mint tegnap is – sétáltunk, a Sokolska előtt leültünk, néztük a hegyi lejtőket és a végtelen kilátást.

Most megint otthon ülünk és írok egy kerti asztalnál, a lenyugvó nap szembenéz velünk félig jobbra, itt van a barna falú, zöld tetejű, fehérablakos Baude, köröskörül sűrű fenyves erdő, elszórt rétek, jobbra lent napozóterasz, előtte hinta, amin én is hintáztam délután, végül észak felé hegláncok párhuzamos és különböző sötétségű sora mögött van az Óriás-hegység legmagasabb csúcsa, a Schneekoppe. Még az épületek és az ottani Baude is kivehető rajta. Ragyogó idő volt mindeddig. $\frac{3}{4}$ 7, megyünk vacsorázni. Vajon mi lesz mára? Tegnap rántott ponty volt.

augusztus 8.

Már megint úton vagyunk. A gyors rémesen kanyarogva és rázva elvitt cikcakkban az egész Óriás-hegység alatt, és most Prága felé fordulunk. $\frac{3}{4}$ 8 van. De folytatom, ahol tegnap este elhagytam. Vacsorára borjúvесе és sertésfilé volt. Utána még sétáltunk a holdfényben. Beültünk a Sokolska éttermébe, a nagy „Baudéba”. Igen elegáns ház. Úgyszólván tiszta cseh, 20%-kal drágább, mint a mienk. Rádióra táncoltak. Ananászt ettünk és kis vörösbort ittunk hozzá. Nagyon szép volt az út hazafelé, a rendkívül erős magaslati holdfényben. Csodálatos csönd, gyönyörű éjszaka. Ez volt a búcsúest.

Reggel későn keltünk, kis eső is volt, aztán félig derűs ég, a fekvősarnokban fekdtem, aztán a Baude fölött sétáltunk a fiatal fenyvesben és heverésztem a réten a frissen kaszált jószagú szénában. A lefelé gyorsan eső völgybe is lementünk búcsúsétára, ameddig a tilos vadászterületek engedték.

Ebédre búcsúzásul tortát is ettem. A trutnovi sör is nagyon jó. Szívélyesen elköszöntünk a német háziasszonyunktól. (Anya és 3 lány.)

Következett lefelé a gyönyörű légivasút (12 čK). Leértünk Janské Lázněba, Johannabadba. Az egyik baudés lány is velünk jött a vonaton.

Lent két órát töltöttünk, bejártuk a kedves fürdőhelyet, szálloda szálloda mellett, villa villa mellett az elnyúlt erdős völgyben.

Szép boltok. Vettem egy fogkefét (8 čK). Láttunk egy temetést is, az egyik szállótulajdonos halt meg. Végül a fehér kúrparkban egy „Magyarországot” vetünk és egy német könyvet. Egy kissé pihentünk, aztán $\frac{1}{4}$ 5, az autóbusz átroboggott velünk Freiheitba (Svoboda), ami a vasúti végállomás. $\frac{1}{2}$ órát itt is mászkáltunk. Egész kis falu, óriási autóbusz-forgalommal a szomszéd fürdők felé, mindenütt kövezett uccák és többnyire emeletes házak. Különlegesen érdekes volt négy régi német lábas faház egymás mellett. Ez az egész vidék még messze német. A Bata-boltban örömmel láttuk a 40%-os nyári árleszállítást, amely hétfőn kezdődött. Vettem egy üveg fehér cipőtisztítót. Meg egy rossz német dióspatkót.

Személyvonaton átmentünk a 20 percnyre levő Trautenauba (Trutnov). Párás nehéz meleg volt, sokszor visszagondoltam a Schwarzenberg tiszta és hűvös levegőjére. $\frac{1}{2}$ órát jártunk a városban, és oly gyönyörű volt a közepén a négyszögletes ónémet stílű főtér, minden oldalon lábasházak folyosóival közrezárva, hogy majdnem itt maradtunk. A városnak csak 1400 lakosa van. Gyönyörű parkját már nem láthattuk. Remek üzletek, sörgyár, szép kávéház az emeleten. Vacsorát vetünk, füstölt húst, zöldpaprikát, különös füves hegyisajtót, őszibarackot és körtét. És már a robogó gyorsan ettük meg.

Most következett a cikcakkos út az Óriás-hegység alatt, amelyet ködösen még messziről láttunk. Az ég kiderült, szép volt a lenyugvó nap vörös korongja. A pályaúvarokon sok a Hitler-ellenes emigráns német könyv és újság.

A táj csodaszép, de legszebb Železný Brod előtt és után volt, ahol vadregényes völgyoszoróban 7 alagúton át követtük a Jizera folyását. Nagyobb állomás volt Turnov. Utána már besötétedett. Este 10 óra 13 perckor Prágában leszünk.

augusztus 9–10.

Be is értünk pontosan. A Wilson pu.-ra futottunk be és a Hoover úti, szomszédos Hotel Wilsonban szálltunk meg, egy elsőrendű szállodában. Még este sétálgattunk a város legragyogóbb pontján, a Vencel téren. Rengeteg óriási és elegáns üzlet, világvárosi fényzőn és elegancia, mindezt nem is akarom részletezni. Feltűnő a sok tündöklő kávéház az első emeleteken és a nagyon hosszú és keskeny térnek minden házából oldalt befutó átjárók, tele a (legnagyobb) legragyogóbb üzletekkel. Feltűnő a sok óriási büfé (és) a prágaiak rengeteget étkeznek.

[A napló további részei, amelyek Prágáról, a Prága környéki kirándulásokról, Pilsner-ről, Karlsbadról, Marienbadról, Egerről (Chebról), második prágai tartózkodásról, majd Bodenbachról és Drezdáról számolhattak be, elvesztek. Az egész úti beszámoló ismerősöknek és barátoknak is szánódott, innen a hangnem bizonyos személytelensége.]

Az MTA Könyvtára Kézirattárában a leltári száma: Ms 6310/70., gépirata: Ms 1375/2. 96–106. A Vékesné Korzáti Erzsébet és Szabó Lőrinc utazását megörökítő útinaplót Vékesné Korzáti Erzsébet kézírása (Ms 6310/70.), illetőleg ennek gépiratos másolata alapján közöljük; a Szabó Lőrinc készítette gépirat (Ms 1375/2. 96–106.) kiegészítő kommentárjait kurzíváltan, szögletes zárójelben közöljük; a helységneveket a szövegben a *Csehszlovákia útikönyv* (írta Szombathy Viktor; Panoráma kiadás, Bp., 1973.) alapján azonosítottuk és pontosítottuk, bár meghagytuk a német, illetve cseh, szlovák és magyar változatok keveredését. Publikálva: *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina. Magvető, Bp., 2000. 453–464. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Az útinapló szereplői: *Józiék*: ismeretlenek. – *Stubnyafüldő* [...] *Egy ismerőst kellett megkeresni, nagy nehezen sikerült a helyét, a hűlt helyét megtalálni – ugyan is elutazott*: Anton Strakát (csehszlovák kultúrattasé, 1893–1944) keresték, aki az egész utazásukat lehetővé tette; mentegető levelét Janské Lázněba küldi utánuk (az MTA Könyvtára Kézirattárában található, Ms 4686/187.) [a levél jegyzetei: *Halaš*: František Halaš (1901–1949) cseh költő, verseit Szabó Lőrinc fordítja. – *Smrek*: Jan Smrek (1898–1982) szlovák költő és műfordító. – *Budapesti antológia*: Az 1936-ban megjelent *Cseh és szlovák költők antológiája*, amelyben František Halaš verseit Szabó Lőrinc fordítja]:

Štubnianske Teplice, 1933. augusztus 6.

Kedves jó Barátom!

Roppantul sajnálom, hogy itt nem találkoztunk, de nem is sejtettem, hogy erre fogsz utazni, hisz a terv másként szólt! Még ha legalább előre értesítetnél volna! Nem is tudom kimondani, mennyire örültem volna, ha itt együtt töltöttünk volna egypár napot. Juj, de bosszant a dolog! Annál inkább megörültem kedves soraidnak, amelyeket itt hagytál. Hidd el, bennem is ugyanaz az őszinte, odaadó és mélyeséges barátság él, amelyet a Te kedves soraidból olvastam. Nagyon boldog vagyok, hogy Téged boldognak látlak, s hogy Neked oly nagy örömet szerezhettem!

A táviratot is megkaptam, s – ma vasárnap lévén – holnap reggel azonnal táviratilag intézkedem, hogy minden rendben legyen. Prágában Halaš címét tudod. Rajta kívül Palkovič szerkesztő kollégám áll rendelkezésedre, ámbár nem tudom, mikor megy oda. Palkovič ugyanis aug. 13-án velem együtt Nitrán lesz a Pribina-ünnepen. Magyaráztként megjegyzem, hogy aug. 13–15. Nitrán nagy országos ünnep lesz. Most van 1100 éve annak, hogy Pribina szlovák fejedelem Nitrán felállította 833-ban az első keresztény templomot, vagyis kb. 60 évvel a magyarok bejövetele előtt.

Prágában van még – a Mazáč-féle könyvkiadónál alkalmazva – Jan Smrek, fiatal tehetséges szlovák költő, szerepelni fog a budapesti antológiában is, azt hiszem, 3 verssel. Őt is keresheted az adott címen telefonon; ha találkoztok, üdvözlőld nevemben. Írtam Palkovičnak, hogy gondoskodjék róla, hogy prágai tartózkodásodról gondoskodjék. Címe: Dejvice, Velflíkova 4. P. Jól beszél magyarul, Smrek is. Palkovičt különben megtalálhatod, illetve a legkönnyebben érdeklődhetel utána a külügymin. sajtóosztályában, ez a Dejvice városrészben van, 7 sz. villamos visz oda.

Remélem az Óriáshegységben jól érzed magad, s hogy ott is olyan nagyszerű idő van, mint itten.

Kívánom a legjobb, legszebb, legboldogabb pihenést és üdülést s maradtam igaz baráti kézzorítással

Straka

Prága és Párizs – 1934. június

Hétfő délben.

Édes gyerekeim, Anyukám!

Rettenetes fáradtak vagyunk. Hétfő reggel van, a vonaton ülünk vasárnap déli óra s még mindig nem értünk Párizsba. Megnéztük Prágát. Szombat d. u. 5 órakor érkezünk oda. Szállodába mentünk mosakodni, s utána estig járunk a várost. Nagyon szép város. Úgy fekszik, mint Bpest. Vasárnap délig ott voltunk, azóta vonaton ülünk.

Stuttgartban állt a vonat egy óra hosszat, beszaladtunk és megnéztük újra. Stuttgartban már voltunk régen is. Modern és régi város egyszerre. Az állomásán van egy 8 emeletes torony, oda is felmentünk. Lócinak, de Kis Klárának is tetszett volna. Igen messzire lehet látni a toronyból. – Most már Franciaországban robog a vonat. ¼2-kor érkezünk majd Párizsba. Rengeteg hegyet, erdőt látunk a vonatból. Szebbnél szebb vidéket. – Érdekes volt nekem: Pozsony és Malacka mellett elmenni. Malackából egészen nagy város lett.

Jó lenne tudni, mit csináltok! Jók vagytok-e gyerekek? L ó c i ! J á j ó ! Csak annak hoz apu, anyu valamit, aki jó lesz! Nagyanya? Jól vagytok; nincs baj?

Párizsban írok még ehhez a levélhez és úgy adjuk fel. Addig is mindenkit csókol

Mamó

'934. június 17. vonaton. Kedd este

Szervusztok! Folytatom ezt a levelet, most már Párizsból. Második napja vagyunk itt. Iszonyú nagy város ez a Párizs. El sem tudtok képzelni ilyen rengeteg nagy helyet. Én sem tudtam. Egész nap járunk, nézünk. Még sokkal többet kellene járkálni, hogy mindent láthassunk, de az ember nem bír annyit menni. Ma este Kun Ferivel leszünk, hogy hol, azt még nem tudjuk.

Mind a ketten jól vagyunk, nincs semmi bajunk. Jó lenne a röntgenszememet elővenni és megnézni, hogy most mit csináltok. Bizony L ó c i, olyan messzire, ahol most ti vagytok még a röntgenszem sem lát. Remélem, jól vagytok, egészsé-

gesek. Hamar elmúlik az idő s mi otthon leszünk. Nagyanyót, mindenkit sokszor csókolok. Két kis pocskom, titeket meg külön is ezerszer csókol

Mamó

Szabó Lőrincné ceruzával írott, négyoldalas levele a Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő hagyatéki letétben. Hogy valóban elküldött levél lett-e, vagy csak úti beszámolóként maradt emlékül, nem tudni. Ez utóbbi a valószínűbb.

Párizsi utazásuk emléke a Szabó Lőrinc édesanyjának küldött képeslap (publikálva in: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 162. sz. levél); Vékesné Korzáti Erzsébetnek küldött képeslap és levél (publikálva in: *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina, Magvető, Bp., 2000. 149., 150. sz. levelek), valamint Szabó Lőrinc *Vallomás* című úti jegyzete (publikálva in: Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. A szöveggyondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Kemény Aranka. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 356–360.)

A Vékesné Korzáti Erzsébetnek küldött lapon Szabó Lőrinc is panaszkodik a város fárasztó voltáról: „Rengeteg látnivalót láttam, rengeteg hallanivalót hallottam, szörnyen fáradt vagyok, és még fáradtabb leszek. Ez a város megeszi az embert a ropant távolságaival.”

Szabó Lőrincné levélfeljegyzése pontosítja a párizsi utazás dátumát, és tudósít prágai tartózkodásukról is. Bár levelének dátumozása pontatlan, ugyanis a hétfői nap nem 17., hanem 18. Ezek szerint Prágába szombaton, június 16-án érkeztek, és másnap, vasárnap délben, 17-én indultak tovább. 18-án hétfőn érkeztek Párizsba, a folytatást kedden este, azaz 19-én írja. A Vékesné Korzáti Erzsébetnek június 25-én küldött 150. sz. levelet hétfőn írja, amelyben jelzi, hogy kedden este, azaz június 26-án indul hazafelé (a levélben természetesen egyes számot használ). Hasonlóan az előző évi csehországi utazásához, ekkor is pár napot Bernáth Auréliéknál tölt Pöstyénben, valószínűleg ez esetben is feleségét hazaküldte egyenesen Budapestre. A publicisztikus írás dátumaként a megírás és a közlés idejét, júliust tünteti fel.

A levélben szereplő Malacka Szabó Lőrincné első házasságának színhelye (lásd a *Szabó Lőrincné visszaemlékezései* című fejezetet), a Prága felé haladó vonat ezen a városon megy keresztül. *Kun Feri* a húszas évekből a társaságukban megfordult ismerős, ekkor Párizsban él, Szabó Lőrincné 1934. szeptember 24-i, Szabó Lőrincnek Abbáziába küldött levelében ezt írja róla: „Kun Feri szombaton visszautazott, úgy tudom. Egy-két hónap múlva Pesten akar letelepedni végleg.” (Lásd: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 98., 116., 118., és 167. számú levelek.)

Szabó Lőrincné végrendelete

Végrendeletem

[kézzel ráírva:]

Budapest, 1935. március 11.

Most, amikor aránylag erős vagyok, és az izgalmaktól, fájdalomtól nem vagyok megvakítva, akarok pár sort írni magának. Sok-sok levelet írtam most az elmúlt hetekben, amelyek közül egyet sem adtam oda. Ezt sem fogja megkapni, csak abban az egy esetben, ha én véletlenül meghalnék. Ha olvasná ezt a levelet, szinte látom, hogy mire idáig jut, máris dühös rám, mert azt hiszi, hogy öngyilkos akarok lenni, azért gondolok a halálra. Szó sincs róla! Soha ennyire nem ragaszkodtam ahhoz a hátralévő pár évecskéhez, mint éppen most. Rettenetesen fáj, ha arra gondolok, hogy ez bekövetkezhet az akaratomon kívül. Nagyon leromlottam, s bármilyen betegség jön rám, igen könnyen válhat súlyossá, sőt intézhet el végképp. De azt mondtam, hogy csak pár sort akarok írni magának, tehát nem beszéllek semmi másról most már, csak arról az egyről, ami még érdekel.

Utolsó és egyetlen kérésem, Lőrinc, magához, hogy ha én nem leszek a világon, s nem vigyázhatok a gyerekekre, ne adja oda őket senkinek, se Júliának, se Stefinek, se majd az új feleségének. *Neveltesse őket intézetben.* Nem kell a legdrágább intézetet választani számukra. Az egyszerűbb intézet is jó lesz, mert ott is gyerekek között élnek majd. Elviselhetetlen gondolat számomra most, amikor még élek, az, hogy más nő még csak a közelébe is férkőzhet az én gyerekeimnek. Én szültem őket, egyedül az anyémek. Én kínlódtam velük, én szenvedtem értük elég sok éven keresztül, hagyja meg őket nekem még akkor is, amikor már nem élek. Lőrinc, lehet, hogy maga nem érti meg ezt a kívánságomat sem. Hiszen olyan sok mindent nem értett meg bennem, de *legyen egyszer könyörületes ember, és ha már az életben oly sok mindent hiába kértem, ezt az egyet engedje, hogy ne kérjem hiába.* Tudom, Móricz mondta: aki meghalt, elvesztette a csatát. Igaza van neki. Ma, amikor élek, világosan látom ezt. Nem is védekezhetem majd semmi cselekedete ellen, amit halálom után elkövet. Azért mégis van egy szikra reménység bennem, hogy miután feltételezi rólam azt, hogy a két gyereknek csakis a javát akarom, ez a kérésem is olyan, hogy az én hitem szerint az ő javukat szolgálja. Egy kis önzés is van ebben a kérésemben, nem mondom, mert szeretném, ha halálom

után is engem szerethetnének tovább. Nem akarom azonban, hogy rosszul érezzék magukat, azért kívánom az intézetet nekik, ahol hasonló korú társaikkal biztosan jól éreznék magukat.

A legegyszerűbb temetést kérem, a legolcsóbbat. Ne engedje meg, hogy megnézzenek, ha viszont akarja, hogy lássanak a gyerekek még egyszer, akkor előbb festessen ki, és a hajamat is hozassa rendbe. Amíg nem fekszem élethűen a koporsóban, a gyerekek és más se nézzen meg. Sok mindent sajnálok, de az mind, mire ezt a levelet elolvassa, úgysem lesz fontos többé. Minden volt, ahogy volt. *Legyen erős, dolgozzon, szeresse a gyerekeket helyettem is nagyon*, és engem ne sajnáljon majd, mert nekem csak jó lesz.

Az isten áldja meg magát. Nagyon, nagyon szeretem azt a két szegény gyereket. Isten velük. Szegény kis pockok!

Klára

[kézírással hozzáfűzve:]

1936. június 5. éjjel

Kérésem ma az, mert úgy látom helyesnek, hogy kis Klárát Mancí vegye magához és nevelje. Klára szereti őket, Mancí és Laci is mindent el fognak követni a kislány érdekében. Becsülje meg Mancit, nagyon tisztességes, becsületes, jó ember, a gyerekeinket nagyon szereti.

Lócit intézetbe kell adni. Szeptemberben megnyílik egy városi intézet a Svábhegyen, oda. Fekete Klári tud erről. Kérem, ne neveltesse őket mostohával!

Klára

Szabó Lórinccé levelei között a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letétjében található. Először publikálva: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 13–37. 453–455. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Szabó Lőrincné naplójegyzetei

(1935 és 1944 között)

1935. október 31.

Az egyedüllet borzasztó dolog, különösen akkor, ha az ember bent él egy családban. Egy családban, amely tulajdonképpen az ő családja. – Az istenért, mit csinál – kérdezte Lőrinc két perccel ezelőtt –, felcsavarja a villanyt, lecsavarja, köhög, és megint mit ír, ugyanolyat, mint tegnap, naplót? – Ó, nem aggodva jön ki megkérdezni, hogy talán szenved ez a szerencsétlen dög. Fontos, hogy zavarom, a köhögéssel, a nem alvásommal, a gépeléssel. Ma végre, milyen hosszú idő után, végre megkértem, hogy az én gyerekeimet ne vigye el sohasem megmutatni „másnak”. Dehogyan volt eszében megnyugtatni az én szegény idegeimet. Nem ígérem meg, mondta, de azt megmondom, hogy még sohasem vittem el megmutatni. Mindegy, hogy én ezt mennyire hiszem el. Nem is akarok rajta gondolkodni. Szeretném mindig elhinni, amit mond nekem, ezt az érzésem kívánná így, de a józan eszem mást írna elő. Nem akarok ezen még csak gondolkodni sem. Ó, a gyerekeimet nem adom könnyen, ezt az utolsót, amim még van, ki nem engedem a kezemből. Még rájuk nézni sem engedek. Ha egy nőstény állatban van erő a gyerekeit megvédeni és magának megtartani, ezért kiáll harcolni még akkor is, ha teljesen biztos, hogy csak ő veszíthet, akkor énbennem is lesz annyi az állatból, és nem és nem engedem őket. Ezen keresztül hiába akarja Lőrinc magához édesgetni még jobban. Nem elég, hogy minden területet átengedtem, uralkodik, diktál, ugráltat. Az egész család szenved miatta. Az én két drága kis kölyköm az enyém marad örökre. Én szültem, én szenvedtem, és szenvedek még ma is értük. Én harcoltam ki nekik eddig még mindent, amiben részük volt. Nem és nem! Klárát már úgyse vehetnék el tőlem, még akkor sem, ha én meghalnék. Lócit még lehetne, de nem fogok még meghalni. Velem marad mind a kettő, és én addig fogok élni, amíg felhúszom őket annyira, hogy saját maguk is ki tudják harcolni maguknak az élettől azt, amire szükségük van! Lehet, hogy mind a hármunknak el kell menni ebből a házból egyszer. Nem baj, fogunk együtt nyomorogni, kínlódni, de velem lesznek, én vigyázok rájuk. Még a gondolata is megőrjít annak, hogy ha nem is végleg, de van, aki mer arra a két gyerekre másképp is gondolni, mint ahogy az idegeneknek szabad az én gyerekeimre. Nem is bírom elhinni, hogy Lőrincben annyi apai érzés ne volna, hogy akarná tőlem elsza-

kítani ezt a két szerencsétlen porontyot. Még ha elválok egyszer, még akkor sem adom egyiket sem, Lócit sem. Nem vehetik el tőlem. Nincs az a törvény, amelyik el tudná tőlem szakítani bármelyiket is. Jaj, de szeretnék meggyógyulni. Egészen egészséges lenni, a magamé. Egyedül maradni, de nem így, hogy engem hagynak magamra, s én ettől csak szenvedek, hanem úgy, hogy ne is kívánjak máshoz tartozni. Érezem magam jól úgy, hogy tudom, senki nem törődik velem, csak anynyim van, amennyit én tudok magamnak megszerezni. Számítani senkire se lehet. Egyetlenegy lény van a földön minden ember számára, akiben biztos lehet, s ez az egy az anyja. Nekem nincsen, sajnos nagyon régóta nincsen. De én még anya vagyok, s akarok segíteni nekik. Én biztosan nem fogom a magam életét az ő rovásukra jól berendezni. Se elválni nem fogok, ha az nekik árt, se máshoz férjhez menni nem fogok, ha azzal nekik kárt okoznék. Ha már érezni fogom, hogy nincsen rám szükségük, akkor elmegyek valahogy. Mindegy, hogyan. Meghalni könnyű volna, élni sokkal nehezebb. Szegény Lőrinc. Nagyon sajnálom őt, hogy ide van láncolva hozzám. Szeretném felszabadítani, amíg olyan kimondhatatlanul szerettem, még csak gondolni sem lehetett

[Itt megszakad a gépirat.]

1935. december 16., éjjel*

Ma hoztam haza Lócikát a kórházból. Szombat este (14)... rosszul vagyok, Lőrincsel beszéltem sokat, közben felizgattam magam. Egyszer csak éreztem, hogy a homlokom közepe táján mintha megpattant volna két vonalszerű valami, s a következő pillanatban el kezdett forogni a szoba körülöttem. Illetve hintázní, mert nem körbe ment, hanem le és fel. Rettenetesen éreztem magam, de rövid ideig. Azóta azonban folyton fáj valami, furcsán, s én szédülök. Hányingerem is van, sőt, hascsikarás is jelentkezik ugyanakkor. Az egyik fülem is zúg. Nagyon rossz! Lehet, hogy megpattant valahol a fejemben egy kis ér? Megüt a guta? Vagy jön már az idegösszeroppanás utolsó fejezete?

Ma Lőrinc megkérdezte: ide jön? Én ezt feleltem: aludjunk inkább. Rosszul esett neki, én sajnáltam őt. Később bementem, megcsókoltam, ő nem, csak mikor újra odanyomtam hozzá az arcom, s ezt mondtam: ne haragudjon rám. Mindenfélét mondott, nem is tudom már, mit. Azt jegyeztem csak meg, hogy: ha megbántok valakit, s utána azt mondom: „ne haragudjon rám”, a bántás csak ott marad, nincs elvéve. Elvéve nincs, azt sohasem lehet többé, de azzal, hogy bocsánatot kér... *[A kézirat itt megszakad.]*

* MTA Könyvtára Kézirattára Ms 2284/39. I-II. Eddig publikálatlan szöveg.

1937. május 31.*

Tegnap Németh Lászlóéknál vacsoráztunk. Egészen rendszeren, mondhatnám így is, vidáman beszélgettünk. Valamire én azt feleltem Lőrincnek, hogy azt a kis időt majd csak kibírja még, mire ő elkezdett ott az idegenben üvöltöni velem úgy, hogy harsogott a ház. Elmondta, hogy ő építi ingoványon a házat, hogy menjek tőle minél előbb, hogy csak legyek öngyilkos, majd kihívhatja a mentőket stb. stb. Darabig hallgattam, sőt hallgattunk, majd azt mondtam, ne kiabáljon, mire még hangosabban és még folyamatosabban üvöltött. Felkeltem, hogy hazamegyek, de nem engedett, Ellával külön maradtam. Lőrinc később feljött értem, jöttünk haza. Némethék kísérték egy darabon. Lőrinc azt mondta útközben: karoljon belém, fázik. – Én: nem fázom.

Ettől kezdve egy szót sem beszélünk.

Éjjel sokat sírtam. Ma egész nap úgy járok, mint a saját magam árnyéka. Nem köszön, nem beszél, eszébe sincs bocsánatot kérni. Hiszen nem kell már ez nekem, csak jellemzésül mondom. Nem lehet itt maradnom, a megalázások tömege olyan állandóan zuhog rám, hogy képtelen vagyok tűrni. Hiába akartam a gyerekekkel maradni itt, nem lehet. Jó lenne, ha elköltözne Lőrinc, s később mi hárman, talán akkor kitolhatnám egy kicsit a halálotmat, de ha nem megy, kénytelen leszek már most befejezni, és átadni a terepet önagyságának, illetve önagyságáknak. – Édes volt Lóci! Ugye nem lesz más anyám, mondta nekem. Istenem, anyuci, én úgy érzem, mintha te már meghaltál volna, s csak a lelked beszélne velem. Nagyon fáradt vagy? Nagyon szomorú vagy, anyu? Így hízelgett, babusgatott, ő szegényke az egyetlen, aki érzi a véget, s még ki is meri mondani. Drága kis pockom.

1937. június 1.

Azóta sem beszélünk. Jól van így. Ma délelőtt dolgom volt, du. Csepelen voltam, este Kláriókkal színházban. Reggel kiszolgáltam a nagys. urat, köszönés nélkül távozott, éppúgy, ahogy este jött, ma este nem találkoztunk. Reggel kiszolgálom újra, eltávozik stb. stb. Szép, derűs családi élet, melyet építeni érdemes, s melyért érdemes volt húst, vért, erőt, fiatalságot, hitet, szerelmet és főleg időt áldozni. Nem fáj semmi, egészen vidáman fogom befejezni. Lócika hívott, itt akart velem aludni. Ez még meg tudja mutatni a szeretetét. Majd még visszasír Lőrinc is egyszer. Szeretője, az lesz még sok, több, mint amennyi kívánatos, de

* MTA Könyvtára Kézirattára Ms 2284/39. Ceruzás kézírással egy blokkfüzet 3–11. lapjain. Annak a harmadik oldalnak az elején, melyen a szöveg kezdődik, az alábbi, eddig publikálatlan szövegtöredék olvasható: „...nélkül kellett kimásznom onnan. Még a végén ő a dühös természetesen. Csak a legutáltabb ellenségemnek kívánom azt a megalázó érzést, amikor minden nélkül kell kimászni egy férfi ágyából, és még vigyázni arra is, hogy finoman távozzon az ember. Borzalom! hogy már meghalhatnék. Irgalmat könyörgök, de kitől?”

én, én nem leszek többé. Csak túl lennék már. Fáradt vagyok, testben, lélekben kiszípolozott. Szegény gyerekeim!

1937. július 18. vasárnap este

Lőrinc elutazott Lócival Dalmáciába, Klára Júliával Erdélybe. Én itthon vagyok anyukával. Dolgozom, mint hat barom, hogy rend és tisztaság legyen. Rettentő fáradt vagyok már. Hónapok óta reggeltől estig meg nem állok. Nem nekem való. Talán augusztusban vehetek már lányt.

Lőrinc a gyerekekkel nagyon rendes volt a nyaralási dolgokban. Láttam, hogy engem is sajnált itthon hagyni, de nekem jobb volt most így. – Bár egészen egyedül akartam maradni, de hát másképpen alakult. Nincsen pénzem. Nagyon kellemetlen dolog. Ideges vagyok, nagyon rosszul alszom. Még több altatót szedek, mint mikor itthon voltam. Nem vágyom arra, hogy hamar hazajöjjenek, bár Lócit szeretném megnyomorgatni, Klárát megölelni. Legalább csend van. Pihenni akartam, de nem bírok. P[esti]. H[irlap].-nak is sokat dolgoztam, bár pénzt nem nagyon kapok érte. Sírni tudnék egész nap, ha elhagynám magam, de nem teszem. Valami nagy rendezkedési vágy van bennem. Nem tudom, miért. Vagy új életnek kellene jönni. Vagy a haláloznak végre, hogy rendbe hagyjak itt mindent. Az ízületeim nagyon fájnak, a fejem már 3 hete. Lőrinc igen kimerítő levelet ír, mert nem várom már!

1937. december 31.

Ma délben a Móricz Virág esküvőjén voltam. Amikor ott ültem, és vártam, hogy megkezdődjék a szertartás – korán voltam a templomban –, gondolkoztam a magam életén. Kénytelen voltam magamra gondolni, mert én is szilveszter napján mentem férjhez Lőrinchez. Szomorú voltam. Hogy erőt gyűjtsek magamnak a következő évre vagy hónapokra, azt gondoltam: nekem nem volt esküvőm, hiszen csak mindenki tudta nélkül mentünk délben az anyakönyvvezetőhöz, rettenetes tizenhat évet éltem végig – ha Lőrincnek eszébe jut, hogy nekünk is házassági évfordulónk van ma, és idejében megérkezik a templomba, mellém jön, akkor arra fogok igyekezni, hogy ez a szertartás egy kicsit az enyém is legyen, s akkor talán mégis érdemes tovább csinálni a közös életet. Vártam, figyeltem, hogy jön-e. Nem jött. Mikor már gratulálni indultam, akkor tűnt fel Lőrinc. Komikus és babonás ez az egész dolog, de azért én mégis úgy érzem, hogy a sors felelt nekem ma. Ehhez még hozzájött az, hogy még ma is elment a templomból, és nem jött haza. Szilveszter és a házassági évforduló. Dolga van. Egyedül jöttem haza ebédelni, éppen úgy, mint tizenhat évvel ezelőtt az esküvőm napján, amikor engem hazaküldött enni, ő pedig beült a Bandelhez külön ebédelni. Már akkor rettentő szomorú voltam.

Ezen a napon be akarom fejezni a szomorúságot. Nem akarok többet búsulni semmiért sem. A gyerekek is gorombák velem, ezt megtanulták jól Lőrincről. Még Lóciból kijön néha valami kedvesség és vigasztalniakarás, de Lőrincből és a kis Klárából legfeljebb gúnyolódás érkezik hozzám. Tovább is tisztességesen fogom a dolgaikat intézni, és nézni akarom továbbra is, hogy mi az ő érdekük ebben az életben, de a magamét is szeretném most már végre egy kicsit szem előtt tartani. Tudom, hogy a szomorú asszony kellemetlen. Nem leszek szomorú. El akarok vágni minden köteléket, ami engem a másikhoz kapcsol, külön én akarok lenni. Talán így még több hasznuk lesz belőlem, hiszen mindegy, hogy milyen áron tanul meg az ember nevetni, fő, hogy nevéssen, mert a másik unja a fájdalmat, a szomorúságot. Fájdalmat pedig muszáj éreznem, ha nagyon ide tartozónak érzem magamat. A szeretet soha el nem múló dolog, mondta Krisztus szavait ma a pap. Lehet, de a szerelem, az igenis el tud múlni. Még jó, ha a szeretet megmarad a helyén. Pontot akarok tenni ez után a tizenhat év után, és vagy tudok kezdeni egy emberibb életet, vagy pedig segítsen a sors énnekem befejezni valamiképpen az egészet.

Klára

1943. január 18.

Itt lakom Baranyai Erzsikénél, a Gellérthegyen csütörtök délután óta. Pihenni jöttem. Azóta folyton rosszul vagyok, 37,5–6-tal. Kínlódok. Köhögök. Ma még a bajom is megjött. Lehet, hogy a hőemelkedésem elmarad majd ettől, irtózatos, milyen egyedül érzem magam. Otthon is, itt is, mindenhol. Ha emberek közé megyek, ott is. Mindenki más, mindenki biztos magában, mindenki szabad, és ugyanakkor mindenkinek van valakije, akire építhet. Gondolkozásban – legalábbis sok területen – csak Lőrinc áll hozzám közel. Sok területen egyáltalában nem értjük meg egymást. Tegnap Babits-könyvet olvastam, miért van az, hogy ő a feleségét olyan magához tartozónak tudta érezni, Lőrinc engem csak ellenségnek? Hol követtem el a hibát? Szeretném legalább magamat világosan látni! Össze vagyok zavarva egészen. Egyetlenegy tudok biztosan: pénzt kellene keresnem. Utálok magamat, hogyha ennyire tudja valaki, hogy mit akar, miért nem tudja keresztülvinni legalább ezt az egy dolgát. Undorító vagyok magam előtt. Lenézem, megvetem magamat.

Ma nagyon rosszul vagyok. Hányingerem van, ijesztő szédülések jönnek rám folyton. Szerveim egy idő óta kezdenek igen rosszul működni. Lehet, hogy már hamarosan meghalok? Tulajdonképp ideje volna. Tulajdonképp amire vállalkoztam, elvégeztem. Klárát akartam színházi indulásáig juttatni. Hogy még nincs szerződése, az már csak idő kérdése. Az ő lelkében a művészet az úr, az majd segít neki mindig. Én már csak apró dolgokban lehetnék a segítségére, anélkül meg lehet élnie. Lócit nem tudom intézni. Tőle tulajdonképp félek, nem értek úgy hoz-

zá, mint a lányhoz. Lócihoz sok erő kellene, nekem már nincsen, és pénz, mert szerintem Lóci mellé kellene valami vezető, aki foglalkozik vele. Én kevés vagyok hozzá. Főleg fáradt.

Lehet, hogy Klárát ma megkéri Szabolcs. Szegény kis Klára, mondom én, ő pedig örülne, ha hazulról kikerülhetne. Hogy bírom valamiképpen is kiruházni, ha tényleg férjhez akar menni? Lőrincet is sajnálom, a pénz miatt. Szerintem Klára választott egy életet magának, amit, ha itthon jól érzi magát, nem választott volna. Itt sem volt elég az erőm. Feláldoztam magam, de nem úgy, hogy nekik abból rendes, komoly hasznuk lett volna. Ha tudtam volna nevetve szenvedni, úgy élni, mintha boldog lennék, akkor lett volna értelme az egésznek. Vagy tudtam volna inkább csalni, hogy lehessen jókedvem. A családnak ebből is több haszna lett volna. Szomorú tisztességből, látható keserűségemből az egész ház rosszul érezte magát. Lőrinc is szeretett volna, ha vidám vagyok. Mit érdekelt volna őt, hogy mitől? Nem lettem volna az unalmas, buta, keresztény nő, akitől jobb lett volna idejében elmenekülni.

Vagy tudjak pénzt keresni, vagy haljak már meg. Valahogy meg kell már szabadulnom az önutálatomtól.

Klára

1944. július

Lóciival kórházban voltam, operálták (vakbél). Szaruhártyagyulladását kapott a kórházi bentlét alatt. Kétszer volt riadó.

Thomaséktól csomag érkezett. Lőrinc két heti szabadságot kapott, nyilván a katonaságtól.

Szabó Lőrincné naplójegyzetei levelei között a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letételeiben, illetőleg az MTA Könyvtára Kézirattárában található (ez utóbbiakat külön jelöltük). Először publikálva: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 13–37., 475–477., 486–488., 500–501., 578–579. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>. A pótlásokat külön jelöljük.

Az 1944-es feljegyzés egy blokkfüzet első oldaláról való a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letételeiben. A füzetben Szabó Lőrincné kijegyzetelte a Thomaséknak küldött Szabó Lőrinc-leveleket. Feltehetően akkor, amikor megkapta a levelek gépirásos változatát Thomas Marianne-tól (a levelek utóbb a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek). A gépiratos másolat alapján közölve in: *Szabó Lőrinc: Napló, levelek, cikkek*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974.).

A Dunán Passauig – 1936. július

Azt mondták, meg fogom unni az életemet, míg a Dunán Passaubába és onnan vissza hajózom Budapestre. Hogy kibírhatatlanul unalmas lesz az út. Különösen a magyar Dunán, ahol – a visegrádi szakasz kivételével – nincs látnivaló.

Felhajóztam, itt-ott kiszálltam, láttam a Wachau és a Strudengau gyönyörű hegyeit és várromjait, és mozdulatlanul úszó szigethez hasonló Passaut az egymásba szakadó Innt, Dunát és Ilzet, végeredményben hetednapja hajózom, fejemben zsong az egész út* és szeretnék most már unatkozni. De nem sikerül.

Nem sikerül, noha nem csak a hegyeket,** a pompás kis osztrák Duna-parti falvakat és városokat hagytuk el, hanem Dévényt és*** Pozsonyt is. Itt vagyunk, már**** a Csallóköz mellett, vagy alatt,***** hegynek még csak nyoma sincs és mégis álomszerűen szép az út.

A délelőtti nap egyre melegebben tűz, nézem az „egyhangú” vidéket, a fedélzet utasai bevonultak a ponyvatető alá, előttem egy fehér káposztalepke libeg-lobog és táncol a part felé. Csak vendégszerepelni cikázott ide a hajóra s már el is tűnt, éppúgy, mint odafent az a három-motoros nagy repülőgép, amely láthatártól láthatárig két perc alatt át menydörgött e fölött az „unalmas” táj fölött. Kéken, fehéren és zölden kering, forog köröttünk a világ, ahogy a Duna rengeteg szigete és kanyarulata közt visz a hajó. A híres hegyvidékek szépsége után sem lehet betelni a Kisalföldi hajóút képeivel, ezzel a megnyugtató és élő lassított filmnek a látványával, amit ez az utazás feltár.

A sík tájak szépsége: a rengeteg fűzfaliget. Tíz, ötven és száz kilométeren át kíséri két oldalt a Duna futását a fűzerdők és csapadékcsipkeszegélye. Mint mozdulatlan és zöld felhőgomolyok ülnek szorosan egymás mellett a fák, némelyik valóságos óriássá nő az árterületek buja bőségében, másutt oly sűrűn tolonganak, hogy elnyomják egymást és bokrok maradnak. Sötétzöld lombjuk hamvas világos kékbe játszik és mikor beledől a szél, ezüstösen csillognak, forognak a hosszúkás

* Szabó Lőrinc betoldása először: „fejemben együtt van az egész út”; utóbb továbbjavítja: az „együtt van”-t kihúzza, és aláírja: „zsong”.

** A „hegyeket” Szabó Lőrinc betoldása.

*** „Dévényt és” Szabó Lőrinc betoldása.

**** „már” Szabó Lőrinc betoldása.

***** „vagy alatt” Szabó Lőrinc betoldása.

lándzsahegy alakú levelek milliói. A zöld szín változatainak tündérvjátéka ez, izgató mozgó zöld remegés a két part. Ezt se lehet megenni, ez a hullámváz is éppolyan élő és én [Itt megszakad a kézirat.]

Szabó Lőrincné ceruzával írott beszámolójának négy beszámozott lapja, valamint egy 1936. július 14-17-i dátumozású, Passauba szóló kabinjegy a Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő hagyatéki letétben:

Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. — Première Société de Navigation à Vapeur sur le Danube.

Kabin-, Bettkarte Nr. 101,374. zur Fahrkarte Kl. Nr. 77
 Billet de cabine, lit No. 101,374. au billet cl. No. 77

von Pest nach Wien Ausgabestelle B. B. Myer
 de à bureau d'émission

Gültig zur Benützung des Herren, Damenbettes Nr. 12060 i der
 Valable pour l'utilisation du lit pour messieurs, dames No. 12060 dans la cabine de
 Luxus-/Salon, Oberdeck, Unterdeck-Kabine Nr. 12060 auf Dampfer
 luxe, salon, sur le pont, sous le pont No. 12060 sur le vapeur
 während der Fahrt von Wien nach Passauba
 pendant le voyage de Wien à Passauba
 in der Zeit vom 14. bis 17. Juli mit Übernachtung in am
 entre (jours) pendant l'arrêt à le
 für Herrn, Frau
 pour M., Mme.

Preis der Kabine (des Bettes) Prix de la cabine (du lit)	Währung	Stempel der Ausgabestelle: Timbre du bureau d'émission.
Vorverkaufsgebühr Taxe de location	24	BUDAPEST UJLÉNY SCHIFFSTEMPEL Timbre du bateau
Zusammen — en somme	38.-	

Anzahl der benützten Betten — Nombre des lits utilisés
 Siehe die Rückseite! — Voir le verso!

H. D. Nr. 3806/1935. Hanfpapier. — Steyrermühl.

JULI 1936

Szabó Lőrinc ezt az utazást is megemlíti *A magyar Dunán* című írásában: *Új Idők*, 1942. szeptember 26.; könyvben: *Emlékezések és publicisztikai írások*, Osiris Kiadó, Bp., 2003. 653.:

„Szárzsföldi ember vagyok, nekem egy kicsit még ma is ünnep hajóra szállnom. A legzsúfoltabb fedélzeten sem bírom elhinni, hogy az a sok nép, amely rajta utazik és szorong, valahogy nem szórakozást, örömet keres. Látszik, hogy az Alföldről, a Hortobágy mellől kerültem Budapestre. Debrecen az én fiatalásá-

gom idején még nem volt fürdőváros; a családom pedig a vasutat szolgálta. Valahányszor a Dunán utazom, mindig új felfedezés a szép, duruzsoló, sima ringás a talpam alatt; sőt még az is, hogy a hajók fehérek. Ifjúságom szekerei zörögtek és ráztak, a vasút meg fekete volt és kormos.

Pedig sokat jártam az utóbbi huszonöt év alatt ezen a magyar Dunán. Sőt föl-felé az idegen szakaszain is. Németországról talán akkor hallottam először, amikor nagyon régen az elemi iskolában azt mondta a tanító úr, hogy a Duna a Fekete-erdőben ered. Félelmes és vonzó, meseszerű közlés volt ez, rögtön örökre megjegyeztem. Egy erdő, amely fekete! Nem sűrű vagy homályos, hanem folyton, félreérthetetlenül és annyira fekete, hogy ez a tulajdonsága jellemzi, ez adta a nevét. Ha komplikáltabban az éjszaka erdejéről beszéltek volna, amelyből tigrisek szeme parázslik felénk, mint Blake híres versében, akkor se mondtak volna kevesebbet. Ez az emlék, ez a régi szómágia is egyik oka lehetett annak, hogy pár évvel ezelőtt ellátogattam a Fekete-erdőbe. Passauba már régebben felhajóztam Budapestről az egész családommal; Ulmban szintén jártunk.”

Berlin és Bécs – 1942. december

Indulás dec. 5-én délben 1.40-kor illetve, mert a bukaresti gyors 2 órát késik csak 15.15-kor.

Rettenőtő öröm, mert hálókocsi van, holott még reggel azt hittük, anélkül kell utazni. A pályaudvaron borzasztó hideg, fázunk.

Elindulunk. Étkezőben uzsonnázni nem lehet, mert annyi az utas, hogy egyik kocsiból a másikba nem lehet átjutni.

Komáromban leszálltunk, átszaladtunk az étkezőbe. Lőrinc rántottát, én ham and eggset vacsoráztam. Mást nem lehetett. Mindenki igyekezett még meleget enni, mert csak Hegyeshalomig volt étkező.

Wienben gyalog átmentünk az induláshoz. Ittünk egy sört közösen, vettünk ásványvizet. A hálókocsiban ágyaztak mire felszálltunk. Villany nem volt; az egész kocsiban gyertya égett, mint a régi konflisokban, olyan tartóban. Tizenegy körül lefeküdtünk. Az ágy jó volt, jól fűtötték a kocsit. Az utasok nagy része külföldi volt, még japánok is voltak.

Elég jól aludtunk, de reggel 6-kor ébren voltunk, éhesen ettük a hazai szalonát, kenyeret és teasüteményt. Újra elaludtunk.

Tíz óra után keltünk és Frankfurt an der Oder*-ban az állomásról hozott fel Lőrinc kávéját. Természetesen feketét csak, cukor nélkül. Jó forró volt, meg lehetett inni.

Tizenkettő körül érkeztünk Berlinbe, a Friedrichstrassén szálltunk ki. Hordárt kaptunk rögtön, minden ellenkező ijesztgetéssel szemben. A hordár hajlandó lett volna a csomagjainkat velünk egyszerre az Adlonig áthozni, vinni. Elindultunk, de kaptunk taxit még az állomásnál. Így még jobb volt.

A szállodában vártak. Szobánk kellemes, csinos. Nagyon örültem, hogy néhány napig legalább gond nélkül élhetek. Nem volt nagyon meleg. Ahelyett, hogy megnéztük volna a fűtőtest zárókészülékét csak megállapítottuk, hogy nincs nagyon meleg.

Ma, mikor délfelé kikászálódtam, fáztam, jutott eszembe, hogy csavarjam melege a fűtőtestet. Most jó meleg van. Lőrinc fog örülni. Egyedül maradtam itt-hon. Fürödtem, soká feküdtem, majd elmentem – bár esett – Hitler házáig. Körbe azután haza sétáltam. Elég jól megáztam.

* A város neve Szabó Lőrinc kézírásával.

Tegnap este színházba vittek. A „Kleines Haus”-ban Werner Krausszal láttunk egy G. Hauptman vígjátékot (*Bieberpelz**). Nagyon jó előadás, jó rendezés volt, én nem szeretem az ilyesmit. Utána itthon vacsoráztunk Anna-Marie Weitz, a vőlegénye és az Engel házaspár, Lőrinc német kiadója. Kellemes volt. Engelné fiatal, más állapotos, azt hiszem művelt, okos asszony. Színház előtt Farkas Gyuláéknál teáztunk. Kellemes otthonuk van, az asszony nagyon csinos, elegáns, igen jó modorú. Itt az Adlonban az emberek nagyon rendesen vannak felöltözve. Az asszonyok is. Az utcán már látni, hogy régi és még régebbi ruhákban járnak. A nők kalapjain még itt az Adlonban is a legjobban látni, hogy nem idei. Itt-ott divatos turbánban is ültek azért. Ki vannak festve a nők, a körmük gyakran rózsaszín. Nappal és az utcán azonban sok a festetlen nő. Általában nem festik magukat olyan erősen, mint nálunk. Hétfőn** délután volt a Német-Magyar Társaságban tea. Itthon ebédeltünk ketten előbb. A tea kellemes volt. Nekem nehezemre esik a német bájársalgás. Stolpa államtitkár felesége is ott volt, már Pestről ismertük. Lukschy, színész, aki Lőrinc verseit szavalta szintén jelen volt. Itt sült ki, hogy amit Lőrincnek fel kellene olvasnia Zsiga bácsiról, nincs lefordítva. Két magyar nő, testvérek, vállalták, hogy kedd (8) reggelre lefordítják a Weimarról írt cikket.

Innen vacsorázni mentünk Weitz kisasszonnyal egy vendéglőbe. (A Kranzlerbe a Kurfürstendamon)*** Egész rendesen ettünk itt is. A mi vendégünk volt Weitz kisasszony ebben az esetben. Ő felültetett minket az U-Bahnra és elmentünk Engélékhez Lőrinc kiadójaához. Helyesek, az asszony tetszik nekem. Narancssárga, hosszú muszlin pongyolában fogadott, arany cipő volt a lábán. A lakásukban is sok a sárga. Modern, kedves az otthonuk. Valami citromos, zacharinos alkoholt adtak, mint háborús pálinkát, mentegetőzve. Meg lehetett inni. Mákos kalács volt, amit a kedves Engelné úgy kínált, hogy nyugodtan egyem, mert, ő sütötte. Élesztős kalács volt, amelynek a közepén igen kevéske mákos töltelék volt. Még bort adtak. Nagyon helyes kislányuk is van, 3 és fél éves, akit az ágyból hoztak ki köszönni, mert nagyon kíváncsi volt ránk. A beszélgetés nehezen indult, bennünk volt biztosan az a rossz érzés már, hogy a Pestről hozott német versfordításokat nem akarják kiadni.

Kedden délelőtt megint itthon maradtam, Lőrinc a minisztériumot járta. Délben értem jött, mert a követhet mentünk ebédre. Én délelőtt fodrásznál voltam, itt az Adlonban. Nem tart amit csinált és nem is csinálta meg szépen.

A 16-os autóbuszon mentünk a követhet. Kicsit elkéstünk, mert egy állomással hamarabb szállítottak le bennünket. A követ (Sztójay Döme)**** kedves volt, szépen lakik, jó ebéd volt, igazi fekete utána. Csak én voltam nő, csupa férfi: Csánky

* A darab címe: *Der Bieberpelz*. A cím Szabó Lőrinc kézírásával.

** Áthúzott szöveg: „delelőtt itthon maradtam”.

*** A vendéglő és az utca neve Szabó Lőrinc kézírásával.

**** A név Szabó Lőrinc beírása.

Dénes ült mellettem, aki aznap délben érkezett a magyar kiállítás megnyitására. Ebéd után Farkas Gyulával haza jöttünk, aki segítette Lőrincnek a német fordítás átnézésében. Én az ágyon feküdtem. Egyszer csak szól a telefon, Farkasné keres-te az urát. Feljött, tegezett hirtelen. Megmutatott egy kalapot, melyet 3 vagy 4 pontért vett. Öreges, csúnya kalap. Megpróbálta az én turbánjaimat. Én a zöldet át is adtam neki. Rettentő boldog lett. Ettől a naptól kezdve rettentő kedves lett velem. Karon fogott, folyton velem volt, este is. Rengeteget beszélt. Ma jön ve-lünk ebéd után valami kis ékszer vásárolni a Kisklárának.

Este ½8-kor volt az előadás. Azt mondják, a siker igen nagy volt. A követ is el-jött. Ő ült a főhelyen, én mellette. Lukschy sok verset mondott el. A keleti ver-seknek és főleg a Lóci-verseknek volt nagy sikere. Lőrincnek nagyon tetszett a szavalása, nekem kevésbé.

Előadás után vacsora volt a Német-Magyar Társaságban. A követ vitt az autó-ján. A vacsora állt 3 fogásból, amelyek mindegyike hideg, majonézes saláta volt. Különböző anyagok keveréke. Fehér és vörös bor volt, két kenyér. Ültünk, ül-tünk az asztalnál, végül átmertünk a másik terembe, ahol előbb konyakot, majd sört szolgáltak fel.

Itt a kiadóék is visszakoztak és ígérték, hogy kiadják majd valahogy Lőrinc ver-seit, újra kell róla beszélni és a minisztériumból is Frau Dust magyarázkodott és szemrehányást tett. Ma délelőtt Lőrinc újra ott van és tárgyal. Most várom.

*

Mielőtt Lőrinc megérkezett volna, ott volt egy nő, akinek a testvé-re Magyarországon van férjné. Vele beszélgettem néhány percig, majd jött Lő-rinc is. Ez a lány elmondta, hogy textilrajzoló, de most mert ez a munka szüne-tel, gyors- és gépíró. Napi 8–10 órát dolgozik, utána egy szobás lakását, saját bútorral, – ő tartja rendben. Bevásárol, főz, mindent egyedül csinál. Fáradtan és kopottan néz ki. Nemsokára jött Haubert Camilló, aki a követtől cigarettát ho-zott. A nő elment, H. C. még maradt és terveiről beszélt. Csodálatosan rendes dolgokat mondott. Ő hozta azt a hírt is, hogy a követ autója visz a vasúthoz ben-nünket este.

Délben volt még Lőrincnek egy tárgyalása a hallban a *Wille und Macht* szer-kesztőjével. Utána Weitz kisasszonnyal ebédeltünk. ½4-re Tahyék jöttek értünk, együtt mentünk vásárolni. Elzinek bizalmas beszéde volt előbb a kisasszonnyal, azután kiszolgált bennünket. Lócinak bélyeget vett Lőrinc F. Gyulával; mi ket-ten felmentünk a szobába és a kis libaszírunkat áttöltöttük egy üvegbe, hogy ők elvihessék. Örültek. Kedvesek voltak. Gyula külön szerelmi vallomásokat tett ne-künk. Engem megkért, hogy Elzinek vegyek egy kalapot még Pesten, s ha ő jön márciusban, hozzam össze nálunk néhány emberrel.

Elementek, összeszedtük még kis kimaradt holminkat s lementünk vacsorázni. Autó vitt ki.

Utolsó percben érkezünk, Frau Dust várt, virág helyett 5 db. almával. Kedves volt, de fő célja az volt, azt hiszem, hogy Pestre a meghívását újra biztosítsa. Valamit kell majd vele csinálni.

Hálókocsi vonatba szálltunk. Szébb volt, mint amiben Berlinbe jöttünk. Korán lefeküdtünk.

Reggel ágyban ettünk valamit, majd felöltözés után kávéztunk a vonaton. Jó órát vagy még többet késett a vonatunk.

*

Az állomáson Frau Weber várt – Lőrinc futólag ismerte Pestről –, alacsony, szőke, egyszerű, kedves szerény asszony. Az ura 3 éve van fronton. Kint Hollandiában van.

Villamoson jöttünk a Hotel Bristolba. Felmentünk, én fürödtem, Lőrinc csak borotválkozott. Lement Frau Weberhez a hallba tárgyalni.

Délben velünk ebédelt Frau Weber és Schreyvogel* író, mesterember, gondolom inkább. Sánta. Délután lefeküdtünk, aludtunk is valamit. A telefonon Frau Weber jelentette, hogy van jegyünk a Deutscher Volkstheaterbe** ahol a *Mimma von Barnhelm*-ot (Lessing) adják, az ún. Führer páholyban van két hely.

Az előadás tetszett, a darab régi, kedves, csupa jó ember szereplővel.

Otthon vacsoráztunk, Lőrinc vacsora után is éhes volt, úgy hogy még egy sajtot is evett. ½12-kor kerültünk ágyba. Én újra fürödtem, most Lőrinc is. Olvastunk, korán elaludtunk. Lőrinc jól, én meglehetősen rosszul aludtam. Korán ébren voltam, fáj a fejem még most is. Lőrinc soká akart aludni. Én olvastam, majd megfürödtem, újra lefeküdtem. ½10-kor felkeltünk. Lőrinc fürdött. Nagyon szép idő van.

Reggeliztünk a félemeleten. Itt több tejet adnak a kávéhoz, mint Berlinben – bár a kávé itt rosszabb – két cukrot is kaptunk. Császárszemlyét és vaját, dzsem nem volt.

Bementünk a repülő irodába újra és lett jegy 14-re. Fogok végre repülni, bár félek a rosszullétől. Izgalmas lesz az első repülést átélni.

Most szemben a szállodával a fodrásznál ülök. Nem értem, hogy lehet az, hogy itt Bécsben folyton a Rudnay jutott eszembe és papa, aki itt halt meg, csak azután, hogy Lőrinc kezdte emlegetni. Biztosan azért van így, mert a Rudnay élménynél jelen voltam, papa halála nekem nem Bécshez fűződik. Azóta természetesen folyton az eszemben van. Szeretnék abba a szállodába eljutni, ahol meghalt.

Lehet, hogy feljutunk egy napra a Raxra is. Nagyon szeretném.

Fodrász után felmentem a szobánkba, átöltöztem, kint olvastam. Ezután menünk a tiszteletünkre adott „Frühschtücker” a Grand Hotelbe. Egészen közel van

* A név Szabó Lőrinc kézírásával.

** A színház nevét Szabó Lőrinc kézírásával javította.

hozzánk. Rohan hercegné Sz. Györgyi grófnő volt a háziasszony, az ura helyett, aki a Német-Magyar Társaság elnöke itt Wienben. Nagyon kedves asszony, nem nagyon fiatal, finom jelenség. Ebéd után Miskolczy prof. a feleségével még hozzánk feljött feketére. Kedvesek voltak, de egészen másfélék, mint Farkasék.

Elmentek, kicsit pihentünk. ½7-kor jött Krauss, a színész, aki itt mondta a verseket. Lementünk vacsorázni. Elég későn indultunk az előadásra Frau Weberrel, aki értünk jött.

A Német-Magyar Társaság helyiségében volt az előadás, kevés ember jelenlétében. Most este Schreyvogel vezette be az előadást. Rohan herceg is jelen volt, a magyar főkonzul, van der Venne szintén. Még egy író is volt ott Mirko Jelusich, aki nagyon kedvesen örült, hogy Lőrinc ide jött. Maga az előadás és a versek nagyon tetszett. Rohan herceg állandóan hátraszólt a írónak, hogy gyönyörű, kiváló, elsőrangú stb.

Itt ismerkedtünk meg azzal a hölgygel, aki az urával együtt feljön velünk vasárnap a Raxra. A nő nem tetszik, bár az az előnye, hogy tud magyarul. Férje a legmagasabb bíróságnál tanácsnok.

Előadás után újra volt vacsora a Bristolban, Schreyvogelék, Morrom úr és Frau Weber.

Ma de. a rádióhoz megyünk, ahol Lőrincsel (Schuster úr)* viaszlemez csinálnak, néhány perceset. Onnan vissza ebédre, Frau Weber ebédel velünk. *[A napló itt befejeződik.]*

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft három magyar írot hívott előadások tartására: Szabó Lőrinc mellett Cs. Szabó Lászlót és Németh Lászlót. Cs. Szabó László is eleget tett a meghívásnak, mint erről a *Reggeli Magyarország* 1943. február 25-i száma „Cs. Szabó László előadása Berlinben” címmel a 7. oldalon beszámol; lásd még erről emlékezését: *Emlékezés (1943)* [In: *A hazatérő Farkas Gyula*. Universitas Könyvkiadó, Bp., 2003. Szerkesztette: Futaky István, Kesztyüs Tibor, 54–55.]; előadásának – amelyet Münchenben is megismételt – a címe: *Harminc esztendő: egy magyar író fölfedezi a német műveltséget (Erasmus és Luther)*. Németh László lemondta az utat, 1943 májusában a következő levelet küldi Farkas Gyulának: „Debrecenben megvolt az irodalomtörténeti katedrúra a jelölés. A kar, a Magyar-német társaság egyik vezető emberének [Pukánszky Béla] a javaslatára, visszautasított. Furcsa fényt vetne ezek után rám, a társaságra, de ránk magyarokra is, ha Berlinben épp én beszélnék a magyar irodalomtörténet alapkérdéseiről. Időben értesítlek hát, hogy az előadást, sajnálatomra, mégsem tarthatom meg.” (In: *A hazatérő...* i. k. 124.)

Szabó Lőrincet táviratilag értesítette a Deutsch-Ungarische Gesellschaft az időpontokról és szállásukról (a távirat MTAKK Ms 4680/138.):

* A név beírása Szabó Lőrinc kézírása.

SZABO LORINCZ BUDAPEST
VOLKMANNGASSE 8
VORTRAGSTERMINE 8. DECEMBER BERLIN 11. DECEMBER WIEN
FAHRKARTE FOLGT DURCH KURIER HONORAR JE VORTRAG RM
100.- ZIMMER FUER SIE UND IHRE FRAU HOTEL ADLON BESTELLT
ERBITTEN SIE GENAUEN ANKUNFTSTERMIN
=DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT=

[Nagy Csilla fordításában:

SZABÓ LŐRINC BUDAPEST
VOLKMANN UTCA 8
ELŐADÁSOK IDŐPONTJAI DECEMBER 8. BERLIN, DECEMBER 11.
BÉCS JEGY FUTÁRRAL ÉRKEZIK HONORARIUM 100 RM ELŐADÁ-
SONKÉNT ÖN ÉS FELESÉGE RÉSZÉRE ADLON HOTELBEN SZOBA
FOGLALVA TUDASSA ÉRKEZÉSÉNEK IDŐPONTJÁT]

Úti készülődéséről Farkas Gyulát értesíti (levelének másolata MTAKK Ms 4679/9.):

Kedves Barátom!

Ha semmi rendkívüli nem jön közbe, december elején, úgy látszik, látni foglak. Október 31-én kaptam meg a Deutsch-Ungarische Gesellschaft táviratát. Eszerint az „előadás időpontja Berlinben december 8, Bécsben december 11; vasúti jegy futár útján megy; honorárium előadásonkint 100 RM; szoba nekem és Klárának Ádlonban megrendelve; pontos érkezési időpont megadása kéretik.” Mindez rendben van, kicsiségekkel nem érdemes törődni.

Berlini szerkesztőnk (Zseltvay, Auslandsklub) útján egy héttel később részletes választ adattam a D-U-G-nak, Weitz titkárnőnek, hogy minden rendben van. Sajnos, Zseltvay csak újabb, öt nappal későbbi telefonérdeklődésemre mondta meg, hogy az előbbi üzenetet nem adhatta át, sőt részben nem is értette. Erre Dr. Frahne német követségi titkár volt szíves valami hivatalos távirati úton most kedden, 17-én, közölni vagy közöltetni a titkársággal, hogy a dolog rendben van, és hogy legutóbbi szóbeli előzetes megbeszélésünk értelmében december 4-én indulunk innen, s 5-én d.e. Berlinben vagyunk. Ez a távirat bizonyára még aznap megérkezett, s remélem, hozzád is eljutott belőle az az üzenet, hogy a megbeszélte versfordítások 20-a körül futár útján elindulnak hozzád. (Mellesleg: Zseltvay útján tévesen dec. 3-i indulást jeleztem, de ez a közlés, mint utólag kiderült, úgy sem jutott el Weitz kisasszonyhoz, s ezt korrigáltam Frahne útján dec. 4-re az eredeti terminusra.) Most tehát nincs többé zavar erről nem beszélék tovább.

Leveled a külügyhöz nyilván megérkezett, mert Szvatkót már kétszer is keresték a kért közléssel, hogy t. i. utamat tekintse szolgálati útnak. Minden rendben van, mehettem volna akár hosszabb időre is. Közben ugyanis különleges érdemet szereztem a lapnál: okt. 16-a óta helyettesítem a tényleges szerkesztőt, ami rettenetes kimerítő munka.

Ami az előadás anyagát illeti, a *Magyar Csillag*-ban megjelent Móricz-cikkem már bizonyára rég elkerült hozzád. A Móricz novellát nem is kellett fordíttatni: az *Ungarn*-nak éppen az október 1-i száma közölte németül. Maradt tehát a versek ügye.

Szöbeli megbeszélésünk értelmében jártam el. Pukánszky [*A szerk.*] nagyon kedvesen sietett segítségünkre, és több versemnek megszerezte a német fordítását. Régiek mellé újakat készíttetett. Ugyanakkor én is próbálkoztam sajátmagam átköltésével, segítségül hívtam egyik-másik barátom tudását, köztük Horvát Henrikét. Így aztán bő választék áll a szavalóművész rendelkezésére. Némelyik vers két fordításban is megvan. A kéziratokat e levéllel egyidejűleg megküldöm. A versek egy részénél nem szükséges fordítót bejelenteni; amelyek alatt Horvát Henrik neve áll, azok újságban már megjelentek, a névtelenek sehol. Kérlek, nézesd át az *Ungarn* számaid és irasd ki hozzájuk azt a rövid versemet, amelynek *Együtt és külön* (*Gemeinsam und Gesondert*) a címe: az jó és jól előadható darab volt, úgy emlékszem.

A fordításoknak a fele bizonyára kiesik már a te rostádon. Itt sok rossz véleményt hallottam róluk, némelyiktől nekem is égnek áll a hajam. De mit tegyünk, ha nincs igazi költő-fordítónk? A névtelen fordítások viszont talán még kitűnőek is. Nem volna lehetőség valaki német költővel ott Berlinben elkészíttetni még igazi versszerű fordítását a *Kaland*nak, amelyről két rossz fordítást is küldök? Ha időd engedi, és ha van embered, tégy, kérlek, valamit.

Ami utólagos változtatás vagy pótlás még kell, arra lesz időm, az odaérkezésem és az első előadás között.

Lám Frigyesnek *Neue ungarische Lyrik* c. könyve most jött ki Budapesten, saját kiadásban, 37 költőtől 81 vers, néha egészen jó, sokszor viszont hallatlanul erőszakolt és erőtlen.

Nem akarok a D-U-G-nak külön levét írni, légy kedves, értesítsd Weitz kisasszonyt a közléseimről. A táviratban nagyon örült annak, hogy „meine Frau”-t említették, most már csak az kellene, hogy valóban megkapja a beutazási engedélyt. De jó volna Berlinből hivatalosan közölni az itteni német követséggel, hogy Klára utazhat! Távirat talán még segíthetne az ügyön. Én ugyanis csak ma tudtam a mi külügyünkhöz eljuttatni a kitöltött Fragebogeneket. Minden késik, ezer gondom és bajom van. Rettenetesen élek. No de most mégis lesz három nap pihenőm: Antal István Lillafüreden e hét végén három napos író konferenciát tart, ott leszek, sőt valószínűleg ott lesz Kállay miniszterelnök is.

Azt hiszem, most már minden rendben van. Válasszal talán ne is terheld magadat, hacsak közbe nem jön valami. Várom az engedélyeket és a vasúti jegyeket.

Kézcsókomat a feleségednek. A viszontlátásig szeretettel üdvözöl régi híved és barátod

Budapest, 1942 október 19-én.

Az *Esti Magyarország* három alkalommal egy-egy kis cikkben tudósít Szabó Lőrinc berlini és bécsi szerepléséről:

1942. december 5. 7. lap:

Szabó Lőrinc két előadása Németországban

A *Deutsch-Ungarische Gesellschaft* berlini és bécsi tagozatának meghívására Szabó Lőrinc ma a német fővárosba utazott. A társaság rendezésében ugyanis a tél folyamán havonta magyar írók tartanak előadást Németország különböző városaiban. Az első előadásra most kerül sor Berlinben december 8-án. Szabó Lőrinc először, mint essay-író mutatkozik be: *Móricz* Zsigmondról tart németnyelvű felolvasást. Azután a Schiller Theater egyik művésze a költő néhány versét és *Móricz* Zsigmond *Hét krajcár* című novelláját adja elő németül. December 11-én a bécsi Magyar-Német Társaság rendezésében, a volt osztrák fővárosban a fenti műsorral megismétlik Szabó Lőrinc irodalmi estjét.

1942. december 9. 7. lap:

Szabó Lőrinc költői estje Berlinben

Berlin, december 9. (MTI) Szabó Lőrinc a Német-Magyar Társaság rendezésében kedden este Berlinben költői estet tartott. Az előadótermet teljesen megtöltő közönség soraiban jelen volt többek között *Sztójay* Döme m. kir. titkos tanácsos, berlini magyar követ is.

Freyberg altengernagy, a Német-Magyar Társaság ügyvezetőelnöke üdvözölte a magyar költőt és méltatta Szabó Lőrinc érdemeit. Ezután a magyar költő előadást tartott a legutóbbi weimari költői találkozón szerzett benyomásairól. Végül a Schiller-színház egyik művésze Szabó Lőrinc verseiből adott elő.

1942. december 12. 7. lap:

Szabó Lőrinc előadóstje Bécsben

Bécs, december 12. Szabó Lőrinc a kiváló költő németországi útja során *Bécsben* a Német-Magyar Társaság meghívására költői estélyt adott és azon a weimari költői találkozón szerzett benyomásairól olvasott fel. Helmut *Krauss*, a Burg-színház művésze olvasott fel verseiből. Az estélyen megjelent vitéz *van der Venne* bécsi magyar főkonzul, *Roban* Károly herceg, a bécsi Német-Magyar Társaság elnöke, valamint több társadalmi és művészeti előkelőség. A magyar költőt a közönség szeretettel fogadta és előadása után meleg ünneplésben részesítette.

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft rendelkezésünkre álló jelentése az 1942 áprilisa és 1943 áprilisa közötti időszakot foglalja magába, ez pedig arról tájékoztat, hogy az 1942. december 8-i berlini, majd a bécsi előadásán annyi lelkes hallgatót tudott toborozni, hogy máris meghívták 1943. áprilisba Münchenbe és Stuttgartba. A beszámoló az ekkor Farkas Gyula szerkesztette berlini *Ungarische Jahrbücher*ben jelent meg: „Als erster Dichter-Abend der Gesellschaft wurde am 8. Dezember 1942 in Berlin eine sehr stimmungsvolle Veranstaltung durchgeführt, bei welcher der ungarische Lyriker Lőrinc Szabó über seine Eindrücke beim Europäischen Dichtertreffen in Weimar berichtete. Anschließend brachte Wolfgang Lukschy (Schiller-Theater Berlin) Werke von Szabó in Erstübersetzung zum Vortrag. Der gleiche Dichter-Abend wurde von der Zweigstelle Wien durchgeführt” – 23 [1943] 332–333. Szabó Lőrinc utoljára Stuttgartban tartott előadást a Deutsch-Ungarische Gesellschaft meghívására, ekkor Lóci fia társaságában meglátogatta a Bodeni-tó partján, Überlingenben lakó Carl Rothét (erről Farkas Gyula Berlinből írott leveleiből értesülünk: „Mikor e sorokat írom, Téged Stuttgartban ünnepelnek s nekem őszintén fáj, hogy ilyen közel vagyunk egymáshoz és mégsem lehetünk együtt.” [1943. június 9., MTAKK Ms 4680/224.]; „nagyon megörültem überlingeni levelednek, csak kétszeresen sajnáltam, hogy nem lehettem Veled. Képzem, hogy Lócinak milyen élményt jelentett a nagy utazás. Weitz kisasszony elragadtatással számolt be rólatok.” [1943. június 21., MTAKK Ms 4680/225.]) Lásd még erről: *Ungarische Jahrbücher* 23 [1943], 333.: „Lőrinc Szabó hat durch diese Vortragsabende einen begeisterten deutschen Gesellschaft München und Stuttgart eingeladen.” 1944-ben már nem jelenik meg az *Ungarische Jahrbücher*, tehát ezen az úton az előadásról német beszámolóval nem rendelkezünk.

A napló és a levelek szereplői: *Krauss, Werner* (1884–1959), vezető német színész, tehetséges, vérbeli komédiás. – *Weitz kisasszony*: Anne-Marie Weitz, a Deutsch-Ungarische Gesellschaft (D-U-G) berlini ügyvezetője (Szabó Lőrincné naplójában Weiss-ként emlegeti). – *Engelék*: Karlheinz Engel, a berlini Niels Kampmann könyvkiadó cégtől, amelyik a Szabó Lőrinc szerkesztette és fordította Kazinczy-Könyvtárat kiad-

ta. – *Farkas Gyula* (1894–1958), irodalomtörténész, ekkor a berlini egyetem tanára, az ottani Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum igazgatója. – *Stolpa államtitkár*: Stolpa József (1887 – Bp., 1958) egyházjogász, 1937–1944 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, 1939–1944 között a Német-Magyar Társaság társelnöke. – *Lukschy*: Wolfgang Lukschy (1905–1983) német színész, 1939-től a berlini Schillertheater tagja, később inkább filmezett. Szabó Lőrincné i-vel írja a nevét. – *Zsiga bácsiról írt cikk*: A nemrég (szeptember 4-én) elhunyt Mórincz Zsigmondra való emlékezés; amely a napló szerint a sajtóbeszámoló ellenére elmaradt, helyette a weimari cikket fordították le hevenyészve; ez feltehetőleg azonos a *Magyar Csillag* 1942. december 1-jei számában megjelent írás valamely részletével; németül megjelentek: *Abschied von Weimar, Ungarn*, 1942. december, 716–719.; *Um das Gartenhaus, Neues Wiener Tagblatt*, 1942. december 14. – *Haubert Camilló*: Camillo Haubert von Monostor. – *Tahyék*: Tahy Imre követségi titkár. – *Csánky Dénes* (1885 – São Paulo, 1972), festőművész, ekkor a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. – *Schreyvogel*: Friedrich Schreyvogel (Bécs, 1899 – Bécs, 1976) osztrák író és lírikus, dramaturg; a naplóban Schreyvogel szerepel. Grillparzerről írott könyve (1–2. kötet, ford.: Schöpflin Aladár, Franklin, Bp., 1937) megvan Szabó Lőrinc könyvtárában. – *Rudnay*: dr. Rudnay Sándor, Tisza-párti képviselő, közjegyző, földbirtokos, Szabó Lőrincné első férje. – *Papa*: dr. Mikes Lajos (1872–1930), újságíró, szerkesztő, műfordító, Szabó Lőrincné édesapja; 1930. augusztus 19-én Bécsben hirtelen elhunyt, az Allgemeines Krankenhaus mellett, az Alserkirche halottaskamrájában volt ravalozva, ott látta Szabó Lőrinc, erről verssel emlékezett meg: *Húsz óra múlva*. – *Rohan Károly herceg*: a Német-Magyar Társaság bécsi elnöke. – *Mirko Jelusich* (1886 – Bécs, 1969), osztrák regény- és drámaíró. Híres történelmi személyiségekről (Caesar, Hannibal, Cromwell) szóló olvasmányos regényeinek hőseiben az „ideális vezér” alakját rajzolta meg; 1938 után a Burgtheater igazgatója, 1945 után bíróság elé állították. – *Miskolczi prof.*: Miskolczi Gyula (1892–1962) történész, akadémikus, ekkor a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója, a bécsi Magyar Kulturális Intézet főigazgatója, a bécsi egyetem vendégtanára. – *Krauss, Helmuth* (Bécs, 1905 – Bécs, 1963) a Burgtheater tagja, drámákat is írt és tanított (Szabó Lőrincné, és a hírlapi cikk is egy s-sel írja a nevét). – *Pukánszky*: Pukánszky Béla (1895–1950) irodalomtörténész, az MTA lev. tagja; kutatási területe a magyarországi német irodalom és művelődés, valamint a magyar–német irodalmi kapcsolatok. – *Szvatkó*: Szvatkó Pál (1901–1959) a *Magyarország* című napilap kormánypártivá válásakor, 1939-ben lett ott főszerkesztő, így Szabó Lőrinc felettese.

Szabó Lőrincné ceruzával írott úti beszámolójának befejezetlenül záruló harmincegy beszámozott „kockás” lapja egy spirálfüzetkében a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárában őrzött hagyatéki letétben.

Hazatérése után Szabó Lőrinc vendéglátóinak köszönőleveleket küldött, a magyar nyelvű írógéppel írott levelek javítatlan indigós másolata, gépiratos fogalmazványa a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának hagyatéki letétjében, a címzettek nevei cetlikén szerepelnek (a levelek magyar szövegét Nagy Csilla fordításában közöljük):

Dr. Karl Thielke (Herr Oberregierungsrat, Propaganda Minisztérium) számára küldött levél:

Budapest, den 15. Dezember, 1942.

Sehr geehrter und lieber Herr Doktor!

Besten Dank für die Interesse, die Sie – nach Weimar – jetzt auch in Berlin für mich gezeigt haben. Gerne haette ich nach der Vorlesung noch einmal Ihre Hand gedrückt, doch waren Sie am Abend schon weg.

Was die andere Sache, worüber wir so ausführlich sprechen, betrifft, so hat mich Frau Dust ziemlich überrascht mit der Meinung, dass ich „verstockt“ war und mich prinzipiell vor einer anderen Lösung der Übersetzungsfrage verschlossen haette. Nein, so war es nicht, das wollte ich garnicht. Diese meine Auffassung hat Frau Dust Ihnen gewiss schon übermittelt. Natürlich „kaempfte“ ich für meine Überzeugung, wie ich es immer tue, auch dann, wenn sie mit der Ihrigen gleich laeuft, anderswo aber vielleicht einen Widerstand findet; doch habe ich schon am Beginn unserer Besprechungen ausdrücklich festgelegt, dass, wenn eine bessere Lösung kommt, dann wird diese siegen: die Kunst ist noch unbarmherziger, als die Politik. Unser Gegensatz war also schon vorhinein überbrückt; nur praktisch war es, dass ich in absehbarer Zeit nicht an andere, Alles von vorne beginnende Lösung der Übersetzerfrage glauben konnte. Jetzt tun Sie bitte, was Sie zu tun gedachten, die Sache liegt auf dem Knieen der Götter (und auf den Ihrigen). Machte Sie aber diese ganze Geschichte etwas schon überdrüssig, so lassen Sie, bitte, das ganze ruhig fallen.

Ich möchte noch erwählen, dass nach meiner Dichterabend Prof. Schreyvogel – auch in Namen seiner Wiener Kollegen – mir vorschlug: der dortige Dichterkreis würde, auf Grund von rohen Prosa-Übersetzungen, die ich machen sollte, gerne 50-60 Gedichte von mir übersetzen, ich wiederum sollte vielleicht dasselbe mit den Gedichten des Wiener Kreises in ungarischer Sprache tun. Also eine neue Arbeitsvalute?

Denken Sie: Dr. Carl Rothe hat meinen Brief in Budapest überhaupt nicht übernommen, er wohnte nichteinmal im Vadászkiirt. Momentan weiss ich noch nichts darüber, wann, wo, wie lange und was er in Budapest gemacht hat. Er wird mich gewiss für sehr unhöflich und inkollegial halten, obwohl...

Kommen Sie einmal nach Budapest, ich möchte mit Ihnen auch von einer meiner „besseren“ Seiten zeigen.

Verzeihung für die Fehler in Briefe, ich schreibe ohne deutsche Hilfe.

Jetzt besten Gruss von uns an Ihre Frau Gemahlin und an Sie, Herr Doktor.
Ergebenst Ihr

[Mélyen tisztelt és kedves Doktor úr!

Nagyon köszönöm a figyelmet, amelyet – Weimar után – most Berlinben is irányomban tanúsított. Az előadás után szívesen megszorítottam volna még egyszer a kezét, de este már nem volt ott.

Ami a másik dologot illeti, amelyről részletesen beszélgettünk, Dust asszony véleménye nagyon meglepett: szerinte én olyan „konok” vagyok, hogy elvből elzárkózom a fordítói kérdés egy másik megoldásától. Nem, nem így volt, ezt egyáltalán nem akartam. Az ezzel kapcsolatos nézeteimet Dust asszony bizonyára továbbította Önnek. Természetesen „harcolok” a meggyőződésemet, ahogy mindig is tettem, akkor is, ha ellenkezésbe ütközöm; de már a megbeszélésünk kezdetén nyomatékosan rögzítettem, hogy amennyiben akad jobb megoldás, akkor az győzni fog: a művészet könyörtelenebb, mint a politika. A közöttünk lévő ellentét tehát eleve áthidalható; csak praktikus volna, ha belátható időn belül nem kellene egy másik megoldásra gondolnom, amellyel mindent előlről kellene kezdeni. Most tegyen úgy, ahogy jónak látja, a dolog Isten kezében van (és az Önében). Ha viszont elege van ebből az egész történetből, kérem, hagyja az egészet veszni.

Még szeretném megemlíteni, hogy a bécsi költői estem után Schreyvogel professzor – a bécsi kollégái nevében is – ajánlatot tett nekem: az ottani költők köre az általam készített nyersfordítások alapján szívesen átültetné 50-60 versemet, és fordítva, én hasonlóképpen fordítanám magyarrá a Wiener Kreise tagjainak műveit. Ez egy új munkavaluta lenne?

Képzelve: Dr. Carl Rothe egyáltalán nem kapta meg Budapesten a leveletemet, a Vadászskürten sem, ahol megszállt. E pillanatban nem tudok semmit arról, mikor, hol, meddig és mit csinált ő Budapesten. Bizonyára roppant udvariatlannak és inkollegiálisnak gondol majd engem, holott...

Jöjjön el egyszer Budapestre, a „jobb” oldalaimból szívesen mutatnék Önnek néhányat.

Elnézését kérem a hibákért a levélben, német segítség nélkül írok.

A legjobbakat kívánjuk hitvesének és Önnek, Doktor úr.

Híve]

*

Feltehetően dr. Paul Hövelnek, a Propaganda Minisztériumba küldött levél:

Budapest, den 15. Dezember, 1942.

Sehr geehrter Herr Oberregierungsrat!

Erlauben Sie, dass ich, in meine Heimat zurückgekehrt, nocheinmal für all die Mühe und Liebenswürdigkeit mich bedanke, mit der Sie mich in Weimar umgehen haben, und ebenso für die freundliche Interesse, die Sie jetzt meiner Vorlesung gegenüber in Berlin zeigten.

Ich hoffe, dass ich Sie einmal – bald – auch in Budapest sehen kann.

Mit den besten Grüßen Ihr ergebener

[Mélyen tisztelt Főtanácsos úr!

Engedje meg, hogy hazatérve még egyszer köszönetet mondjak az irányomban tanúsított szívéllyességéért és fáradozásáért, és ugyanígy megköszönjem baráti érdeklődését, amellyel figyelemmel kísérte berlini előadásomat.

Remélem, hogy egyszer – hamarosan – Budapesten is láthatjuk egymást.

Szívéllyes üdvözléssel hívé]

*

Frh. von Freyberg-Eisenberg altengernagnak, a Német-Magyar Társaság alelnökének:

Budapest, den 15. Dezember, 1942.

Exzellenz!

Erlauben Sie, dass ich, nach Hause gelangt, in meiner Frau Namen und in dem meinen noch einmal unseren herzlichen Dank ausspreche für all die Liebenswürdigkeit, mit der Sie uns in Berlin von Seiten der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft und auch persönlich umgeben haben. In Wien hat man uns ebenso viel Liebe und Interesse gezeigt, als in Berlin.

Bitte Ihrer Frau Gemahlin unsere besten Empfehlungen übergeben zu wollen.

In der Hoffnung, dass ich Sie, Herr Vizepraesident bald in Budapest wieder sehen werde, verbleibe ich

Ihr ergebener

[Excellenciás uram!

Engedje meg, hogy hazaérkezve magam és feleségem nevében hangoztadjak köszönetünknek mindazért a szívéllyességért, amit a Deutsch-Ungarische Gesellschaft részéről, valamint személyesen felénk tanúsított. Bécsben hasonló érdeklődéssel és ugyanolyan kedvességgel fogadtak minket, mint Berlinben.

Kérem, adja át meleg üdvözlötünket kedves nejeinek.
Abban a reményben, Alelnök úr, hogy Budapesten hamarosan viszontlátjuk egymást, maradok
Őszinte híve]

*

Az akkori berlini magyar követnek:

Budapest, 1942. dec. 15.

KEGYELMES URAM!

Engedd meg, hogy Budapestre hazaérkezve – a feleségem és a magam nevében – még egyszer szívből megköszönjem mindazt a kedvességet, amellyel berlini szereplésem során személyesen és hivatalod részéről körülvenni és körülvétni szíves voltál.

Bécsben szerényebb keretek közt éppolyan nagy melegséggel öveztek bennünket, magyar és német részről egyaránt, mint Berlinben.

Boldog volnék, ha bármilyen magyar–német kulturális vonatkozásban rendelkezésére állhatnék.

Tisztelettel és szeretettel üdvözöl igaz híved:

Nagyméltóságú
SZTÓJAY DÖME úrnak
magyar királyi követ és meghatalmazott miniszter
B E R L I N

*

Tahy Imre követségi titkárnak:

Budapest, 1942 dec. 15.

Kedves Imre!

Engedd meg, hogy hazaérkezve Neked is szívből megköszönjem azt a sok személyes kedvességet, amellyel körülvettetek. Igazán nagyon jólesett a melegség, melyet irántunk tanúsítottatok. Azt a félórát pedig, amelyet az utolsó estén már nem tudtunk együtt tölteni, remélem, átbeszélgétjük majd, kibővítve, mennél előbb Budapesten. A Nagyságos Asszonynak legmelegebb köszöntését küldi a feleségem, én a kézcsókomat.

Minden jót az újévben kedves Mindnyájatoknak.

A viszontlátásig sokszor üdvözöl igaz híved:

*

Haubert Camillónak:

Budapest, 1942. dec. 15.

Kedves Kamilló!

Haza érkeztünk és most aztán kétszeresen kellemes visszagondolni az egész utazásra, Bécsre, Berlinre, a magyar és német urakra és nem utolsó sorban a Te kedvességedre. Igazán nagyon köszönöm – köszönjük – a barátságodat és kívánjuk, hogy megvalósuljanak azok a szép és okos elképzeléseid, amelyekről egyetmást az Adlonban nekünk is elmondta.

Boldog ünnepeket és újesztendőt!

Igaz üdvözlését küldi a feleségem is.

Szeretettel ölel régi híved

*

Farkas Gyula egyetemi tanárnak, a Magyar Intézet igazgatójának:

Budapest, 1942. dec. 15.

Drága Gyulám!

Itthon vagyunk, tegnap jöttünk meg, éspedig kis hijja, hogy nem repülőgépen: Bécsben véletlenül kaptunk még jegyet hétfőre, az utolsó órában azonban a szörnyű kód miatt a Hansa lemondta az aznapi járatokat és így a már-már irodalmi jármű helyett vonaton, jó, zsúfolt vonaton zötyögünk haza Budapestre. Ennek a repülőhistóriának viszont megvolt az a haszna, hogy egy igazán szép várakozó napot kirándulással tölthettünk a Rax-on.

A berlini pályaudvaron Frau Dust várt bennünket és megprezentált szegény, – képzeld mivel, – virág helyett 5 almával! Egészen meghatotta Klárát, s alighanem meghatotta volna még a Te feleségedet is. Ha egy-két perccel később érkeznénk ki, lekéssük a bécsi gyorsot.

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft bécsi keretei sokkal szerényebbek, mint a berliniek, a szívélyesség is másfajta, de éppen olyan nagy volt. Részleteket biztosan tudod már, különben sem fontosak. Nagyon jól ment minden. A Neues Wiener Tagblatt 14.-én reggel megjelent száma egy tárcányi Goethe-részletet elkért a felolvasásom második részének végéről és közölte is. Ezekután most már szeretném, hogyha az Ungarn leközzölne az egész cikket, meg fogom kérdezni, kell-e Pukánszkyknak. De alighanem nem lesz rá tere tavaszig. Hadd kérdezzek meg Téged is: nem volna alkalmas közlemény ez az egész weimari cikk a Te Jahrbüchered számára? A német kéziratot egy idő múlva másolatban vissza fogod kapni, alighanem dr. Karl Rothetól, Überlingenből.

Itthon, hál' Istennek, semmi rossz hír nem várt bennünket, sőt egyáltalán semmi esemény. Így a legjobb.

Holnap állok be a szerkesztőségbe s rövidesen referálok majd az író-kollegáknak arról, amit a további vendég-felolvasásokra vonatkozólag üzentél. Elsősorban Cs. Szabónak, aki először megy ki és akivel úgy is hivatalos dolgom lesz már a napokban.

Képzeld: Rothe ügyében pechesebb vagyok, mint eddig hittem. Miután ő folyton eltolta jelzett pesti utazását, végül még a levelemről is lekészt. Nem vette át. Nem lakott a Vadászskürtben. Még nem tudom, mit csinált Pesten, valami cifra zavar támadhatott. Most aztán azt hiszi, hogy szörnyen udvariatlan, sőt inkollegiális ember vagyok, holott mindent előkészítettem az eszmecserék érdekében, amit csak lehetett. Bécsből telefonon kerestetem Überlingenben, de nem lehetett elérni. Hát most majd írok neki még egyszer, és ha nem felel, keresztet vetek rá.

Klára rengeteget emlegeti Elsiet: nagyon megszerette. (Most két olyan szó jön, amit Neked nem szabad elolvasnod, csak őneki: én is!)

Természetesen Miskolcgy professzorékkal is találkoztam. A dolgokat a Deutsch-Ungarische Gesellschaft részéről Frau Weber intézi; egyébként, mondom, minden úgy történt, ahogy megbeszéltük. Majd értesít, ha van valami közölnivalója. Engem Miskolcgy jövőre meg akar hívni előadásra, a bécsi Magyar Intézet vendégét. Frau Weber egyszerű csendes, de roppant szívélyes, kedves hölgy és úgy láttam, felmelegedett.

Mellékelek néhány köszönő sort a fordítóhölgyeknek. A nevüket már megint nem tudom pontosan, légy szíves a levelet borítékba tenni, gépirással az idősebbeknek megcímeztetni és eljuttatni hozzájuk. Köszönöm.

És még egyszer köszönjük, kedves Gyulám, minden fáradságokat és kedveségeket. Köszönetünk elsősorban személyes, de azért több is mint személyes; a Te okos, igazságos és szükséges belső irányításod és egyeztetéseid nélkül, nagyon természetesen, félig olyan jól és mindkét irányban félig oly hasznosan sem menének ezek a kultúrbarátkozások, mint ahogy most mennek. Legjobb tudomásom szerint mindenkor mindenben készséggel állok rendelkezésedre.

A Magyar Csillag december 15.-i számában Kerékgyártó Elemér mossa Féja fejét az irodalomtörténeti felfogása miatt.

Klára csókolja Elsiet, én kézcsókomat küldöm.

Szeretettel ölel régi híved és barátod:

*

A berlini előadás fordítónőjének szóló köszönőlevél:

Budapest, 1942. dec. 15.

Nagyságos Asszonyom!

Roppant sajnálom, hogy a berlini program – és a programon kívüli, soron kívüli munka – úgy összekuszálta a dolgokat és váratlanul annyira megterhelte Magukat. Mi voltunk az elsők, akik a Deutsch-Ungarische teáján külön beszélgetni akartunk, és végeredményben később is éppen mi váltottunk talán legkevesebb szót. Bocsásson meg ezért és higgye meg, éppúgy sajnálom a mulasztást, mint amennyire lekötelezve érzem magamat fáradságos éjszakai fordítói munkája által. Legközelebb pótoljuk a mulasztást! Fogadja és adja át, kérem, a kedves hűgának is igaz köszönetemet.

Kezét csókolja
tiszteő híve:

*

A verseit Berlinben mondó színésznek:

Budapest, den 15-ten Dez. 1942.

Sehr geehrter Herr Lukschy!

Erlauben Sie, dass ich, nach Hause gelangt, Ihnen nocheinmal meinen herzlichen Dank für Ihre glaenzende Mitwirkung an meinem Dichterabend in Berlin ausspreche.

Es war wirklich sehr, sehr viel, was Sie den Gedichten, den Übersetzungen aus dem Eigenen zugegeben haben, und Ihre künstlerische Produktion war so, dass ich sie nicht nur genoss, sondern auch viel daraus lernen konnte. Meine Frau laest Sie ebenfalls herzlich grüssen.

Ihr ergebener

[Mélyen tisztelt Luscky úr!

Engedje meg, hogy hazaérkezve még egyszer szívből megköszönjem Önnek a berlini költői estemen való ragyogó közreműködését.

Amit a versekkel, az enyéim fordításával hozzáadott az estéhez, valóban nagyon-nagyon sokat jelentett, és művészi teljesítménye olyan mértékű volt, hogy nemcsak hogy élveztem, de rengeteget tanultam is belőle. Feleségem is szívből üdvözl.

Híve]

*

A Propaganda Minisztérium részéről a műsor szervezőjének:

Budapest, den 15. Dezember, 1942.

Sehr geehrte und liebe Frau Dust!

Es war zu viel der Liebenswürdigkeit, dass Sie uns noch auf dem Bahnhof mit den Aepfeln überrascht haben. Meine Frau konnte es schon wohl einzuschätzen, und vielleicht noch mehr als ich, was Ihnen die Mühe bedeutet haben kann, Ihr Geschenk persönlich uns zu übergeben. Sie war tief berührt. Wirklich.

In Wien, in viel bescheideneren Rahmen, doch ebenso liebenswürdig und warm, wiederholte sich mein Abend, und gestern sind wir in Budapest eingetroffen.

Gleichzeitig mit diesem Briefe schrieb ich auch an Herrn Dr. Thielke in der Angelegenheit, worüber wir beide noch am Abend nach der Vorlesung gesprochen haben.

Und erlauben Sie, dass ich jetzt zum drittenmal wiederhole, was wir in Weimar und Berlin in Worten schon zweimal taten: Herr Nyíró und ich – das heisst ich und meine Frau – würden uns sehr freuen, wenn wir im Sommer für 4 Wochen Sie bei uns als persönlichen Gast sehen könnten. Für Wohnung und Verpflegung haben Sie keine Sorgen; bei Nyíró's, bei uns oder irgendwie werden wir schon die Frage bürgerlich-ordentlich lösen: Sie werden bekommen, was wir haben.

Meine Frau laesst Sie und Ihren Herrn Gemahl schön grüssen. Ich ebenso. Und wir danken nocheinmal für all Ihre Liebenswürdigkeiten.

Bitte meine Empfehlungen an Herrn Dr. Ruoff übergeben zu wollen, dessen Zeitschrift, die Europäische Literatur – das heisst, der Dezember-Nummer mit meinem Artikel – mich in Budapest erwartet hat.

Auf Wiedersehen!

Ergebenst Ihr

[Nagyra becsült, kedves Dust asszony!

Felejthetetlen a kedvessége, hogy még a vasútállomáson is almákkal lepett meg minket. A feleségem talán jobban fel tudja becsülni, talán nálam jobban érti, mennyi fáradságot okozott Önnek, hogy személyesen nyújthassa át nekünk ajándékait. Mélyen meghatódott. Tényleg.

Bécsben bár sokkal szerényebb körülmények között, de hasonlóan kedves és meleg bánásmód mellett ismétlődött meg az estem, Budapestre tegnap érkeztünk.

E levéllel egy időben Thielke doktor úrnak is írok, abban az ügyben, amelyről mi ketten Önnel az előadás utáni estén beszélgettünk.

És engedje meg, hogy most harmadszor is elismételjem, amit Weimarban és Berlinben szóban már kétszer megtettem: Nyíró úr és én – vagyis én és a feleségem – nagyon örülnénk, ha a nyáron négy hetet nálunk tölthetne mint a személyes vendégünk. Szállásra és ellátásra ne legyen gondja; Nyírónél vagy nálunk, vagy máshol hivatalosan-szabályosan megoldhatjuk: amink van, abból jut Önnek is.

A feleségem üdvözetét küldi Önnek és hitvesének. Én hasonlóképp. És még egyszer köszönjük kedvességét. Kérem, adja át köszöntésemet Dr. Ruoff úrnak, akinek a folyóirata, az Europäische Literatur – vagyis a decemberi szám a cik-kemmel – már Budapesten várt.

A viszontlátásra!

Híve]

*

Kiadójának, az Engel házaspárnak:

Budapest, den 15. Dez. 1942.

Sehr geehrte und liebe Gnädige Frau!

Nach Budapest zurückgekehrt nocheinmal danken wir Ihnen und Ihren Herrn Gemahl für die Liebenswürdigkeit, die Sie uns gegenüber zeigten, und für den schönen Abend, den wir bei Ihnen verbringen konnten. In Wien hat, nach dem Dichterabend, Prof. Schreyvogel, der Schriftsteller, mir von Vorschlag gemacht: der Wiener Dichterkreis würde gerne etwa 50-60 Gedichte von mir ins Deutsche übersetzen, wenn ich die entsprechenden Prosaübersetzungen ihm zur Verfügung stelle. Vielleicht wird das die beste Lösung der schwierigen Übersetzerfrage sein. Einen Tag haben wir an der Rax verbracht. In Budapest nichts neues.

Wir wünschen Ihnen allen fröhliche Weihnachten und ein glückliches Neujahr.

Noch einmal herzlichen Dank an Sie und an Herrn Engel und an die Kleine!

Mit dem besten Empfehlungen Ihr ergebener

[Nagyra becsült és kedves Nagyságos asszony!

Budapestre hazatérve még egyszer köszönjük Önnek és hitvesének kedvességüket, amelyet irányunkban tanúsítottak, és köszönet a szép estéért, amit Önöknél tölthettünk. Bécsben a költői est után Schreyvogel professzor, az író, tett nekem egy ajánlatot: a Wiener Dichterkreis örömmel lefordítaná németre 50-60 versemet, ha a nyersfordításokat a rendelkezésükre bocsátanám. Talán ez lenne a legjobb megoldás a nehéz fordítói kérdésre. Egy napot a Raxon töltöttünk. Budapesten nincs semmi újság.

Boldog karácsonyt és eredményes új évet kívánunk Önöknek.

Még egyszer fogadják szívből jövő köszönetünket, Ön, Engel úr és a kicsik!

Meleg üdvözlettel híve]

*

Schreyvogl professzornak Bécsbe küldött levél:

Budapest, den 15-ten Dez. 1942

Sehr geehrter und lieber Herr Professor!

Erlauben Sie, dass ich von Budapest aus nocheinmal unseren besten Dank ausspreche für all Ihre Freundschaft, mit der auch Sie uns in Wien umgeben haben.

Glücklicherweise habe ich Ihr Grillparzer-Buch in Budapest schon kaufen können, so dass meine Frau jetzt wieder Ihre Kunst geniessen kann. Nachher werde ich den schönen Roman lesen, der mich jetzt doppelt interessiert: um Ihrretwillen und wegen seines Inhaltes.

Was die ev. Übersetzung meiner Gedichte betrifft, worüber Sie die Gute hatten, nach meinem Vortragsabend mit mir zu sprechen, – mit Ihrem Erlaubnis werde ich auf dieses Thema noch zurückkehren. Es würde mich wirklich sehr angenehm berühren, wenn aus dem schönen Plan etwas zu verwirklichen waere.

Hoffentlich sehe ich Sie einmal – bald – in Budapest. Bitte unsere Grüsse auch an Herrn Jelusitch auch übergeben zu wollen.

Mit den besten Grüssen ihr sehr ergebener

[Nagyra becsült és kedves Professzor úr!

Engedje meg, hogy Budapestről még egyszer megköszönjük mindazt a baráti kedvességet, amellyel Bécsben fordultak felénk.

Nagy örömmre az Ön Grillparzer-könyvét már meg tudtam vásárolni Budapesten, úgyhogy feleségem újra élvezheti az Ön művészetét. Utána én is elolvasom majd a szép regényt, ami most már kétszeresen érdekel: egyrészt Ön miatt, másrészt pedig a tartalma miatt.

Ami verseim esetleges fordítását illeti, amiről a felolvasóest után szíveskedett velem beszélni – engedelmével még vissza fogok térni erre a témára. Tényleg nagyon kellemesen érintene, ha ebből a szép tervből bármi megvalósulhatna.

Reményeim szerint egyszer – hamarosan – viszontláthatom Önt Budapesten. Kérem, adja át üdvözetünket Jelusitch úrnak is.

Meleg üdvözlettel őszinte híve]

*

A raxi kirándulást elősegítő házaspár magyarul beszélő feleségének:

Budapest, 1942. dec. 15.

Igen tisztelt Asszonyom!

Szerencsésen hazaérkeztünk Budapestre és rögtön beszámoltunk itteni ismerőseinknek és a debrecenieknek az utazásról, az előadásról s a gyönyörű raxi kirándulásról, amelyet részvételükkel Maguk oly kedvesek voltak megkönnyíteni számunkra. Szívből köszönjük még egyszer a barátságukat és minden fáradásukat. Engedjék meg, hogy személyes emlékül megpróbáljam eljuttatni valamelyik verseskönyvemet a könyvtáruk részére. Kérem, adja át köszönetemet és legmelegebb üdvözetemet a kedves Férje urának is. Feleségem szintén igaz szeretettel üdvözli Mindkettőjüket.

A viszontlátás reményében kezeit csókolja tisztelő és hálás híve:

*

A verseit Bécsben mondó színésznek:

Budapest, 15 Dec. 1942.

Sehr geehrter Herr Krauss!

Noch einmal vielen Dank und dreifache Gratulation. Gratulation erstens zu Ihrem Söhnchen, zweitens zu Ihrer Geistesgegenwart, dass Sie in jenen Angeregten Stunden zu einer künstlerischen Arbeit fähig waren, und drittens zu der glänzenden Produktion selbst. Mir tat es Leid, dass ich Sie am Vortragabend nicht mehr sehen konnte; umso grösser war dann unsere Überraschung am Inhalt Ihres Briefes, der noch in Wien uns erreicht hat.

Noch einmal also meinen besten Dank für Ihre freundliche und schöne Mitwirkung, und unsere innigsten Glückwünsche an Ihre Frau Gemahlin, an Ihren Kleinen und an Sie!

Herzlichst Ihr ergebener

[Mélyen tisztelt Krauss úr!

Még egyszer köszönet és háromszoros gratuláció, először is a fiacskájához, másodsor ahhoz, hogy minden feszült órában képes volt a művészi munkára, harmadsor pedig magához a ragyogó teljesítményhez. Nagyon sajnáltam, hogy az előadósten már nem láthattam, de annál jobban meglepett minket levelenek tartalma, amely még Bécsben utolért minket.

Hadd köszönjem meg tehát kedves baráti közreműködését, és legmelegebb üdvözetünket küldjük hitvesének, a kicsinek és Önnek!

Ószinte híve]

*

Carl Rothénak utóbb írt leveléből: 1943. febr. 24. (Szabó Lőrinc Füzetek. 1. 64.):

Seit zwei Monaten bin ich Ihnen mit meiner Antwort schuldigung. Sie aber, Sie sind es mir mit ihrem Budapester Besuch! Erinnern Sie sich noch daran, was in Dezember geschah!... (Schrecklich diese Maschine, ich schreibe nicht zuhause, sondern in der Redaktion!)... Damals liese ich durch unser Ausenministerium Ihnen nach Bukarest telegrafieren, dass ich gerade nach Berlin geschickt werde, Sie sollten also ein wenig früher in Budapest eintreffen. Sie konnten nicht kommen, wegen Schlafwagenmiserien. Ja, so begann es. Und dann war ich im ungewissen, im Dunkel. Ich reiste einen Tag später ab, nur dass wir uns treffen können. Sie aber kamen noch immer nicht. Am Ende fuhr ich nach Berlin demselben Wagen, aus dem Sie im Pest ausgestiegen sind: ein Herr, einer Ihrer Bekannten, mit dem Sie in Bukarest eingestiegen sind, ein deutscher Ministerialbeamter, hat das mir später erzählt... Also lauter Pech!... In Budapest liess ich für Sie im Hotel Vadászkürt, den mir die deutsche Gesandtschaft als Ihre Wohnung angegeben hat, einen langen Brief zurück, mit allereie Einladungen und Planen von Zusammenkünften, die ich für Sie organisierte und die auch schon ohne meine Gegenwart für Sie instruktiv schienen... Diesen Brief gab man mir im Hotel nach zwei Wochen unberührt zurück. Und jetzt erwähne ich dies alles nicht zum Vorfurf; sondern zu meiner Entschuldigung. Ich bedauere ausserordentlich, dass Sie damals die ungarischen Schriftsteller nicht treffen konnten.

[Már két hónapja adós vagyok Önnek a válasszal. Ön viszont, Ön a budapesti útjával adós nekem! Emlékezzék, mi történt decemberben!... (Szörnyű ez a gép, nem otthon írok, hanem a szerkesztőségben!)... Akkoriban a külügyminisztériumtól telegrafáltattam Önnek Bukarestbe, hogy éppen Berlinbe küldtek, Ön azonban kicsit korábban érkezhett Budapestre. Ön nem tudott jönni a hálókocsi-problémák miatt. Igen, így kezdődött. És azután bizonytalanságban voltak, sötétségben. Egy nappal később utaztam, csak hogy találkozni tudjunk. Ön azonban még akkor sem jött. Végül ugyanazzal a kocsival utaztam Berlinbe, amelyből Ön Pesten kiszállt: ezt egy úr mesélte nekem később, az Ön egyik ismerőse, akivel Bukaresten beszállt... Hatalmas pech! Hátrahagytam Önnek egy hosszú levelet Budapestben, a Hotel Vadászkürtben (ezt a címet adta meg nekem a Deutsche Gesandtschaft az Ön tartózkodási helyeként), mindenféle meghívásokkal, összejövetelek terveivel, amelyeket én szerveztem Önnek, és amelyek a jelenléttem nélkül is tanulságosnak tündek... Ezt a levelet két héttel később érintetlenül kaptam vissza a hotelből. És most mindezt nem szemrehányásként említem, hanem megmentésemre hozom fel. Rendkívül sajnálom, hogy akkor nem tudott találkozni a magyar írókkal.]

A Petőfi Irodalmi Múzeumba került hagyatéki letétben szerepel ezeknek a napoknak egy órarendszerű rögzítése Szabó Lőrinc lejegyzésében:

Freitag nach Frankfurt, (dec. 9.) (D. H. 3.)
 Samstag vom 11 Berlin
 Sonntag - Montag
 Dec. 8. } — Dienstag, (Ker) Berlin, id. St. 17
 } Vorlesung, Abends um 7 od. 8
 } gewin nicht im C. H.

 Dec. 11. Wien Prinz Rohan Pres.
 Frau Weber, Geschäftsführerin

 Dec. 8. Berlin } Frankfurt 17
 } Kirchen
 Dec 10. Darmstadt } Wien

 Dec. 4 — Dec. 15 16 = Post
 nichts Kampfen, Frau Engel.
 150 P. — Gedichte H. H. ?
 " " " " }

 Tel: Dr. Frahae (Post: Kurir (aus))

Gáborjáni Szabó Zoltánné sz. Madarász Rózsa 1950. május 2-től vezetett naplója

(melyet Szabó Lőrincéknél a náluk Budapesten töltött vendégsége idején írt)

1950. május 2. kedd. Dél tájban érkeztem Lőrincékhez a szép budai villába. Juliska – Lőrincék alkalmazottja – fogadott, tudta, hogy érkezem. Lefektetett, mert Lőrinc így rendelkezett. Lőrinc otthon volt, valakivel tárgyalt, akit nem hagyhatott ott. A másik szobában házivarrónő dolgozott, Sztovitsné, míg ott voltam, majdnem minden nap találkoztunk. Sztovicskának hívtuk. Nemsokára jött Lőrinc, beszélgettünk az utazásomról, tüdővérzéséről. A telefon 5 percenkint szólt. Sztovicska kezelte, barátok, ismerősök érdeklődtek Lőrinc után. Sokan halálhírét hallották. A halálhír a tüdővérzés és Klára gyászruhája miatt terjedt el.

Délután körutat tettünk autóbusszon Máriaremete, Pesthidegkút, Balázs-venedéglő. Lassan elsétáltunk a Nagyrétig és tovább s virágokat gyűjtöttünk. Megnéztük a „Szentföld-múzeumot”, a főnöknő és Chrysostoma nővér kedvesen fogadtak. Villamoson mentünk haza. Az utcájukban, egyik villa kertjében csodaszép magnólia-fa volt tele virággal; megálltunk és gyönyörködtünk. – Nem bánom, akármilyen lesz, de ebből szerzek. Becsengetek és ha otthon vannak, kérek, ha nem, bemászok és lopok – mondta Lőrinc, és megnyomta a csengőt. Egy férfi jött ki, Lőrinc bemutatkozott, és előadta kérését. – Igen? Az író? Nagyon szívesen. Dr. X. ügyvéd vagyok. – Metsző ollót hozott, és egy szép csokorral adott. Megköszöntük s jöttünk. Egy másik villa kerítésénél virágzó orgonabokrok. – Ebből lopok – mondta Lőrinc, de kérésemre elállt szándékától... Klára és Kisklára már otthon voltak. Kisklára elbeszélte, mennyi izgalommal jár munkája a Rádiónál... Horváth Mariskáék jöttek részvértlátogatásra. H. Mariska Klaráék régi alkalmazottja volt... Lóci későn ért haza, azzal mentette ki magát, hogy sok időt tölt a menyasszonyánál, meg sportügyek, ruhaanyag vásárlás.

Május 3. szerda. Lóci 1/26-kor hallottam elmenni Csepelre. Klára 8-kor a Növénytárba, Kisklára 10-kor a Rádióhoz. Ez minden reggel így volt. Gáz- és villanyszámlát hoztak, 138 Ft volt. Sütkéreztem az erkélyen, Lőrinc fejemre tette trópusi sisakját, és Kairóról mesélt. Jászai életrajzát és Genthon Bernáth-monográfiáját olvastam. Juliska takarításkor veszekedett, hogy a vadvirágok miatt tele van a szoba szeméttel. (Vízcsap-javítás 40,- Ft.) Délelőtt Bernáth A. festőművész telefonált, meghívta Lőrincéket vacsorautánra. Lóci hazajött, bemutatatta menyasszonyát, a kispesti Csöpit, 19 éves, fekete, cimbalmozik. Feketé-

re váratlanul vendégek jöttek: dr. Baránszky-Jób Laci egyetemi magántanár, irodalmi kritikus, iskolaigazgató, tréfás, helyes ember. Dr. Joó Sándor II. kerületi református pap, Baránszky Gizike intézet vezető, Komjáthy Aladárné. A telefon gyakran szólt, Lőrinc haláláról érdeklődtek Haraszi Sándorné és Ignác Rózsa. Ignác Rózsa meghívta Lőrincet üdülni a Balatonra. Kisklára megjött, és kimerülten, ruhástul elaludt. Vacsora után ½10-kor Klára, Lőrinc és én autóbusszon elmentünk Bernáthékhoz. Útközben Lőrinc felhívta figyelmemet a Margit-hídról látható éjszakai Duna-képre. Bernáth A.-nak felesége Alisz és egy kislánya van: Marili. Ott volt a Haynal klinikáról két tanársegéd és dr. Radnai Béla gyorsíró; megbeszélték, hogy Lőrinc bemegy pár napra a klinikára kivizsgálásra. Bernáthék lakása szép, érdekes a műterem, sok nagy ablak néz a Dunára a III. emeletről. Feketét, kisörsi bort és tortát szolgáltak fel. A beszélgetés a főiskoláról és május 1-ről folyt. Bernáth rögtönzött képbemutatót tartott: Lánchíd, Kisörsi táj, Veranda, Marili képekre emlékszem; utolsónak egy most készülő: „Műtermi csendélet”-et láttunk. ½12-kor Radnai autón vitt haza... Itthon nagy orgonacsokrot találtunk és Juliska bolondos levelét, amelyben azt írta, hogy ő nagyszájú ugyan, de nagyon szereti a családot, és hogy íme az ő virágai mennyivel szebbek, mint a mi hívősvölgyi vadvirágaink és galagonya-ágaink.

Május 4. csütörtök. Lőrinc bement a klinikára. Szőnyi Istvánt és Ferenczy Noémit olvastam és Mikes Mancival, Klára testvérével beszélgettem, kik férjével, Kemény László festőművésszel alattunk laknak.

Május 5. péntek. (Juliska egész délelőtt sorba állt.) Délután lementem Keményékhez, ott Magdával Lőrinc unokatestvérének, G. Szabó Kálmánnak a felségével találkoztam. (G. Sz. Kálmán is festőművész.) Este Kisklára napi dolgait mesélte, fáradt, kimerült.

Május 6. Lőrinc a klinikán van. Betegsége még nincs megállapítva, csontvelő-kivétel szükséges, vasárnapra hazaengedik.

Május 7. vasárnap. Tegnap s ma az egész napot Alagon, szüleimnél, családi körben töltöttem. Sógornak Bobbynak két lova első díjat nyert.

Május 8. Lőrincékhez visszaérve, Lőrinc 3 könyvet készített ki számomra: Illyés Gyula: *Válogatott versei*, Kodolányi János: *Boldog Margit* és Lamb: *Shakespeare mesék*.

Május 9. kedd. Délután Lőrinc hazajött a klinikáról, vizsgálata még nincs befejezve. Keményékkel Magdáékhoz mentem. Később Klára és Lőrinc is odajöttek. Hazajövet Lőrinc bimbós ágakat tört le a villakerítéseken kihajló jázminbokrokról. Érdekes levél jött Ausztráliából: pléh-házakról, rengeteg juhnyáj-

ról és két évi jól fizetett közmunkáról... Meg akartuk látogatni a Csillagdát, de ez elmaradt.

Május 10. szerda. Lőrinc felolvasott a *Macbeth*-ből, a saját fordítású szöveget, felhívta Klárát telefonon egy délutáni találkozásra, és visszament a klinikára Kroogh-vizsgálatra. Délután Lőrincel kimentünk a Szép Ilonáig busszal és Budakeszi felé, majd az úttörő-vasút végállomásra. Söröztünk. Útközben Lőrinc elmesélte emlékeit 1944 decemberében ugyanezen az úton megtett utazásáról. Klára a végállomáson várt fekete ruhájában. Ő sört, mi tejet ittunk. ½7-kor voltunk a volt Golf-szállónál, ahol Lőrinc részben a *Tücsökzené*-t írta. 7-kor hazaindultunk. Jött Kemény Laci, felolvasta Kodolányitól kapott levelét és saját válaszát. Váratlanul jött Tamás Henrik volt kiállító szalon-tulajdonos Lőrinchez bejelentő látogatásra. Művészeti, tárlati dolgokról beszélt, majd Lőrinc levitte Kemény Laci műtermébe... Dr. Tompa főorvos, a család barátja vacsorára jött. Ötvenes, jókedvű férfi, ősz hajú, nagy művészbárát. Elmesélte, hogy Mezei Mária színésznőt kezeli, aki idegbeteg... Este rádiózenét hallgattunk.

Május 11. csütörtök. Lőrinc dolgozott, én krémet sütöttem, mert estére vendéget vártunk. Lőrincnek Franklin bejelentette az új fordítás-kötet megjelenését. Délután dr. Tompához mentem. Négyféle orvosságot adott, miután alaposan megvizsgált... Hazaérve, Lőrincnél Marsi Pál parasztpárti elnök vizitelt, most nyári vendéglős a Duna-strand környékén. Klára megjött, vacsorát készítettünk, mert Juliskának kimenője volt. A bejelentett vendég Bujdosy Éva angol tanárnő volt. A vacsora: töltött tojás, majonézes saláta, krémes és fekete volt. Váratlan vendégként Baránszkyne (Gizike), Balogh László filmügyi főember és felesége, ki külker tisztviselő és rajzoló-művész, Magda két bátyja: Gyuri és Leó. Utóbbi Kisklárát 300,- Ft-os szavalásra hívta meg az ózdi Kultúrházba, de Kisklára a Rádió miatt nem vállalhatta. Tréfás vallási villongás volt hívők és hitetlenek közt.

Május 12. péntek. Lőrincel a Franklin telefonon közölte, hogy az új kötet néhány első tiszteletpéldányát ma küldönccel küldik, s még lesz pár ezer forint honorárium és a dedikálendő példányok aláírása hétfőn. A clevelandi egyetem magyar lektorától: Reményi József professzortól, aki nemrég az egyetem angol nyelvű folyóiratába 7 oldalas tanulmányt írt Lőrinc költészetéről, levél jött, ebben a *Tücsökzene* egy példányát kéri. Másik levélben dr. Moll Károly hévízi fürdőorvos (a súlyfürdő feltalálója) Lőrincéket levélben meghívta. Lőrinc ebédig felolvasta Illyés Gyula *Lélekbúvár* című, a pszichoanalitikus túlzókat gúnyoló parasztvígjátékának első felvonását, kedvet kapva, a többit magam olvastam el... Délután váratlanul Németh Antal jött s érdekes, régi színészpletykákat elevenítettek fel Kisklárával. Németh magával hozta Szondi teszt-adatfelvevő iratait. (Test angol szó, annyit jelent, hogy próba, vizsgálat.) Egy csomó fénykép közül ki

kellett választani a rokonszenveseket s az ellenszenveseket, miáltal az illető mélylélektani árulkodást tesz saját ösztönvilágáról. Lőrincet már harmadszor „tesztelte” meg. Illyésné – Flóra – is, „szondista”, gyógypedagógus. Radnai Béla vasárnapra ebédre hívott mindnyájunkat.

Május 13. Klára ma a Növénytár helyett a Szőlészeti Intézetben dolgozott, korán megjött. Juliska mindenért órákig sorbaáll. Lőrinc halálhírében ma is két telefon: Zolnai Béla és Dobrovolszky Gyulától, a Nemzeti Bank főellenőrétől... Délután kirándultunk Kuruclesre, Takáts Ferenc volt szocdem miniszterékhez. Édes kis házban lakik a feleségével, teljesen visszavonultan, mindent maguk végeznek. Hódmezővásárhelyi paraszt. Pálinkával, almával kínáltak. Ügyes kis ház, óriási zöld völgykatlanban. Sok könyv... Itthon Sóstóhegyről vendég várt: Thomasné. Vacsora után feketén dr. Déri Józseféknél (aki jogtanácsosa volt Salgónak) voltunk.

Május 14. vasárnap. Radnaiéknál ebéden a Rózsadombon. Villájuk kertjében két Medgyessy-szobor van. Bent minden szoba, s a lépcsőfeljárát minden része teleagatva nagy festők műveivel (Bernáth; Szőnyi, Derkovits...) és főleg sok szobor (Pátzay Pál). Nagy ebéd. Radnai, a felesége, az öccse és egy gyorsíró-tanárnő: Németh Erzsébet. Bensőséges beszélgetés ½6-ig. Vissza gyalog sétáltunk, 35 perc. Lóci a bécsi osztrák–magyar meccset hallgatta rádión, majd lázasan elment sporttársaival a Margitszigetre. Kisklára pedig Sándor Judittal ment el valami kiskocsmába. Vendégek: Mikes Irma és Csengery József tanár, volt külügyminiszteri titkár.

Május 15. hétfő. Délután vendég Devecseri Gábor író, az Írószövetség titkára. Lőrincet nem találta itthon, ő csak ½6-kor jött haza, egész nap nem evett. Meghozta a most kiadott könyv első példányait. Én is kaptam egyet s egy illusztrált naptárt. Uzsonna közben jött Tasnády-Kubacska András, a Nemzeti Múzeum volt főigazgatója, aki évekkal előbb először szerzett állást Nagyklárának. Kláráékkel átmentünk Magdáékhoz, ott voltak Baránszkyné és dr. Csalótzkyné Nóra. Lőrinc lement Zoltán elé, de elkerülték egymást; Zoltán megérkezett.

Május 16. kedd. Este színházba megyünk, a *Macbeth*t nézzük meg. Juliska is kapott jegyet. (Most morog, mert sokat ácsorgott megint a bevásárlásnál.) Zoltán 6-kor hazament, Lőrinc és Kisklára részleteket olvastak a *Macbeth*-ből. A színházban Klára meghívta a páholyba Tasnády-Kubacska Andrásné és Varga Irén külügyi tisztviselőt.

Május 17. Séta és villamos a Svábhegyre Lőrincel és Kisklárával. Ebéd a „Pacsirta” vendéglőben. Kisklára elmesélte egy kalandját. Erre sétálgatott egy kollegájával és betértek egy kis kápolnába. Az illető beesett egy romos krip-

tába, honnan csak segítséggel s körülményesen tudták kihúzni. Este Nagylárával Magdáékhoz mentünk.

Május 18. Vendégek: Németh Antal, Peéry Piri.

Május 19. A rendőrségtől jöttek Lőrinchez kábítószer-fogyasztást ellenőrizni, mert Lőrinc betegsége alatt morfium-injekciókat is kapott. – Ja, ön a híres író? Akkor nagyon örülök. – S elmentek. Lőrincnek levelet írt egy ifjú kaposvári költő-jelölt rajongója, aki kommunista.

Május 20. Lőrincsel a Szépművészeti Múzeumba mentünk a 85 éves Csók István jubiláris kiállításának megnyitására. A hivatalos szónok után Bernáth A. üdvözölte a mestert, aki frissen mondott köszönetet. Megismertedtem itt dr. Mihályfi Ernő volt miniszterrel és feleségével, Szegi Pál kritikussal, Márfy Ödön, Berény Róbert festőművészekkel, Róna Emy könyvillusztrátorral, s másokkal. Ott volt G. Szabó Kálmán festőművész, Bernáthné is és vagy száz meghívott. Magát a tompaorrú kis öreget (Csók) is közlőrl láttam: Lőrinc pár szóval üdvözölte, mosolyogtak, kezet fogtak. ½3-kor mentünk haza. Találkoztunk Miskolczy László építészmérnökkel, a Kékes szálló építőjével, ki Lőrincnek régi barátja... 6 óraker megérkeztek Lőrinc diákkori barátai: Dienes Kató és férje, Czellar Ferenc mérnök, Révész Ágnes – Zoltán volt osztálytársa és férje. Aztán jött Deveseri Gábor. Este 10-kor mentek el. Már megágyaztunk, mikor jött dr. Tompa. Megvizsgálta Lőrincet és engem s orvosságot írt. Lőrinc új könyvét dedikálta és neki adta. ½12-kor feküdtünk le.

Május 21. vasárnap. Nagylárával a Zugliget környékére mentünk Sárköziné Molnár Mártához, a New Yorkban élő öreg vigjátékíró lányához. Előkelő és lecsúszott lipótvárosi és rokoni, vegyesen idős és fiatal társaság volt nála, köztük lánya, Eszter – férjezett Horváthné. Kis vityillója van a hegyoldalon, műstoppolásból él. Pénze ráment a „Válasz” folyóiratra. Romániáról, Palesztináról, Amerikáról, Molnár Ferenc zsugoriságáról és annak új könyvéről esett szó. 2 óraker hazamentünk... Lőrinc egy apácától 2 nagy jázmincsokrot kapott... Ebéd: sült csirke és krémes... Délután Komjáthy Aladár érettségiző fia, Sándor Judit és férje: Hárs Ernő költő jöttek. Mikes Mancsi is feljött és siránkozott a művész-klikkek ellen, kik Lacit (férjét) elnyomják. Laci rettenetes sovány, gyenge, kimerült, aluszékony. Panaszaikban van igazság, de több a tehetetlenség és hisztéria. Sándor Judit klasszikus dalokat és balladát énekelt Wagner *Bolygó hollandi*-jából Gyönyörű volt.

Május 22. hétfő. Buday Tibor – volt újságíró – jött el, és nagybátyjának, a New Yorkba került Zilahy Lajos írónak fájdalmas levelét mutatta. Zilahy azt írta, hogy 18 éves fia tavaly november végén céllövési sportgyakorlaton agyonlötöte ma-

gát. Zilahy és felesége Piroska most egészen vallásos embereknek tűnnek fel. *Ara-rát* című regénye amerikai kiadásának jövedelméből öröklakás-féltet vettek panzióval... Kirándultunk, de teljes kánikula van, a szobákban is 26–27 fok meleg.

*

[*Gáborjáni Szabó Zoltánné sz. Madarász Rózsa utóirata a naplóhoz:*]

Az eredeti naplót, mely egy zöld szótárfüzetben van leírva, s melyben Lőrinc segített, javított, s részben diktált; – ereklyeként őrzöm – s 1961-ben átírtam, de befejezetlen maradt. Mert másnap, 23-án jött értem Zoltán fiam s hazautaztunk. Pár nap múlva levélben megköszöntem a szíves látást, mire Lőrinc a következőket válaszolta:

Budapest, 1950. június 3.

Kedves Rózsika és Zoltán!

Változatlanul szűkszávuak vagytok, ezt a spártai erényt úgy látszik sehogyssem fogjátok már elveszíteni. Jó, jó, tudom, hogy idő sincs nagy beszámolókra, ha mulasztásokért kell vezekelni a háziasszonynak. De a kis Zoltán most szintén megereszthetett volna már egy lapot a maga dolgairól; utólag nagyon drukoltam érte s az összekapkodott mondatokért, s még inkább a hiányokért. Írja meg rögtön, mi volt a témája (értsd érettségi tétele), s hogy túljutott-e a nagy hegyen.

Rózsikám, nem mondom, hogy elutazásoddal kiürült a ház, de nagyon elcsendesedett, az biztos. Azazhogy csak később csendesedett, amikor Juliska is hazament a két hetére. Épp most írt, ma; „szörnyen aggódik a családért, folyton a nagys. asszonyt látja maga előtt, amint halálfáradtan támolyog fel a lépcsőn, s minden rántott csirke falatnál – mint írja – eszébe jut, hogy vajon itt mi van?” Rém megható.

Eleinte nagyon számon tartottunk. Aznap, hogy elmentél, sok vendég volt hivatalos, és sajnáltuk, hogy nem lehattél köztünk, Radnaiék s az egész ismert társaság feketére. A nagy meleg azt súgta, hogy újítsunk: a teraszra vittem ki székeket, asztalt, az íróasztalom melletti nyurga állólámpát átszereltem Kisklára szobájába, és megnyújtottam házilag a zsinórját, úgyhogy világításunk is volt. Kár, hogy nem láttad azt a szép, nyugodt képet, a baráti kört a nagy szabad kékségben és feketeségben, enyhe sárga fényben, a csillagok alatt: a nagy terasz olyan volt, mint egy hajófedélzet, köröskörül meg a sok kert és virág és az erősödő olajfavirág szaga és így tovább... Körülbelül akkor mentek el, amikor ti hazaérkezhattetek.

Azután már erősen neki kellett állnom a munkához (Molière: *Psyche*) s ezért, mint mondtam, elcsendesedtünk, amióta pedig, hogy nincs Juliska... Nagyklárának persze ez az egyszerűsített életmenet is alaposan fárasztó, hiszen 5-kor kél, ellátja Lócit, takarít és dolgozik a nap elé, majd megy a Növénytárba; este jön meg, s akkor főz vacsorára, esetleg nekem másnapra. A bevásárlást, ami éppen

kell, magam intézem, egészen jól megy és gyorsan, az asszonyok szívesen segítenek, tetszik nekik a férfi gyámoltalansága. A szomszéd kertésznő hozza fel reggelinkint a tejet. (Egy nap csúnyán elégettem, munka mellett megfeledkezve róla, az egész másfél litert!)

Kisklára élete...

Lócinak volt egy kis szív-riadalma.

Előszobánk főrdondaságát: valami ősrégi rongyszőnyeg rongyait, eltávolítottam, s vettem helyére szép, új rongyot, egy 3 m-es és egy 3 és fél méteres darabot, s ágyelőt Nagyklára és Lóci ágya elé: ennyivel csinosodtunk.

Most napközben csak én vagyok itthon, a nyitott ablaknál ülök, az íróasztalom előtt, s dolgozom néha 14–16 órát. Június végére meg kell lenni körülbelül 2200 versornak.

Tegnap este Tihanyból feljött Illyés Gyulánál voltunk, majd éjfélig Bernáthéknál, mindkét összejövetel igen kellemes volt és tanulságos.

Tartanak a könyvnapok, engem igen kevésbé érintenek. Hogy lesz-e munkám ez után a Molière után, kétséssé vált. A *Macbeth* viszont ősszel majd „sokszor meg még”, mondta tegnap Major igazgató.

Ma este Németh Antaléknál leszünk vacsorára: most van pénzük, három nap múlva már nem lesz.

Isten veletek. Szombat lévén, Nagyklára már megjött, most főz (a disznóhúst én szereztem be tegnap) és mindnyájukat csókol.

Várom kis Zoli értesítését.

Kézcsók, ölelés, kinek mi jár. Szeretettel üdvözlök mindnyájukat

Lőrinc

Az eredeti dr. Győrfiné Gáborjáni Szabó Éva tulajdonában, publikálva: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957)*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Bp., 125–133. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Az egyik Szondi-teszt, amelyet Németh Antal készített, megmaradt hagyatékában az Országos Széchényi Könyvtárban (Fond 63/296. Szabó Lőrinc és a Nemzeti Színház).

Szabó Lőrinc pszichológiai elemzése (közli Németh Antal, 50–52.)

A probandus Sz. L. választásai között legfeltűnőbb a következetesen két és három felkiáltójeles –h, ami szélsőségesen szellemi beállítottságú emberre vall. Mintha lelkének tudattalan mélységeiben egy dráma játszódott volna le. Ennek a drámának I. felvonása: hogy a közönséges, hétköznapi emberek módjára

ra nem tud érvényesülni, nem tud belső igényeinek megfelelő szeretetet és csodálatot kivívni. A II. felvonás: ugyanez szellemi eszközökkel sikerülni fog. Szellemi fölénye megadta a megbecsültetésnek, sőt a megcsodáltatásnak érzését és ezzel az önbizalomnak és önérvényesítésnek reális útját. A körülmények azonban változtak, ugyanaz a szellemi fölény a mai ember szemében nem látszik fölénynek és ezért a III. felvonásban ismét éreznie kell tehetetlenségét, bizonytalanságát és azt, hogy a kibontakozás útja egyelőre nem mutatkozott meg. Mi lehet annak az oka, hogy a probandus nem találta meg a megoldást? Azt hinné az ember, hogy az ilyen ok teljesen rajtunk kívül, a körülményekben van, holott a lélektani valóság azt mutatja, hogy minden magatartásunk kettős megokoltságú, külső és belső komponensek rezultánsa. Miután a jelen esetben túlzottan a külsőre tevődött volna át a hangsúly, kizárólag a külvilágban keresné a probandus az okokat és a belső kiváltó okok nem vétetnének eléggé figyelembe. Az irányfeszültségi hányados feltűnően magas száma (8.25) olyan embert mutat, akinek igen nagy érzéke van ugyan a finomságok iránt, de költői lelkülete nem mer szembenézni saját hajlamaival a maguk meztelen valóságában, hanem azokat rávetíti a külvilágra, nem véve tudomásul azt a régi igazságot, hogy másokban mindig saját titkolt hajlamaink szoktak ellenszenvesek lenni és minél nagyobb az ellenszenv egy irányban, annál biztosabbak lehetünk benne, hogy abban az irányban egyoldalú feszültségek élnek a lélekben, mesterséges elfojtás dolgozik, aminek megszüntetésével a lelki egyensúly is helyreállítható volna.

Milyen területen mutatkoznak a feszültségek a teszt alapján? Főképp 2 irányban. Az első a szellem és anyag, a másik az én és a közösség vonatkozásában. A szellem és az anyag feszültsége azt jelenti, hogy bizonyos materiális sikertelenségek (szabad: anyagi sikertelenségre, a fizikai erőnek vagy az üzleti érzéknek hiányára is gondolni) szellemi téren való sikeres rekompenzáció felé terelték. (A szublimálás új magyarázata: a szellemi síkra való áttevődés a materiális mínuszok közvetlen oka.) Az így megszerzett szellemi fölényt azonban ma nem ismerik el. Erre kétféle belső reakció indul meg: 1. az eddig megszerzett jogainak bizonyítani akarása, a sértődöttség elefántcsonttornyába való bezárkózás választása („elég vagyok önmagamnak, mások véleményével nem törődöm”); a 2. egyelőre teljesen öntudatlan belső reakció: a saját szellemiségével szemben való lázadás!

Talán azt is lehetne mondani, hogy az egészséges lelki szervezet fellázadása a magány elefántcsont-tornya ellen. Nincs szó nyílt lázadásról, éppen azért nagy a feszültség. Nem küzd tudatosan a kétféle hajlam. A lázadás csak abban mutatkozik, hogy az olymposi magaslat fölényessége nem háborítatlan, hanem minduntalan foglalkoznia kell azokkal, akik oda bekényszerítették. Minél ellenszenvesebb a barbarizmus, annál nagyobb a belső lázadás.

Az első számú feszültség gyakorlati megoldását a második számú feszültség részben megkönnyíti, részben megnehezíti. Megkönnyíti az, hogy természeténél fogva közösségi lényről van szó, aki nem tud boldog lenni magában, akinek szüksége van más emberek kezére, amibe belekapaszkodjon és akikkel szemben

fölényét is éreztesse, illetve, akiktől csodálatot és szeretetet kapjon. Megnehezíti viszont azért, mert ezt a közösségre való beállítódást nagyon színezi a hiúság és presztizsféltés. Nagy dolog bevallani, hogy eddigi eszményeink és sokak előtt ismert eszméink revideálásra szorulnak, de különösen nagy dolog akkor, ha olyan egyéniségről van szó, akinek közösségi élménye háttérében egy egyéni csalódottság élménye is lappang. Úgy látszik ugyanis a felvételekből, hogy éppen azért sikerült annyira a közösségi érvényesülés útjára lépnie, mert valami, talán gyermekkori csalódás folytán öntudatlanul lemondott arról, hogy valakitől kapjon szeretetet. Úgy látszik, mintha mindig vágyott volna szeretetre, de nem egy ember szeretetére, hanem mindenki csodálatára és mintha saját maga nem is tudna szeretni egyetlen lényt. Nem polygámiáról van szó, ez csak mint átmeneti próbálkozás jöhet szóba, hanem arról, hogy éppen szellemi beállítottságánál fogva a szeretet nála szublimáltan jelentkezik, mint érzelmi világa mások által való tudomásulvételének, elismerésének és megcsodálásának igénye.

Javaslat a belső konfliktus megoldására:

1. Az antibarbarizmus gyökereinek egyszerű tudomásulvétele. Nem arról van szó, hogy most erőszakosan az ellenkezőjét akarja a probandus csinálni, mint eddig, hanem arról, hogy vegye észre és nézze megbékélten azt a tendenciát is, amely a saját lelkében feszül a barbárság irányában. Egyikünk se tiszta szellem és vannak bizonyos határok, amiken túl a barbárság üldözése is barbárságnak számíthat.
2. Az örök emberi keresése. Észrevevése annak, hogy a történelem tanúsága szerint nem lehet az emberit a szellemmel azonosítani, hanem: szellem és anyag dialektikus küzdelmében érik az ember és hogy a barbár betörések nemcsak színezték, hanem megtermékenyítették a szellem világát. A barbarizmus is hozzátartozik a világ teljességéhez, még akkor is, ha szenvedünk általa, vagy miatta. Talán érdemes lenne ilyen irányú történelmi tanulmányokat folytatni.
3. Annak tanulmányozására, hogy az ember mennyire tehetetlen történelmi erőkkel, sőt saját adottságaival szemben is. Nincs igaza Platonnak sem akkor, amikor azt hiszi, hogy felvilágosítással, az ideák megmutatásával jobbra lehet tenni az embereket, sem akkor, amikor azokat, akik nem javíthatók meg, kényszeríteni akarja a jóra.

Szabó Lőrinc grafológiai jellemzése (közli Németh Antal, 54.)

„Mindenképpen sokoldalú tebenség. Precíz, pontos: nincs türelme befejezni...

Nagy sorstörés pályabelileg kétszer, magánéletileg egy esemény, ami megrázó volt. Elkeseredett, lemondó, ugyanakkor tele lenne ambícióval, ha munkája van. Nagyon szubjektív, túl szubjektív. Saját dolgait nem meri elmondani. Bizalmatlanság fejlődik ki benne az emberek iránt. A mai érában el van nyomva. Vagy va-

laki cserbenhagyta, vagy kényszer folytán kellett lemondania róla, vagy lehet haláleset is, akkor radikális módon kellett, hogy történjék. Nő volt. Szoros kapcsolat. Régi volt a kapcsolat, az előző háborúba nyúlik vissza. *(Ez tévedés, mert 1925-ben kezdődött.)* Amíg nincs lelki egyensúlya, nem bontakozik ki semmi. Egészségi állapot most jó. Tépelődik egy betegségen, amin túl van. Nagyon képzett, olvasott. Fog érvényesülni. De ki kell kerülnie szűkebb környezetéből. Még egy személy sorsának balsikeréért is felelősséget érez.”

Ugyanennek variánsa Szabó Lőrinc hagyatékában is megmaradt, a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letétjében:

Gyermekkori szeretetkivánó ^{vagyak} ~~szellemi~~ szel-
lemi uton való érvényesülés felé terelték. Ezt
elérte; rangját azonban ma nem ismerik el, ez
most újra holtpontra állította. Uj megingásának
okai közt viszont belső okok is vannak. Feszült
ségek kétirányúak. I. feszültsége: szellemi és
anyagi ellentét. Ennek következménye: a/ vissza-
vonultság a sértettség magányába; b/ még öntu-
datlan lázadás a saját szellemiségével szemben;
az olympuszi magaslat nem zavartalan, a lélek
állandóan foglalkozik barbár ellenfeleivel.
A II. feszültség az én s a közösség közt áll
fenn. Probandusnak természeténél fogva szűksé-
ge van a közösség szeretetére és csodálatára,
amit egyéni csodálat pótlásaként igényel s ami-
vel párhuzamosan ő maga sem nagyon képes egyet-
len egyént szeretni stb., - nála a szeretetki-
vánás szublimált formulája a következő: kíván-
ja, hogy érzelmi világát mások általánosan
tudomásul vegyék, elismerjék és csodálják. Sér-
tett hiúság és presztizsféltés is színezi te-
hát mostani viszonyát s közösséghez, s ez ne-
hezíti a feszültség megoldását. Javaslat a
belső konfliktus megoldására/ami a külsőre is
kihatna/: 1./ vegye egyszerűen tudomásul az
antibarbarizmus gyökereit, nézze megbékélten
a nem-tiszta szellemet, "hiszen bizonyos hatá-
ron túl a barbárság üldözése is barbárság le-
het"; 2./ keresse az örök emberit s lássa be,
hogy az nem csupán szellem: a barbár betörések
termékeny színeződést hozhatnak; próbálkozzék
ilyirányú történelmi tanulmányokkal; 3./ szű-
kebb baráti társaságban vitatkozzék gondolatai-
ról olyanokkal, akik ellentmondanak neki; 4./
önmegnyugtatóul lássa be, hogy az ember nagyon
tehetetlen a történelemmel, sőt még saját a-
dottságaival szemben is: az emberen sem felvilá-
gósítás, sem kényszer nem javít. Igyekeztek a
lélek "az egyetemes megértést és megbocsátást
mindenre, még a szellemellenességre is kiter-
jeszteni."

1950 december.

A probandus mélységesen szellemi beállítottsági ember. Mintha lelkeknek tudatalan mélységeiben egy dráma játszódott volna le, amelynek I. felvonásából az derült volna ki, hogy a körülményes, hétköznapi emberek műdjára nem tud érvényesülni, nem tud belső igényeinek megfelelő szeretetet és csodálatot kivívni. A körülményes felvonás azt bizonyította, hogy ugyanaz szellemi eszközökkel sikerül a jó. Szellemi fölény megadta a megbecsültetésnek, azt a megmondhatatlanság érzését és ezzel az önbizalmunk és érvényesítésünk reális útját. A körülmények azonban változtak: ugyanaz a szellemi fölény a mai emberek szemében nem fölénynek látszik és a III. felvonásban ismét elrejtie kell tehetetlenségét, bizonytalanságát és a kibontakozás útja egyelőre nem mutatkozott meg.

Mi lehet az oka, hogy a probandus nem találta meg a megoldást? Azt hiszem az ember, hogy az ilyen ott teljesen rajtunk kívül, a körülményekben van, holott a lélektani valóság azt mutatja, hogy minden magatartásunk közös megköthetőségi: külső és belső komponensek rezultánsa. Mintha a jelen esetben hibátlan a külsőre tevődött volna át a hangulat, a probandus kíváncsi a külvilágban keresné az okokat és a belső kiváltó okok nem vetetnémek eléggé figyelembe.

Az irányjelzőségi hányados felkínáló magas máma [8:25] olyan embert mutat, akinek igen nagy értéke van ugyan a finomságok iránt, de költői alkata miatt nem mer mebbeérni saját hajlamainál a maguk mértékű valóságában, hanem arókat rávetíti a külvilágra, nem veszi tudomásul azt a régi igazságot, hogy másokban mindig saját titkolt hajlamaink voltak ellenszerevessé lemm és minél nagyobb az ellenszerevesség egy irányban, annál biztosabban lehetünk abban, hogy egyoldalú fenntartások élnek a lélekben, mesterséges elfojtás dolgozik, aminek megérthetőségével a lelki egyensúly is helyreállítható lenne.

Milyen területek mutatkoznak a feszültségek a „test” alapján?

Főképpen két irányban.

Az első a szellem és anyag, a másik az én és a körülmény vonatkozásában.

A szellem és az anyag feszültsége konkrétan azt jelenti, amiről máris volt is szó, hogy bizonyos materialis igénytelen-ségek (itt lehet fizikai erő hiányára, anyagi vagy szexuális téren való eredménytelenségre gondolni a gyermekkorban, mert a szellemi igény való áttevődés közvetlen oka a „szublimációs” elmélete szerint a materialis minőségekben lelhető fel), — szellemi téren való igényes rekonstrukció felé terelték. Az így megszerzett szellemi fölényt azonban ma nem ismerik el. Erre kétféle „belső” reakció indul meg:

1. a probandum eddig megszerzett jogainak biztosítási akarása, a sérülődöttség elfajtasont-törnyába való beáramlás vá-lasztása: „elég vagyok önmagamnak, mások véleményével nem törődöm!”

2. (egyezőre teljesen öntudatlanul „belső” reakció?) a saját szellemiségével szemben való lázadás! Talán azt is lehetne mon-dani, hogy az egészséges lelki momentum fellázadása az elfajtasont-törny ellen. Nincs szó nyílt lázadásról, éppen ezért nagy a feszültség. Nem kérdőjeleztem a kétféle rajtán. A lázadás csak abban mutat-kozik, hogy az olimposzi magasztal fölényessége nem háborítatlan, ha-nem minduntalan foglalkozom vel azokkal, akik oda kénszerítették. Minél elleszevesebb a barbarizmus, annál nagyobb a „belső” lázadás.

Az első számú feszültség gyakorlati megoldását a második számú feszültség részben megkönnyíti, részben megnehezíti. Megkönnyíti az, hogy természeténél fogva közösségi lényről van szó, aki nem tud boldog lenni magában, akinek működése van más emberek köré, amibe belekaparankodjon, és akikkel nemben fölényét is éreztesse, illetve akiktől csodálatot és szeretetet kapjon. Megnehezíti viszont azért, mert ezt a közösségre való beállítódást nagyon rontja a hiúság és presztízsfeltés. Nagyon dolos beszállni, hogy eddigi esz-ményeink és sokak előtt ismert eszméink revideálásra kerüljenek, de különösen nagy dolos akkor, ha olyan egyéniségről van szó,

akinek közösségi életébe egy egész családottság életébe is lajjang. Ugy látni ugyanis a felvételekből, hogy éppen azért sikerült annyira a közösségi érvényesülés útjára lépnie, mert valami, talán gyermekkori családja folytán öntudatlanul lemondott arról, hogy egy valakitől rajjon meretne. Ugy látni, mintha mindig vágyott volna meretnie, de nem egy ember szeretetére, hanem mindezeki csodálatára és mintha saját maga nem is tudta meretnie egyetlen lényt. Nem polygamiáról van szó, ez csak mint a bűnei próbálkozás jöhet rá, hanem arról, hogy éppen szellemi beállítottságánál fogva a meretnél a szublimáltan jelentkezik, mint érzelmi világa mások által való tudomásul vételének, elismerésének és megcsodálásának igénye. Javaslat a belső konfliktus megoldására:

1. Az anti-barbarizmus gyökereinek egyszeri tudomásul vétel. Nem arról van szó, hogy a probandus most erőszakosan az ellenkezőjét akarja csinálni, mint eddig, hanem arról, hogy vegye észre és nézze megkérdeltesen azt a tendenciát is, amely a saját lelkében feszül a barbárság irányában. Egyikünk se hiszt a szellem és van mak bizonyos határok, amiknél túl a barbárság üldözése is barbárságnak számíthat.

2. Az örök emberi keresés. Észrevése annak, hogy a történelmi tanúsága szerint nem lehet az emberit a szellemmel azonosítani, hanem a szellem és anyag dialektikus küzdelmében él az ember és hogy a barbár betörések nemcsak minérték, hanem megtermékenyítettek a szellem világát. A barbarizmus is hozzájárul a világ teljességéhez, még akkor is, ha nemvédiük általa, vagy miatta. Talán érdemes lenne ilyen irányú történelmi tanulmányokat folytatni.

3. Felülül alkalmas kell keresnie a probandusnak arra, hogy mélyebb baráti társaságban elvitatkozhasson, gondolatait, megállásait olyanoknak is élő tudja adni, akik életet mernek mondani.

4. Legül javasolható annak tanulmányozása és betájtása, hogy az ember mennyire tehetetlen történelmi erőkkel, sőt saját adottságaival szemben is. Nincs igara Platonnak sem akkor, amikor azt írta, hogy felvilágosítással, az ideák megmutatásával jobbá lehet tenni az embereket, sem akkor, amikor azokat, akik nem javíthatók meg, kényszeríteni akarja a jóra.

A konkrét emberek szemlélete azt mutatja, hogy nehézségeknek kell lenniük és mindezt és mindeukit összes adottságaival értékelniük. Ha nincs is igara a „tout comprendre, tout pardonner” elvnek, gyakorlatilag nagyon haszno, sőt némelykor működésszerű is. A jelen konfliktusok megoldását is jól elősegítene, ha az annyiféle nélküli beállítottságot tudomásul vett, annyira nélküli tapasztalattal rendelkező költő, az egyetemes megértést és egyetemes megbocsátást mindekre, még a nélküli-ellenességre is ki tudná terjeszteni.

Bp. 1952 december havában.

„Levélbeszámoló arról, hogy hogyan sirattak el halálom álhírekor Gyuláékkal Tihanyban és Érden!”

Kedves Lőrinc!

Még élénken él bennem tegnap esti beszélgetésünk visszhangja és a Gyula tanulmánya szemelvényes átolvasásának élménye. Így még melegében próbálom kívánságodat teljesíteni, e levélben visszaemlékezéseimet lerögzíteni, az 1951. szeptember (?) téves halálhíredre Tihanyból Pestre való utazásunkkal kapcsolatban. Azt hiszem nem kell utalnom arra, hogy ne irodalmi méretekkel mérjed amit írok. Megpróbálom emlékezetemből kiásni mindazt, ami ez emlékezetes délutánról abban megmaradt s elmondom a magam módján.

Szép napsütéses délután volt. A tihanyi ház előtt ültünk. Abból gondolom, hogy szeptember lehetett, mert még melegen sütött a nap, de a ház már gyermektelen volt, sem Ika, sem fiaim nem voltak ott. Jó ebéd után kellemes hangulatban sütkéreztünk mi négyen: Flóri, Panni, Gyula meg én. Nagyon jól éreztük magunkat. A tihanyi villatelep már csendes volt, élveztük a nyugalmat s a meleg őszi napsütést. A békés megelégedett hangulatot úgy 3 óra tájt egy küldönc-gyermek (vagy asszony?) zavarta meg és közölte, hogy a tihanyi postára Pestről távirat érkezett. Gyula menjen le a halásztanyára – ahova akkoriban vezették be a telefont –, mert a postáskisasszony – postakihordó hiányában – be akarja olvasni a táviratot. Gyula látható bosszúsággal az arcán kelt fel és indult le a meredek ösvényen. A jó hangulat azonnal megzavarodott, mi találgatni kezdtük a távirat tartalmát: bizonyára valaki jelzi látogatását, gondoltuk. Filmgyár? Minisztérium? Fiatal költő? Külföldi vendég? Ilyesmiket találgattunk az alatt az 5 perc alatt, míg Gyula távol volt. Azután megérkezett Gyula, sápadtan, feldúlt arccal, – erre világosan emlékszem, hogy az ösvény felőli rozszant drótkapunál feltűnve már láttam, hogy valami nagyon rossz hírt hoz – azután a meredek ösvénytől kifulladásra remegő hangon közölte: „Lőrinc az éjszaka meghalt”. „Hogyan? mikor? miként? ki táviratozott? Hát beteg volt?” kérdeztük döbbenet, megzavarodva egyidejűleg. Azután Gyula elmondotta, hogy a távirat szövegét, amely így szólt: „Szabó Lőrinc ma éjszaka meghalt. Marici” [Illyés Gyuláné nővére], a postáskisasszonnyal 3-szor is elismételtette. Percekig döbbenet, értetlenül álltunk, amikor Flóri megszólalt: „Vajon mi van Nagyklárával! Fel kellene menjünk Pestre”. „Azonnal induljunk” – mondotta Gyula. Szedelőzködni kezdtünk s lent az országút mellett álló kocsiba beszállva, hirtelen összeszedett poggyászsunkkal 10 perc múlva már

robogtunk Pest felé Nagylárához, a Volkmann utcába. Elöl Willers mellett ült Gyula, hátul, a kocsi baloldalán Flóri, középen Panni, jobboldalon, Gyula háta mögött én. Gyulából, ahogy Pest felé közeleedtünk, egyre nagyobb erővel tört fel a keserűség, a kétségbeesés s a lázadás. 20 éves ismeretségünk alatt ilyen legmélyebbről jövő feldúltságot és kétségbeesést soha sem észleltem. Flóri mozdulatlan, semmit el nem áruló arcán peregni kezdtek a könnyek, Panni magába roskadtan karolt belém, énbennem valami furcsa, érzéketlen üresség ült. A Veled szembeni adósságom jutott akkor eszembe. Másfél évvel ezelőtt, a Germán klinikán nálam tett látogatásod, amikor eljöttél betegágyamhoz s megindultan, sután lehajoltál hozzám és megcsókoltál s a mellemre egy gyűrött csokor hóvirágot tettél. Ez jutott eszembe s az, hogy ezt a csokor virágot Neked már csak lélektelen, meredt testedre tudom visszaadni, a koporsóba. Nagyon bántott a lelkiismeret. Gyula a kocsiban félig hátrafordulva, a hitetlen ember kétségei között hányódva kérdezte tőlem: „Feri, lehetséges az, hogy Lőrincből semmi sincs már?” „Lehet, hogy ekkora szellem csak úgy elmúljon, mint egy állat, amely megdöglik?” „Vagy mit gondolsz, marad mégis belőle valami, számunkra érzékelhetetlen?” kérdezte kétségbeesetten és sürgetően. Sajnos négy év távlatából nem tudom pontosan rekonstruálni kérdéseit, megállapításait, lázongását, de arra világosan emlékszem, hogy háromszoros kétségbeesés gyötörte: a barát elvesztése (nyilván neki is meg lehettek a maga lelkiismeretfurdalásai), a magyarság szegényedése és a zseni e ponton való kiváltságának megszűnése. Gyötrő kínlódása, gyásza és bánata a legmélyebbről jött, mintha idegsejtjeinek apró robbanásai váltak volna tömény keserűséggé. En valami olyan lapos választ adtam emlékezetem szerint, hogy: „Lőrinc tovább él Kisklárában és Lóciban s tovább él a Tücsökzenében, verseiben és fordításáiban.” Az asszonyok: „Vajon mit csinál Klára?” „De jó, hogy rögtön indulni tudtunk!” „Mi lehetett a halál oka?” S a részletek: „Vajon kórházban halt meg?” S „Nagylára mellette volt-e?” – ilyeneket beszéltek. Gyulát ezek a részletek látszólag nem izgatták. Willershez fordult: „Nagy Willers, mi a maga véleménye?” – kérdezte. Ugy várta a választ, mintha a titok kulcsa, a francia-kulcsok között ott heverne a kocsi oldaltáskájában. „Neki már minden mindegy” – mondta Willers bádog arccal, mint aki az ilyen gyerekes halál körüli probléma-feszetteken felette áll. „Örültem, hogy ismertem. Furcsa ember volt.” Ezzel maga részéről lezárta az egész kérdést. En tudtam, hogy Willers őszinte meggyőződését fedik e szavak. Visszaemlékeztem, hogy a saját apja temetésére sem ment el. Egy szombaton délután Szentendrére mentem vele haza. Ott megkérdezte: „Elmehetek?” „Nagyon szeretném Willers, ha a kut-szivattyút előbb megjavítanád” – mondtam gyanútlanul. A vízvezeték tápláló szivattyú éppen felmondta a szolgálatot. „Jó, akkor megcsinálom” – mondta Willers. Azzal kiszerelte a szivattyút, 2 óra hosszáig babrált avval, míg rendbe hozta, majd elment. Három nap múlva tudtam meg, hogy 82 éves édesapját temették a szivattyú-javítás időpontjában. Képzelted lelkiállapotomat s amikor szemrehányást tettem neki, azt felelte: „Mi köze a rothadó testnek, amit ceremóniával eltemetnek, az én apámhoz?”

Annyi, mint az eldobott kesztyűjének.” Ilyen ember Willers. De Gyula indulatosan magyarázta neki, hogy Te ki voltál. Willers fapofával ült a kormány mögött, szemrebbelés nélkül figyelte az utat, mint mindig. Gyula azután hátrafordult és nekünk próbálta elmondani, hogy mi ment veszendőbe Veled. Nem tudom már őt szó szerint idézni, de amit mostani méltatásában írt: feletted tartott gyászbeszédében azt akarta írni, hogy Arany óta a legnagyobb magyar költő voltál, elhangzott az autóban is. S ahogy közeledtünk Pesthez, s a halálhíred élményét önmagában teljesen feldolgozta, mindjobban előtérbe került, hogy a „legnagyobb magyar szellem” elvesztését gyászolja. Emlékszem, míg én egyre inkább emberi kapcsolataink apró momentumait ástam ki emlékezetemből: a bibliofil kalendáriumot, a Nálatok eltöltött sok kedves estét, a könyvtárszobád most már gazdátlanlanná vált kerek, zárt világát, egy későesti betoppanásodat valami almás zsákokkal, valahonnan vidékről, az inség évében, 45-ben; addig Gyula mindjobban a nagy géniusz fényének kihunyását érezte: „Mit alkothatott volna még, ha tovább él?” „Mennyi nagy mű, mennyi fordítás, ami nem születik meg.” „Fel sem lehet mérni, milyen lehetőséget veszítettünk...” Érd után (ha Balaton felé mész az országúton) van egy körív alakú vasúti átjáró. Menet „Vakáció kapu”-nak neveztük el, a jöveti oldalának „Napi gondok kapuja” címet adtuk. A „Napi gondok kapuja” előtt gumidefektet kaptunk. Míg Willers az eldurant kereket le s az újat felszerelte, Gyulával az országúton visszafelé sétáltunk. Gyula az asszonyok háta mögött a végső kétségbeesés hirtelen mozdulatával ragadta meg karomat, megrázott és szinte fizikailag akart arra kényszeríteni, hogy olyan választ adjak, ami racionalista hiedelmét eloszlatja: „Hát létezik ilyen, hogy Lőrinc nincs többé?!” Görcsösen szorította karomat, a szeme könnyes volt s olyan lelki szétesettség volt arcára írva, ami őszintén megdöbbenett. „Hát így megy ez? A napsugár, a kóró, a fák, minden tovább van és Ő nincs?” „Ha sírni tudna, most megnyugodna” – gondoltam magamban. Ekkor már álltunk. Ő lassan, görnyedten, elcsigázva tovább indult, én állva maradtam, majd visszaindultam a kocsí felé. Willers begyakorlott, biztos mozdulatokkal szerelte a kereket. Visszanéztem a 100 méterre tőlem most már álló Gyulára. Előrehajolva, görnyedten állt, „Ha rajzolni tudnék, most kellené leskiccelni” – gondoltam. Az új kerék helyére került. „Mehetünk” kiáltottam Gyulának. Gyula sietve közeledett. Visszaültünk a kocsiba és a Volkmann utcáig alig szóltunk már többet.

A Volkmann utcában mindnyájan elfogódottan szálltunk ki a kocsiból. Olyan lábujjhegy-félén, sompolyogva mentünk végig a kerti úton a kapuig. A szűk kis lépcsőházban előreengedtük az asszonyokat, mi hátul maradtunk. Én arra gondoltam, hogy másodpercek és kinyílik az ajtótok és megjelenik feketében, kislírt, karikás szemmel és sápadtan Nagyklára. E várakozással szemben azonban a küszöbötökön egy óriási szelindek hevert, amely olyan ugatásba tört ki, hogy valamennyiünknek földbegyökerezett a lába. Önkéntelenül a „halál kutyája” jutott eszünkbe. Asszonyainkat hátrébbhagyva előrementünk és a csaholó kutya fölött – ma sem értem, hogy került oda és mit keresett ez az ugató bestia akkor ott – meg-

nyomtunk a csengőt. A mindenesetek nyitott ajtót, majd megjelent Nagyklára mosolyogva. „Ti is a halálhírré jöttök?” – kérdezte. „Az egész város ezzel van teli.” Azonnal megértettük, hogy élsz, tévedés volt az egész s a következő pillanatban ott álltunk előtted.

Ami Nálad játszódtott le, azt tudod. Tragikomikus azonban e tragikus epizód epilógusa. Amint egy félóra után eljöttünk Tőled, Gyulán olyan dühroham tört ki, hogyha szegény Marici kéznél van, bizonyára fojtogatni kezdi. Igazi gyulai indulatossággal szidalmazta az összes „Kozmuczákat”, Flórit, a hiábavaló utat s a megszakított tihanyi tartózkodást fájlalta. Én olyan megkönnyebbült, vidám voltam, hogy először értetlenül álltam e valóságos dühöngés láttára. Mondottam is: „Uram, hát talán örüljünk is egy kicsit annak, hogy Lőrinc él.” Gyula azonban rám sem hederített. Ekkor megértettem indulatát és dühét. Becsapottnak érezte magát és világosan tudom, úgy érezte, hogy élő kortárs, legyen az a legnagyobb is, nem kaphatja még ilyen szűk kör előtt az elismerésnek, a maga fölé emelésnek, a legmagasabbra minősítésnek azt a fokát, amit ő, holtak hívének gátlástalanul kiadott.

Kedves Lőrinc, arra kérlek, hogy ezt a levelet Gyula életében ne hozd nyilvánosságra. Neked azért írtam meg, mert kérted s mert tudom, hogy Gyula barátságának, becsülésének, értékelésének ennél szebb dokumentumát úgy sem kaphatod. Az ostoba valóság az, hogy előbb meg kell halni, hogy az emberi értékelés fokain azt a magasságot megkapja egy nagy szellem, amit tulajdonképpen egész életében igényelt és ami jár. Azért kérlek, hogy Gyula életében ezt a levelet nyilvánosságra ne hozd, még baráti körben se mutogasd, mert ha igaz egykori megérezésem, hogy az az epizód epilógusában említett düh tulajdonképpen a levetkőzés szégyenérzetéből fakadt, hát tartsuk ezt mindketten tiszteletben. Nem szeretnék a leselkedő és leleplező tanú szerepéhez jutni.

Budapest, 1955. október 8.

Szeretettel öllelek:
Ferkó

A kézirat az MTA Könyvtára Kézirattárában, Ms 2280/216. Farkas Ferenc 1955. október 8-i levele Szabó Lőrinchez. Gépirat autográf aláírással. 5 fol. + boríték. A borítékon a feladó címzése: Farkas Ferenc – Budapest, II., Vérhalom u. 1. Címzett: Szabó Lőrinc – Budapest, II. Volkmann u. 8. A postabélyegzők dátuma: 1955. okt. 10. és 1955. okt. 11. Ajánlott küldeményként lett feladva. A borítékon Sz. L. autográf megjegyzése: „Levélbeszámoló arról, hogy hogyan sirattak el halálom álhírekor Gysziékkal Tihanyban és Érden!”

A „halálhír”-t, amelyre az írás emlékezik, Illyés Gyula is megírta az említett („Gyula tanulmánya”), a költőről 1955-ben írott, és az 1956-os *Válogatott versei* előszavaként megjelent portréjában. Csak az évszak megjelölése pontosításra szorul. Illyés emlékezete is egy „nyárvégi vasárnap délután”-t rögzített a szövegben, és ezt követi – a tanulmány ismeretében – Farkas Ferenc is, az időpont meghatározására a jelenlévőkől, illetőleg a jelen nem lévő gyerekekből következtetve. Az esemény dátumát Szabó Lőrinc sógornőjének naplója rögzíti: „1950. máj. 2. kedd. A telefon 5 percenként szólt... barátok, ismerősök érdeklődtek Lőrinc után. Sokan halálhírét hallották.”

Publikálva in: Dobos Marianne: *Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról.* Í és É Bt., Miskolc, 2003., idézi Bisztrai Farkas Judit a *100 éve született az '56-os államminiszter* című beszélgetésben (219–223.).

Nagyklára kórházi naplója

(1951. december 29.–1952. január 23.)

Bejöttem 1951. XII. 29-én délben az Alsóerdősor u. 7. sz. alatti sebeszetre Klimkó prof.-hoz. Régi, csúnya kórház; engem külön tettek egy 3 ágyas szobába, egyedül. Ottlétem azzal kezdődött, hogy a bal hüvelykujjam, ami már egy hét óta gennyesedik, felvágta. Persze, érzéstelenítés, minden nélkül. Fájt. De túl vagyok rajta. Nem bírom most már a hülyítésben sem, mert napi 3 Sevenalettát adagolnak. Mi az nekem? Lőrinc kedves volt. Reggeli beszélgetésünk-nél is igyekezett biztató dolgokat mondani. Közben megmondta, most már nyíltan, hogy nem való voltam hozzá, minden jó tulajdonságom dacára. A két gyerek, a becsületességem stb. stb. Én meg azt hittem, ha elhagynám tönkremenne; szüksége van rám. Össze vagyok zavarva. Talán, ha élve maradok, aminek nem mondhatom, hogy örülnék, tisztábban láthatok mindent, mint ilyen betegen. Bár, ebben sem tudok hinni. Biztosan érzem, hogy nem kellene engem operálni, ha egyensúlyba tudtam volna kerülni. – Lőrinc felolvasott kicsit, kedvet csinált Platonhoz. Rég kellett volna olvasnom! Ha nem érezném szerénytelenségnek, azt mondanám, hogy sok mindent én is úgy gondoltam igen-igen régóta, mint Sokrates. Persze, én nem tudom magam kifejezni rendesen, különösen nem Lőrincnek, aki csak bírálva tud beszélni az emberrel. Elég sokat olvastam; délután szegény Mancsi behozta a nagy párnám. Biztosan zűr van otthon, Juliska futkos az esküvője érdekében, Lőrinc, Kisklára betegek, idegesek, ügyetlenek. Lóci beteg is, otthon sincs, sohse lehet rá számítani. Csak ne lenne otthon kiabálás, veszekedés. Félve gondolok haza. Mancsi elment, tovább, olvastam életről, halálról, igazságról, jóságról, erényről, mikor futkosást hallok a folyosón. Kétszer hoztam is benyitottak, az éjjeles nővért keresték. Később hallom, a nővér telefonálja, a XXIX-es kórteremben hullá van. Küldjenek érte. Elég hosszú ideig csend; később hallom a tolókoscit, amin nyilván szegény hullát vitték el az életből. Kicsit később harangoztak érte, én imádkoztam szegény ismeretlenért és magunkért. Nagy mosakodást műveltem, most írok, egyáltalán nem vagyok álmos. Még úgy sem, mint otthon szoktam. Tovább olvasok.

december 30.

Tovább szedem a Sevenalettákat. Most már 3×2-t. Jódot 2×2, – 1×1 cseppet. Kértem altatót, mert nagyon keveset aludtam. Nem bízom az operáció fájdalommentességében, de csak el kellett tulajdonképpen határoznom, hogy ám legyen, s attól kezdve valami nyugalomféle költözött belém. Nem megnyugvás, valami más, mert időnkint félek a fájdalomtól. Ma bent volt nálam Kisklára Gönczölnével. Helyesek voltak, mindenfelét hoztak. Kisklára, látom rajta, nagyon izgul. Itt akar lenni az operáció alatt. Lőrinc is. Ő délután jött be. Nem örülök, ha Lőrinc bent lesz, mert esetleg az izgulás nagyon árt a beteg szívének. Juliska ma éjjel haza utazik, mondták. Mi lesz otthon? Ma főleg Platónt olvastam. Igazán nagyon szépnek, mélynek találok. Bár néha szeretnék a leírt vitákba, logikusnak látszó levezetésekbe közbe kérdezni. Nagyon érdekes. Délután Lőrinc felolvasta Hardyból a soron következő fejezetet.* Nyilván úgy érezte, hogy nagyon kedves volt, hiszen sokáig ült itt velem s nekem olvasott. Ez igaz is. Kedves is, de a becézgetés vagy megmutatása annak, hogy izgul, vagy még inkább, hogy sajnál, (pedig lelkében valami van is ebből) az nem volt. Az ember szeretne legalább ilyenkor kisgyerekké válni. Kényeztetést, cirógatást, puszikat szeretnék kapni. Most Dallos Sándor novellákat olvasok.** Szépek, de Platon után hígnak érzem nagyon. Hardyra ezt nem mondanám. Abszolút tömör, költői, gyönyörű! Ki fogja legépelni? Mindjárt 10 óra, beveszem az altatót s még olvasok. A kórház kellemes, mindenki nagyon barátságos. Lóci még nem jött be! A szívem most nagyon gyorsan dobog, egyedül voltam mindíg, vagyok és leszek, ha élve maradok.

december. 31.

Az év utolsó napja. Én itt. Jó itt, nem bánt senki, sőt, nagyon kedvesek, udvariasak. Tegnap éjjel nagyon rosszul aludtam. 195 oldalt olvastam ki a Dallos könyvből. Délelőtt többször elszundítottam. Most már 2×3 Sevenalettát kaptam, este 1 Sevenallt 2 Sevenalettával. 2×2 és 1×1 csepp jódot. Itt voltak nálam: Lóci, Magda, Mara, Kisklára, Judit, Püskiné, Lőrinc és R. Bandi. Püskiné épp elmesélte, hogy Lőrinc ott is felolvasta a Bözsihez írt verseket. Vigasztalásomra mondta, hogy ő a versolvasás után azt mondta: rettenetes lehetett szeretet nélkül végig élni szegény Klárának az életét, mire Lőrinc valami olyasmit

* Hardy, Thomas (1840–1928), *Tess of the D'Urbervilles* című regényét *Egy tiszta nő* címmel ekkor fordítja Szabó Lőrinc. Szabó Lőrincné Kabdebó Lórántnak emlegette, hogy a költő neki mesélte el a regény történetét, és ő beszélt rá, hogy kezdeményezze a fordítást.

** Dallos Sándor (1905–1964), író, Szabó Lőrinc könyvtárában csak önéletrajzi regénye szerepel (*Az ember nyomában 1. A vándor elindul.* Dante, Bp., 1938) „Szabó Lőrincnek őszinte szeretettel: Bp., 1938. nov. 19. Dallos Sándor” dedikációval; novelláskötetei: *Mint kóbor kutya* (1935), *Mezei mirákulum* (1940), *A fehérré ménes* (1940).

mondott, hogy hiszen ő nem tudott tőlem elszakadni. Ekkor bejött Lőrinc, nem beszélünk erről tovább. Nem is baj. Mit változtat kedves, engem valamennyire szerető asszony beszéde, aki vigasztalni akar. Ma volt 30-ik éve a házasságkötésünknek. Persze, hogy Lőrinc megfélekedezett róla. Én kívántam minden jót ez alkalomból, de sajnálom, hogy szóltam. El kellett volna hagyni sikkadni az egész emlékezést. Nincs értelme. Most 10 óra, az utcán kurjongatnak, zene szól. Itt a kórházban is van valami kultúrműsor, ez is felhangzik. Remélem ma fogok aludni, mert elég sok minden van már bennem. Milyen jó lenne elaludni egészen. Lehet, hogy Lőrinc Gyusziékhoz ment szilveszterezni. Rettentő reménytelen az a kis élet, ami még előttem van. Ha szép könyvet olvasok, ami úgy megmozgat bennem valamit, el kezdek magamban lelkesedni, tervezgetni, azután jön a letörés rögtön, hogy semmit, semmit nem érdemes csinálnom. Fiaskót vallottam mint nő, ennek következtében mint ember is. Jó éjszakát világ, jó éjszakát '951. év.

1952. január 1.

Bimalában olvasom:* „a valóságban Bimala *csak otthonát osztja meg velem, de nem az életemet*. Olyannyira nagygyá tettem, oly nagy helyet juttattam neki életemben, hogy midőn elvesztettem, egész életem szűknek bizonyult. Minden egyebet sutba dobtam, hogy helyet csináljak Bimalának. Szüntelen vele foglalkoztam, éjjel-nappal körülötte forgolódtam. Közben megfélekedtem arról, hogy mily nagy az emberiség és mily becses az ember élete. Ha az embert a mindennapi élet véletlenségei nyűgözik le, akkor nem látja többé az igazságot és elveszíti a szabadságát. És Bimala oly fontosnak vélte ezeket a véletlenségeket, hogy az igazság teljesen elrejtőzött előle.

Ezért nem látok szabadulást szomorúságomból és folyton-folyvást arra az üres helyre bámulok, amely a világot jelentette nekem.”**

„A hazáért zsarnokoskodni annyi, mint a haza ellen zsarnokoskodni.”***

* Rabindranath Tagore: *Bimala*. Fordította: Kelen Ferencz. Világirodalom, Bp., 1921.

** Az idézett könyvben a fordítás pontos szövege: „A valóságban Bimala csak otthonát osztja meg velem, de nem az életemet. Olyannyira nagygyá tettem, oly nagy helyet juttattam neki életemben, hogy midőn elvesztettem, egész életem szűknek és kicsinynek tetszik. Minden egyebet sutba dobtam, hogy helyet csináljak Bimalának. Szüntelen vele foglalkoztam, ékesítettem, öltöztettem, éjjel-nappal körülötte forogtam: közben megfélekedtem róla, hogy mily nagy az emberiség és mily becses az ember élete. Ha az embert a mindennapi élet véletlenségei nyűgözik le, akkor nem látja többé az igazságot és elveszíti szabadságát. És Bimala oly fontosnak vélte ezeket a véletlenségeket, hogy az igazság teljesen elrejtőzött előlem. Ezért nem látok szabadulást szomorúságomból és folyton-folyvást arra az üres helyre bámulok, amely a világot jelentette nekem.” (132–133.)

*** I. k. 165.

„Az az asszony igazi párunk, aki lobogónkat szövö, melyet a küzdelemben magasra tartunk.”*

„Ments meg, Igazság! Ne tévedjek el soha az illúzió csalfa paradicsomába! Ha életem útja magányos lesz, legalább az igazság legyen a nevelőm, az vezessen győzelemre!”**

„Rettenetes, hogy én az igazságot csak akkor láttam, tudtam meg, amikor már számomra minden elkésett.”***

„Mily szörnyen magányos akinek az élet kusza labirintusában nincsen kísérő társa.”****

Sok mindenben azonosítom magam Bimala férjével. Magamról azt hittem, hogy az uramnak olyan társa vagyok, aki lobogóját szövöm és a küzdelemben magasra tartom. Ez sem volt igaz? Igazán nem volt igaz?

*

Ma 3, 2, 2 csepp jódot kaptam, 2x4 Sevenalettát. 1x3 Sevenalettát és 1 Sevenalt. Remélem fogok aludni. Ma nagyon nyugtalannak éreztem egész nap a szívem és nagyon ideges is vagyok.

Mindenki azt mondja, jól nézek ki. Hát persze 3 nap óta csak fekszem és olvasok. Legfeljebb szomorkodom, ha magamban vagyok.

Itt volt nálam: Lóci és Zsuzsija. Csinos, kedves teremtés, de semmi különöset nem látok egyelőre benne. Lehet, hogy ez nem is fontos. Itt volt még: Kisklára, Flóra, Baránszkyék, Lőrinc. Lőrinc maradt utolsónak. Szegény igyekszik, de nem tud. Az maga, hogy ilyen sűrűn bejön a rossz szívével, áldozat. Ezt nem is kívánám. Őszintén mondom. Ha itt van jó lenne több, komolyabb szeretetben részesülnöm, ezt viszont nem lehet, nem is akarom „kizsarolni”. Sokat olvastam, Bimalát befejeztem, Platonból is elég sokat olvastam és most fogom újra olvasni *Dorian Gray arcképét*. Ma egész nap nem szundikáltam, álmos sem voltam. Két édes kis cserép virágom van, díszítve újévi piros gombával. Otthon Erzsike keresett, de már itt voltam. Mancsi is bent volt ma is. Szegény folyton hoz valamit. Rém sajnálom őt. Lőrinc elég nyugodtnak néz ki, de most túl sokat járt-kelt. Igazán nem helyes.

* Az idézett könyvben a fordítás pontos szövege: „Az az asszony az igazi párunk, aki lobogónkat szövö, melyet a küzdelemben magasra tartunk.” (166.)

** I. k. 167.

*** Szabó Lőrincé a költő Szabó Lőrinc szavával (*rettenetes*) bevezetve alkalmazza saját helyzetükre Sandip elbeszélésének legcinikusabb-kegyetlen meglátását: „Mily keveset is tud egymásról ez a két ember, akik pedig kilenc éven keresztül éjjel-nappal egymás mellett éltek! Talán tudnak valamit az otthoni életükről, de már a külső világ dolgaiban nem tudnak eligazodni. Abban a szép ábrándban éltek, hogy az otthon és a külső világ teljes harmóniában vannak egymással. Most szomorúan kell belátniok, hogy már késő az évek mulasztását helyrehozni és a kettő közötti harmóniát megteremteni.” I. k. 196.

**** Az idézett könyvben a fordítás pontos szövege: „Mily szörnyen magányos az, akinek az élet kusza labirintusában nincsen kísérőtársa!” (206.)

január 2.

Ebéd után vagyok 6 Sevenaletta és a 2x1 jód bennem van. Reggel fürödtem, olvastam délelőtt és elég sokat szundikáltam. Platónt olvastam, a *Régi utazások*-ból* egy részt, most újra *Dorian Gray arcképét* folytatom. Ebben olvasom: „Sekélyes emberek, akik csak egyszer szeretnek az életben. Amit ők hűségnek neveznek, azt én vagy a megszokás liturgiájának nevezem, vagy a képzelet hiányának. A hűségesség a lelkileg hullámzó életre nézve ugyanaz, ami az állhatatosság az intellektuális életre nézve: egyszerűen a csőd bevallása. Hűség! Egyszer majd analizálni fogom. A tulajdonjog szenvedélye is benne van. Nagyon sok dolog van, amit félredobnánk, ha nem félnénk, hogy mások fölkapják.”** Ilyen volnék én? Ez elég csúnyán hangzott! Lőrinc unalmasnak mondta a hűséges nőt, engem még laposnak is. Szomorú! D. G.-ből: „Az asszonyok úgy bánnak velünk mint az emberiség az Istenével. Imádnak bennünket és folyton zaklatnak, hogy tegyünk meg valamit a kedvükért.”*** Tényleg nagyon kellemetlen lehet... csak a kölcsönös szerelemnek van értelme. Ezt sohse kaptam meg

este

Ma bent volt nálam: Mancsi, Kisklára, Gönczölné, Németh Lászlóné, Lőrinc. Lőrinc azt mondja: tegnap is, ma is, én veszekedtem vele. Lehet; lehet, hogy amit ő veszekedésnek érez, az az, hogy nem valók vagyunk össze. Ha így van, akkor még szomorúbb, hogy összezártan éltük ezt a 30 évet. Neki is, nekem pláne, mert én csak egyedül voltam mindig. Soha, soha nem dédelgetett senki és nem éreztem, hogy neki, a másíknak öröm, hogy vagyok. Bár csak meghalhatnék gyorsan, minél gyorsabban. Bevettem a 3 esti Sevenalettámat, s Sevenálo-mat. Csak ne álmodjam, mert a múlt éjjel folyton rosszakat álmodtam.

* Feltehetően: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten: 1054–1717*. Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Franklin, Bp., 1891.

** „Édes fiam, azok az emberek tulajdonképpen a sekélyes emberek, akik csak egyszer szeretnek az életben. Amit ők hűségnek neveznek, azt én vagy a megszokás liturgiájának nevezem, vagy a képzelet hiányának. A hűségesség a lelkileg hullámzó életre nézve ugyanaz, ami az állhatatosság az intellektuális életre nézve: egyszerűen a csőd bevallása. Hűség! Egyszer majd analizálni fogom ezt is. A tulajdonjog szenvedélye is benne van. Nagyon sok dolog van, amit félredobnánk, ha nem félnénk, hogy mások fölkapják.” In: Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*. Fordította: Schöpflin Aladár. Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) részvénytársaság, Bp., 1907. 82–83.

*** Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*. I. k. 130. Az idézet pontosan: „Az asszonyok úgy bánnak velünk, mint az emberiség az Istenével. Imádnak bennünket és folyton azzal zaklatnak, hogy tegyünk meg valamit a kedvükért.”

január 3.

Tovább szedem a 3×3 Sevenalettát, talán 7 csöpp jódot, s mert nagyon rosszul aludtam, az orvos azt mondta, nyugodtan vegyek be még egy altatót. Tegnap is kettőt vettem be. Itt volt nálam Kisklára – ma nincs látogatási idő – hozott Juliska hazai húsából és levelet tőle. Nagyon kedves volt, a húsok finomak. Délután Bernáthné jött be 3 szál ciklámennel. Jó volt, kellemesen beszélgettünk. Különben sokat alszom, illetve szundikálok nagyot, most teljesen friss vagyok. Semmit nem bízom abban, hogy az operáció javít az életemen. Csak sírni szeretnék folyton, de nem teszem. Sokat olvasok, ilyen sokat évek óta nem olvastam és ilyen komoly pihenésem nem is emlékszem mikor volt, vagy egyáltalán volt-e. Persze, ez is Lőrinc nevének köszönhető.

január 4. péntek este

Azt hiszem 9 csepp jódot kaptam, 3×3 Sevenalettát és este 2 altatót. Egész nap szundikálok. Ma főleg délután ötig, mert délelőtt Berkes Róbert volt bent vérátömlesztésre a szobámban s vele beszélgettem. Bent volt Juliska, Jozefa, Gramantik Margit, Reicher Olgi, Mancsi, Magda és Lőrinc. Lőrinc influenzás, sajnálom, hogy betegen bejött. Magda is nagyon rosszul néz ki. Rám mindenki azt mondja, hogy jól nézek ki. Bármily keveset eszem, sokkal többet, mint évek óta otthon. S ilyen pihenésem nem is emlékszem, hogy valaha volt az életemben. A Sevenalettákat már bevettem, mindjárt beveszem az altatókat is, hogy minél többet aludhassam. Bár éjjel mindig járkálok, fel-felébredek, mosogatok, pisilek, azután újra alszom. Még olvasni fogok egy kicsit. Sokan voltak bent, senkivel nem lehetett rendesen beszélni, ez a kár. Fáradt vagyok és hülye. Csak Lőrincnek ne legyen baja, ő maradjon meg egészségesnek és olyannak, aki tud később is írni majd. Igazán nem bánom, hogy másokról ír s nem rólam. Úgy tudom nézni mintha műkincs volna, védeni kell, ápolgatni, oltalmazni. Persze, ember vagyok s fájdalmaim vannak, szenvedéseim, nem bírok mindent leküzdeni. Azért is engedtem meg az operációt, hátha nem látok mindent olyan sötétben, s nem leszek kellemetlen, ideges. Talán nőiesebben fogok tudni viselkedni. Félek pedig nagyon. Nem a haláltól, csak attól, hogy nem altatnak s kívülről a testembe jövő fájdalmat kell elszenvednem. Utána, ami jön kín az belülről jön, azt már át tudom szenvedni s nem félek tőle.

január 5. este

Ma egész nap rosszul voltam. Hányingerem volt. Sok már az orvos-ság. Nem alszom ki azt a sok nyugtatót, altatót s ezért lehetett. Délben kibújtam egy bevételt, délutánra jobban lettem. Jární is csak dülöngélve tudok már, mint egy részeg. Kaptam Dóczy Antaltól expressz levelet, rögtön feleltem rá. Délután bent volt nálam Irmus, pedig ma nem volt látogatás. Orvos ismerőse hozta be: *[nehezen olvasható név]* Zoli. Ma megkezdtük a Strifolgin injekciókat. 8-ra volt ez előjegyezve, tehát nyilván hamarabb lesz a műtét. Rossz rágondolni, ma alig ol-vastam, olyan rosszul voltam. Berkes Róbert most tegnap is bent volt, vérátöm-lesztést hozott.

január 6. délután

Kisklára, Lóci, – Lóci Zsuzsája, Mara, Stefi volt nálam. Ma már olyan részeg vagyok a sok orvosságtól, hogy alig bírok jární, beszélni, összeza-varok mindent. Kisklára beszélt Vidra dr.-al, napokon belül meglesz az operáció. Rettenetesen félek attól, hogy belém szúrnak, nem hogy belém is vágnak. Lőrinc betegen fekszik otthon. Szerencsétlen. Olvasni is alig bírok már, mert folyton szundikálnom kell. Igaz, hogy most hogy közel érzem az operációt, biztosan nem fogok tudni annyit aludni, mert izgulok. Jó lenne meghalni s a műtőből már visz-sza se jönni. Istenkém, miért volt ilyen nagyon szomorú az életem?

január 6. este 1/29

Bent volt Vidra dr. megadta ma a második Strofalgint. Nagyon ked-vesen vígasztalt, biztatott. Persze, ez mind hiába, mert magától az első szúrástól félek, amit a nyakamba adnak. Izgat ezen kívül Lőrinc betegsége, aki ágyban fek-szik és izgat, hogy nem lesz elég pénzünk az itteni kifizetésekre. Bevettem már mindent, most még próbálok olvasni. Komolyat, amire figyelni kell, már nem bí-rok. Jární is csak dülöngélve tudok. Mindezt a kint azért vállalom, hátha jobb lesz közös életünk. Kisklára nagyon figyelmes, gondos, tárgyal az orvossal és nagyon aggódik, Lóci-val nem vagyok tisztában. Lőrinc biztosan sajnál és nem kívánja, hogy meghaljak. Én ezt az operációt az életemre kihatónak érzem, lehet, hogy a haláloamat, de lehet hogy valami mást, ami végzetes fog eredményezni. Nem örü-lök neki, az állandó félelmen kívül.

január 7.

Ma nem volt bent nálam senki, nem is volt látogatási nap. Én azért egész nap vártam. Főleg Lőrincről szeretnék tudni. Jobban van-e, mi van vele. Most mindent letagadnak előttem. Most már nagyon közel van az operációm. Rettenetesen el vagyok hülyítve, ha nincs a szobában senki, akkor rögtön alszom. A cigaretta sem ízlik, az édesség sem. Csak feketére vágyom. Befejeztem *Pascal orvos* ma, most már nem tetszett úgy mint gyermekkoromban.* Komoly könyvet már nem bírok olvasni, nem tudok figyelni. Írni is alig bírok. Mindent elfelejtek, és megzavarok. Teljes hülyét csináltak belőlem. Igaz, hogy ez nem új. Dóczytól kaptam egy kedves szép levelet, ma Wirthnétől. Ha még tudok, írok neki. Dóczy-nak írtam rögtön, már igazán szomorú sem tudok lenni, annyira a világon kívül vagyok. De ha gondolkozom csak is elrontott életemen gondolkozom.

január 8. este 8

Ma már 4x4 jódot kapok, Strofalgint vagy minek hívják és most este kapok megint valamit, ami fájdalomcsillapító és légzésjavító. Lőrinc volt bent délben a kis Zsuzsival. Nagyon örültem, mert ma legfeljebb Kisklárát vártam. Lőrinc betegágyból kelt fel, ez elég baj lehet, de nagyon kedves volt. Kitalálta, hogy beutaltatja magát magaslatra velem együtt operáció után. Jó lenne, talán. Délután, illetve már 7-kor kezdtem előre rendezkedni. Beállított Bohus és Irmus. Elhozták a táppénzemet, ami azt hiszem téves. Illetve a fizetésem megállapítása téves. Majd kiderül. Kifizettem a vasúti jegyemet ebből a pénzből. Még tartozom [?]... és tudom is én milyen forintokkal. Egész nap nagyon fájt a fejem, fejgörcsöm volt: most estére enyhült. Délelőtt mindig alig bírok járni, beszélni. Össze-vissza kavarok mindent a sok tablettától. Este elég friss leszek mindig. Most még várom az injekciót, addig olvasok s azután szedem be az orvosságokat. Változatlanul félek, már minél hülyébb leszek, annál kevésbé. Csak Lőrincel lenne rendben minden dolgom, olyan friss erővel tudnék, akarnék dolgozni értük. Istenem segíts.

január 9. este 8

Lőrinc nem volt bent, betegen fekszik. Az az érzésem, hogy holnap vagy holnapután operálnak. Rettenetes! Örültségnek érzem, hogy bódult vagyok, bár ma reggel kihagyunk egy orvosságot, mert túl részeg voltam. Itt voltak: Kisklára, Mancsi, T. Alisz, [*olvashatatlan név*] Erzszi, Mara, Magda, Juliska Bélával. Holnap lesz az esküvőjük, azon sem lehetek ott. Flóra és Gyuszi is bejöttek.

* *Pascal orvos*: Zola regényciklusának záródarabja.

Flóra kiment Kisklárával tárgyalni, ők biztosan tudják már mikor vágnak, Flóra is itt akar lenni. Esténként kapok valami morfiumos (Dronid talán) injekciót, ami még jobban butít. Sajnos, annyira nem butít, hogy ne féljek. Írni is alig bírok, olvasni nagyon nehezen és keveset, folyton el-elalszom, csak, ha emberek vannak itt nálam, akkor friss vagyok. Most kedves hozzám mindenki és úgy néz ki, mint-ha sokan szeretnének. Csak azt nem tudtam elérni, hogy a férjem szeressen. Valami nagy hiba kell, hogy legyen bennem is, nemcsak benne. Segíts Istenkém, hogy rendesen tudjak viselkedni operáció előtt és közben.

január 17. este

10-én reggel ½9-kor vittek be operálni, azóta ma az első napom, mikor valamennyire jobban érzem magam. Az operálás, bár nem mondhatom, hogy különlegesen fáj, nagyon rémes volt. 45 percig voltam a műtőben. Állítólag maga a műtét 15 percig tartott. Nem tudom, mert a fejem be volt kötve hátam, a lábamkarom lekötve félülő helyzetben. Érdekes volt, hogy mikor vágták a nyakam éreztem meleg vérem csurgását a hasamon, furcsa volt az egész. Lőrinc közben veszedett velem, a [olvashatatlan] majd itt maradt külön és nagyon meleg, kedves volt. Persze én már semmit sem tudok igaznak hinni Flóra, Kisklára, Gönczölné bent voltak az operációm alatt. Nagyon kedves tőlük, az emberek velem zömmel nagyon kedvesek. Rengeteg ennivalót, könyvet hoznak, virágot kapok. Most olvasok, bár előbb [olvashatatlan] Balzac: *Betti néni*. Egy helyen írja: „Sok ember van, aki bírni akarja ugyanannak a műnek e két kiadását, jóllehet ugyancsak jellemző bizonyítéka egy férfi alsórendűségének, ha feleségét nem tudja egyszersmind szeretőjévé is tenni. Az e nemben való változatosság kedvelése a tehetetlenség jele. A szerelemnek mindig az állhatatosság a lelke, mutatója annak a roppant erőnek, mely a költőt teszi! Az embernek minden nőt fel kell találnia feleségében, mint ahogy a XVIII. század sáros költői Iriseket és Chloekat láttak Manon-jaikban.”*

január 19. este

Tegnap bent voltak: I. Flóra, Borsos Miklósné, Magda, Szikszay [?] Erzsébet, Bohus, Sándorné Ilonka, Kisklára, Mancsi, Ritoók Évi, Lőrinc. Mindenki nagyon kedves volt, általában rengeteg mindenfélét hoznak. Juliska is itt volt, hozott szalvétát. Én is már jobban vagyok, nem vagyok olyan hülye, mint eddig voltam, bár altatók dacára sem tudok rendesen aludni. Lőrinc maradt legutoljára. Igyekszik kedves lenni, de mindig hallatlanul sok bajt mond el, ami ré-

* Balzac: *Betti néni*. Ford.: Salgó Ernő, Bp., 1924 (második kiadás) Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T. kiadása 231.

mesen izgat. Ma bejött Tompa Kálmán és egy sötétkék csipke nyílont hozott ajándékba a feleségétől. Nagyon meghatott. Szegény, azt mondja ez már az utolsó munkája tőle. Beteg ő is, felvágta egy tályogját, hétfő két órára hívta Lőrincet ebédre. Szomorú vagyok változatlanul és nem látom az életem olyannak, amely reményre adna jogot.

január 23. este

Bent voltak: Lóci, Kisklára, Rásky Klára, Cziffery [?] Gabi, Illés Endréné, Mancsi, Lőrinc, Gönczölné, Illyés Flóra. Tegnap Lőrinc viselkedett rémesen, sírtam. Rosszul volt ő, ez mentsége, sajnáltam is. Ma Lóci jött be azzal, hogy el fog költözni tőlünk. Részletezte az okokat. Ma ezért sírtam. Érdemes volt 30 évet odaadni a családért? Hogy együtt legyünk, apjuk, anyjuk legyen nekik? Borzasztó, minden vonalon megbukni. Tegnap megkaptam Vidra dr.-tól a szövettani leletemet. Talán nem vagyok rákos, talán igen, majd kiderül. Már ez sem érdekel valami nagyon. Kisklára nagyon figyelmes, kedves, titkol előttem minden otthoni bajt. Nem hiszek csak Lőrincnek, az kíméletlenül elsorol mindent. – Szegény Bernáthné kapott tüdővérzést, magas vérnyomástól. Nagyon sajnálom, nagyon kedves ember. Még mindig alig tudok írni, minden nagyon nehezemre esik. Pedig most már sokkal jobban vagyok, mint még néhány nappal előbb.

Szabó Lőrincné Klimkó professzornál pajzsmirigyműtéten feküdt a kórházban. Naplója az MTA Könyvtára Kézirattárában, Ms 2284/40. szám, 11 folio.

A napló szereplői: *Klimkó prof.*: Klimkó Dezső (1900–1972) sebész, orvosprofesszor. *Mancsi*: Mikes Margit (1897–1976) költő, Szabó Lőrincné testvére. *Juliska*: Sáska Juliska (sz. 1905) 1948 óta háztartási alkalmazott, velük lakott, leendő férje Pintér Béla, rendőr. *Gönczölné*: Gönczöl János színművész, Kisklára kollégájának édesanyja. *Magda*: Kuzman Magda, Gáborjáni Szabó Kálmán grafikusművész (1897–1955) felesége, Szabó Lőrincné legszűkebb baráti körének tagja. *Mara*: Thury Levente újságíró felesége, Szabó Lőrincné legszűkebb baráti körének tagja. *Judit*: Sándor Judit operaénekes, Kisklára barátnője. *Püskiné*: Püski Sándor könyvkiadó felesége. *R. Bandy*: dr. Ráth (Reicher) Endre, ügyvéd, felesége Somos Olga, a háború előtt Lázár Júlia, a család barátnőjének divatszalonjában dolgozott. *Bözsike*: *Írt versek: A huszonhatodik év gyászsonettjei. Gyusziék*: Illyésék. *Flóra*: Illyésné. *Baránszkyék*: Baránszky Jób László (1897–1987) esztéta, felesége a Koltói Anna Otthon igazgatónője, ekkor a közelben laktak. *Németh Lászlóné*: Démusz Ella. *Bernáthné*: Bernáth Aurél (1895–1982) festőművész felesége, dr. Pártos Alice (1901–1966), Szabó Lőrinc egyik kezelőorvosa. *Jozsefa, Gramantik Margit, Irmus*: Szabó Lőrincné kolléganői. *Reicher Olga*: Reicher Endréné, *Dóczi Antal*: ózdi református lelkész, vendégként 1946 őszén Sza-

bó Lőrinc náluk is írta a *Tücsökzenét*, utóbb Nagyklárát is vendégül látták hosszabb időre. *Stefi*: Magayné, a költő igali vendéglátója, dr. Baumgartner Sándor ismerőse, Igalban, majd Pesten gyógyszerész. *Wirthné*: özv. Wirth Károlyné, Eliza, Graf Ferencnek, Szabó Lőrinc atyai barátja üzlettársának özvegye. *A kis Zsuzsi*: Kemény Zsuzsi, Mikes Margit leánya. *Bohus*: dr. Bohus Gábor, Szabó Lőrincné hivatali főnöke, ismeretségük utóbb baráti kapcsolattá alakult. *T. Alisz*: Trettináné Havas Alisz, Szabó Lőrincné mostohaanyjának testvére. *Béla*: a háztartási alkalmazott vőlegénye. *Borsos Miklósné*: Borsos Miklós szobrászművész felesége. *Sándorné Ilonka*: Sándor Judit operaénekes, Kisklára barátnőjének édesanyja. *Ritoók Évi*: Schönborn Miklósné, Szabó Lőrincné fiatalkori barátnője. *Tompá Kálmán*: a család orvosa és segítő barátja (1897–1978), első felesége ekkoriban halt meg. *Rásky Klára*: Kisklára volt iskolatársa. *Illés Endréné*: Gerlóczy Livia, Illés Endre (1902–1986) író és kiadói vezető első felesége, Szabó Lőrincné fiatalkori barátnője.

Mellékeljük Szabó Lőrinc Kosztolányi Dezsőnének küldött levelét, amelyet ekkoriban felesége kórházi betegtársa érdekében írt, Kiss Ferenc antikvárius-könyvszakértő tulajdona:

Kosztolányi Dezsőnének
 1952. 11/17. Sperk
 Kedves Ilonka! Abban a szobában, ahol Klára az operációja után fektet, a komstól alig on ferült is felmír Denkovic Idor né. Van egy ügy, melyben tanácsot szeretne Honád fordában, mint tandestaphoz. Szózz mi, majd elmondja ő maga. A magam részéről is érdekes, hogy ha nincs arányos, hallgass meg, pártolod a kérelmet. Klára különben (struma = műtét után) holnap haragra me. Köszönettel is jól üdvözlettel Kereset a nő és a régi barátok: Szabó Lőrinc

Szabó Lőrinc horoszkópja, 1954-ből

Szabó Lőrinc a politikai olvadás, a Nagy Imre-korszak idején ismét publikálhatott, még ha jobbára inkább csak műfordításokat is. De már saját verseivel is megjelenhetett. Győri szereplésén Shakespeare-fordításait mutatta be, és ezt követte a levélben is jelzett műfordításaiból összeállított műsor, amelyben veje, Várady Szabolcs adta elő a szövegeket. Itt ismerkedett meg Móricz Emillel, a neves asztrológussal. Levélváltásuk eredménye az idézett levél, amely az MTA Könyvtára Kézirattárában található, Ms 4684/296.

Győr, 1954. november 19.

Kedves Mester!

Nagyfoku hivatali elfoglaltságom az oka, hogy csak most jutottam hozzá, hogy a horoszkópját újból szemügyre vegyem.

Az alapsorsról és az egyéniség sajátosságairól majd alkalmmalag élő szóval számolok be, mert ez leírva igen hosszadalmas lenne.

A közeljövő eseményeit így látom:

Két-három hónap múlva erős Hold-hatás lesz esedékes, ami nők és nyilvánosság szempontjából jelez jelentős és kedvező eseményeket. Esetleg utazás is esedékes lesz ekkor, mert a Hold a helyváltoztatás klasszikus kozmikus képviselője. Feltétlenül sokat fognak ekkor foglalkozni a személyével. A hatás kb. hat hétig lesz esedékes.

1955. április és május eléggé kritikus hónapok lesznek. Főleg az egészségére kell majd nagyon ügyelnie. Sok feszültség és ingerlékenység, plusz erőszakosság is esedékes lesz ekkor.

Legyen majd fegyelmezett és higgadt ezekben a hetekben, ezzel nagy mértékben csökkenteni lehet a kedvezőtlen hatást.

Az asztrológia alaptörvénye és egyetlen dogmája, hogy a csillagok nem kényszerítenek, hanem csak hajlamossá tesznek és a bölcs az uralkodik a csillagzatán.

Igen érdekes és elgondolkasztó, hogy az Uránusz augusztus óta állandóan ott csatangol a Rák 26. foká felett és ez Önnél a Medium Coeli, tehát a horoszkóp egyik legjelentősebb és legérzékenyebb pontja. Az egzisztencia, társadalmi pozíció, karrier, a világi események és eredmények tartoznak az MC illetékességi területéhez.

Az Uránusz igen problematikus bolygó, hirtelenségéről és különleges, valamilyen formában mindig rendkívüli hatásairól ismert. Mintha hirtelen, váratlan fordulatok és fejlemények váltották volna ki Önnél az egzisztenciális sikon az utóbbi hónapokban. Ez a hatás alighanem október elején kulminált, amikor az Uránusz és a Jupiter /a nagy szerencse szimbóluma! / exakt együttállást képeztek a Rák 27. fokán, tehát alig egy foknyira az MC-től.

Ez a hatás Önnél különösen markáns kellett, hogy legyen, mert a születése idején szintén együttállást képezett ez a két bolygó.

Nagyon hálás lennék Önnek, ha néhány sorban megírná, kiváltódott-e a fenti hatás és ha igen, milyen formában. Ebből igen sokat tanulnék.

Világi sikerekkel számolhat, Mester, 1955. május végén, amikor a Jupiter újból elhalad az MC fölött. Ezeknek azonban inkább csak kellemes epizód jellegűk lesz. Elismerés, kitüntetés, szóval siker szokott ilyenkor esedékes lenni.

A jövő eseményeinek vizsgálatánál igen értékes szolgálatot szoktak tenni az úgynevezett szolár horoszkópok, amelyek mindig születésnaptól születésnapig érvényesek, és megbízhatóan informálnak egy-egy életév /tehát nem naptári év! / hatásairól és kilátásairól.

Az Ön 54. szolárja, mely tehát még négy és fél hónapig lesz érvényes, vegyes hatásokat jelez.

Kedvezőtlen például, hogy a szolár-Mars 1954. március 31. -én a Nyilas 25. fokán haladt át és pontosan 180 fokos oppozíciót képezett az Ön radix-Neptun-jával. Ez kaotikus gondolatokat, megvalósíthatatlan tervek erőltetésére irányuló hajlamot szokott produkálni és több ízben tapasztaltam, hogy ennél a fény-szögél az ember nem becsüli azt, amit megkapott a sorstól, hanem irreális dolgok után vágyakozzik.

A szolár-Vénusz és a szolár-Neptun szintén éles oppozíciót képeznek egymással, ami csalódást, vagy legalább is érzelmi zűrzavart szokott eredményezni.

Igen kedvező viszont, hogy a szolár-Vénusz együttállást képez a radix-Holddal. Ez házassági harmónia és nyilvánosság szempontjából igen előnyös konstelláció.

Ingerlékenység is jócskán lehet Önben és mintha a fizikai testével lennének konfliktusai. Mintha testi indiszpozíciókra az 54. életévében hevesebb és türelmetlenebbül reagálna, mint máskor.

November 25.körül 2-3 napig igen elővigyázatosnak és fegyelmezettnek kell lennie, mert éles Mars és Plutó-hatás lesz esedékes. Uccai baleset, éles szóváltás, összeférhetlenség szokott ilyenkor esedékes lenni. Közlekedési eszközökkel, tüzzel, éles tárgyakkal és maró savaikkal legyen, Mester, szintén elővigyázatos ezeken a napokon !
Január 8. és 9.-én aláírásokkal és kijelentésekkel kell majd módfelett tartózkodónak lennie.

X X X X X

Most, szombaton és vasárnap irodalmi és zenei délután volt nálunk, feleségem zongorázott, Szabolcs pedig szavalt. Még pedig gyönyörűen. Szabó Lőrinc műfordításaiából szavalt, Shakespeare szonettet, Verlaine verset, Burns csodálatos költeményét John Andersonról és Villon remekművét /Rondo a halálról./ Mindkettőjüknek igen nagy sikerük volt és tíz nap múlva harmadszor is meg kell ismételnünk a produkciót.

Kedves Mester, kérdéseire mindig örömmel válaszolok és maradok
igaz hive és tisztelője

Győr, Bajcsy Zsilinszky utca 3/a.

1954. 11. 25.

Nagyklára levele (1957)

Budapest, 1957. június 20.

Lehet, hogy maga nagyon egészséges, fiatal, én nem; nem engedtem meg magamnak azt a luxust, hogy 8 és fél órai munka, 2 és fél óras utazgatás, különféle házi stb. intézések után, ha van 1–2 óra, ami marad a napomból, úgy fogyjon el, hogy utána – most már az ötödik port fogom bevenni –, pihenésem ne legyen, aludni ne tudjak, éjjel görcsökkal kínlódjam, s azután kezdjem a kora reggelt fejfájással, folytassam munkával, és így tovább.

Lehet meghalnom, lehet elmennem, lehetett volna az öregségünket békében, tisztességben élni! Nem így akarta! Egy pókhálósál tart még; nem bánom ha eltépi, de csinálja tudatosan. Ha lett volna rám szüksége, fontos lettem volna, akár csak önzésből, a megtartásomért áldozni is kellett volna. Csak cselédszolgálatra nem szerződtem, nem vállalom! Fáradt vagyok, már szomorú sem; olyan sok volt, amit rám rakott, rak, hogy csak megfagyással lehet reagálni, ha nem akarok öngyilkos lenni. 35 évi magány egy kicsit sok. Egy könnyet sem tudok sírni, csak ver a szívem, szegény, pedig még dolgoztatni akartam magának, de még a munkám sem felel meg. Aki annyira nincs megelégedve az élettársával, akit ennyire nem érdekel semmi, ami én, vagy ami velem történik, az csak folytassa azt az életet, amit kiépített egyedül, illetve, nélkülem s legyen boldog, de engem ne bántson, s ha kihagy mindenből, ami a házasságot jelenti (bizalom, szerelem, szeretet, becsülés stb.), legalább legyen udvarias, tiszteletet adó vagy rúgja fel az egészet.

Tulajdonképpen sajnálom magát, hogy minden jót áteresztett a lyukas tenyerén, nem is tudhatja felmérni, mit vesztett, hiszen tulajdonképp nem ismer.

K.

A levél a Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő letéti hagyatékban.

József Attila és Szabó Lőrinc

1957. szeptember 29-én telefonáltak, hogy keressem fel a Gömöri klinikán Szabó Lőrincet. Riasztó hírek terjedtek el a városban állapotáról. Már évek óta hallottunk hasonlókat, így méltán remélhettük, hogy a túlzott féltés találja ki azokat. Másnap meglátogattam. Igen elesett állapotban találtam.

„Nagyon örülök, hogy eljöttél – üdvözölt – fontos dolgokat akarok neked elmondani.”

1926 februárjában ismertem meg Szabó Lőrincet. Abban az időben az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet munkatársa voltam, mely intézmény célul tűzte ki a munkásság helyzetének megismerését és megjavítását. Az egész mozgalom az angol settlement* intézmény sugallatára és utánzására épült fel. Hilscher Rezső, a nemrég elhunyt szociálpolitikus vezette. Ő azok közül a kevesekből került ki, akik komolyan vették a szociálpolitikát és hittek abban, hogy a kapitalizmus embertelenségét hatékonyan ellensúlyozzák vele. Jutalma a teljes meg nem értés volt. Az akkori hivatalos körök „titkos kommunistát” gyanítottak benne. A baloldal pedig „tolsztojánusnak” csúfolta. Én a kulturális osztály tagjaként irodalmi matinék rendezését kezdeményeztem. Célunk az volt, hogy az akkori legnagyobb írókat és művészeket vigyük ki a munkások közé. Megjelent pódiummunkon Kosztolányi Dezső, Zilahy Lajos és Móricz Zsigmond képviselőiben Móricz Virág. Aztán a fiatalokra is sor került. Elsősorban Kodolányi Jánosra és Szabó Lőrincre gondoltunk.

„Az Est” szerkesztőségében kerestem fel Szabó Lőrincet. Pár pillanat alatt Mikes Lajos szobájába kerültem, akit szintén csak írásaiból, fordításaiból ismertem. Fogalmam sem volt róla, milyen nagy hatalom és nehéz ember a „csodadoktor”. Úgy álltam ott szendén és ártatlanul, mint az a szűz lány, aki leánykereskedők karmaiba került. Elkezdődött a faggatásom. Nehezebb volt a mai káderezésnél. Jó félórai gyűrás után azzal bocsátottak el, hogy három napon belül választ kapok.

* Arnold Toynbee (1852–1883) angol szociálpolitikus, társadalmi reformer szerint a kapitalizmus ellentéiteit és súlyos következményeit úgy lehet legyőzni, ha kapcsolat létesül a felső osztályok és a munkásság között, ha megértik egymás helyzetét. Azért alapította az egyetemi telepeket (settlementeket), hogy ott az előkelő osztályok gyermekei közvetlen kapcsolatba kerüljenek a munkásokkal: gyakorlatban tanulják meg a társadalmi bajok orvoslásának módszereit.

Indulásom közben beröpült a szobába Erdélyi József, aki a maga heves modorával új vihart kavart körülöttem. Három nap múlva megkaptam a beleegyezést, de még néhány kérdésre megnyugtató választ kellett adnom. 1926 első hónapjaiban jártunk. A konszolidált Bethlen-korszak „aranyévében”, amikor minden cikk és hordószónoklat öntötte a destrukció elleni harc borgőzös, ügyészt kiáltó, mérges epéjét. A két fiatal író „baloldali” volt, kényesek voltak baloldaliságukra. Mikes Lajos különösen vigyázott, nehogy a reakció csábítójának karjai közé kerüljenek.

A matiné szépen sikerült. Nagy számban jelentek meg munkások is. Hiszen ők jól ismerték a fiatal írók nevét, számon tartották és meleg szeretettel vették körül őket. Így indult el barátságunk.

Most azonban súlyos állapotban találtam. Végső küzdelemre gyürkőzött az elmúlás parancsa ellen. Erősen lesoványodott, szürkés-fehér arcából élesen állt ki jellegzetes orra. Minden erejét összeszedte. Nyugodt, vontatott, halk modorban, de végig kifogástalan logikával mondotta el a következőket.

„Hallom, könyvet írtál József Attiláról?”

Igen – válaszoltam.

„Mivel kezdődik a könyved?” – kérdezte.

Nem tudom – vallottam be szégyenkezve.

Furcsa, szótlán ajakbiggyesztés fejezte ki rosszallását. „Már üzentem neked, hogy érdekel a munkád. Jellemző dolgokat közlök veled Attilára vonatkozólag. Okvetlenül használd fel. Fontosnak tartom az irodalomtörténet számára; kár lenne, ha elveszne.”

A húszas évektől a magyar irodalom koronázatlan királya Babits Mihály lett. Az ő írói magatartásának kedvezett az idő. A klasszicizmus hivatalos hívei, a forma tisztelői, a tiszta művészet megszállottjai benne látták természetes vezérüket. Nem kis mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy Babits lett a Baumgartner-alapítvány kurátora. Sokan voltak, akik mosolygó arccal és tanítványi alázattal közeledtek személye felé, mert kisebb-nagyobb összeget reméltek az alapítvány járadékának kiosztásánál. Ez az eltökéltség csak erősödött, mert a fiatal írók nyomora mélyült és az alapítványi pénz becse pedig emelkedett. József Attila is formaművész volt. Szerencsésen egyesítette magában Ady, Juhász és Kosztolányi irodalmi útmutatásait. Babits irodalmi, társadalmi elvei idegenül, sőt ellenszenvesen hatottak a társadalmi forradalom tudatos dalnokára. Azért eddigi kifogásait röpirattá dagasztotta, és azzal indult támadásba ellene.

„Tudod – folytatta – milyen mély barátság kötött Babitshoz.” (Ezt a barátságot nem az anyagi érdek táplálta, hiszen senki sem állt a beérkezettek közül Babitsnál közelebb Szabó Lőrínchez. Adyt sohasem szerette és mindig idegennek érezte magától költői stílusát, modorát, népét ébresztő magyar messiánizmusát. Babitsot ellenben fenntartás nélkül tisztelte, becsülte.)

„Amikor Attila megírta Babits elleni röpiratát – mondta erejét összeszedő nyomatókkal –, többeknek megmutatta. Én is tudomást vettem róla. Üzentem neki, hogy keressen fel. Attila telefonált. Hosszúra nyúlt telefonbeszélgetés alatt meg-

állapodtunk abban, hogy eljön és megmutatja a fogalmazványt, és ha a vádaknak csak egy százaléka is megfelel az igazságnak, nem emelek vétót a röpirat megjelenése ellen. Tettem ezt Babits iránti szeretetből és tiszteletből, és azt sem akartam, hogy József Attila nevetség tárgyává tegye magát.”

„Másnap vagy harmadnap megjelent nálam. Ott volt délután öttől este tízig. Mondatról mondatra, szóról szóra átvettük írásművét. Én minden megállapításra kimutattam, hogy nem fedi a valóságot esztétikailag. Rámutattam arra, hogy cikke a tévedések vaskos halmaza. Amikor végére értünk, kértem: mivel egy százalék sem állja meg a helyét, megállapodásunk szerint, mondjon le a megjelentetéséről.”

„Érveim nagy hatással voltak reá. Attila azt válaszolta, meggondolja azokat és azután dönt. Határozott ígéretet nem tett semmilyen irányban sem.”

„Mégis meglepett – panaszkodott kesernyésen –, amikor rövidesen megjelent a Babits-ellenes támadás. Valószínűleg egyes rossz szellemek sugalmazták. – Hatványt említette, de csak feltételezés volt részéről. – A Babits ellenesek véleménye ellensúlyozta az enyémet és megerősítették Attilát tévedésében.”

(Aki József Attilát ismerte, az jól tudja, milyen makacsul ragaszkodott igazságaihoz és tévedéseihez. Azok közül való volt, akik ezt megengedhették maguknak. József Attila kaphatott biztatást innen vagy onnan, de a végső elhatározás és eltökéltség az ő sajátja volt.)

„Amikor 1933-ban megjelent Te meg a világ verseskötetem, melyet az első aranyfedezetű munkámnak tartok ma is, ismét felkeresett. (Tért rá legérdekesebb közlésére.) Majdnem az egész kötetet felmondta versről versre. Verseimet így csak egy ember tudta, idézte, szavalta állandóan. (Valószínűleg nagy szerelmére célzott Szabó Lőrinc, akit a szellemi rajongás is feléje sodort.) Ez végtelemül jólesett. (Valami kényszeredett mosoly is megjelent a halálvonásokkal telerajzolt arcon.) Ámulatba ejtett. Majd újra felmondta a verseket és sorról sorra megbíráta őket. Néha egész sorokat javított ki, máskor csak a sorrendet vagy egyes szavakat. Más verseket megdicsért, sőt szép számmal volt olyan, melyről elragadtatással beszélt. Én, aki közismerten rossz memóriájú ember vagyok, végtelenül csodálkoztam Attila bravúros, nagyszerű emlékezőtehetségén és kitűnő analitikus gondolkodásán. Eltávozásakor azzal búcsúztam el tőle, hogy ő egyik leghűségesebb olvasóm és tisztelóm. Mondanom sem kell, hogy pályám egyik legszebb emlékeként őrzöm ezt a találkozást.”

Ezzel lényegileg felmentette József Attilát minden vád alól, mert Babits-ellenes röpiratában a Babits-versekkel ugyanezt csinálta.

A továbbiakban arra nézve érdeklődött, hogy mikor voltam a legbensőbb kapcsolatban Attilával. Elmondtam, hogy 1928–1931 között, éppen abban az időben, amikor költővé fejlődött és teljesen kialakult.

Erre az írástudó fölényével legyintett és megjegyezte: „Élete végéig sem alakult ki szegény.” Mivel József Attila zsenije vitán felüli tényként idegződött belém és az alkalmat sem tartottam megfelelőnek, megjegyzés nélkül hagytam a nagybeteg kijelentését. Először voltam József Attila Júdása és utójára.

Mindennek ellenére sem tette reám azt a benyomást, hogy még csupán három napja lesz köztünk és a kérlelhetetlen halál elragadja tőlünk a kor legnagyobb poétáját. Szíve akkor kifogástalanul vert. Hiszen a súlyos tüdővérzés és annak kiváltója, a tüdő rosszindulatú daganata vitte el végül is.

Amit József Attiláról mondott, igaz és jellemző. Kortársainak azokat a verseit, amelyeket szeretett, hamar megjegyezte és szívesen idézte. Versének zeneisége szerint állapította meg valakiről, hogy milyen költő. Aki olyan nagy hatást tett reá, mint Szabó Lőrinc, azt valóban nagyra becsülte. Soha nem volt benne az a hisztérikus féltékenység, ami legtöbb lírikusunkat elviselhetlenné tette. Saját értékét tisztán látta és kortársai felettinek érezte magát. Azért nyugodtan megtehette, hogy Szabó Lőrinc verseit könyv nélkül tudja és nagyra értékeli. Ez csak újabb adalék az ő nemes és emelkedett gondolkodásának és tiszta emberségének bizonyítására.

A beszélgetés gépiratának eredetije és egy indigós másolata a Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő hagyatéki letétben. Publikálva: Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc utolsó emlékezése*. Napút, 2005. 7. József Attila-emlékév melléklet. 4–12.

GÁBORJÁNI KLÁRA

Édesapámmal, Szabó Lőrincsel

Mese és színház

Legcsöppebb koromban kezdődött. Apu mesélt és Anyu. Mindenfélét. Amiket gyerekkorban szokás. De olyat is, amit csak később. Felőttebb mesék is jöttek, az érthetőség kedvéért gyerekesebb formában. A magyar népmesék, és Hamupipókék mellett az Undinék, Gilgamesek, Bolygó Hollandik s a Rajna sellőinek története, s a Lamb Shakespeare mesék egyéni változata. Szun-Vu-Kung a majomkirály s még oly sok minden, hogy beszámolni róla nincs hely s idő, de talán hiteles emlékezet sem.

Aztán a fordítottja következett. „Kis Klára” koromban én viszonyoztam a korábbi meséket. Anyu, Apu címeket adtak. Mondjuk: „A királylány és a kiskutya”. „A gyűszű és a kagyló” – és még rengeteget. S egyre izgalmasabb címeket. S ezekhez már én találtam ki a mesét, álomba, vagy műálomba ringatva vele szüleimet. Apu, időnkint írta is gyorsírásban: általuk bimbóztatott fantáziám zsenge terméseit. Vagy egy tucatnyi meg is maradt elárvult íróasztala fiókjában.

Később a mese színházzá változott. Amit meséltem esténként, már el is játszottam. Fürdés után, bokáigérő ingi-bingiben. Apuék, nagymamáék, vagy a kedves Júlia néni előtt.

Apu így emlékezik erre a legédesebb korszakra a *Tücsökzene* egyik „tücskében”:

Színház a gyerekszobában

„Zöld lábán táncol a kék ibolya!”,
perdült elém kislányom, Klárika,
s forgott, dalolt, mint egykor az anyám.
Látta az ősz, s: „Levelek hullanak”,
mondta rímbe, „egyszárnyú madarak!”
„Mért egyszárnyúak?” „Hát mert oly sután
forognak!” Csak néztem rá. Este, ha
aludni készült, s átjött Julia
néni, s az öreg Anna is beült,
az egész család mint színházba gyűlt

köréje, számolyokra, s a mesét
hallgattuk, amit rögtönzött, az egy-
ujjnyikat s a százmétereseket;
vagy én olvastam, a Gilgamesét,
Undinét és Szun-Vu-Kungot... Talán
ötéves volt... „S most: vége!”... Taps után
– „Szervusztok!” – a takaróiba bújt
– „mint héjába az alma” – s elaludt.

Hosszú éveken át folyt ez a házi színház-mese szerkesztőség. Hol Apu volt a szerző, hol én, hol meg Anyu dramatizálta játékosan Babits Mihály „Füst néni”-jét; s játszottuk benne a szerepeket ketten, vagy hárman az én legnagyobb gyönyörűségemre.

Végül is megtudtam, hogy vannak nénik és bácsik, akik felnőtt korokban is mindig meséket játszanak. Színházban, színpadon. Sokat hallottam otthon egy nagyon „jól játszó” néniről, aki az én kiságyam mellett el-elüldögélt néha: Jászai Mariról. (S aki oly furcsa egyéniség volt, hogy egyszer a Zeneakadémián az Apu fordította Shakespeare-szonettek előadása közben egyszer csak megállt és sírva fakadt, szívéhez szorítva a könyvet s felsóhajtva: „Ugye milyen gyönyörű?!”) Élő emlékem nincs róla. Meghalt, mikor én még mindig a kiságyamban aludtam.

S aztán kezdtem rájőnni, hogy Apunak írott meséi is vannak: versek. S, hogy más írók meséit is magyar nyelvbe öltözteti, fordítja.

Hányszor nyílt ki sokablakos szobám ajtaja, délután, este s felnőttebb koromban éjszaka is, hogy nehéz idők fagyos hidegében, vagy édes tavaszi jázminillatban bekukkantson hozzám éjjeli negligzsében: „Nem zavarlak? Szeretnék megmutatni valamit. Most fejeztem be ezt a verset.”

Iskolás lányka voltam, amikor együtt nyaraltunk Erdélyben, a havasokban. A *Timont* fordította. Esténként felolvasta az elkészült részeket, házigazdáinknak B. Farkas Ferencéknek és nekem. „Érted, gyerek? érted, kislány?” Ha érti: jó. – Értettem.

A mese! A színház! Át- meg átszövi az életemet. Addig is amíg elértem a magam színházát Kolozsvárott s később a Rádiót. S a nevet, a Gáborjánit – családi nevet ugyan, de nem a Szabót, – hogy ne legyek a „nagy” apa függvénye saját pályámon. Gyerekes hiúságból. (Apu meg volt döbbenve, de tetszett neki.) – S akkor újból viszonzhattam valamelyest régi mesélgetéseit egy-egy kolozsvári Tündével, Ismenével, versmondással. Rádióban elhangzott mesével, Szophoklész *Elektrájával*, Goethe *Faustjának* Margitjával.

Izgalmat örömet, sőt vidámságot is okozhattam neki. Egyszer, amikor telefon közöltem vele a Rádióból, hogy beugrom Somlay Arthur helyett, Liszt-Herder *Prométheuszába*. Nem részletezem az izgalmas szituációt. Az volt, higgycék el. Az idő rövid volt, a mű nehéz. Rácz György, az akkori főrendező társulati ülésről ragadott ki. S én izgultam rettenetesen. – Sikerült. Ismételték sokszor. Na, de

az a telefonbejelentés, hogy én, és, hogy Somlay helyett! Somlay régi ismerősünk volt, már akkor idős és – férfi! Apu megijedt. Aztán örült, nagyon örült és nevette. „Somlay?! s az én kislányom?!” – Nekem is nagy élmény volt és maradt.

Fájdalmas számomra, hogy egy vizsga kivételével, Lady Macbethet játszottam, színpadon sosem léptem fel olyan darabban, amelyet ő fordított.

Utolsó nagyobb rádió-szerepem, amelyet együtt hallgathattunk, még 1957-ben a *Faust* Gretchenje volt. Rádióink elromlott. Barátainknál Sándor Judit–Hárs Ernő házaspárnál hallgattuk meg az adást szüleimmel. Szép este volt. – Apuka nemsokára meghalt.

Ha nem ment volna el tőlünk ennyire idő előtt, ötvenhét éves korában, biztosan írt volna még színdarabot is. Éppen az utolsó évek érlelték meg benne a vágyat konkrétan a színpadi forma után. (Fiatalon írt egy jelenetet Petőfiről.) – Voltak tervei. Valami nagy dolgot akart színpadon elmeséltetni Szun-Vu-Kunggal, a majomkirállyal. Hogy ez mi s milyen lett volna, én sem tudom pontosan. De valami a gyermekkor édes meséiből felnőve az idősebb kor humánus bölcsességébe. Készült rá, mint még oly sok mindenre is.

Sokszor léptünk fel együtt. Vidéken, Pesten s gyakran a Rádióban. (Egyszer németül is mondtam verseit Salzburgban.) Utolsó közös estünk Miskolcon volt. A legjobb barát: Illyés Gyula bevezetője után.

Nálunk – igazán el lehet mondani – csupa mese és színház volt a családi élet. Amit ő írt, fordított, elolvasta nekünk. Amit én játszottam, ő nézte, hallgatta a rádió mellett.

Öt éves voltam, amikor először vitt Operába. (Sok barátunk helytelenítése ellenére.) Felnőve, ott voltam mindig az ő, vagy az általa szeretett és becsült színpadi szerzők főpróbáin, premierjein vele, mellette.

A nagy költővel és Shakespeare, Goldoni, Kleist, Racine és összes „örök barátai”-nak fordítójával, a színész-gyerek hosszabb ideig remélte együttdolgozhatni, játszani, mesélni. Megérni a „2000”-ret, ahogy ő is remélte *Barátaimhoz* című versében. – Nem így lett. –

Közvetlenül halála előtt még beszámolhattam neki arról, hogy *A buszonbatodik évből* mondok szonetteket Tímár Józseffel a Rádióban. Velem, a „Kis Klára”-val, s Anyuval a „Nagy Klára”-val megbeszélve mindent, nagyon örült, hogy Tímárral ketten mondjuk el a gyönyörű verseket.

Sem ezt az adást, sem a többit, ami aztán jött, már nem láthatta, nem hallhatta. – A *Tücsökzenéből* mondtam temetése televízió filmfelvételének képei és gyászzenéje alá öcsém rendezésében, a *Sírfelirat* című verset.

Az utolsó altató „mesé”-t én mondtam neki, de ő írta.

Szabó Lőrinc rádió-szerepléseiről

Édesapám sok rádió-szereplésére, előadására emlékszem, ha nem is minden esetben a precíz időpontra, konkrét címre. – Itt és most csak a rapszodikusán válogató felnőtt gyerek szól az Édesapjával kapcsolatos rádiós emlékekről.

Apuka tanító alkat volt. Amit tudott, amit szeretett, ami érdekelt, mindig át akarta adni másoknak. Nemcsak gyerekeinek, feleségének, tanítványainak, hanem minden hallgatóinak is. Hallgatóinak, – mondom – mert most a nem is olyan régi „csodá”-ról, a nevelés, hírközlés, zene és irodalom hangban való továbbbítójáról, a kis barna dobozról, a rádióról van szó. Mindig szívesen állt a mikrofon elé, a „közönség” nevű nagy család elé. S ebbe a tág körbe belefért a szűkebb, az igazi családja is. – Egyik közös szereplésünk a *Családi kör* címet viselte. Ebben olyan versei hangzottak el, melyeket gyerekeiről, testvéreiről, mámról, papáról, nagymamáról írt. Ezeket én adtam elő, az összekötő szöveget Apuka írta s mondta el, örömmel, hogy lánya már felnőtt színész s együtt dolgozhat vele.

Sok munkája, gondja-baja közt játékos kedve is volt Édesapámnak. Egyszer vendégeket hívott, hogy nálunk hallgassák felolvasását saját verseiből. Barátaink kávé és sütemény mellett hallgatták őt, amikor egyszer csak kinyílt a könyvtárszoba ajtaja és megjelent Szabó Lőrinc, miközben hangja szólt a készülékből. A társaság megdöbben. „Lőrinc, te itt? s a hangod ott?” Ez volt az első viaszlemeze életében. Nagy volt a megdöbbenés s Apuka arcán a csibészes mosoly. Ez aztán a meglepetés! Ujdonság volt, majdnem hihetetlen akkor. Én még iskolás lány voltam s együtt élveztem a jól sikerült tréfát a felnőttekkel.

Nemegyszer fordított le a világirodalom nagy verseiből egyet-egyét számomra, hogy előadhassam. Mint kezdő színész először versekkel szerepeltem, de nagyon vágyódtam már színpadi alakokat is megszólaltatni. Egy éjszaka bekopogott hozzám. „Kisklára, itt van valami neked. Az *Örök Barátaim* számára fordítottam. Ha elmondod színész és versmondó lehetsz egyszerre.” – A vers-monológ Browning: *Elhunyt nőm, a Hercegnő-je* volt.

Szerencsére el is mondhattam – annak idején – a rádióban is, mindkettőnk s – remélem – a hallgatóság örömeire is.

Boldog és büszke vagyok, hogy ilyen költő fordított időnkint számomra. S fáj, hogy ez már nem lehet soha többé.

Szabó Lőrinc utolsó napjairól

Az utolsó héten, tehát szeptember végén és október első három napján, már nagyon-nagyon rosszul volt. Sokat olvastatott fel magának az *Odüsszeiá*-ból. Velem, anyámmal, öcsémmel. Az ebből való felolvasás a 13. ének végén szakadt meg.

Saját versei közül utoljára a *Bajrám ünnepén*-t olvastatta fel anyukával s az utolsó két szakaszt Gláz Edit dr.-nővel, mert ő nem bírta tovább olvasni a fulladásos halálról szóló, részben előre megsejtett sorokat. – Én még az előbbi napokban a *Különbékét*, „a Háromcsőrű kacsában”-t olvastam neki. Nehéz volt olyat találni, amiben nincs halál. Babitsot is kért. Nagyon felizgatta magát, a Babitshoz méltatlanul kevés anyagot tartalmazó Válogatott verseken.

Okt. 1-ről 2-re virradó éjszakája rettenetes volt. Erről édesanyám számol be. S az anyu által titokban felírt néhány mondat, amiket öntudatlan állapotban mondott.

Ilyés Gyulánéval, Flórával már akkor napok óta akart fontos dolgokat, mint kisgyerekesen mondta „titkokat”, a „nagy titkot” közölni. Ekkor már nem volt ereje, vagy talán csak hitte már, hogy van valami „titok”. – Másodikán du. több mint egy órát volt nála Flóra, mi ezalatt kimentünk a folyosóra. Már alig tudott beszélni, Flórának föléje kellett dőlni s fülét a szája elé tartani. De nem sokra mentek, sőt, majdnem hogy semmire. Öt óra előtt Flórával rohantunk dr. Kellnerhez a Vajda-csöppekért. Ott, ahogy konyhanyelven Apu állapotát elmagyaráztuk, a dr. nagyon súlyosnak ítélte meg a helyzetet. De azért átadta a csöppeket. Ajándékba. Én nem bíztam ebben, Flóra szuggerálta, hogy mindent meg kell próbálni. Elváltunk. Én szaladgáltam szemcsöppentő után. Itthon vaksötétség várt. Rövidzárlat. G. Szabó Kálmánné Magda volt nálam, itt is aludt már napok óta, hogy velem legyen ezekben a nehéz napokban. A csöppekből egyet megkóstoltam, hogy vajon nagyon rossz-e az íze s Apu észreveszi-e, ha beadjuk. Aztán orvosokat hívtam fel baráti tanácskéréssel, hogy beadjam-e az orvosságot. (Haits stb.)

Ezen a du., hogy azt mondtam Klárának, minden hiába, Apukának 2-3 napja van. Keveset tévedtem. B. Alice s ő is reménykedtek. Őszintén. Másnap 3-án reggel 9 óra néhány perckor megszólalt a telefon, s egy résztvevő, sírós női hang, a kórház irodájának adminisztrátora, X. Mária közölte velem, hogy azonnal menjek, ha még látni akarom, mert vége.

Éppen a fürdőszobába indultam volna, s le-föl rángattam magamról a pongyolát. Nem tudtam, mit csináljak, csak Magdára kiáltottam. Taxit! Gyulát! (Ilylyést) Aztán csak ruhát kaptam magamra és feltűztem a hajam gépiesen, nehogy megijedjen a szokatlanul rendetlen hajtól, ha még magánál volna. Taxit tíz percig nem tudtak kapni. Rohanni szerettem volna. Magda visszatartott, hiszen értelmetlen a gyalog szaladás, amit tulajdonképpen kívántam volna. Végre eszembe jutott a taxi vállalat titkos száma, amit Szécsiéktől kaptam meg pár napja. S így azonnal kaptam kocsit, mikor közöltem, hogy miről van szó. Közben Mancsi (Kemény Lászlóné) feljött az alsó lakásból s velem jött. A sofőrnek könyörögtem, hogy: amennyire emberileg lehetséges meg is tette. Fél tíz előtt ott voltam. Hármasával a lépcsők. S nagy lazítás a szoba ajtaja előtt. Mi vár rám?! Akkor még csak azt éreztem, hogy rám. Mert nekem rettenetes, ha Apu már nincs. Akkor még nem gondoltam arra, hogy neki is rettenetes lehet a saját halála. Úgy gondoltam, szívroham viszi el gyorsan egy perc alatt. Hogy neki könnyű lesz, s nekem lesz csak elviselhetetlen a hiány. – Benyitottam. Mereven feküdt félig ülő helyzetben.

Az orr citromszínű megélesedése, amit már hosszú napok óta láttam, erősödött. A kontúrok, az arc kontúrja éles darab krétával megrajzoltnak látszottak. Szemüvege rajta volt. Másodnapos szakáll. De addig minden nap saját maga borotválkozott. Nem volt egészen magánál. Akkor egy furcsa fél-öntudatlanságban volt, ami majdnem percenként váltott a tiszta józanság, az aluszékony bágyadság és az egy-két zavaros mondat között. Amikor beléptem, azonnal megismert. Féltem, hogy ápolatlan és rendetlen külsőm megijeszti, de ezt már nem vette észre. S anya, okosan közbeszólt hirtelen, hogy: Kisklára egész nap a Rádióban lesz, s azért jött ilyen korán, mert nem tud később. Bágyadtan bólintott. Megsókoltam. Félve, mert már úgy éreztem, minden mozdulat, zaj, kezelés fáj neki. Azután leültem az ágya melletti székre. Kérdeztem olvassak-e. „Nem” – mondta határozottan, keményen. Aztán enyhítőbben: „Most fáraszt. Nem tudnék figyelni.” – Az időt próbáltam magyarázni, hogy milyen szép október van. Süt a nap; kezdődik a vénasszonyok nyara s az neki milyen jó lesz. Csak jósnál reagált valami fél mosollyal. Nem érdekelte már. De nyugtázta az igyekezetemet. – Mancsi jött be. Leült anyu ágyára. Kérdezte tőle, hogy Bécsben vagyunk-e vagy Magyarországon. „Nem akarok Magyarországon élni! Miért nem engedtek elutazni?” Aztán megjött Lóci, ő a filmgyárra hivatkozott, a korai és gyanús látogatási idő miatt. Lócit is felismerte. Örült neki, halványan, mert élénk indulatai akkor nem voltak. Mikor Gyula is megjött (Illyés) azt mondta: „Gyanúsak vagytok nekem. Túlságosan aggódtok.” Elterelően magyarázkodtunk. Nem is érdekelte tovább. Gyula az ágy lábánál álldogált, magára erőszakolt nyugalommal, nagyon sápadtan. Ő nem hitte, vagy nem akarta hinni, hogy órák választják el legjobb, legigazabb barátjának, íróársának eloszlásától. (Mert az volt a legigazabb.) Őt is megismerte s újból, nagyon halványan de örült neki. „Gyula, neked valamivel könnyebb a helyzeted, mint nekem” – suttogta. Gyula nem értette. Én megismételtem. Akkor hozzátette, kislány, kicsit huncut mosollyal. „Csak vicceltem.” – Aztán, talán nem volt egészen magánál, vagy nagyon elbágyadt. „Heinéből csak hármat.” Csak mosolygott. Én értettem, mert közel hajoltam. Tudom, azt akarta, hogy az *Örök Barátaink*-ban végül is csak 3 Heine legyen. Nem szerette. – Közben én ki-kimentem. Váltottuk egymást, hogy ne legyünk túl sokan egyszerre a szobában. Nem akartuk fogyasztani a levegőt, amiből úgyszólván kevés jutott már neki. – Gyula elment. Flórát küldi majd. Estefelé ő is visszajön. – Megjött (Thury Leventéné) Mara. Farkas Ferkó, Bernáthné Pártos Alice. Percekre mentek csak be hozzá. Alice hosszabban bent maradt. Ő orvos. Megjött Flóra. Én telefonáltattam a Rádióba. Nem megyek próbára. (Tóth Árpád: *Lélektől lélekig*.) – Orvosok ki-be. Sűrűn. Gömri is. Infúzió.

*

Ezen a helyen is szeretném megköszönni Domokos Mátyásnak azt a jó tanítványi, aprólékos segítséget, amellyel Édesapámnak az *Örök Barátaink* összeállítását megkönnyítette. Nemcsak a család baráti háláját szeretném itt rögzíteni, hanem elsősorban Édesapámét, aki halála előtt néhány nappal még köszönettel és szeretettel emlékezett meg fiatal barátjáról.

G. Sz. K.

Mese és színház; Szabó Lőrinc rádió-szerepléseiről: Két, nem összefüggő gépiratos emlékezés a Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő hagyatéki letétben.

A Kisklára által elbeszélte gyermekkori jeleneteknek az MTA Könyvtára Kézirattárában fennmaradt gyorsírásos lejegyzéseit dr. Gergely Pál fejtette meg. Lásd például az M2 4651/286. jegyzetomb 10. lapján szereplő mese áttételét (23. lap):

Volt egyszer ebben az erdőben a víz szélén egy kis lyuk, és ebben lakott egy cserebogár. Aztán ennek a cserebogárnak a hátán volt egy picike kis madár, aztán odajött egy kis tündér és azt mondta: Mit csinálsz, te kis cserebogár? Hát te kismadár? Ugorj le a hátáról, mert megszúrnak!

Aztán ott volt még egy tündér, s benne volt annak a koronájában egy toll, s azt a tündért úgy hívták, hogy Bugribugri, de mégiscsak a hercegnőről beszélek, az Aladdin nem lesz benne, mert már meguntam...

Aztán ott volt a *Hófehérke-tündér* is, aztán a kis Hófehérke nagyon rossz volt, a törpék jönnek mindjárt, aztán vége... Ott volt egy kislány, s azt a szegény kis bogárkát megverte annak a kislánynak a mamája, amint odament és megfogta a cserebogarat. És az egyik kisfiú lábára mászott a cserebogár, és a kismadár meghalt. Aztán lett az ibolyának testvére, úgy hívták, hogy harangvirág. Egy kicsit rossz volt... Aztán annak az ibolyának még egy testvére volt, úgy hívták, hogy tündér-Szabó Klári. – (Ez nem én voltam, egy másik, aki nagyon jó volt...) S még egy testvére, azt úgy hívták, hogy Királyapó (?), s még kicsi volt és még egy, azt úgy hívták, hogy Szuszi-Buszi.

Egy másik: Ms. 4651/287. jegyzetomb 23. lap áttétele (37. lap):

[1927.] jan. 8. Csupa hattyú úszik a képben. Mit akarsz, te kisleány? A kisleány csiripelt az ablakon: egy szép aranyos kis tündér, az Aladdin alatt.

A másik kiskirály szégyellte magát, mert azok olyan szépek voltak, hogy ő ezért csak szégyellte magát. Egyszerre csak szép ruhája lett a kiskirálynak, mert kapott egy aranydiót, s ebben volt a szép ruha, azért, mert ő adott egy kenyeret egy öregasszonynak, az meg adott egy diót. Megették, s elmentek a bálba, itt a vége – fuss el véle!

A Kisklára által elmesélt esték dramaturgiája rögződött a következő lejegyzésekben: Ms 4675/19. tömb 5–13. lap áttétele (294–301.):

[1926.] nov. 27.

Virágzik a kert, süt a nap, arany a világ, járkálok a kertben s gyöngyvirágot kínálnak, minden igen szép. Ez az „aranyvirág” a gyöngyvirághoz tartozik, de szebb mint a rózsa, szegfű, illata is. És a tündéreknél is szebb a fényő s virágzó kert s amint nyílnak a virágok, szinte arany a csengettyűjük, ezüst a kis cucájuk. Szépséges az én kis cucám, kisbabák repülnek, aranszívvel mulatnak, táncolnak, forognak, itt a vége, fuss el véle!

Még egyet meséljek? Milyet? Hosszút, ugye?

De az is szép volt abban, az ezüst meg az arany! Táncolnak ám arany-szép dróton, a legszebb rózsa bimbóján.

Aranykertben rózsabimbó, szállj fülembe arany csingó.

És kis leány fuss el már, kis Csurika szalad már!

De két kislány szalad már, mint paripa, fut is már. Aranyfogó csinnadratta, és a tündé kert alatta. Szemeit aranyra látják és tündérnek a még jobbat. Kis bimbója száll, arany csikó jár, s kis kertemben aranycsikó, arany csacsi szaladgál.

Te nekem mesélsz, én neked mesélek. Anyuka is.

Aranszáll, szép leány, szívből száll az aranszáll s mogyoróval... aranyosak, szépek, mulatnak, táncolnak ... aranyrigó röpülj a fülemhez, szeretlek. Aranybimbóm, segíts még s halálodig szeress még.

Ugye azt mondtam, hogy egy verset is mondok!?

Szél űzött és bimbója már aranszáll. Űzött engem egy virág.

– Úgyis lehetne, hogy én mesélek s te gépelsz az írógépen?

– Úgyis lehet, jó? Hm? Nem? Nem? Kézzel is lehet.

És szobijunak (?) arannyal bélelt országútján túl, túl, túl, az Óperencián is túl, ahol a kurta farkú malac túr, ott volt egy lyuk s abban egy kis madár, játékmadár, de aztán ezt a madarat ki lehetett nyitni s abban volt egy másik madár s azt is kinyitották s abban is egy kismadár, s azt is kinyitottuk, abban meg egy ruha-felakasztó. Hát aztán arra jött egy kis tündérke s elbújt egy fa megett... (de ez már más mese lesz!)

És akkor azt mondta, hogy őzike bácsi! És azt is gondolta magában, hogy ez ki lehet? Aztán megint kiáltotta „Őzike bácsi”, aztán odament ahol a kis tündérke volt.

– Jaj te vagy kis tündérekém? Gyere el az én kis kunyhómba.

Hát aztán el is jött, aztán errefelé gyüött egy másik tündérke. Hamar kiszaladt s azt mondta:

– Ne szaladj el tündérke, itt csinállok neked ágyat. – Aztán mégis elszaladt, azt mondta: Jaj, jaj, jaj. Nem engedte kinézni, de mégis kiszaladt s akkor mondja: Őzike bácsi nem harap? Azt megölik a rosszemberek, de a jó emberek nem engedik ugyni? Mondd!

A kis tündérhez meg odajött a mamája s megverte, amiért a kistündére nem jött ki. Hát akkor írdd le, aztán majd te olvassad nekem.

Volt egyszer egy káposzta s egy kertet csináltak belőle. De mikor látták, hogy nincs belőle kert, fogta hát és szétvágta az a kis emberke s lőtt egy nyulat, az a kisnyúl meg csipogott, pedig nem is az volt, hanem abban a kisnyúlban volt még egy kis nyuszi s nem azt látták, hanem egy káposztát. Aztán jött egy kislány s azt mondta, hogy ez az én kis nyuszi-bácsim.

Az az ember, mikor húsvét volt, azt mondta, hogy: „Na kis Klári, hogy hozott a nyuszi tojást?” S az hová volt dugva, és nem kereste, de én kitaláltam, s akkor mondtad ezt.

A hétfejű sárkány találkozott egyszer a királlyal s egyszercsak azt hallotta, ez a király az, aki kiment az erdőbe virágot szedni.

Hát akkor csak azt hallotta – mert ő a barlangban volt – hogy jön ki a másik barlangból a másik felé a sárkány. Hát akkor a szegény király nagyon megijedt, fogta a puskáját és agyonlőtte. És akkor az üvegkirály látta többi sárkányokat és belédobott a szemökbe egy nagy csupor paprikát. Hát akkor a Hétfejű úgy elkezdett dörömbölni (mert volt ám neki dörömbölő feje is) s akkor a királynak úgy nekiszegült, hogy megverte a fejét és csinált neki, hogy nyu-nyu-nyu... itt a vége fuss el véle.

Volt egy nagy utca, abban az utcában egy kis barlang s abban volt egy sárkány. Akkor ebben a sárkányban volt egy kis borjú tündérüvegből, de a sárkány nem tudta kivenni a hasából s errefelé jött egy Óriás Tündér, s ennek az erős tündérnek volt egy puskája s nem is tudta, hogy az üvegből van odaragasztva. Hát akkor meg is ölte, de mégse halt meg. A hétfejű sárkány felállt s bement a szobába és meglátta, hogy a tűz ott nem ég, hanem hideg a szoba s ki van nyitva, s akkor szaladt le a lépcsőn, de mégis megtalálta az üvegtündért, de az az üvegalotájába bekerült, mert ott volt még egy tündér s az meg oda volt ragasztva a falra. Nem húsból volt ez a másik tündér, hanem üvegből, és akkor itt a vége fuss el véle... Akkor mégegy király jött a szobából, de azt nem tudta a sárkány, hogy ott van és az hátranézett, rá nyújtotta fejét s akkor meglátta, hogy ott van az erős király. S az kivette akkor a kardját szépen és akkor levágta a 3 fejét. Ennyi vót, nézzed az ujjamon!

Hát akkor a hétfejű sárkány összeharapta a királyt, de az leszakított hármat s mikor meglátta, hát rálépett a sárkány hasára, belészúrt s benne volt egy kisbárány, kivette és odaadta az embereknek.

Itt a vége fuss el véle... igazán vége van!

Más. – Aranytündér legelész, kis kertemben bogarak vannak, kis állatkák az édes határban. A kis csengő aranycsengő, szárnyas kis tündérek szállnak, s uszkálnak a vízben.

Egy kis tündérke a fa megett van elbújva s az őzikebácsi is hallgat, de aztán az őzikebácsi meghallotta, hogy a kistündérke kiabál s akkor még nem tudta, hogy kicsoda, pedig az volt a tündér s aztán bevitte őt a kunyhóba... itt a vége, fuss el véle.

[Naplójegyzetek Kiskláráról] – részletek

Szabó Lőrincné 1926 júniusa és 1930. ápr. 28. között naplót vezetett, melybe kislányával, Klárával kapcsolatos élményeit jegyezte fel. A füzetnek 47, Szabó Lőrincné által beszámozott írásos oldala van; a napló az MTA Könyvtára Kézirattárában, Ms 2284/56; a 14–21. oldalakon 1927. április 9-i keltezéssel Szabó Lőrincről is találni feljegyzéseket, ezeket a Szabó Lőrinc összes műveit publikáló sorozat készülő *Vallo-más* című kötetében közöljük, Horányi Károly sajtó alá rendezésében. Ez alkalommal csak a Kisklára emlékezésében emlegetett versötleteinek lejegyzéseit közöljük:

[...] Anyukáéknak is játszott, színházat, énekkel, tánccal. Virágtündéreket alakított. Egyik rögtönzött verse, melyet énekelt is, így szólt:

– „A margaréták kinyíltak
és tavasz volt és napfény
(stb. stb.)
*vizet kerestek,
de nem találtak szegények,
bementek a vázába.*”

Itthon is folyton szavalt és verseket gyárt, össze-vissza rímelt. Egyik nap azzal fogad, hogy: te apu, tudok egy verset. És elmondja:

– „Tele vagyok pizsoksággal
mindenféle rondasággal!”

Variánst is fűzött hozzá:

– „Tele vagyok rondasággal
mindenféle rózsasággal.”

Kérdeztem, mi az a *rózsaság*, mire azt felelte, hogy az egy szó, olyan, mint a róza. Később, még aznap, hozzám jön, s azt kérdi: Apu, rím az, hogy: *adsz*, – *ibatsz*? Egyszer meg berakja pénztárcájába ajándékba kapott filléreit, becsukja és így szól:

– „Kész,
benne van a pénz.”

Tegnap vagy tegnapelőtti verse így szól:

– „Fölugrott a falevéltre,
Kétségbeeső tündérre.”

Hogy ki ugrott fel, nem tudja. Variáns:

– „Felugrott a (kis) báránkyára,
kétségbeeső (kis) bogárra.”

[...] egyszer csak megszólal: tudok megint egy verset:

– „*A drótbá' lak...*” – és gondolkozik, zavarba jön, megismétli:

– „*A drótbá' lak...*”

S mi nem értjük, mit akar mondani, mi lesz ebből, ő pedig szépcsöndesen, önmagára bosszankodva bevallja, hogy

– „*A drótbá lak..., a másik felet már nem tudom.*”

S ugyanekkor felkiált, mert megtalálta fejében az elveszett rímet:

– „*Drótbá lak, – ott marad!*”

Megkérdezem, hogy ki lak a drótban, mire a kislány mindent megmagyaráz:

– „*A tiündér a drótbá lak, ott marad!*” [...]

Szabó Lőrinc utolsó napjairól: Gáborjáni Szabó Klára utólag egy spirális kockás füzet kilenc lapján írta le közvetlenül az esemény lezárultával emlékezését. A füzet a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatéki letétjében került elő.

A leírás jegyzetei: „*a Háromcsőrű kacsában*”-t olvastam neki: A vers címe: *Éjféli kőzjáték a Harc az ünnepért* kötetből. – Babits Mihály: *Válogatott versek*: Babits Mihály válogatott versei. Válogatta Illyés Gyula, sajtó alá rendezte és jegyzetelte Belia György. A magyar költészet gyöngyszemei sorozatban. Móra, 1957. 274. – *Eről édesanyám számol be*: Több helyen a beillesztést jelölő korrektúrajellel utal az utóbb elmaradt betoldásokra; utóbb Lóci leírásában idéz édesanyja emlékeiből is. – *Vajda-csöppek*: Roboráló készítmény, nagy reményeket fűztek akkoriban gyógyító erejébe. – *Kellner*: dr. Kellner Béla (1904–1975) akadémikus, ekkor a budapesti Onkopatológiai Kutatóintézet igazgatója, az Orvostovábbképző Intézet Onkopatológiai Tanszékének egyetemi tanára; Kisklára kézírásában Keller néven szerepel. – *G. Szabó Kálmánné Magda*: Gáborjáni Szabó Kálmán (1897–1955) grafikusművész, Szabó Lőrinc unokatestvérének a felesége. – *Haits*: dr. Haits Emil (1897–1967) pszichiáter, ekkor a Róbert Károly körúti kórház főorvosa, Szabó Lőrinc vele vitatta meg, hogy a halott szerelmét gyászoló szonettciklus, *A huszonhatodik év* kiadása milyen hatással lehet feleségére. – *B. Alice*: Bernáthné Pártos Alice (1901–1966) Bernáth Aurél (1895–1982) festőművész felesége, akkor az ORFI reumatológus főorvosa, 1955. év elején második infarktuszát az ő osztályán feküdte ki Szabó Lőrinc, 1957 tavaszán nála volt kivizsgáláson a sokizületi gyulladása idején és utána. – *Azt mondtam Klárának*: Elírás lehet, vagy Flórárt, vagy Magdát akarhatott említeni. – *Szécsiék*: Szécsi Ferenc (1913–1974) rádiós rendező, Kisklára baráti körének tagja. – *Manci (Kemény Lászlóné)*: Mikes Margit (1897–1976) költőnő, Szabó Lőrincné testvére,

Kemény László (1901–1978) festőművész felesége, az ostrom után a Volkmann u. 8-ban a földszintre költöztek. – *Miért nem engedtek elutazni?:* Szabó Lőrinc élete utolsó hónapjait megkeserítette, hogy svájci és franciaországi meghívásra (John Knittel svájcban élt prózáiró, Jean Rousselot francia költő) nem akartak útlevelet adni a számára. – *Thury Leventéné Mara:* Thury Levente újságíró felesége, Szabó Lőrincné barátja. – *Farkas Ferenc:* Bisztrai Farkas Ferenc (1903–1966), Szabó Lőrinc régi barátja, több könyvének kiadója, parasztpárti politikus, az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere. – *Gömöri:* Gömöri Pál (1905–1973) orvosprofesszor, az ő klinikáján feküdt a haldokló költő. – *Domokos Mátyás:* Akkor a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora, a *Tücsökzene* 1957-es kiadásának és az *Örök Barátaink* posztumusz megjelent kiadásának szerkesztője.

G. SZABÓ LŐRINC

Az utolsó háromszázöt perc

(Három részlet)

Bernáth Aurélné, dr. Pártos Alice naplójából:

1957. okt. 1. ... Lőrincnek valószínűleg carcinómája van. Lehet ez? Vagy szövődményes infl. mégis? ...

1957. okt. 2. ... Lőrincről egyre rosszabb hírek. Csepp-infúziót kap és fájdalomcsillapítókat. Kisklára szerint csak napjai vannak hátra. (Telefon.) ...

1957. okt. 3. ... Mara telefonált reggel: „Lőrinc nagyon rosszul van. Azonnal gyere! A prof. behívatta a gyerekeit.” ...

[1]

1957. október 13-a van. Vasárnap. Délután ¾5.

Ma tíz napja. Már!

S milyen hamar eljön a századik, s a tízezredik ...

Tízezer nap múlva ötvenöt éves leszek.

Csak két évvel kevesebb, mint ő volt ...

Fogok még emlékezni erre az október harmadikára?

S ha én nem, más mennyire? ...

*

Az a nap ugyanúgy kezdődött, mint bármely másík. Nem éreztem meg semmit. Előző este fáradt voltam. Éjjel jól, mélyen aludtam. Reggel sem voltak vészterhes jelek. Kép nem esett le a falról, sehol egy károkozó, fekete madár.

Forgattunk. Asszisztens voltam Keleti filmjében: A fekete szem éjszakájában. Nyolckor a műteremben már felvételre készen állt minden.

Dolgoztunk.

Kora délelőtt volt még, mikor váratlanul telefonhoz hívtak. A klinikáról kerestek. Mária:

– Jó lenne, ha azonnal bejönne!

A sminkszobából éppen akkor lépett ki Gönczöl Jancsi. Neki mondtam el először. Átöleltem, szinte belekapaszzkodtam.

A műteremben a régi barát, Gaál Pista sietett elém. De neki egy szót sem kellett mondanom, mindent látott.

Rohanj!

Nagy, fekete autó vitt. Filmgyári. A gyártásvezető, Golda adta.

A klinika kapujában megállított a portás.

Száztizenkilenc! – mondtam. Mehettem. Futottam. Fel a lépcsőn, aztán végig az első emeleti folyosón. A száztizenkilenc a végén volt. Ismerőst kerestem, de minden csendes. Bár rémlik, mintha valaki ült volna a padon.

[II]

Mély lélegzet a szobaajtó előtt. Szemtörlés. Halkan benyitok. Kisklára már ott van. Meglep. Már?!... Csend van. Apu felnéz az ajtónyitásra. Bágyadtan, fátyolosan. Megismer, de csak a szemével köszön. Lassan vetem a ballonomat és a fekete-fehérszínőros kalapom. Kicsit felráz, hogy Kisklára még harcol:

– Hogyhogy most délelőtt? – kérdi. – Nem forgattok?

S még néhány szót, mely eltereli a gyanút, hogy valamennyien ott vagyunk ebben a szokatlan időben. Valamit dadogok. Ügyetlen próbálkozás. Azt hiszem, inkább magunknak csináljuk. Óvatosan leülök az ágy mellé, Anyu a végéhez áll. Klára Anyu ágyán ül. Az éjjeliszekrényen Apu órája. Megakad a szemem az öreg, ócska szíjon. Az idő: 9 óra 50.

A negyedperc csöndek is iszonyúak ilyenkor. Apu nehezen és sűrűn veszi a levegőt. Szája egészen félrecsúsza és nyitva. Ma már második napja nem borotválkozott. Ajka cserepes, fehér. Fogai kilátszanak, rajta fekete foltok. Ijesztő látvány. Később tudtam meg, hogy a nehezen bevett carbo medicinálisok nyoma. Az arca tegnap este óta szembetűnően továbbfogyott. Két csontja a szeme alatt meredeken előreugrik. Szeme zárva, néha kicsit nyitva, de akkor is csak fehérség látszik a félig hunyt szemhéjak mögül. Álla alatt is behúzódott a bőr. Észreveszem és csodálkozom: mi tud onnan lefogyni? A haja, a haja a régi: kócosan kétfelé esik a párnán, jobbra és balra a feje körül. És a szemöldöke. Dús, erős. Ördögi – szokta mondani – és némi büszkeséggel sámsoni erőket vélt benne. Bőre kissé nyirkos, meglep, hogy nem túl meleg.

– Láz? – kérdezem gyorsan Anyut, mert a húszmásodperces csend gyanúsán hosszúnak tűnhet Apunak. Még azt gondolhatja, hogy azért hallgatunk, mert valami baj van. Anyu csak a tekintetével válaszol: Láz? Már az sincs.

Torkomban ismét felbugyborékol a sírás. Jaj, csak visszafogjam! De jó, hogy Kisklára hangosan megszólal. Hozzám beszél, de tulajdonképpen Apunak szólnak a szavak:

– Épp most beszélgettünk (... beszélgettek??! Istenem! ...), hogy milyen szép idő van kint. Milyen kellemes. Hogy jó sétálni.

Szinte sikolt minden betű a szavakból.

– Igen – mondom –, nagyon vidám ma a város.

Nem Apunak beszélek, ugye, hisz ez nem vigasztalás, csak úgy, Klára felé, könnyedén. Szemem vörös, mind jobban ég. Gyorsan felállok, kezem kell mosnom az ablak mellett. A tükörből veszem észre Mancit, Anyu testvérét. Némán ül a másik ágy szélén.

Orvos néz be. Valamit csinál, kimegy. Apu alig mozdul. Az arc, a test teljesen ernyedt. Két keze mozdulatlan, most a takarón kívül. Erősen zihál a mell.

Kinézek az ablakon. Eszembe jut, hogy tegnapelőtt srácok fociztak itt, lent az utcán! Erősek, fiatalok. Elönt a tehetetlen düh.

– Ne! Nem!!

Lázadni akarok! Öklöt rázni!

*

Ijesztő, hogy milyen önző az ember. Vagy ez csak valami természetes védekezés? Igazán mindig csak magunkkal törődünk? Ma 1957. november 5-e van. Még csak egy hónapja és máris milyen távolinak látszik minden. Nem Aput felejttem, nem azt a napot, hanem a részleteket. Legalábbis most, hogy ismét emlékezni próbálok, most egy kicsit zavarban érzem magam. Könnyen kimondom ugyan – és őszintén hiszem is –: az utolsó órák úgy megmaradtak bennem, hogy szinte filmszerű pontossággal magam elé tudom vetíteni az egész napot. S most, mikor ezért ültem le, most félek, hogy nem. Egyáltalán nem. Az egész nap megrázó hangulata, bizonyos általános emlékkép maradt meg, mely mintha egy, egyetlen állóképbe zsúfolta volna az emlék-filmet.

Természetesen azért vannak, s most, hogy újból kezdem átélni, most, hogy ismét ott vagyok a szobában, mind több és több van, kis, apró esemény, melyekre emlékszem. Elkezdtem ismét s talán fokról fokra előbbre jutok.

A magam állapotáról azt tudom, hogy furcsán keveredett bennem a remény és az a gondolat, hogy fejeződjön be már ez a kilátástalan küzdelem. Hogy kit sajnáltam jobban, Aput, vagy magunkat, azt nem tudnám biztosan megmondani. Azt hiszem, tulajdonképpen elsősorban önmagammal voltam elfoglalva. Tudom, emberek jöttek-mentek, orvosok vizsgáltak, Anyuékkal, ismerősökkel beszélgettem – de általában nem vettem észre, hogy ki mikor jött és ment, mit csinált, mit mondott. Érdekes viszont, hogy egyes apróságokra, bizonyos részletekre rendkívül precízen emlékezem.

Ami adat a későbbiekben mégis szerepel, mind hiteles. Jegyzeteim őrizték őket és baráti emlékezetek. Bernáthné, Illyésné, Farkas Feri, Mara elbeszélései támogattak. És persze Anyué.

Szóval tovább...

*

Mária nyit be a szobába. Csodálkozik, hogy már ott vagyok. Látom rajta, hogy teljesen megrendült Apu állapotán, noha őt személyesen, s a családot nem ismer- te. Csak engem. Mária nem orvos, az irodán dolgozik, mégis szakemberré emeli szememben fehér köpenye. Szeretném megkérdezni tőle, hogy látott-e már hal- doklót. S hogy így néztek-e ki, mint Apu. De nem merem. Itt a szobában, termé- szetesen nem is lehet, de kint sem. Mert Mária biztosan látott már. És ő őszinte, nem fog hazudni. Látom rajta, hogy mennyire akar segíteni. De úgy érzem, már csak rajtunk. Józan akar és tud maradni.

Gömöri prof. jön be, néhányan kísérik. Ma már jónéhányadszor. Pulzust néz, fájdalmakat kérdez. Meglepődöm, hogy Apu mennyire magához tér, míg Gömö- ri vizsgálja. Mindent ért, válaszol.

– Nem, nem fáj semmi és mégis mindenhol fáj.

Komplikált, összetett mondatokkal, hasonlatokkal próbálja, nem magyarázni, hanem átéltetni az orvosokkal, hogy mit érez. De azért lassan beszél, pihenőkkel. Néha, egy-egy pillanatra teljesen eltűnik közülünk, majd ismét kiszakítja magát az őt szinte szemmel láthatóan körülvevő, sűrű, fojtogató ködből. Egy-egy rop- pant koncentrációval kiemeli önmagát a sötétből és akkor ismét itt van közöttünk. De rettenetesen kimeríti, ez látszik. A vizsgálat néhány perc csupán. Aztán injek- ciót kap. Mi kimegyünk.

Kint Mária, Mancsi, Klára, Anyu. Mara is itt van. Mária feketét akar hozni. Vé- gül kérek. Látom rajta: örül, hogy tehet valamit. Kisklára a Vajda-cseppekről be- szél. Hogy Flóra mennyire hisz benne. Hogy hogyan és mikor szereztek, s hogy az orvosoknak mi a véleménye róla. S hogy reggel a nagy sietségben otthon hagy- ta. Később tudtam meg, hogy Mancsit Kisklára közben hazaküldte érte. „Laci hozza be – mondta –, ne te.”

Most látom, Klára milyen sápadt, festetlen, rettenetesen néz ki. Apunak ez nem tűnik fel? Szinte legyintek önmagamnak válaszul. A Vajda-cseppekben nem hiszek. Semmit. De nem szólok, mert látom, Klárának milyen fontos. Nyilván ő sem hisz igazán, de úgy érzem, nem tud nem hinni benne. Meg kell nyugtatnia önmagát. Ezt a szót használta: „A csodaszert!...” Aztán: „És pont most, mikor tegnap meg- szereztük a csodaszert!”... Nekem egy pillanatra a német „csodafegyverek” jutnak eszembe. Anyuék (nyilván Marával) már maszkkészítésről beszélnek és fekete ru- hákról. Megdöbbenek. Mi ez? Tudom, hogy kell. Igen. De mégis. Hát már ennyi- re? Legalább volna valaki, legalább egy, aki bízik. Ha vakon, ha csodában is.

– Van fekete cipőd? – kérdik tőlem.

Nem bírok válaszolni, felállok a padról. Nem akarok ezekre gondolni, nem akarom elismerni magamnak sem, hogy tulajdonképpen már – rettenetes, de! – beletörődtem. Nem, nem, nem akarom! Mégis, miközben lassan végigmegegyek a folyosón, precízen végiggondolom, hogy igen, van fekete cipőm, és hogy öreg, és hogy a bal gumisarak levált. Bizony már régen beadhattam volna a cipészhez.

Gömöri szobájához érek. Benyitok a titkárságra. Nagyon kedvesen fogadnak, látom a teljes együttérzést és segíteni akarást. Érzem, hogy az egész klinika fel

van bolydulva. Szeretettel vesznek körül, s mégis valami rossz érzés tölt el. Idegenül érzem magam ebben a szobában, itt, ahol adminisztrálják a betegségeket és a betegeket. Itt, ebben az irodában, ahol a csengető telefonok, a papírok, írógép, minden annyira a munkát, a folyamatosságot, az életet mutatja, akkor, amikor őt ajtóval arrébb Apu szobája olyan csendes. Ott, ahol nem hallatszik más, csak az ő halk nyögése, az a betegséggel szinte tréfálkozóan fájdalmas-dallamos hang, melyet az utolsó két hét alatt már annyira megismertünk. Egy hosszabb nyögés mélyebben, majd váratlanul felkapva, néhány hanggal (talán terc) feljebb egy rövidebb. S ez ritmikusan ismételve hosszú-hosszú időig. Hmmmm-hm! Hmmmm-hm! Mintha kicsit játszana a fájdalmaival s ritmusba fogná őket, mint nagyjából félszázaddal ezelőtt, amikor ritmusba rázta a vonatkattogás a fiatal Szabó Lőrincben megszülető első verssorokat.

Gyorsan kijövök az irodából. Vissza Apuhoz.

Megint az ajtó előtt. Milyen nehéz benyitni! Csend. Csak a család. Keresem Anyu és Kisklára tekintetét. Rettenetes ez a tétlenség, ez a látszólagos történelküliség. Az, hogy ólomhegy-súllyal görnyeszt, szinte árnyékká lapít a tehetetlenség. Hogy semmit sem tudok csinálni! Hogy itt ülök az ágy mellett, kezem az ölemben – senki egy szót, egy mozdulatot –, és közben Szun Vu Kung száz-ezermérföldes bukfenceivel kavarja fel a mindenséget valami, hogy valahonnan a fényévmilliókból nyílegyenesen ide, ebbe a szobába csapjon be. Szinte látom a láthatatlan rohanást, dobhártyámon dübörög a csönd, kezem ökölbe szorul, de csak önmagam, magam ellen, hogy ilyen nyomorult, ilyen buta, ilyen senki vagyok. Hogy hiába növesztettem neandervölgyi fejemet ezertonnás elektronikus aggyá – most mégis itt ülök lélegzetvisszafojtva a kétágyas fehér szobában és nem tudok mást csinálni, csak azt, hogy félénken kinyújtom a bal kezem, és lassan, nagyon finoman végigsimítom a barna pléd szélén pihenő bal kezefejét. Nagyon figyelek. Szeretném minden érzékszervemet az ujjaim hegyébe összpontosítani, hogy minél jobban megjegyyezsem ezt az érintést.

Mert már megjegyezni akarom! Megjegyezni! Emlékezni akarok rá! Tudjátok, mit jelent az, ha már csak ennyit akarunk?!

A körmei kicsit lenőttek és egészen világosak. Az ujjak nyugodtan fekszenek egymás mellett. A halvány bőr furcsán kisimult, az ujjpercek hajlásairól jóformán eltűntek a ráncok. De az erek a kezefején megmaradtak. Vastag csöveik háta erősen kidudorodik, bonyolult hálójuk szinte külön tárgyként fekszik a húson. A kéz melege normális, a bőr kicsit nyirkos.

– Felolvasnék – szólok, hogy mondjak valamit. Nem várok választ, de Apu szemé mégis mozdul. Nemet int. – Az Odüsszeiát – mondom megint –, a tizennegyedik jön ...

Nem, nem kell. És Klára is szól:

– Ne fáraszuk.

Klárával Anyu ágyára ülünk. Úgy szeretnék valami zenét Apunak. Wagnert. Is-tenem. Annyi erő van benne. Háttha... Aztán arra gondolok, hogy ez talán teát-

rális lenne. Nem tudom, mit kell, mit lehet csinálni. De hát nem volna gyönyörű, ha így..., ha ezt hallaná, amikor...! Jézusom! Majdnem kimondtam. Szóval: ha ezt hallaná, amikor meghal. Irtózatos mondat. Nem tudom, hogy szégyelljem-e magam. De hát uralkodhatunk a gondolatainkon? Csak akkor fojthatjuk vissza, ha már megszülettek.

Természetesen zenéről szó sincs. Nem kell és nem is lehet megcsinálni.

Anyu mellénk áll. Konyakot kínál. Én nem iszom.

Egyszer csak váratlanul megszólal Apu. Hangja gyenge, de teljesen érthető:

– De nagyon aggódtok értem!

Riadt csend. Most mit mondjunk? Rettenetes. Ki szólal már meg!?... Anyu.

– Itt vannak a gyerekek! – mondja és zavartan felénk mutat.

Istenem, éppen ezt kellett mondani? De rögtön látom: teljesen mindegy. Fő a beszélgetés. Ez azt jelenti, hogy ismét itt van közöttünk, élők között.

Apu, mintha mély álomból ébredne. Szinte felriad. Felénk fordítja a fejét, hunyorog, először szemüvege fölött néz ránk. Szinte érzem, ahogyan tekintetét élesre állítja, mint fényképész a gépét. Még mindig hunyorog, két szemöldöke fölszalad, majd erősen összehúzza őket s végül meglát minket. Érzem, hogy egy pillanatra tisztán felfog bennünket. Kicsit bólint a fejével, egyik kezét megemeli, int. Aztán ismét lehunyja a szemét, és valahogy mintha elrepülne közülünk. Csak úgy eltűnik. Észrevétlenül.

Esküdni mernék rá, hogy most, ebben a pillanatban teljesen újak voltunk neki. Mintha akkor jöttünk volna. Mintha napok óta nem találkoztunk volna. Pedig néhány, öt, tíz, esetleg harminc perccel előbb külön-külön mindegyikünk szólt már hozzá, ő válaszolt. És mindig tudta: ez Nagyklára, ez Kicsi, most pedig Lóci ül mellette. És most mégis, megint, mint teljesen újakat üdvözölt minket... Két ébrenlét-pillanat közt, biztosra veszem, nagy idők futhatnak végig lázálmos gondolatai expresszén. Napok, hetek talán. Vagy esetleg évek? Egy egész élet? Az övé? Most visszafelé? Azt mondják, a halála pillanatában minden ember, egy másodperc alatt, végigéli az egész életét.

Közben nyugodt az arca. Lélegzetet nehezen vesz, szája nyitva, de a meg-megrezzenő ajkakon kívül semmi sem mozdul. Pedig ott bent, a lehunytt szemhéjak mögött félelmetes film pereghet. De miről? Miről? Az utolsó mozi.

Anyuék kimentek. Egyedül vagyok vele.

Megint a fehér széken ülök. Szemben Apuval, ágya bal oldala mellett. Kicsit rossz érzés és kicsit jó, hogy kettesben maradtunk. Két térdemre könyökölök, előrehajolva nézem őt. Kimondottan tanulmányozom. Fejemben összevissza keringenek a gondolatok. Hol négyzetmilliméteres pontossággal tapogatja tekintetem Apu arcát, hol azon veszem észre magam, hogy csak nézek rá, mozdulatlan szemekkel, és nem látok semmit a jelenből.

Dalmáciára gondolok. (Mikor is volt? Kilencszázharminchat? Harminchét?) És Dubrovnikban a Stefany panzióra. Ott laktunk. Olcsó hely volt. És hogy a szoba erkélyén felejtettem a tornacipőmet, s az Óvárosban csónakot festettek. És

Raab szigetén megnéztük a padot, amelyikbe Anyuval – évekkal előbb – bevésték a nevüket. De a támlát már kicserélték. Aztán (máskor) Zugspitze. Július, hógolyó. Aztán fél délelőtt a Deutsches Museumban. Mintha szuggeráltam volna magam, szinte álmodom. Csak néha tűnik elő a két nagy, fehér párnán teljesen ernyedten pihenő feje. Nyolcvan centire tőlem és mégis olyan messze... És fényképek bukkannak elő, róla, gyermekkorból. És Nagymama, és Mihály bácsi, és képek a Tücsökzené-ből; keverednek bennem a saját emlékeim, fényképek, versek leírásai. Peregnek előttem, mint egy naptár lapjai, mind gyorsabban, gyorsabban. Befejezésül az idei nyár, Tihany. De jó, hogy végül elmentem vele a Biológiai Intézetbe. Először nem akartam. Aztán mégis. Hogy örült neki. S végül az utolsó kép bennem: egy fénykép, amit én csináltam. Gyula, Flóra és Apu a malomkő-asztal mellett a kis, kerti házban. Hol a fénykép? – jut eszembe. A múlt héten behoztam neki. Szinte felébredek a gondolattól. Az éjjeliszekrényére nézek. Ott van. A kékkötéses Tücsökzene alól kilátszik a sarka.

Most veszem észre, hogy nagyon melegem van. Persze, hiszen itt izzik a lábamnál a kis, elektromos kályha. Leccsavarom, félerőre. Aztán arra gondolok, hogy már ettől a melegtől rosszul lehet az ember. Talán Apu is ezért olyan bágyadt. Mindenesetre megfogom a kályhát és átteszem Anyu ágya alá.

Állok a szoba közepén. Olyan furcsa. Félek? Valami szorítja a gyomromat. Mennék a szobából és maradni akarok. Beszélni szeretnék. De miről? Úgy csinálnék valamit. Akármit, csak ne legyek ilyen tétlen. Rendet. Vagy rendtelenséget.

Tulajdonképpen most nézek körül először a szobában. Egyszerű, kétágyas kórházi szoba. 3×4 méter lehet. Az ajtó az egyik hosszabbik fal bal sarkánál van. Ahogy belépünk, Aput rögtön szemben látjuk, bal kézre, a rövidebb falon van az ágya. Anyu erre merőlegesen, az ajtóval szembeeső, hosszabbik falon. Az ablak jobb oldalt. Asztal, két szék, fogas, mosdó. Minden fehér. Természetesen. És éjjeliszekrények. Apué olyan zsúfolt, mint otthon az íróasztala. Tele könyvekkel, papírokkal. Orvosságok, limonádé, ceruza, hőmérő, karóra, mi minden van rajta. És vázában egy félcsokor fehér szegfű. A másik felét tegnap este Anyu nekem adta. Hazavittem. De virág van mindenfelé a szobában. Allványon is és végig az ablak mellett. Vázák, poharak, nővérkéktől szerzett befőttesüvegek telis-tele virággal. Szépen mosolyognak. És a nap, hála Istennek, ma egészen szépen kisütött ismét.

De az asztal szomorúan néz ki. Néhány edény, megkezdetlen ételek a bal sarkában. A másik felén műszerek. Vérnyomásmérő, ampullák, tűk és különböző csillogó és átlátszó, érthetetlen orvosi szerszámok, kisebb-nagyobb üvegcsék, gumicsövek, némelyek üvegdobozban, mások csak úgy a terítőn. Nézegetem az ampullákat: sok koffein, a többi tetracor, combetin, hydrocodin, morfium és mások. Igen, látszik, itt nagy csatára készülnek! Kicsit megborzonek. Tisztelettel must-rálgatom őket. Mindig félttem az injekcióktól. Pedig az igazán ijesztő inkább az a két nagyobb szerkezet az ablak előtt. A kerekeken gurítható másfélméteres oxigénpalack (hosszú, piros cső kigyózza körül) és mellette az a csupasz, magas vas-

állvány. Nem tudom, mi. Azt hiszem, az infúziót készítették rajta elő. Szemre tulajdonképpen nem is félelmetesek. De borzasztó a jelenlétük. Egy hete az oxigénpalack még az ajtó előtt, kívül állt. Akkor még nekünk is azt mondták: „Csak véletlenül ott maradt.” Három napja már tudtuk: Apunak készítették oda. De ma már semmi takargatás. Itt van, benn a szobában. Kéznél. Mert ma már esetleg rögtön kéznél kell lennie.

Még mindig kettesben. Megint ülök. Istenem, nem akarna valamit mondani? Csak nekem? Hátha. De nincs szívem felrázni. És talán nem is akar beszélni. Kezembe hajtom a fejem. De hiszen tegnap is, mikor Flórával kettesben maradt, akart mondani valamit. „Fontos” – magyarázta –, „el kell mondanom magának a titkokat.” De nem tudta, s aztán feladta a reményt. Arra gondolok, hogy talán ügyetlen volt Flóra, bátortalan lehetett, nem segítette beszélni.

Ekkor Apu váratlanul megszorítja a karomat. Felnézek. Látom, tekintete ke- resgél a szobában.

– Kimentek a nők? – kérdi.

– Igen – mondom. – Hívjam őket?

Rázza a fejét.

– Nem. A kacsát... a kacsát, légy szíves...

Örülök, de nagyon örülök...

*

És most három év szünet. 1960. szeptember 23-a. Nem írtam tovább, nem folytattam. Miért? Nem tudom. Nem tudom megmagyarázni. Nem ment. Próbáltam közben és mindig abba hagytam. Pedig a jegyzeteim megvoltak. Gondosan, részletesen. Most is belőlük folytatom.

*

...Örülök, de nagyon örülök. Hát hogyne. Hiszen élést jelent ez a mondat. Azt, hogy a test dolgozik, az izmok, idegek, reflexek működnek. És még szemérmes is tud lenni: „Kimentek a nők?”!! Én legalábbis nagy fontosságot tulajdonítok a dolognak. Valami remény gyullad bennem: hátha nem is igaz az egész?! Nem túlozzuk mi a veszélyt? Szeretném bizonygatni magamnak, hogy csak belelovaltuk magunkat a gondolatba, hogy mi, most, itt az utolsó órák szemtanúi vagyunk. Túlzott izgalom. Talán csak mi izzítottuk fel a légkört Apu körül. Ha hinnénk benne, hogy élni fog – akkor nem következne be... No, lám. Már nem tudok önmagamnak sem hazudni. Illetve önmagamnak a legkevésbé. Hiszen a túlzott aggodást bizonygatom és közben akaratlan is kimondom, hogy „nem következne be”. Vagyis: mégis csak azt hiszem, hogy be fog következni.

Ülök a széken. Csöpög a vízcsap. Elzárom. Valahol rádió szól. Apu most csendes. Nem zihál annyira. Kezei a takarón kívül. A bal kinyújtva, itt, közel hoz-

zám. Jobbját könyökben hajlítva feltámasztja, neki a sima, fehér olajfestékes falnak. Biztosan hűsíti magát. Néha kissé mozdul. Tenyere felém néz. Az ágy fölött közel hajlok hozzá. Belenézek a sok kusza vonásba. Melyik az életvonal? A magamét is megnézem. De nem ad tanácsot.

Már régóta nézem a tenyerét. Azt hiszem, semmire sem gondoltam közben. Hagyom, hogy körülszójön a sok vonal, bepókhálózzon. A kéz megnő, nagyra, óriásivá, én meg porszem-kicsiny leszek. Ebben a vonaldzungenben állok tanácstalanul, gondolat nélkül, vastag s hajszálvékony indák fonódnak körém. Állok, keresni akarok, de nem tudom mit, s csak az dobol bennem, hogy sietnem kell, sietni, mert elkések, lemaradok valamiről. De nem tudok mozdulni.

A derekam elzsibbad. Visszahajlok. Különben is jobb kéz – gondolom. A tenyérrjósok a balt olvassák. Marhaság! Nem is hiszek benne.

Rászólok magamra: hogy beszélsz?! Ilyenkor? Itt? Egy ilyen profán szót: „marhaság”. Vitakozni kezdek magammal: miért ne?! Mert nem illik. Illendőség, konvenció: mit változtat ez a lényegen? Azon, hogy minden porcikám, minden atomom érzi, tudja, hogy mi lesz itt. Meghal. M-e-g-h-a-! Na! Még egyszer! Mondd csak ki! Bírom már? Gyerünk, gyakorolni kell a gondolatot. Forgatom a fejemben a szót: így, pőrén, sallang nélkül. Most röviden, egyszerűen, indulat nélkül. Aztán kérdőn, aztán feltételezve. Most felkiált fejemben a gondolat, ordít, zeng, visszhangzik belül a koponyán, mindent betölt. És ismétlem: meghal! És ismétlem: marhaság! És újból. És megint. És zúg, zúg, zúg valami...

Nézem a tenyerét megint. Nem mozdul. Kicsit csillog. Nyirkos. Mi ez itt, ez a fekete pont!? Egy légy. Igen, egy légy! Egy légy sétál a tenyerén. Hirtelen felriad bennem az ijedség! Mi ez? Miért nem hessegeti el? Csak nem?! Pont most, és észre sem vettem? Oldalt nézek. Apu lélegzik. Lassan. Egész lassan. Szeme csukva. Megkönnyebbülök. Ismét figyelem a legyet. Első két lábát dörgöli. Gondosan. Precíz munkát végez. Aztán megemeli a potrohát, szívószáját rátapasztja az egyik tenyérvonalban megszorult izzadtság-cseppre. Táplálkozik. Hátha pont ez az életvonal?!

Lassan nyílik az ajtó. A legyet a kis léghuzat elhessegeti. Már távol zümmög.

Ápolónő jön be. Pulzust mér, takarót lazít, aztán az ablaknál az egyik vasállvánnyal kezd dolgozni. Kérem, mi lesz?

– Infúzió.

Fehér gézzel kötötték az üveget az állványhoz. Mintha egy félliteres befőttesüveg lógna szájjal lefelé. Piros gumicső fut belőle, melyet egy helyen valami krómozott, csavaros szerkezet szorít szűkebbre. Félúton körte alakú üvegbetét szakítja el a csövet, ott csepeg az átlátszó, fehér folyadék. Pötty... pötty... Tovább, ismét egy méter piros kígyózás. Aztán hosszú csillogó tű. Csak félig látszik: mélyen behasít a vénába.

Apu bal karja kinyújtva, tenyérrel felfelé.

Most Anyu ül a kis, fehér széken az ágy mellett. Mire gondolhat? Csodálom, milyen fejelemzett.

Megint nagyon feszélyez a hallgatás. Különösen, mert Apu kissé magához tért a nemrég bekötött infúziótól. Szeme ugyan most is lehunyva, de valahogy érezni: ezekben a percekben nincs olyan távol tőlünk.

Kisklára mozdul. Apuhoz hajlik.

– Egyél valamit. Zoliék küldték Miskolcraól.

Egy falat mézessütemény, pár csepp tej. Nagyon nehezen, de lemegy. Szörnyen kínlódik vele. Miért nem tud nyelni? Fáj? Mitől?

Akkor még nem tudtuk, hogy ez az utolsó, amit megeszik.

*

Ismét orvosok. Most már félóránként.

– Beöntést kapott?

Nem is hallok a választ. Aztán más kopog az ajtón. A konyháról érdeklődnek, hogy mit kér ebédre a beteg. Apu kicsit magához tér, de csak nemet int:

– Semmit, semmit.

Pedig forszírozzák: bármit, amit akar. Főznek külön, vagy meghozatják.

– Semmit, semmit.

Istenem! Tegnap még milyen büszke volt, bujkált szája sarkában a félig-meddig rejtegetni próbált mosoly, a jóérzése: hogy neki külön főznek, ha akarja. Sosem akarta. De a tudat, hogy akarhatná! Mert őt becsülik, szeretik. Tetszett neki a dolog. S ha önmagának nem is, vagy alig, de a látogatóknak, a családnak és főleg nekem mindig rendelt.

– Egyél – mondta –, ne hagyj itt. Ez jár nekem. Ne küldjük vissza.

És harcolt ezért az ágyban. Csak ha megettem a maradékot, akkor nyugodott meg. Ha végképp nem voltam éhes, megbántódott. Végül mindig ettem a kedvéért.

De most már ez sincs. Szeretném mondani neki:

– Nézd, eszem, nem vész kárba semmi.

És ő látná és örülne, és talán... és biztosan erősödne ő is minden falattól, amit én megeszem.

Micsoda ötlet!?

Tizenegy múlt pár perccel. Én nem vagyok éhes? Még nem. Elképzelhető egyáltalán, hogy ilyenkor, akár később is, éhséget érezen az ember? Meglepő kérdés bukkan fel bennem: tényleg, ma már nem eszünk? Ilyenkor nem lehet? Tudnék?

Legyintek gondolatban: mit töröm a fejem, úgysem tudok enni.

Közben Gyula megérkezett.

Sokan vagyunk a szobában. Kimegyek a folyosóra. Rágyújtok.

A folyosó elején fehér köpeny fordul ki egy ajtóból: Mária. Megy valahová. Nem látott meg. Most jobb is így. Beszélgetni kellene, márpedig igazán nehezemre esne.

Anyuék is kijönnek. Ülünk a fehér padon. Kevés szó esik.

Kisklára józanul látja a helyzetet. Nem reménykedik. Noha tulajdonképpen én is így érzem, mégis minden porcikám tiltakozik. Nem akarom tudomásul venni. Megfogalmazódik bennem a gondolat, hogy ez a délelőtt valahogy hasonlít egy olyan futballmeccs izgalmaéhoz, melynek végeredményét, a vereséget már tudom, de a később leadott rádióközvetítést mégis végigszurkolom. Nem „ideillő” ez a hasonlat?... Istenem!... Az igazság az, hogy ez jut eszembe.

Anyu sem remél már. Azt hiszem. De ő keveset beszél a jelenről. Inkább az elmúlt napok eseményeit emlegeti. Hogy Aput még ebben az állapotában is elsősorban az irodalom, csak az foglalkoztatta. Hallatlanul izgatta az Örök Barátaink közeli kiadása. Meglesz-e? Mi jöhet közbe?! Büszkélkedett a frissen megjelent Tücsök-kel. Aztán Anyu teljesen belső, személyes apróságokat mesél. Apu szavait idézi, mondatait az utolsó napokon. Egyik éjszaka, egy könnyebb percben így szólt:

– Tudja, én... azt hiszem,... sosem voltam ennyire beteg.

Egy másik este, biztosan őszinte, mély fájdalommal:

– Kedves Klára... higgye el... úgy szerettem volna magával... még néhány évet... békében leélni.

Aztán, hogy tegnapelőtt még, az egyik német anyanyelvű ápolónőnek valami szójáték-tréfát mondott...

Már nem figyelek a beszélgetésre. A tegnapelőtt este jut eszembe. Igen. Tényleg megdöbbentő (vagy talán nem is, hiszen természetes?) az a lelkiismeretesség, precízesség, mely Apuban – általában minden szempontból –, de legkivált az irodalommal kapcsolatban megvolt. Az alkotás, az írás létszükséglete volt. Ebben élt, ez élte, még ekkor is.

Az elmúlt napok folyamatos programja volt az Odüsszeia felolvasása. Egyik nap Kisklára, máskor én voltam a soros. Tegnapelőtt a tizenharmadik fejezet vége felé tartottam. Elég késő volt, a szobában félhomály, csak nekem világított egy kis lámpa. Apu csendesen feküdt, aránylag egyenletesen lélegzett. Azt gondoltam, elaludt, de nem akartam a hirtelen beálló csenddel esetleg felébreszteni, s ezért olvastam tovább. Egyszer csak váratlanul félbeszakított:

– Nem jól olvastad. Menj vissza. Nem lehet, hogy így van.

Megnéztem. Tényleg. Egy szótagot kihagytam.

Folytattam tovább. Nem sokkal később ismét megállított:

– Az a disznó Devecseri! Ezt nem így kellett volna!

És megmondta, hogyan. Kis apróság, nüansz. Talán „disznóidat” helyett „disznaidat” érzett helyesnek, vagy valami ehhez hasonló dolgot mondott.

Nem az volt különleges, amit mondott. Dehogy! Hanem, hogy egyáltalán... Hogy ilyen állapotban is... Hogy ehhez, de mondhatni, csak ehhez: az irodalomhoz milyen erővel kapcsolódott még ekkor is.

Most furcsa gondolat-bakugrással Anyuhoz fordulok:

– Az a pizsamakabát van rajta?

– Igen.

Ez jólesik. Meglepő lehet, hogy ilyenkor egyáltalán jóleshet valami az embernek. De mégis így van. Három napja én hoztam be ezt a világoskék, pirossal szegélyezett pizsamakabátot. Előzőleg én mostam ki otthon és én vasaltam. Akkor elbüszkélkedtem Apunak mosónői teljesítményemmel. Tetszett neki a dolog. Meg is vizsgálta a kabátot, hogy igazán minőségi munkát végeztem-e... Ma, az utolsó reggelen, ezt adta rá Anyu. Ezért esik jól.

Úristen! Tehát elhittem. Ha jólesik, hogy ma, az utolsó reggelen... Úgy ez azt jelenti, hogy már én is az utolsó reggelnek tartom a mait! Nem! Nem akarom! Szinte a gondolat elől ugrok fel a padról és kezdek sétálni a folyosón.

Kicsit messzebb is megyek. Le a földszintre. Aztán vissza. Be-benézek néhány kórterembe. Meglepődöm, hogy mennyien vannak a folyosón. Eddig nem is vettem észre. Nem gondoltam rá kifejezetten, de valahogy úgy éreztem, csak Apu és mi vagyunk a kórházban. Mások is szenvednek? Másoknál is tragédiák játszódnak le ezekben a percekben?! Nem, nem tudok törődni velük. Csak az én bajom, csak az én fájdalmam, az én veszteségem – csak az érdekel.

Egy kórterem ajtajában betegek. Apu szobája felé néznek. Elmegyek mellettük, nem vesznek észre. Az egyik:

– Mi van a 119-ben?

A másik közömbös hangon:

– Szintén egy haldokló.

Meg sem rándul az arcom. Igaza van.

Megyek a folyosón. Dél van, valahol harang szól. Talán rádió?

Közben látom, Farkas Feri is itt van. Nagyon megtört. Sápadt. Nekünk nem mondja, de félreérthetetlenül lerí róla a teljes reménytelenség.

Gyulával áll a folyosón. A beszélgetés elejét nem hallom. Gyula Aput idézi, aki valamit mondott az imént Anyuról: valami kedveset, megbecsülőt. Olyat, amivel – most Illyést idézem –: „Lőrinc még egyszer, most utoljára, letette a koszorút a felesége lába elé!”

(Szóval Gyula szerint is: „...még utoljára...”!)

Ferkó is Apuról beszél. Hogy az előbb az ápolónő egy kérdésére azt válaszolta:

– Aki egy félórát tud adni, adja meg...

Mit akarhatott ezzel mondani? Barátait várta, kérte? Érezte, hogy már csak félórákkal mérik az idejét? Vagy orvosságra gondolt, az infúzióra? Vagy bármilyen csodaszerre, ami egy-egy félórát adhat még neki?

Eszembe jut a „csodaszer”. A Vajda-cseppek. Manci rohant haza érte. Még nem jött meg? Úgy látszik, nem. Bár nem tudom, olyan zavart vagyok. Az arcok, emberek, jövés-menés annyira összefolyik előttem. Csak önmagamra emlékszem igazán. Egyre kevésbé működnek az érzékszerveim. Zavaros minden, mintha álmodnék, vagy részeg lennék. Válaszaim, cselekedeteim mind automatikusabbak, reflexszerűek.

Csak egy dobol szüntelen: Apu, Apu! Most is hirtelen, látszólag minden különösebb ok nélkül, fokozódik a nyugtalanságom. Azonnal be kell mennem hozzá.

Éppen az infúziót cserélik. Coffeint tesznek hozzá.

Ismét kettesben. Csendesen fekszik. Mintha aludna. Legfeljebb kicsit gyorsabban szedi a levegőt, mint máskor. Nézem, értetlenül.

Hát így néz ki, aki?... Lehet ez?... Nem. Hiszen nem is látszik olyan végzetesnek. Meggyötört az arca és szürke, beesett és borostás. De hát ettől még javulhat az állapot! Igaz, a szája ijesztően száraz és vékony. A régi húsos, puha ajka szinte eltűnt, keskeny vonallá vékonyodott. Megrendítő a feje, megrendítő az egész összeroppanó test, de mégsem ez az, ami kétségbeejtő. A borzasztó, a lélegkört nyeszítő, az, amitől az ember elveszti a tájékozódását térben és időben – az tulajdonképpen megfoghatatlan. Valahogy a levegőben van és szuperultrarövid hullámokként bújjik a bőrünk alá, az idegeinkbe, hogy aztán belülről taglózza le a tudatot, mérgezze meg a még reménykedni akaró idegsejteket.

Ahogy fölemelem a fejem, egész közel kerül hozzám az infúzió kis üvegcspepegője. Még jobban odahajolok. Szuggeráltan nézem ezeket a cukorral, sókkal terhelt, szivárványt törő s mégis színtelen, parányi csepp-gömböket. Valamiféle csodatévő erőt vél látni bennük laikus reménykedésem. Mintha a létet, a fennmaradást jelentené monoton folyamatosságuk, mely mint a szív verése, olyan állandó. Cseppennek, összegyűlnek s aztán folytatják sürgős és fontos útjukat Apu felé. Szeretném követni őket. Tágra nyílt képzeletem máris rájuk tapad, velük sodródik. Először a gumicsőben, aztán a vékony tű, már a véna. Ott tovább a szív felé. Majd új utakon, mind szűkebbeken halad, szétágazik, majd újból és még, végül sejteken, molekulákon szűri át magát. Sejtek milliárdjain, melyek mint egy óriás hangyaboly egyedi dolgozói, önmaguk táplálásával a nagy egészet, a bolyt éltetik. Elhet valaki, ha a sejteji halottak? És meghalhat, ha a sejteji élnek?!... Sejtjeink, egyenként, külön-külön, túl tudnak élni bennünket?... S ha ők élnek, mi mért lehetünk mégis halottak?... Nem forgatom tovább a gondolatot. Nem találok a kör kezdetét.

Új csepp indul a kis üveg-cspegegőben.

Csend. Csend. Csend. Apu halkan szuszog. Pöttyen az infúzió. A falakon, zárt ablakon át távoli a város moraja. Csak a szívem ver hangosan. És gyorsan. Az infúzió lassabb. Öt szívdobbanásra csak egy csepp esik.

*

Újabb négy év telt el. 1964 őszén vagyunk. Négy évig nem bírtam folytatni. De most tudom, miért nem. Ahogy közeledtem a véghez, ahhoz a bizonyos utolsó negyedórához, úgy toltam magam elől félre újból és újból a feladatot. Menekültem. Félttem. Nem akartam visszamenni ismét a „száztizenkilencesbe”, nem akartam végigélni újból...

Idén Olaszországban jártam. S egy este, Firenzében, egy járdaszélen ülve sürgősen megszületett az elhatározás. Miért éppen ott? Talán mert eszembe jutott, hogy Apu éppen itt, Firenzében, nem volt. Noha járt Olaszországban. Anyuval is. De csak fent, északon. És Anyu sem volt itt. Pedig Firenzét látni kell! Ő még láthatja. Jövőre fogja is! Elhozom. (Ha lesz pénz és útlevel!) De Apu már... S ekkor éreztem meg, milyen visszahozhatatlan, pótolhatatlan az elvesztegetett idő! Nagyon kezdett nyomasztani a mulasztás. Be kell fejeznem ezt az emlékezést.

Köszönöm, firenzei járdaszegély.

*

Még mindig kettesben vele. Fogom a pulzusát. Sokáig kerestem. Százharminc? Úgy tűnik, szinte egybefolyik a verés ritmusa. Százharminc? De hát ez rengeteg! És láz? Nem érzek komoly meleget. Nincs magas láz és ilyen gyors a pulzus? Nem értek hozzá, de úgy tudom, ez belső vérzést jelent! Honnan veszem ezt? Honnan is? Valahol hallottam. Olvastam? Nem. Apu mutatott egyszer egy táblázatot. Ott-hon, könyvei között egy orvosi. (Egy? Egy a sok közül.) Abban volt erről valami s ő mutatta nekem. Magyarázott. Mit jelent az alacsony pulzus és magas láz, mit ez, mit az. Erre emlékszem. Magas pulzus, alacsony hőmérséklet: belső vérzés. De hát miért lenne? Áh! Minek gyötöröm magam. Úgysem értek semmit.

Ahogy kezembe hajtom a fejem, érzem, hogy borostás vagyok. Ejnye! Nem helyes. Ilyenkor mégiscsak rendesen kellene kinézniem. Mit is lehetne?... Apu borotvakészlete itt van, itt a mosdó, a meleg víz folyik. Miért ne? Apunak biztosan imponálna a tett. Igen, ez racionális lenne. Jó idő-, tehát jó élet-kihasználás. És ráadásul a kórház melegvize ingyen van... Valami izgalmasan bizarr, meghökentető az ötlet. Igen! Megborotválni az apám halálos ágya mellett!! Óriási!

Gyenge voltam. Nem tudtam megküzdeni az „illik – nem illik”-kel. Ülve maradtam a fehér széken, fejem még mindig a kezembe hajtva. Meg sem mozdultam. A tenyeremről visszanyomódó szőrszálak tovább szúrták az arcbőrömet. Csak akartam lázadni. Mindegy, akárhol. Ahol lehet. Mert ez a tehetetlenség, ez a legiszonyúbb. Ülni és a kisujjamat sem mozdítani, csak nézni, nézni, hogyan fogy el, hogy tűnik semmivé, hogyan vesz fel egy szinte új halmazállapotot, egy merőben mást (noha mindkettő háromdimenziós): hogyan lesz az élő test holt anyag, hogyan lesz egy tárgy az Apám. Egy tárgy! Borzalmas ez a megfogalmazás. Borzalmas az igazsága. Itt ülök és nézem, látom, ahogy percről percre jobban beteljesedik.

Mert ez az, ami olyan érthetetlen. Ez az átalakulás. Miért? Hová? Mivé? Percről percre, óráról órára. Ez a befogadhatatlan. Ez a tárgyá válás. Itt, előttem, a fehér lepedőn. Apu szíve, Szabó Lőrinc szíve most még dobog. Még egy percig. Vagy egy óráig. De ha megállt? Ki fekszik akkor itt? Vagy inkább mi fekszik akkor itt? Ő nem. Hát? Valami más. Szénhidrátok, víz, cukor, só és nem tudom még mi minden, valami furcsa rendszerbe fogott rendezetlenség: holt anyag. Szabó

Lőrinc megszűnt. Anyag lett. Vagy legjobb esetben (megszépítve, tehát hazudva az igazságot), legjobb esetben átváltozott egy könyvvé a polcokon – mondjuk –: ő lett a jobbról a második. A hús-vér ember megszűnt: papír lesz, enyv és nyomdafesték. Mi ma Petőfi, Arany, Vörösmarty? Ember? Nem. Esmék s gondolatok egy könyv két kemény fedele közt a polcon. Nem ember: könyv!!

A szelleme élni fog tovább! – mondják majd. Lesznek szobrok, képek, táblák és emlékbeszédek. Kiadják a könyveit százezerszám (ha kiadják?!). – Kiadják Szabó Lőrincet, s írásaiban tovább él – mondjuk –, örökké!... Mit érek vele?! Nekem ne a szelleme éljen tovább, hanem ő maga. Itt, kézzelfoghatóan! Azt mondjátok, hogy a gondolatai körülvesznek, tanítanak és gyönyörködtetnek majd engem és másokat. S az utókor, majd az utókor!... Mi közöm hozzá? És mennyivel több a közöm nekem az ő gondolataihoz, mint bárki másnak? Szabó Lőrinc az én polcomon is csak egy könyv lesz. Nem több, mint akárkinek, aki érti és szereti. Nem igaz! Aki mást mond, hazudik! Továbbélő szelleme nem vigasztalás. Sőt, szüntelen emlékeztető: ébrentartója a fájdalomnak. Nagy ember volt az Apám. Irigyeltek? Az ára: én nem várhatom a csendesítő feledést, nem segít az Idő, számomra nem lehet soha seb-hegedés. Nem! Nem „szellemet”. Én az Apámat akarom! A fürdőkádban ülve, borotválkozás közben. Hallani akarom, ahogy a maga sajátos módján – fogai közt sziszegve –, füttyüli a Siegfriedet. Veszekedjen a Sose-Elég-Pénzért, s hogy miért nincs leoltva a villany. Nekem nem utókor és gondolat kell, hanem az Apám!

Istenem! Istenem! Miért nem tudok hinni a túlvilágban?!

*

Egy óra körül járhat az idő. Bernáthné Alisz megérkezett. Anyu és Kisklára bent vannak a szobában.

– Gyula? – kérdem.

– Elment. Este visszajön.

(Este??!! Hol leszünk már este?!)

Apu kicsit megnyitja a szemét. Felismeri Bernáthné. Bágyadtan bólint. Így köszönti.

Aliszka állandóan azt bizonygatja, hogy Apu nincs is olyan rosszul. Szerinte nincs vész. Komolyan gondolja? Vagy csak vigasztalni akar?

Nem tudok hinni már. Kétségbeesem.

Most Flóra érkezik. Halkan, csendesesen beszél, precízen. Hogy Gyula innen hozzá sietett, a hivatalába. Megkérte, hogy most ő legyen itt Lőrincnél. S hogy Ikával ma este utazik Párizsba. De indulás előtt, estefelé, Gyulával hármásban még bejönnek. Ezt Apu felé, hangosabban is elismétli. Apu valamit reagál. Értette? Nem?

Úgy látom, Flóra is percről percre jobban összeomlik. Már ő is látja, hogy mi közeledik. De próbálja tartani magát. Mint aki bízik még.

– Farkas Feri? – kérdi valaki. Flóra válaszol:

– A folyosón találkoztam vele. Azt hiszem, Mancsi is ott van.

Nagyon keveset beszélünk. Már nem csináljuk a koradélelőtti színjátékot: a mű-könnyed csevegést, s a csodálkozást egymáson, hogy „véletlenül” így összegyűltünk. Legtöbbször Anyu ágyán ülünk.

Várunk. Meleg van. Apu furcsán szívja a levegőt. Elaludt. Illetve, mintha egy kicsit nyugodtabb, vagy inkább valahogy természetesebb lenne.

Igen. Egy idegen, ha most belépne, nem látna semmi drámait. Néhány látogató, s egy csendesen szundikáló beteg. Ennyi az egész. Mégis valamilyen láthatatlan feszültség vibrál a levegőben. Úgy érzem, mindannyian arra gondolunk: legyünk már túl rajta. Az, ami bennem van, nagyon hasonlít az elutazót kikísérő ember érzéseire. Allok a peronon. A mozdony pöfög elöl, már indulásra kész, de még nem mozdul a szerelvény. És senki sem tudja, mikor indul. Nem lehet ilyenkor már búcsúzni. Az agy kiürül, gondolat nincs, csak várja az ember, hogy induljon már. Induljon már, ha muszáj. Hogy mi mindent kellett volna még mondani az elutazónak, az úgyszólván csak holnap vagy holnapután, még inkább évek múlva jut majd eszünkbe.

Most egyelőre ülünk és várunk.

És ahogy az utolsó pillanathoz közeledünk, úgy mosódik össze bennem egyre jobban minden. Nem tudok már koncentrálni. A későbbi, ami három óra körül következett – az a lelki detonáció szétrombolta a közvetlenül előtte történetet. Csak villanások maradtak meg.

Vagy az események gyorsultak?

Pedig még száztizenöt perc hátra volt!

*

Apu mozgolódnia kezd. Mintha ébredne. Hunyorog, szénéz. Felkelünk, az ágyához lépünk valamennyien. Látom, hogy a szemüvege rendkívül piszkos, öszszefogdosott. Tele ujjlenyomatokkal. Én is szemüveges vagyok, tudom, ez nagyon zavaró. Persze. Biztosan ezért hunyorog, ezért olyan bizonytalan. Megtisztítom. Minden apróságba belekapasztkodik az időről időre felébredő reménykedés. Mintha valóban a piszkos szemüveg lenne a legnagyobb gond. Mintha mindennek ez lenne az oka. Rögtön próbálom is ezt lelkesen magyarázni a köröttem lévőeknek.

Ebédet hoznak. Nem kell. Hát akkor együk meg mi – mondják. Anyu rá akar beszélni. De nem bírok egy falatot sem enni.

Kint süt a nap. Kihajolok az ablakon. Jobb felől valamilyen futballmeccs. A fel-felzúduló tízezrek távoli hangnyalábja egyszer-egyszer elcsap idáig a Népstadion felől. Micsoda kontraszt!... Kiszellőzött a szoba. Csukom az ablakot.

Gömöri prof. jön be, most nagy kísérettel.

Apu előtt nézegetik, mutatják a röntgensorozatot. Gömöri azt mondja, hogy egész jó! Ezt először mi is elhiszük. Aztán kint a folyosón Gömöri Alisszal és Flórával beszél:

– Hát, nagyon... Órák, napok... Teljesen reménytelen. A felvétel mindent kimutat, noha a laborlelet még negatív.

– A Vajda-cseppeket lehet? – kérdi Flóra.

A „csodaszer”! Istenem! Persze, közben behozta Mancsi. Igen, azt hiszem ő. Tényleg, mégiscsak meg kellene próbálni.

– Beadhatjuk?

Gömöri egy kézlegyintéssel beleegyezik. Láthatóan inkább a mi megnyugtatóságunk miatt.

A Vajda-cseppeket limonádéba. Lenyeli.

*

Flóra és én kettesben. Apu a harmadik. Flóra az ágy szélén ül, én Apu karját fogom. Félórája ő kért bennünket, hogy legyünk vele kettesben, mert akar valamit. Biztosan el akarja mondani a „titkokat”. Édes Istenem! Milyen titkok lehetnek ilyenkor?... Mindketten próbálkozunk. Nem megy. Nem tud koncentrálni. Néha ránk tekint, mozdul is a szája, kézfeje, ujjai – aztán láthatóan ő maga is beletörődik. Nem megy.

Nem fárasztjuk tovább. Kimegyünk. Kisklára be.

A folyosón Anyu, Flóra, Alisz, Mancsi, Mara és azt hiszem, Farkas Feri. És kíváncsi tekintetek a többi szobák ajtajában. Érdekes, két órája még nem foglalkoztak velünk ennyire a többi betegek. Hallottak valamit?

Flóra beszél. Nyugtatni akar bennünket, s talán önmagát is. Ő Gömöri nyilatkozata ellenére sem hiszi – mondja. – Este még látni fogja Lőrincet. Ikával bejönnek, – ismétli. Aztán a Vajda-cseppek eredményeiről beszél. Különböző csodálatos gyógyulások történetét mondja el.

– Ki tud hinni benne? – gondolom. De azért jólesik hallgatni. Minden szalmaszálba belekapaszkodik a reménykedés.

Flóra:

– Mindenesetre enyhít. Csak szívódjon fel valami!

– Ha igaz, Ferkó most búcsúzik el. 14 óra 15.

Aztán Gömöri prof. jön újra. Ilyen sűrűn? Mi van itt? A délutáni vizit. A folyosón maradok.

Ekkor már-már azt hittem, hogy a négyórás szorongás feszültségétől elzsibbadt figyelmem csupán a folyosó mozaiklap burkolatára tud koncentrálni. Csak lábfejemet képes irányítani, ahogy leszegett fejjel fel-alá járok s kerülgetem gondosan a repedéseket. Nem szabad rálépni egyre sem. Ki kell kerülni őket... De nem! Megállok. Valami felriaszt. Visszafojtom a lélegzetem. Agyam láthatatlan ideg-antennái messzire kinyúlnak, reménytelenül tapogatják végig azokat a szuper-ultrarövid jeleket, melyeket érzek – vagy érezni vélek – magam körül. De hiába próbálják őket megfejteni agytekervényeim labirintusai. Zsibbaszt valami. Mi történt? Képzeldöm? Csendes a folyosó. De mégis, mintha valami vákuum ör-

vénye húzna... Szél van? Itt? Kezem fejét a homlokomhoz szorítom. Valami el-suhant? Egyre gyorsabb az örvény. S egyáltalán, minden úgy rohanni kezd...

Mi volt ez?

Rázom a fejem. Megütöm háromszor a homlokomat. Bolond vagyok. Tisz-tára bolond. Mélylégzés. Egyszer, még egyszer. Így. Mint sportoló koromban a pályán, edzés után. Csak nyugodtan. Levezetni. Lazítani. Így. Csak szabályosan, egyenletesen.

Koppannak ismét a lépteim a mozaiklapokon. Szép szabályosan futnak össze a sorok a folyosó távoli végén. Ez jó. Ez helyes. Fő a nyugalom, a rend. Csak óva-tosan. A repedések! Nem szabad rálépni egyre sem. Nem szabad rálépni egyre sem. Nem szabad rálépni...

És most hirtelen derékszögben egy fordulat. Új sorra lépek. Ez a szobába vezet.

*

Már megint orvosok jönnek. Megnézik Aput. Gömöri most van itt utoljára. Közben Alisz itatni próbálja Aput. Nem megy. Pedig kellene innia valamit, szin-te homokszáraz a szája. Az erőlködéstől kissé magához is tér. Beszél is:

– Fáj!... Alisz, maga nagyon kegyetlen hozzám!

Gömöri még tud kedélyes lenni:

– Ugyan!... Ilyet mond az orvosának?! – Aztán halkan Gláz Edítchez, a doktor-nőhöz: – Újból csapolni kell a beteget.

– Nem bírom tovább. Borzasztóan megsűrűsödött a levegő. Vagy a szívem ka-lapál ennyire? Nagy nyugtalanság vesz erőt rajtam. Nem tudok a szobában ma-radni, pedig csak az előbb jöttem be. Apu moco-rog ugyan, mozdul, beszél is va-lamiket, de csak szörnyű erőfeszítések árán. Nagyon rossz benyomást tesz rám. Sokkal rosszabb így látnom őt, mint eddig, míg szürkén, mozdulatlanul feküdt.

Kimegyek. Végigsietek a folyosón. Kergetem magam, mintha sürgős dolgom lenne. El kell intéznom valamit. Mit? Nem tudom, de intéznom kell... Az iro-dába nyitok. Egy közeli barát kellene. Segítség! A barátom kellene! Öcsit próbá-lom, Haeffler Öcsit, telefonon. Tárcsázok. Még. Még. Öcsi!!... Sikerült vele be-szélnem? Nem? Nem emlékszem. Már fordulok is vissza. Rohanok. Anyu, Flóra, Mara kint vannak a folyosón. Bent Kisklára és Alisz.

Mi ez?!! Apu félig ül, Alisz itatni akarja. Apu köhög, köhög, fullasztóan köhög. Kezdek pánikba esni. Ijesztő ez a hirtelen felbolydulás az eddig dermedt-csen-des szobában.

Rettenetes ez a köhögés, rázkódik az egész teste. Félrehúzódok az ablak köze-lébe, az oxigénpalack mellé.

Valahogy, egyszer csak ott van a doktornő: Gláz Edith és egy nővérke. Azt hi-szem: Stefi nővér. Vagy ők már az előbb is benn voltak? Nem tudom.

Most Gláz Edith injekciót ad. Domopont.

Aztán, egy idő múlva Apu gyanúsan élénk lesz. És erős. Megrettenek. A tarkómra mintha lassan, egyenletesen egy hosszú jégtömböt csúsztatnának. Zsibbad és megy fel az agyba a hideg és le a gerincbe. És mégis tűzforró vagyok. Elönt a verejték. Fejemből a vér kiszalad, vagy nem tudom, talán éppen bele... Égek és mégis ez a dermesztő, jeges lehelet a nyakszirtem fölött... Nyitott szájjal veszem a levegőt, a nyelvem kiszárad, mikor Apu kapkodva, de egész hangosan, rémülten kiált:

– A lábam! Nem érzem a lábam! Mintha nem lenne.

– Már félig ül, dörzsölni akarja a jobb lába fejét.

Alisz és én már ott vagyunk. Mi dörzsöljük. Apu iszonyúan erőlködik. Teljesen fel akar ülni. Kapkodja a levegőt.

Honnan ez az erő?

Ez az a bizonyos „utolsó erőlködés”? – villan át rajtam.

Apunak segíteni akar valaki a felülésben. Ő most egészen hangosan, szinte kiáltva parancsol:

– Lóci... Lóci segítsen. Ő férfi. Ő erős...

Felülés közben nem is törődött a vénájából előmeredő tüvel. Most kirántják a karjából az infúziót.

És ekkor... ekkor kezdődött el a csata. A döntő. Az utolsó.

A Nővér kikiált a folyosóra. Anyu, Flóra be a szobába. Én ismét a lábát dörzsölöm. Apu hánykolódik, félig felült. A Nővérke tartja.

Az ágyát elrántják a faltól. Kell a hely mindkét oldalról. Valami felborul.

– Levegőt!! Levegőt!!!

Gláz Edith a túldoldalon, a fal s az ágy közé préseli be magát. Az injekciókat már szinte vakon dőfi. Kettőt, hármat, sokat. Látom, már azzal sem törődik, hogy előbb a bőrt benzinnel lemossa. Csak szúr, szúr. Újat, és még, és még... Nincs idő. Rohanás a másodpercek után... Órákon át mozdulatlan nyugalom, s most, most viszont... Nem is látom már, mit csinál. Csak csillogó ezüst tűk, üvegek, fiolák villannak fel a szemem előtt. Párbaj a halállal.

A földön üres ampullákat tapos és csikordít szét a láb.

Anyu az ágy végénél. Most ő dörzsöli a takaró alatt Apu lábát. Ő és Alisz. Ten-ni akarnak valamit.

Nem bírom nézni! Nem bírom! Az ablakhoz rohanok. Hisztériásan fogom a fejem és szorítom, szorítom a két tenyerem közé.

Gláz Edith kiált:

– Oxigént!

Itt van az ablaknál, mellettem a félelmetes palack. De jó, hogy itt van.

Már az ágnál. Fogom a kígyózó piros csövet. Valaki kinyitja a csapot. Rettetes sziszegés fúj ki belőle.

– Szzz-sz-sz-sz...

Hová tartsam a csövet? És hogyan?

És ekkor az utolsó hang az Apámból:

– Jaj, jaj, jaj...

Ettől kezdve némán vergődött. A Nővérke feltámasztja.

Anyu, Klára, Flóra és Alisz az ágy lábánál. Manci hol van? Gláz Edith a túloldalon, ahol a fal volt. Ott a Nővérke is.

Kisklára felől csak ezt hallom. Ötvenedszer ismétli:

– Ugye nem érzi?... Ugye nem érzi?...

Rettenetesen sziszeg az oxigén. Szinte mást sem hallok már, csak ezt a mindent elnyomó sziszegést. Iszonyú kísérezene.

Apu bőre valószerűtlenül hamuszürke, hideg verejtek fényezi.

És most...!

...És most a szája hatalmasra tágul: mint egy ásító barlang... Eddig vergődő, óriásivá nőtt szeme hirtelen megakad. Megakad! Nem elbágyad, mint egy lejáró szerkezet, nem lassan, mint egy fáradó motor – hanem váratlanul, hirtelen, mint mikor egy erős fényű lámpát kikapcsolnak. Vaksötét. Megáll. Szeme, mint ha egyetlen pupillává változott volna.

Fagyott tekintete rátapad a mellette álló Nővérke kékfehérruhás mellére.

Ez volt az utolsó, amit látott. Ez a szép kék-fehér.

Azonban a foga még csikorog. Nagyon!

A szeme mozdulatlan, de arca eltorzul, egész teste iszonyatosan kifeszül. Menynyire erő volt még benne! Nem hagyja magát!

Már megint a szemére meredek. Nem tudom elvenni a tekintetem. Az övé: nem rebben, nem szűkül, fagyottan mered a kék-fehérré. A Nővérke még magához emelve tartja Apu fejét.

Foga már ritkábban csikorog. És gyengébben.

Aztán elernyed a száj.

Reflexek.

Csend. Csend van és mégis dübörög a fülem. Szét akar szakadni a fejem. Nem hiszem el! Nem! Nem! Nem!

Csend. De mégis, valami sívít, füttyül...

Az a vörös oxigéncső, itt a kezemben, az még mindig sziszeg. Iszonyú! Borzalmas ez a hang.

Senki sem mozdul.

Apu sem.

A doktornő sem.

Mi sem.

Csak sziszeg, sívít a cső. Senki sem szól. Nem mondják, hogy vegyem el Apu szája elől. Nem mondják, hogy zárjam el. Semmit sem mondanak!

Lassan elhúzom a csövet az arca elől. Hát nem mondják, hogy tegyem vissza?! Miért nem mondják?

Rémes ez a mozdulatlanság! Mintha órák óta... Egy pillanatra még egyszer az árnyék-remény: lehet, hogy elmúlt a krízis? Most majd minden rendbe jön?

Vagy mégis? Ugye nem?! Nem! Nem akarom elhinni!

Körülnézek. Azt hiszem, a többiek sem tudják biztosan, mi is van most. Mindenki csak áll, mozdulatlanul. A kezek mereven markolják az ágy vasát. Mi lesz? Nincs tovább?

– Szsz-sz-sz-sz...

És ha én most... ha én most elzárnám? Ha meg-szün-tet-ném?! Ha nem adnék több oxigént?!... Igen! Ezt kell tennem. És akkor majd rámkíáltanak:

– Mit csinál! Nyissa ki!!

Lassan elzárom a palackot...

...De nem szól senki semmit.

A csend, mint egy koromfekete kupola záródik fölénk és fog össze bennünket, kis csoportot az ágy körül.

A Nővérke még mindig tartja Apu fejét.

Gláz Edith előrehajol. Szívhangot keres.

Visszatartom a lélegzetem.

Alisz a tekintetével kérdez.

A doktornő fejet ráz. Nincs. Nincs már szívhang.

Mit kell ilyenkor csinálni? Senki sem tudja. Zavar.

Megnézem az órát: 2 óra 55 perc.

Mintha lassan valamilyen fullasztó lázálomból ébrednék. A szoba: csatatér. Iszonyú felfordulás. Elhúzott ágy, ledobott takaró, feldőlt szék. A földön szakadt lázlap, ampullák, injekciós tűk, szétszóródott papírok, leletek. Összetaposva.

És – micsoda gondolat! – az első szavam:

– Mint egy filmen!

Igen. Mint egy filmen. Valaki meghal: ezt így kell megcsinálni. Tökéletesen sikerült. Mindenki kimegy.

Egy percre ismét kettesben maradunk.

És ekkor átszakad a gát. Dübörögve dől minden. Az utolsó tartás is összeroppan bennem. Nem gondolkodom. Semmi sem érdekel. Vége a józanságnak. Felnyüszítetek. Nem, utánakiáltok, mintha utolérné őt valahol a hangom:

– Apu!!!

[III]

Anyu csodálatosan tartja magát. Keményen, hősiesen. De talán jobb lenne neki, ha tudna sírni, úgy mint én.

*

Püskiék, Remenyik Zsiga és Verebély késve érkeztek. De még látták őt. A rendbe hozott ágyon, egy lepedővel letakarva.

Mindenki elbúcsúzott tőle. Ki-ki a maga módján.

Németh Ella és Gigi még beteglátogatóba jöttek. Virágokkal. Későn.

*

Őt most vitték el, zörgő pléhdobozban.

*

Az utolsó emlékem: amikor a már teljesen üres szobában még egyszer végigsimítottam a lemeztelenített matracot.

Ott volt még a testének a melege.

A matrac őrizte egy darabig. Aztán lassan az is eloszlott. Megemelhette egy ezred-fokkal a szoba hőmérsékletét.

*

A család kifejezetten kérte a boncolást. Biztos, hogy ő is kíváncsi lett volna. Rák. Teljes elrákosodás.

*

1957. október 3. Csütörtök. Öt perccel három előtt. Kint szép idő volt. Aránylag. Csak néhány felhő.

Másnap repült fel az első szputnyik.

*

Ma 1964. október 15-e van. Csütörtök ma is.

A tízezer napból már 2557 elfogyott. Észre sem vettem.

*

Így történt.

(1957. október–1964. október)

Megjelent *Háromszázöt perc... – A fiú gondolatai az Apa mellett* címmel a *Kortárs* 1965. 10. számában, 1621–1641., kötetben: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957)*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1993. 505–534. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Nagyklára nekrológja

A feleség, aki szinte megismerkedésük pillanatától betegeskedett, jóval túlélte férjét. Segítségével indulhatott meg a Szabó Lőrinc-életmű méltó feltárása. Hősnő lett, aki tárgyyszerűen igyekezett beszélni a múltról. Amikor utolsó otthoni találkozásunkkor kezembe adta saját leveleit és ifjúkoruk naplóját, csak ennyit mondott: „úgy közölje, hogy az ne ártson Lőrincnek”. Nem magára volt tekintettel ekkor sem.

Nyolcvankét éves volt, amikor távozott az élők sorából. A tulajdonképpen már előre sejtethető, mégis váratlan gyász pillanatában így láttam alakját, akit akkor már több mint másfél évtizede szerencsém volt ismerhetni, hosszú időn át szinte naponta kapcsolt össze vele hosszas – személyes vagy telefon- – beszélgetés.

„Mi történik még velem? – kérdezte a műtét előtt, azt hittük, a nyugtatóktól, fájdalomcsillapítóktól, orvosainak megfigyelése szerint a gyengeségtől bódultan. Ha lehetne kottázni a hangsúlyt, akkor egy élet, nyolc évtized szenvedését, veszélyérzetét visszhangozná ez a kérdés. Mert Szabó Lőrincné, született Mikes Klára, baráti körének szóhasználatával Nagyklára, mintha egy életen át vonzotta volna a tragédiákat. Talán azért, hogy helyt álljon a veszélyek közepette, hogy védje, segítse, gyámolítsa mindazokat, akik rábízták magukat. Holott ez a kemény, vihar-edzett asszony nagyon is szerette volna, ha becézik, védik, gyámolítják és ápolják.

Mennyi szenvedés, veszteség érte, mennyi beteljesületlen remény kísérte életútját! Hiszen fiatal lányként nagybeteg édesanyját; öreg, törődött asszonyként pedig évekig haldokló lányát, Kisklárát (a Gáborjáni Klára néven ismert és népszerű színésznőt) kellett látnia fokozatosan összeomlani, elsorvadni; de szinte élete minden mozzanata a súlyos betegség, a korai halál pusztításával kapcsolódott. Halottak emlékével élve-viaskodva, majdnem megvakulva hosszú évekig életben maradni, közben újra és újra búcsúztatni, búcsúzni – görög sorstragédiába illő élet.

Nagy költő környezetében élni, ezt a környezetet összetartani, a történelem és a magánélet viharait átélni, megszenvedni, percenként hinni és percenként mégis feladni a harcot, aztán megint újrakezdeni és ismét összeomlani, hogy végül is a nehéz percekből mégis jelenthesse az összetartozást, a biztatást, az erőt – dosz-tojevszkiji sors.

Pedig nem volt hősnő, csak egy szenvedő asszony, aki végül talán már nem is tudott örülni, ha nem panaszkodik, aki sokszor azzal védekezett, hogy keményen

szembefordult, de aki ezt a nehezen összetartható családi környezetet mégis minden viharon átmentette. Feleség volt.

És ezért köszönet sem járt. A „fájó glória”, a szenvedély lángolása más nőket vont dicsfénybe. A verskedvelők körében népszerű szonettek mást sirattak el. Az otthont, a feleséget a „rossz férj panaszai” idézik csak költeménybe. A köztudatban azután ez, a költészetből megismert kép élt tovább: legendák keltek Szabó Lőrinc szerelmeiről és a házastársak vitáiról, ellentéteiről.

De más a költészet és más az élet. A feleségnek ahhoz mindig volt ereje, hogy férjének a szabadságot felajánlja. Ha a költő csapongott is, a családapa és az alkotóművész sohasem fogadta el a felkínált szabadságot, sohasem adta fel az otthont, amely egyszerre volt műhely és menedék élete viharzásában. És ezt az otthont a feleség teremtette meg és tartotta fenn. Haldokló férje búcsúzó szavaival ezt az asszonyt ölelte magához.

Az *Est*-lapok bölcs irodalmi szerkesztője, a húszas évek fiatal íróinak, költőinek felfedezője, támogatója, dr. Mikes Lajos hiába óvta leányát ettől a szerelemtől: a Babits házasságát ünneplő összejövetelel összeismerkedett fiatalok szülői beleegyezés nélkül, titokban kötöttek házasságot 1921 szilveszterén. És ha az elkövetkező harmincöt év rengeteg megpróbáltatást hozott is e kapcsolatra, Mikes Klára méltó társává edződött férjének.

Ő lett az otthon őrzője, és a költő titkára. Vezette levelezését, gépelte kéziratait, megépítette könyvtárát, biztosította nyugalma. Levélváltásuk eléri a másfélezer gépelt oldalt: napi tennivalók pontos megbeszélése, egy nagy költő életmenetének, alkotói munkájának részletes leírása, irodalmi és magánéleti kapcsolatainak jelzése és jellemzése. És még valami átsüt ezen a levelezésen, amit még a legközelebbi ismerősök is alig mertek hinni, ismerve keménységét, sorsdedzést: asszony volt, szenvedélyes szerelemmel szerette meg a férfit, és ez a gyönyörűség tartotta meg minden fájdalmas tapasztalat közepette, ez visszhangzott utolsó, még néhány nappal ezelőtt is hangoztatott megjegyzéseiben, amikor kapcsolatukra visszaemlékezett; egy megjegyzésre („nincs is igazi szerelem, minden csak illúzió”) büszkén válaszolta: „akkor csak én voltam szerelmes ezen a világon”. A szenvedély, a szerelem éltette, még akkor is, ha az életében jobbára keserűséggel vegyült. Ha a férfinak *az élet* volt a szerelem, neki *a szerelem* volt az élet; mint ahogy ezt a tragikus különbözést, minden fájdalma okozóját oly pontosan írta meg egyik versében a költő.

Ez az asszonyi szerelem mégsem jelentett öncsalást: számolt minden realitással, pontosan, illúziók nélkül ismerte a költő életének minden mozzanatát. És ebben is társa tudott lenni férjének. A kíváncsiság, a megismerés, a tudás vágya éltette. A mindent megismerni vágyó költő tanítványa volt. Öregén, betegen, amikor évek óta már olvasni sem tudott – friss figyelemmel követte filmrendező fia, a versekből jól ismert Lóci útját; és barátai, tisztelői híradásaiból a világ eseményeit. A telefonja állandóan szólt, mindent tudni akart. És mindenben segítette azt a kutatómunkát, amelynek során a Szabó Lőrinc-életmű teljes egészében közkin-

csé válhatott. Tapasztalatból mondhatom, ideális segítőtárs volt. Még a kórházi ágyon is kérdezhettük, pontosan közölte a szükséges adatokat, emlékeket.

Az életmű nagy része már megjelent, az a kötet, amely Nagyklára szerepét tisztázza, egy élet félreértéseiért elégtételt adhat számára, most készül. Ennek megjelenését már nem érthette meg. Sokáig élt, sokáig szenvedett – ő tudta magában, hogy miért és hogyan tette. A sok keserűség ellenére végül talán elégedett is volt. Hiszen, hogy eddig is, a sorscsapások ellenére is életben maradt, emberfeletti erőt követelt tőle. Mi pedig majd már csak utólag ismerhetjük meg a költő feleségének szerető, fájdalmas, áldozatos történetét.

A nekrológ a *Magyar Nemzetben* jelent meg *A költő felesége* címmel, 1978. október 4-én. A teljes szöveg: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957)*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1993. *Párhuzamosok* című bevezetőjében (9–12). E kiadás digitálizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>.

Még néhány szó. Utólag

Írásom kezdő és befejező mondatai közt – egy kis borzongással – többször leírtam, többször szerepel a „Tízezer Nap”, melynek multával – majd, majd egyszer – két év híján ugyanannyi idős leszek, amennyi ő, Apu volt – akkor. Tízezer napfelkelte! Végtelenül soknak gondolja az ember. Ha előtte van.

A tízezer nap eltelt. Több is. Pontosan 10 828.

Sőt! Itt van A Harmincadik év! Már 30 éve, hogy ott voltunk a száztizenkilenc szobában. Nem tegnap volt? Vagy tegnapelőtt? S hol vannak már a szemtanúk? Hol a közeli és távoli ismerősök? Nem tudom, a Nővérke, „az utolsó kékfehér” él-e még? Hol van Farkas Feri, Gyula, Mara, Mária? Hol van Mancsi? Hol Kisklára! És, jaj, hol van Anyu?!

30 év? Nem! Lehetetlen! Itt valami tévedés van. Összekeveredett a naptár! Azóta csupán annyi történt, hogy néhányszor vártam a tavaszt, a meleget, a napot. Munka: csalódások, sikerek. Még el sem kezdtem igazán dolgozni. Most még csak felkészülök. Majd később, majd, ha felnőttem leszek, majd aztán belevágok... Egy pillanatig mintha nős is lettem volna. (Te jó Isten! Tizenegy év volt.) Aztán egy robbanás szétvitt mindent: otthont, hitet, családot. Aztán egy csoda, egy Szerelem. Tényleg voltál? Hol vagy? Talán csak álmodtalak? Aztán egy másik, megértő, kis női kéz magához húzta a fejem: „Gyere, bújj ide, sírjál.”

Voltam szoborleplezéseken. Meséltem Apuról itt és ott. Miskolcon „Szabó Lőrinc Szavalóversenyek” zsűrijében voltam. És?... És?... Ennyi fért bele harminc évbe? Harmincba? Nem. Ez háromba is kevés. Az egész idő csak egy villanás volt. Első huszonhét évem – addig a napig, aztán ez a harminc... Most éppen ott tartok, ahol Apu volt. Amennyit ő élt. Hát ennyi az egész? Már kész? Még ki sem nyitottam a szemem, s már-már le kell csukni? Homo sapiens sapiens. A végtelen időbe futó Nagy Egész porszemének másodpercnyi árnyék-porszeme vagyok. Vagyok? (Talán még egy kis ideig.) Csak az a nehéz, hogy a Homo sapiens sapiens fajba tartozom, és tudok róla, hogy valamikor nem leszek!

Egyetlen maradandó tettem ugyanaz, amire sokmilliárd éves őszám is képes volt már: a folytatást biztosítani. Az utódot. Én magam talán nem is voltam. Csak a génjeim: ők éltek bennem. Én csak egy felmérhetetlenül rövid időre tettem nekik, hogy ők, a rabszolgatartó gének, engem a Semmiből a Semmibe hajszolva, tovább élhessenek. Nem tudok lelkesedni ezért a szerepért.

Mindenesetre jelentem: feladatomat elvégeztem. Szabó Lőrincnek nemcsak fia, most már unokája is van. Réka. Van, aki tovább éltesse a géneket! Most 16 éves. Mennyi idős is lesz Réka tízezer nap múlva?

Félek, és félttem őt is, könyörtelen, mindig-győztes ellenségünktől, az Időtől!

De „Lóci”, talán Lóci, ő örökre hatéves marad.

(És én belül, titokban, most és mindörökké, Lóci maradok.)

(1987. május 27.)

Még öt évvel később

Az Idővel szemben a háborút nem, azt nem lehet, de csatát azt nyertem. Az elmúlt öt évet. Még vagyok. Létezem. 1992 októbere van.

Mivel is kezdtem írásomat 1957. október 13-án? „Ma tíz napja. Már!”... Már? Ha akkor tudtam volna, hogy az a „Már!” mennyire relatív. Viszonylagos. Attól függ, honnan nézzük. Tíz nap, vagy 35 év: egyre megy. Ha most kezdeném ezt az emlékezést, a második sor valószínűleg a régihez hasonló lenne: Idén harmincöt éve. Már! Az időmúlás egyre gyorsuló expresszsebességét huszonnyolc éves fejfel még nem ismeri az ember. „...pedig oly rövid az út a portól a veszendő húson át vissza a porig.”

De most még „veszendő hús” vagyok, tehát tudok vergődni, örülni, sírni és rajongani. S az elmúlt évek hatalmas csodákkal voltak tele. A Hihetetlen, az Elképzelhetetlen, a Lehetetlen valóság lett. Az, aminek az elmúlását csak a török hódoltság időmértékével tudtuk remélni – szinte egy pillanat –, és eltűnt. Olyan történelmi sorsforduló megelői lehettünk, lehettem, amilyen változást semmiféle szuper-elektronika nem tudott megjósolni. Ki lett volna képes rá? Ki? Kicsoda? Talán egy költő agya. Ha ma valaki emlékezik (s én ezt teszem), erről írnia kell. Az Idő (mellyel, mint annyiszor elmondtam, örök harcban állok), az Idő végre nekünk dolgozik. Most nehéz az életünk. A Tegnap, a Ma, a Holnap talán még fogcsikorgató. De én bízom, nem, egészen biztos vagyok benne: most már van Holnaputánunk! Istenem, ha Apu ezt megérhette volna!

Nemrégiben egy tisztamosolyú megszállott fiatalembert ismertem meg. Attila barátja vagyok – mondta. Attila (a József), jó barátom. Először nem értettem. Aztán lassan rájöttem, hogy hit, akarat, jó szándék (és némi álmodni tudás) képes legyőzni az időt. Sírontúli ívet húzott a múltból a máig, így lett a rég halott költő élő barátja. „De azért Szabó Lőrincet is nagyon szeretem” – tette hozzá. Ő, ez a férfi vett rá, hogy ismét kezembe vegyem a tollat: „Ha hozzáírod az utolsó öt évedet, könyvet csinálók Az utolsó háromszázöt perc-ből.” Mit tehettem? Hargudjak rá? Vagy örüljek?

Még szeretném elmondani, hogy harmincöt éve minden, de minden október 3-án, mindig három óra előtt 5 perccel barátok, ismerősök, tisztelők csoportja gyűlik össze a Kerepesi temetőben Apu-Anyu-Kisklára közös sírjánál. Idén is.

Érdekes, hogy ezeken a napokon, ebben az órában, kivétel nélkül mindig, hihetetlen, de így volt, mindig kék volt az ég és sütött a nap. Ugyanúgy, mint azon a napon, 11 784 nappal ezelőtt. Valamikor még Anyuval együtt mentünk Apuhoz. Ma már mindkettőjüknek viszem a virágot. A kis csoport évről évre fogy. Jövőre ki nem lesz ott? És mi lesz, ha már én sem...?

Réka jól van. Szép, okos. Az eszét lehet, hogy Aputól örökölte?

Évámat megtaláltam. Nős vagyok ismét. Életünk csupa derű. Van társam, olyan Igazi. Boldog vagyok.

(1992. október)

Apu 93. születésnapja után

Úgy látszik, ahányszor az Utolsó háromszázöt perc... megér egy-egy új kiadást, mindig még egy utóirat kerül a végére. Lassan napló lesz ez, vagy ön-életrajz. Az enyém. Nem, nem, ez nem lenne jó. Nem magamról akarok írni. De hát életem, ha akartam, ha nem, egy kicsit összekeveredett Apuéval. Bonyolult dolog ez, nem tudom, érthető-e? Egyrészt éltem a magam életét: drámák és boldog órák, sikerek és összeroppanások váltakozó sorozatából állt. Másrészt éltem a „Szabó Lőrinc fia” életet. Ez, ez a második élet kötelességekből is, de terhekből, visszatartó fékekből is áll. Ha én csak Én lennék, s nem annak a fia, akié vagyok, első számú életem, a magamé, biztosan egészen máshogyan alakul. Divatos szóval ma úgy mondják, „megvalósítom magamat”. Ezt így sláger-meghatározásnak érzem, nem szeretem. De ezt kell használnom, ma így érthető. Fel kell tennem a kérdést tehát: megvalósítottam magam? Az utókor fog rám, énrám, rám az emberre, az egyénre emlékezni? Tettem valami olyat, ami előbbre vitte a világot, ami aere perennius, ércnél maradandóbb? Vagy csak A Lóci marad meg, A Szabó Lőrinc fia? És itt jön ez a furcsa, korábban leírt „összekeveredett” kettős élet. Folytattam, folytatnom kellett (amennyire telttől) Apu életét. Én ezt nem akartam, még küzdöttem is sokáig ellene, de a körülmények belevittek. Feladatok nőttek elém, voltak praktikus, vagy adminisztratív jellegűek, de fontosabbak lettek az elvárások a szabólőrinci életművel, hagyatékkal kapcsolatban. Ezeknél a feladatoknál azonban lényegesen erősebben ért el a tisztelők, olvasók, a Szabó Lőrincet szeretők érzelmi hulláma, valamiféle szomjas vágy az élő Szabó Lőrinc, a hús-vér ember tapinthatósága iránt. Tudták, tudják, persze, hogy tudják: én nem ő vagyok. Mégis az, hogy húsából, véréből vagyok, valamiféle kapaszkodót ad a részükre. A száztizenkilences szobában, annak idején tárgygyá vált Apu egy kicsit mégsem mint féregrágt a csonthalom a földben, nem így jelenik meg a szemükben, hiszen itt van még ő, Lóci, ő és Ő, vagyis én és ő, azaz a két létezést össze lehet álmodni, itt van még Apu, majdnem ő, ... (Csak nem szabad egészen odanézni!)

Azt hiszem, ma már megértem az emberekben ezt a vágyat. Ugyanaz lehet bennük, mint amit én éreztem, s persze érzek ma is. Ugyanaz, mint amikor Az utol-

só háromszázöt perc...-ben, úgy a százkiencvenedik perc táján felsikoltott bennem a lázadó kétségbeesés: „A szelleme élni fog tovább! – mondják majd... Nem! Nem »szellemet«. Én az Apámat akarom! A fürdőkádban ülve, borotválkozás közben.” S aztán a rideg valóság mi volt? Azt a testet, ami az Apám volt, kitolták egy éles jobb-, majd bal-fordulattal a kórházi szobából, végig a hosszú folyosón a zörgő pléhdobozban. A tepsiben. Aztán eltűnt a pincébe süllyedő liftben.

De Hricz Robi, a miskolci Szabó Lőrinc Általános Iskola 1/a osztályos tanulója nem látta a süllyedő liftet, nem gondolt semmiféle zörgő pléhdobozra, amikor idén, március 31-én, Apu 93. születésnapján meghívott, hogy látogassak be az osztályukba. Elmentem, beültem a hatévesek közé a padba. Robinak Szabó Lőrinc élő valóság lett rajtam, Lócin keresztül. S az a ragyogás, amit Hricz Robi és az iskola sok-sokszáz fiataljának szemében láthattam, üzenet volt a számomra, visszaigazolás: igen, tennem kell, amit teszek, élnem kell egymásba olvadt, kettős életemet. Építem tovább az Apu nevét felvett iskolákból a Szabó Lőrinc Iskola-láncot, hiszen az itt tanuló fiatalokban Apu újból és újból megsokszorozódik. Apu fogja a jobb kezemet, Hricz Robi, s a többiek a balt.

Tudják, hogy nemcsak Apu, hanem Anyu is március 31-én született? Rá ki emlékezik rajtam kívül?

(1993. április)

Megjelent: *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957)*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1993. 534–538. E kiadás digitalizált változatának elérhetősége: <http://www.irodalmiakademia.hu>. G. Szabó Lőrinc emlékezése megjelent: *Az utolsó háromszázöt perc... A fiú gondolatai az apa mellett*. Felelős kiadó Kiss Ferenc, Bp., 1993.

Utószó

A Szabó Lőrinc Füzetek sorozat eme összeállításában Szabó Lőrincet más perspektívából érzékelhetjük. Úgy, ahogyan a közvetlen környezete látta és érezte őt.

A füzet tartópillére jószerével Szabó Lőrinc feleségének hosszadalmas, fájdalmas gyötrelmekkel teli és elkeseredett, megtört hangulatot tükröző naplója, amelyben az élesen kirajzolódó alázat és irgalom mint jellemvonás, egyaránt értékként és erényként jelenik meg Nagyklára személyiségében, míg e páros együtt – még megalázottságában is – a kitartó türelemhez vezérli őt. A naplójegyzetek végigkísérik kapcsolatuk történetét, az utolsó szöveg a költő halálának évéből származik.

A naplójegyzetekből megtudhatjuk, hogyan érintette mikromiliójét az országban akkor már vezető költő szerepet betöltő Szabó Lőrinc egyénisége, miként élte meg családja mindazt a megpróbáltatást, ahogyan erőfeszítések és fáradságos küzdelmek árán, valamint sok türelmet kívánó módon igyekezett megfelelni a családjának apaként és férjként, miképpen törekedett élethivatását teljesíteni és helytállni szeretőként. Vesződéséges rendeltetés. Mindebből a családnak is jutott osztályrészül terhes kötelességként. Talán ezt az érzést Lóci fogalmazta meg a legvilágosabban, amint megrendítő és félelmetes írásában szívfájdító élményként olvashatunk az apai ragaszkodásról: „Nagy ember volt az Apám. Irigylitek? Az ára: én nem várhatom a csendesítő feledést, nem segít az Idő, számomra nem lehet soha seb-hegedés.” Egyedülálló módon valósul meg a múltra és a jelenre figyelő ember kiszolgáltatottságának elismerése.

„– Aki egy félórát tud adni, adja meg...

Mit akarhatott ezzel mondani? Barátait várta, kérte? Érezte, hogy már csak félórával mérik az idejét? Vagy orvosságra gondolt, az infúzióra? Vagy bármilyen csodaszerre, ami egy-egy félórát adhat még neki?”

Fia írja utolsó perceiről.

„Saját versei közül utoljára a Bajrám ünnepén-t olvastatta fel anyukával s az utolsó két szakaszt Gláz Edit dr.-nővel, mert ő nem bírta tovább olvasni a fulladásos halálról szóló, részben előre megsejtett sorokat.”

Lánya emlékezik utolsó perceire.

„Úgy tudom nézni, mintha műkincs volna, védeni kell, ápolgatni, oltalmazni.”
Felesége imigyen látja a költő élete menetét.

A napló és a levélíró költő igyekezete ez, aki az élete történetét megélő ember jelenetein keresztül gondolkodik egész életében a létezésről. A „megélt költemény” találkozása az életjelenetben és az abból levonható metafizikai általánosításból, ahogyan a műalkotás fikcióját teremti újra utolsó perceiben.

Szabó Lőrinc „*a történelmi változásban sobasem hitt*”.* A társadalomba történő integrálódás során az egyén személyisége fenyegetett a hazug, képmutató és korlátokat állító világ által. Fejlődhet a gazdaság, a technika, a világot formáló emberek közti viszonyok nem változnak. A bénító hatalom gúzsba köt. Szabó Lőrinc, ahogyan a kor kérdéseire saját személyiségének vizsgálatával próbált választ adni, tudta ezt. De naplójegyzetei rögzítésével örökkévalót hozott létre. Vágytól hajtva leírja az illékony pillanatot, hogy egy külön világot alkosson, hogy örök maradjon, mert a múlt és a jövő miatti aggodás igazolhatja a jelen kitüntettségét az időstruktúrában. S a múltban megalkotott levéllel vagy naplóval alakíthatja a jövőt: bánatot vagy örömet okozhat azáltal, hogy egy légtérben rezegnek – rezgünk – a jelenben.

Saját naplóit, álomleírásait most állítja össze *Vallomások* címmel Horányi Károly és Kabdebó Lóránt. Jómagam is részt vettem annak a kötetnek az előkészítésében.** Ezalatt gondoltam el, hogy összegyűjtöm a költő szuggesztíója alatt létrejött naplókat, leírásokat, amelyekben környezetete próbálta megállítani körülötte a rohanó időt.

Utánozták? Inkább rögzíteni akarták azokat a pillanatokot, amelyekben életük összekapcsolódott a költőével, ahogyan személyiségükkel egybeforrott Szabó Lőrinc egyénisége.

Maga a költő kérte rá őket, hogy kövessék írásban az együtt eltöltött időt.

Erről igyekeznék beszámolni összeállításomban ez a kötet.

Tóth Mariann

* Kabdebó Lóránt: »*A magyar költészet az én nyelvemen beszél*«. *A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében*. Argumentum Kiadó, Bp., 1992 (második kiadás 1996) 38.

** Ezúton köszönöm meg Horányi Károly viszontségtségét munkálkodásom során.

Névmutató

- Ady Endre 198
Ági, Ágnes *lásd* Révész Ágnes
Alice, Alisz *lásd* Bernáth Aurélné
Pártos Alice
Alladitorisz Irma (Irmus) 188–189,
191
Anna néni, Szabó Lőrincék
cselédje 16, 201
Antal István 145
Arany János 179, 227
- Babarczy Brigitta, br. 12
Babarczy Zoltán, br. 12
Babits Mihály 10, 13–14, 19–22, 59,
74, 134, 198–199, 202, 205, 211,
236
Babits Mihályné *lásd* Török Sophie
Balogh László 164
Balzac, Honoré de 190
Baránszky-Jób László 163, 185, 191
Baránszky-Jób Lászlóné Kardhordó
Gizella (Gizike) 163–165, 185,
191
Baranyai Zoltánné (Erzsike) 134
Barcza István 112, 116
Basch Lóránt 21–22
Bay Zoltán 8, 10
Béber László 3–4, 10
Beethoven, Ludwig van 99
Belia György 211
Berény Róbert 166
Berinkegy Dénes 12, 17
- Berkes Róbert 187–188
Bernáth Aurél 127, 162–163, 165–
166, 168, 191
Bernáth Aurélné Pártos Alice
(Alisz) 163, 166, 168, 187, 191,
205–206, 211, 213, 215, 227–233
Bernáth Mária (Marili) 163, 168
Biró Gyula 110
Blake, William 138
Blazovits Éva, G. Szabó
Lőrincné 240
Bobby, Gáborjáni Szabó Zoltánné
sógora 163
Bohus Gábor 189–190, 192
Borsos Miklós 192
Borsos Miklósné 190, 192
Bözsi *lásd* Vékes Ödönné Korzáti
Erzsébet
Braun Arnoldné (Julcsa néni) 14, 16
Browning, Robert 204
Buday Tibor 166
Bujdosy Éva 164
Burns, Robert 195
- Caesar, Caius Julius 148
Chrysostoma *lásd* Radich Márta
Cromwell, Oliver 148
Czellár Ferenc (Feri) 3–4, 10, 166
Czellár Ferencné *lásd* Dienes Katalin
Cziffery [?] Gabi 191

- Csalótzkyné, Nóra (később Ábel Antalné) 165
 Csánky Dénes 140–141, 148
 Csengery József 165
 Csergő Hugó 12, 14, 17
 Csók István 166
 Csöpi *lásd* Csurgay Erzsébet
- Dallos Sándor 183
 Denkovics Tódorné 192
 Déri József 165
 Derkovits Gyula 165
 Deveszeri Gábor 165–166, 223
 Dienes Barna (Barnus) 4, 10
 Dienes Katalin, Czellár Ferencné (Kató) 3–10, 166
 Dienes Pál (Pali) 4, 10
 Dienes Valéria (Geiger) 10
 Dobrovolszky Gyula 165
 Dóczy Antal (Dóczy) 188–189, 191–192
 Domokos Mátyás 207, 212
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 21
 Dust, Edith 141–142, 149–150, 153, 156
- Eliza *lásd* Wirth Károlyné
 Ella *lásd* Németh Lászlóné
 Elzi *lásd* Farkas Gyuláné
 Emy *lásd* Kormos Aladárné 48
 Engel, Karlheinz 140, 147, 157
 Eperjesiek 12
 Erdélyi József 198
 Erzsike *lásd* Baranyai Zoltánné
 Erzsike, Szabó Lőrincné ismerőse 1952-ből 185
- Fábián Dániel 197–200
 Farkas Ferenc, bisztrai 177–181, 202, 206, 212, 215, 224, 228–229, 238
 Farkas Ferencné (Panni) 177–178
 Farkas Gyula 140–141, 143–144, 147–148, 153–154
 Farkas Gyuláné (Elzi) 141, 154
 Farkas Judit 181
 Féja Géza 154
 Fekete Klári *lásd* Rudas Klára
 Fenyő Miksa 22
 Ferenczy Noémi 163
 Feri *lásd* Czellár Ferenc
 Flóra *lásd* Illyés Gyuláné
 Frahne, Karl H. 144
 Frey András 15, 18
 Freyberg-Eisenberg, Albert Freiherr von 146, 151
 Futaky István 143
 Fülöp Zoltán 15, 17
- Gaál István 214
 Gáborjáni Klára (Kisklára) 14, 17, 45, 51, 54, 60, 71, 76–77, 79–81, 83–84, 88, 92, 101–102, 105–106, 108, 110, 115, 126, 129–130, 133–135, 141, 162–165, 167–168, 178, 182–183, 185–192, 201–223, 227, 229–232, 235, 238–239
 Gáborjáni Szabó Zoltán 78, 111–116, 166–167, 222
 Gáborjáni Szabó Zoltán, ifj. 167
 Gáborjáni Szabó Zoltánné Madarász Rózsa 162–169
 Garai Lászlóné Varga Irén 11, 17, 165
 Genthon István 162
 George, Stefan 13, 17, 97
 Gergely Pál 207
 Gerlóczy Livia *lásd* Illés Endréné
 Gerlóczy Zsigmond 15
 Gizike *lásd* Baránszky-Jób Lászlóné Kardhordó Gizella
 Gláz Edit 205, 230–233
 Goethe, Johann Wolfgang von 153, 202

- Golda, filmgyári gyártásvezető 214
 Goldoni, Carlo 203
 Gömöri Pál 206, 212, 216, 228–230
 Gönczöl János 214
 Gönczöl Imréné (Ilonka néni) 183, 186, 190–191
 Graf Ferenc 13, 17, 192
 Gramantik Margit 187, 191
 Grillparzer, Franz 148, 158
 Gusztáv Adolf, II., svéd király 88
 Gutenberg, Johannes 95
 Győrfiné Gáborjáni Szabó Éva 168
 Haeffler István „Öcsi” 230
 Haits Emil 205, 211
 Halaš, František 124–125
 Halmi Gyula 14
 Hannibal 148
 Haraszti Sándor 163
 Hardy, Thomas 183
 Hárs Ernő 166, 203
 Hatvany Lajos, br. 199
 Haubert Camilló 141, 148, 153
 Hauptmann, Gerhart 140
 Heine, Heinrich 206
 Herzog *lásd* Herzog
 Herder, Johann Gottfried von 202
 Herzog Ferenc 12
 Hilscher Rezső 197
 Hitler, Adolf 123, 139
 Horányi Károly 210, 243
 Horthy Miklós, nagybányai 87
 Horváth Eszter 166
 Horvát Henrik 145
 Horváth László (Laci) 14, 47
 Hövel, Paul 151
 Hricz Róbert 241
 Ignác Rózsa 163
 Ika *lásd* Illyés Mária
 Illés Endre 18, 21–22, 191–192
 Illés Endréné Gerlóczy Livia 15, 191–192
 Illyés Gyula 21–22, 163–164, 168, 177–181, 184, 189, 191, 203, 205–206, 211, 219, 222, 224, 227, 238
 Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra 165, 177–180, 185, 189–191, 205–206, 211, 215–216, 219–220, 227–232
 Illyés Mária (Ika) 177, 229
 Ilonka *lásd* Török Sophie
 Ilus *lásd* Révész Ilona
 Irmus *lásd* Alladitorisz Irma
 Jászai Mari 202
 Jelusich, Mirko (Jelusitch) 143, 148, 158
 Jézus Krisztus 9, 134
 Joó Sándor 163
 Jozefa, Szabó Lőrincné kolléganője 187
 József Attila 197–200, 239
 Józsiék, ismeretlenek 117
 Júdás, Iskarióti 199
 Juhász Géza 8, 10
 Juhász Gyula 198
 Julesa néni *lásd* Braun Arnoldné
 Juliska *lásd* Pintér Béláné
 Kabdebó Lóránt 17, 40, 42, 110, 116, 124, 127, 129, 135, 168, 183, 200, 234–237, 241, 243
 Kaiser, Georg 95
 Kállay Miklós 145
 Karinthy Frigyes 13
 Kató *lásd* Dienes Katalin, Czellár Ferencné
 Kelen Ferenc 184
 Keleti Márton 213
 Kellner Béla 211, 205
 Kemény Aranka 127
 Kemény László 129, 163–164, 166, 212, 216

- Kemény Lászlóné *lásd* Mikes Margit
 Kemény Zsuzsa 189, 192
 Kerékgyártó Elemér 154
 Kesztyüs Tibor 143
 Király György 13, 17, 35
 Kisklára *lásd* Gáborjáni Klára
 Kiss Ferenc 192, 241
 Kleist, Heinrich von 203
 Klimkó Dezső 182, 191
 Knittel, John 212
 Kodolányi János 163–164, 197
 Komjáthy Aladár 166
 Komjáthy Aladárné (Manyi) 163
 Kormos Aladár 14
 Kormos Aladárné Pistora Emy 48
 Korzáti Erzsébet *lásd* Vékes Ödönné
     Korzáti Erzsébet
 Korzáti Károly 15
 Kosztolányi Dezső 197–198
 Kosztolányi Dezsőné Harmos
     Ilona 192
 Kozmutza Mária (Marici) 177, 180
 Kövér Ilona 13
 Krauss, Helmuth 147, 148
 Krauss, Werner 143, 147, 159
 Kun Ferenc 126
 Kuzman György 164
 Kuzman Leó 164
- Laci *lásd* Horváth László
 Laci *lásd* Kemény László
 Lám Frigyes 145
 Lamb, Charles 163, 201
 Lamb, Mary Ann 163, 201
 Lázár Júlia (Júlia néni) 75, 80, 128,
     133, 191, 201
 Lengyel Tóth Krisztina 124, 127
 Lessing, Gotthold Ephraim 142
 Liszt Ferenc 202
 Lukschy, Wolfgang 148, 140–141,
     155
- Madarász Rózsa *lásd* Gáborjáni Szabó
     Zoltánné
 Magayné Stefi, Baumgartner Sándor
     ismerőse 128, 188
 Major Tamás 168
 Márffy Ödön 166
 Mária, a Gömöri klinika
     adminisztrátora 205, 213, 216,
     222, 238
 Marici, Illyés Gyuláné nővére *lásd*
     Kozmutza Mária
 Markos Erzsébet, Szegi Pálné (Szegi
     Bözsi) 15, 17
 Marsi Pál 164
 Medgyessy Ferenc 165
 Mezei Mária 164
 Mihályfi Ernő 166
 Mikes Lajos 11–14, 17, 29, 36, 42,
     75, 108, 142, 148, 197–198, 236
 Mikes Lajosné Havas Irma 13–15,
     17, 75, 165
 Mikes Lajosné Prandtner Ilona 11–
     12, 80
 Mikes Lajosné Szász Piroska 13, 17
 Mikes Margit, Kemény Lászlóné
     (Manci) 11, 13, 17, 29, 36, 80, 110,
     129, 163, 166, 182, 185–187, 189–
     191, 205–206, 211, 215–216, 224,
     228–229, 232, 238
 Mikes Zoltán 11
 Miskolczy Dezső 84, 107, 109
 Miskolczy Gyula 143, 148, 154
 Miskolczy László 166
 Molière 167
 Moll Károly 164
 Molnár Ferenc 166
 Molnár Márta *lásd* Sárközi
     Márta 166
 Móricz Emil 193–196
 Móricz Virág 133, 197
 Móricz Zsigmond 128, 140, 145–
     146, 148, 197

- Morrom, vacsoravendég
a bécsi Bristolban 1942
decemberéből 143
- Nadányi Zoltán 111
- Nagy Csilla 144, 149
- Nemeskéry Terézia 11
- Németh Ágnes (Gigi) 234
- Németh Antal 164, 166, 168–176
- Németh Erzsébet 165
- Németh László 132, 143
- Németh Lászlóné Démusz Ella 132,
186, 191, 234
- Nietzsche, Friedrich 64
- Nyíró József 156
- Örley István 21–22
- Pajzs Ödön 14, 17
- Palágyi Lajos 11–12, 17
- Palágyi Menyhért 11, 17
- Palkovič, szerkesztő 125
- Panni *lásd* Farkas Ferencné
- Pap Károly 18
- Pap Károlyné Solymosi Hedvig (Pap
Hedvig) 16, 18
- Pátzay Pál 165
- Peéry Piri 166
- Perhet, régi törpe, udvari bolond 94
- Petőfi Sándor 227
- Pintér Béla 189, 191
- Pintér Béláné Sáska Juliska 162–165,
167, 182–183, 187, 189–191
- Platón 170, 182–183, 185–186
- Pogány Margit 14
- Pukánszky Béla 143, 145, 148, 153
- Puskin, Alekszandr Szergejevics 21
- Püski Sándor 17, 191, 233
- Püski Sándorné 17, 183, 191, 233
- Racine, Jean 203
- Ráczy György 202
- Radich Márta Chrysostoma 162
- Radnai Béla 163, 165, 167
- Rásky Klára 191–192
- Ráth Endre (R. Bandi) 183, 191
- Reicher Olga 187, 191
- Remenyik Zsigmond 233
- Reményi József 164
- Révész Ágnes, Beczkóy Józsefné
(Ági) 3–4, 9–10, 166
- Révész Ilona, Dienes Barnáné
(Ilus) 4, 10
- Rippl-Rónai József 14
- Ritoók Emma 18
- Ritoók Éva, Schönborn Miklósné 15,
190, 192
- Rohan Károly, hg. 143, 148
- Rohan Károlyné hg., Sz. Györgyi
grófnő 143
- Róna Emy 166
- Rothe, Carl 147, 149–150, 153–154,
160
- Rousselot, Jean 212
- Rudas Klára (Fekete Klári, Simon
Klári) 15, 18, 80, 109, 129, 132
- Rudnay Sándor 12–13, 47, 142, 148
- Ruoff, Wilhelm 157
- Salgó Ernő 190
- Sándor Judit 165–166, 183, 191–192,
203
- Sándorné Ilonka, Sándor Judit
édesanyja 190, 192
- Sárközi Márta (Sárköziné Molnár
Márta) 166
- Schöpflin Aladár 148, 186
- Schreyvogel (Schreyvogel) 142–143,
148–150, 157–158
- Schuster, a rádió munkatársa 143
- Sebestyén Arnold 116, 118

- Shakespeare, William 163, 193, 195,
 201–202, 203
 Shaw, George Bernard 5
 Simon György János 18
 Simon Klári *lásd* Rudas Klára
 Simonffy Margot 21–22
 Sienkiewicz, Henryk 6
 Smrek, Jan 124–125
 Somlay Arthur 202–203
 Somos Olga 191
 Stefi, a Gömöri klinika nővére 230
 Stefi *lásd* Magayné
 Stinnes, Hugo 90
 Stolpa József 140, 148
 Straka, Anton 124

 Szabó Hajnal 25, 80
 Szabó Kálmán, G. 163, 166
 Szabó Kálmánné, G., Kuzman
 Magda 163–166, 183, 187, 189–
 191, 205, 211
 Szabó László, Cs. 21–22, 143, 154
 Szabó Lőrinc – *passim*
 Szabó Lőrinc, G., ifj. (Lóci) 13, 17,
 126, 129, 130–135, 141, 147, 162,
 165, 167–168, 178, 182–183, 185,
 188, 191, 204, 206, 211, 213–234,
 236–242
 Szabó Lőrincné Mikes Klára – *passim*
 Szabó Lőrincné, G., id., Panyiczky
 Ilona 80, 126–127, 133, 219
 Szabó Mihály, G. 219
 Szabó Réka 239–240
 Szabó Zoltán, G. *lásd* Gáborjáni Szabó
 Zoltán
 Szamota István 186
 Szécsi Ferenc 205, 211
 Szegi Pál 15, 17, 166
 Szenes Piroska 74
 Szókratész 182
 Szombathy Viktor 124
 Szomoró Dezső 72, 75

 Szondi Lipót 166, 168
 Szophoklész 20
 Szőnyi István 163, 165
 Sztójay Döme 140, 146, 152
 Sztovits Istvánné (Sztovicska) 162
 Szvatkó Pál 145, 148

 Tagore, Rabindranath 184
 Tahy Imre 141, 148, 152
 Takáts Ferenc 165
 Tamás Henrik 164
 Tankó Béla 3, 10
 Tanner Ilonka *lásd* Török Sophie
 Tasnády-Kubacska András 165
 Thielke, Karl 149, 156
 Thomas család 135
 Thomas Ernőné 165
 Thomas Marianne 135
 Thury Levente 212
 Thury Leventéné (Mara) 183, 188–
 189, 191, 206, 212–213, 215–216,
 229–230, 238
 Tímár József 203
 Tisza István 12
 Tompa Kálmán 164, 166, 191–192
 Tóth Árpád 13, 206
 Tóth Gyula 42
 Tóth Krisztina *lásd* Lengyel Tóth
 Krisztina
 Toynbee, Arnold 197
 Török Sophie (Babits Mihályné
 Tanner Ilonka) 13–14, 17, 19–22,
 59
 Trettináné Havas Alisz (T.
 Alisz) 189, 192

 Várady Szabolcs 135, 193, 195
 Vékes Ödön 16, 18, 75, 102–104
 Vékes Ödönné Korzátí Erzsébet
 (Bözsi) 15–16, 18, 48–49, 54–59,
 62, 70–71, 73–78, 80–84, 99–100,
 102–107, 117–127, 183, 191

- Venyegés Zsuzsa 185, 188
Verebély Tibor 233
Verlaine, Paul 97, 195
Vidra, főorvos 188, 191
Villon, François 195
Vörösmarty Mihály 227
- Wagner, Richard 50, 57, 96, 166,
217
Weber, Frau 142–143, 154
Weitz, Anna-Marie 140–141, 144–
145, 147
Wilde, Oscar 186
- Willers, gépkocsivezető 178–179
Wirth Károlyné, Eliza 189, 192
- Zilahy Lajos 166–167, 197
Zilahy Lajosné, Piroska 167
Zola, Émile 189
Zolnai Béla 165
Zoli, Szabó Lőrincné kórházi
látogatója 1952-ből
- Zseltvay, berlini szerkesztő 144
Zsuzsa *lásd* Venyegés Zsuzsa
Zsuzsi *lásd* Kemény Zsuzsa

Kiegészítés a Berlin és Bécs – 1942. december című fejezethez

A Szabó Lőrinc Füzetek 8. számú kötete készülése ideje alatt dolgozták fel több éven keresztül az MTA Könyvtára Kézirattárában (továbbiakban MTAKK) a Szabó Lőrinc-hagyaték új szerzeményi anyagát, és ezért nem tudtuk hozzáférni. A kötetünk megjelenése után látott napvilágot Körmendy Kinga *Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka II.* Ms 2270—Ms 2287 című kéziratkatalógusa (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai, Budapest, 2007), amely alapján még néhány, a fejezet jegyzeteit kiegészítő dokumentumra találtunk. Ezúttal közöljük Nagy Csilla sajtó alá rendezésében és fordításával.

A berlini program kiegészítéseként a Kazinczy-Könyvtárat is megjelentető berlini Niels Kampmann könyvkiadó cég vezetőjének, Karlheinz Engelnek és feleségének meghívólevele:

Ms 2278/35

NIELS KAMPMANN VERLAG
GMBH / BERLIN-DAHLEM / SPILSTR. 10
FERNRUF 89 29 31

Herrn Lőrinc Szabó
z. Zt. Berlin
Hotel Adlon

Am 5. 12. 42

Sehr verehrter Herr Szabó,

Sie nach langer Zeit einmal wieder in Berlin begrüßen zu dürfen, ist uns eine herzliche Freude. Wenn es Ihre Zeit erlaubt, hätten wir Sie gern auf ein paar kurze Stunden bei uns gesehen. Die Deutsch-Ungarische Gesellschaft hat uns über Ihr Programm verständigt, und so wollten wir Sie fragen, ob Sie am Montag, den 7., abends nach dem Essen zu uns kommen könnten, oder ob Ihnen eine Zeit am Sonntag lieber wäre. Wir werden Sie auf jeden Fall deswegen am Sonntag Vormittag im Hotel anrufen.

Einstweilen mit den besten Grüßen auch im Namen meines Mannes

Ihre sehr ergebe
Waltraud Engel

NIELS KAMPMANN VERLAG
GMBH / BERLIN-DAHLEM / SPILSTR. 10
FERNRUF 892931

Szabó Lőrinc úr részére
z. Zt. Berlin
Hotel Adlon

1942. 12. 5.

Mélyen tisztelt Szabó úr,

Szívbeli öröm számunkra, hogy sok idő elteltével ismét Berlinben üdvözölhetjük. Ha ideje engedi, szívesen vendégül látnánk Önt egy pár órára. A Deutsch-Ungarische Gesellschaft rendelkezésünkre bocsájtotta a programját, így azzal a kérdéssel fordulunk Önhöz, hogy eljönne-e hozzánk hétfőn, 7-én, vacsora után, vagy ha nem, akkor vasárnap milyen időpont lenne Önnek megfelelő. Vasárnap délelőtt mindenképp felhívjuk emiatt a hotelben.

Addig is minden jót kívánok, a férjem nevében is
odaadó híve
Waltraud Engel

A verseit Bécsben mondó színész levele közvetlen az est után:

Ms 2278/41

BURGSCHAUSPIELER
HELMUTH KRAUSS

Wien 12. Dezember 1942.

S. H. Herrn
Lőrinc Szabó
Wien.I.
Hotel Bristol.

Sehr geehrter Herr Szabo!

Da in der Nacht nach meinem Vortrag in der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft ich die Geburt meines ersten Sohnes erwartete, liess es mich nicht länger in den Räumen der Gesellschaft verweilen, sondern ich eilte begreiflicherweise zu meiner Frau ins Sanatorium. Daher kotte ich mich auch nicht mehr von Ihnen und Ihrer werten Frau Gemahlin verabschieden, was ich in Anbetracht der besonderen Umstände zu entschuldigen bitte.

In Ergebenheit
Ihr
Helmuth Krauss

BURGSCHAUSPIELER
HELMUTH KRAUSS

Bécs, 1942. december 12.

Szabó Lőrinc úr részére
Wien.I.
Hotel Bristol

Mélyen tisztelt Szabó Lőrinc úr!

Mivel a Deutsch-Ungarische Gesellschaftnál tartott előadásom után az első fiam születésére készültem, nem időzhettem sokáig a rendezvényen, érthető módon siettem a feleségemhez a szanatóriumba. Így már nem tudtam elbúcsúzni Öntől és kedves feleségétől sem, amiért – a körülményekre való tekintettel – szíves elnézését kérem.

Híve
Helmuth Krauss

A D-A-G alelnökének válaszelevele Szabó Lőrinc
köszönőlevelére:

Ms 2278/45

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT e. V.
Fernsprecher 91 47 04

BERLIN W 15 11. Januar 1943
KURFÜRSTENDAMM
6406/6/v. Fr. / K.

Herrn
Lőrinc Szabó
Budapest II
Volkmann u. 8

Sehr geehrter Herr Szabó!

Vielen Dank für Ihre freundlichen Zeilen vom 15. Dezember 1942. Ich freue mich, dass Sie und Ihre Frau Gemahlin sich hier in Berlin und Wien wohlgeföhlt haben. Aber nicht Sie, lieber Szabó, sind es, der sich für die Aufnahme zu bedanken hat, sondern wir haben Ihnen herzlichst zu danken, dass Sie sich der Mühe der Reise hierher unterzogen und uns allen Zuhörern mit Ihrem Vortrag einen so grossen Genuss bereitet haben. Sie haben damit den Zielen unserer Gesellschaft einen wesentlichen Dienst geleistet.

Mit den herzlichsten Grüssen an Sie und Ihre Frau Gemahlin verbinden meine Frau und ich unsere besten Wünsche für 1943.

Ihr
Sehr ergebener

A. Fhr. v. Freyberg

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT e. V.
Fernsprecher 914704

BERLIN W 15 1943. január 11.
KURFÜRSTENDAMM
6406/6/v. Fr. / K.

Szabó Lőrinc úr
Részére
Budapest II
Volkmann u. 8

Mélyen tisztelt Szabó úr!

Nagyon köszönöm 1942. december 15-i baráti sorait. Nagyon örülök, hogy Ön és neje jól érezték magukat itt Berlinben. De nem Ön az, kedves Szabó úr, akinek köszönetet kell mondania a fogadtatásért, inkább mi köszönhetjük meg szívből, hogy fáradozott az utazással, és hogy minket – és minden hallgatóját – ilyen nagy élményben részesített az előadás során. Nagy szolgálatot tett céljaink érdekében ezzel.

A legszívélyesebb üdvözlét Önnek és feleségének, valamint fogadja feleségemtől és tőlem jókívánságainkat az 1943-as évre.

Készséges híve
A. Fhr. v. Freyberg

Schreyvogl professzornak Bécsből küldött válaszlevele Szabó Lőrinc köszönőlevelére:

Ms 2278/46

PROFESSOR DR. FRIEDRICH SCHREYVOGL
WIEN 50, THERESIANUMGASSE 17

Wien, den 13. Jänner 1943.

Hochverehrter und lieber Herr von Szabo,

ich danke Ihnen aufs herzlichste für Ihren lieben Brief. Er hat mich umsomehr gefreut als mir die Begegnung mit Ihrem Werk, wie mit Ihrer Person gleich wichtig und erfreulich war. Ihre Verse und Ihre Betrachtungen über Ihre Deutschlandreise haben mir einen wirklichen Dichter geoffenbart und das kurze Zusammensein mit Ihnen einen wirklichen Menschen – beides ist gleich selten genug [...]. Leider hat es das Unglück gefügt, dass ich gerade in den Tagen, in denen Sie in Wien waren, die letzten gewaltsamen Anstrengungen machen musste, um mit dem Diktat meines neuesten grossen Romans zu Ende zu kommen. Der Mangel an geschulten Kräften ist so gross, dass man, wenn man sie sich einmal gesichert hat, nicht mehr die kleinste Verschiebung vornehmen kann. So musste ich es mir versagen, Sie, so gerne ich das getan hätte, noch einmal aufzusuchen und Ihnen eines meiner Bücher zur Erinnerung mitzugeben. Aber das wird sich ja hoffentlich bald nachholen lassen.

Ich habe mit meinem Freund, dem Vorsitzenden des Wiener Dichterkreises Mirko Jelusich auch noch einmal eingehend über den Plan einer möglichst vollendeten Übertragung Ihrer Gedichte ins Deutsche: durch wirkliche Dichter besprochen. Der Gedanke lässt sich künftig noch leichter verwirklichen als bisher. Um seine Arbeit zu erleichtern und fruchtbarer zu gestalten, ist der Wiener Dichterkreis in verschiedene Arbeitskreise (Sektionen) geteilt worden. In dem Arbeitskreis für Lyrik ist ein Dutzend unserer besten Namen – unter dem Vorsitz Franz Karl Ginzkey's – vereinigt.

[...] Da besteht wirklich die Möglichkeit, wenn Ihr Manuskript in der Rohübersetzung vorliegt, den Plan in einer Vollsitzung zu besprechen, die Arbeiten aufzuteilen und rasch zu einem Ergebnis zu kommen. So dürfen wir hoffen, dass Ihr Wiener Aufenthalt nicht nur für uns, die Hörer Ihres schönen Vortrages, fruchtbar war, sondern auch für die weitere Kenntnis Ihres Werkes [*kézzel beírva: in Deutschland*], lieber und verehrter Kollege, noch von bleibendem Nutzen sein wird.

Meine Frau bittet Sie mit mir, uns recht herzlich Ihrer verehrten Gattin zu empfehlen und auch dem kleinen Laci schicken wir unbekannter Weise recht freundschaftliche Grüsse.

Stets Ihr Ihnen herzlich ergebener
Schreyvogel

PROFESSOR DR. FRIEDRICH SCHREYVOGL
WIEN 50, THERESIANUMGASSE 17

Bécs, 1943. január 13.

Nagyrabecsült és kedves Szabó úr,

szívből köszönöm kedves levelét. Csaknem annyira örültem neki, mint amennyire örömteli és fontos esemény volt számomra a műveivel való találkozás, valamint az Önnel való megismerkedés. Sorai, a németországi útjáról való vélekedése valódi költőt mutatnak, a rövidke együttlétem Önnel pedig egy valódi embert – mindkettő ritkán elég [...]. Szerencsétlenségemre épp azokban a napokban tettem az utolsó erőfeszítéseket az új nagyregényem diktálásának befejezésére, amikor Ön Bécsben tartózkodott. Olyan kevés az iskolázott munkaerő, hogy az ember, ha egyszer bebiztosította magát, a legkisebb halasztást sem kockáztatja meg. Úgyhogy meg kellett ígérnem magamnak, egyébként nagyon szívesen tenném, hogy Önt még egyszer felkeresem, és elviszem Önnek egyik könyvemet emlékeztetőül. De nemsokára bepótolom.

Mirko Jelusich barátommal, a Wiener Dichterkreis elnökével még egyszer mélyen elbeszélgettem a tervről, amely az Ön verseinek német nyelvű műfordításait érinti. A jövőben az ötlet még könnyebben megvalósulhat, mint korábban. A Wiener Dichterkreis – hogy a munkát könnyebbé és gyümölcsözőbbé tegyék – különböző munkacsoportokra (szekciókra) tagolódik. A lírával foglalkozó szekcióban egy tucat igen jó hazai név egyesül, Franz Karl Ginzkey elnökségével.

[...] így fennáll a lehetősége, hogy teljes ülés keretében beszéljünk a tervekről, amennyiben rendelkezésre állnak kéziratának nyersfordításai. A munkát így kioszthatnánk, és viszonylag gyorsan véghez vinnénk. Így reménykedünk, hogy a bécsi tartózkodása nemcsak számunkra volt termékeny, akik csodálatos előadásának hallgatói lehettünk, hanem, kedves nagyra becsült kollégám, az Ön műveinek itteni [*kézzel beírva: Németországban*] ismertsége is várható eredményként szerepel.

A feleségemmel együtt kérjük, adja át szíves üdvözetünket feleségének, és a kis Lacinak [*valószínűleg: Lócinak*] is adja át, ismeretlenül is, baráti üdvözetünket.

Maradok híve
Schreyvogel

Az utazás szervezőjének válaszelevele Szabó Lőrinc köszönőlevelére, és felkérése a jövő évi müncheni és stuttgarti előadásra:

Ms 2278/48

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT e. V.
Fernsprecher 91 47 04

BERLIN W 15 20. Januar 1943
Kurfürstendamm 195.

Herrn
Lőrinc Szabó
Budapest

Sehr geehrter Herr Szabó!

Zunächst danke ich Ihnen recht herzlich für Ihre liebenswürdigen Zeilen vom 15. / 12. 42 und hoffe, dass auch Sie mit Ihrer verehrten Familie das Weihnachtsfest recht schön begangen haben und mit guten Hoffnungen in das Jahr 1943 gegangen sind. Ich habe mich besonders gefreut zu hören, dass Sie in Wien so angenehme Tage verlebt haben und darf bei dieser Gelegenheit nochmals betonen, dass wir alle in Berlin mit grosser Freude an die herrlichen Stunden zurückdenken, die Sie uns durch Ihren Vortragsabend bereitet haben. Sie haben durch diesen Abend eine grosse Zahl von Verehrern und Verehrerinnen gewonnen, die sich bereits bei der Gesellschaft gemeldet haben und alle sehr eine deutsche Herausgabe Ihrer Werke herbeisehnen. Einige Zeitungskritiken darf ich Ihnen in der Anlage beifügen.

Mit gleicher Post kann ich Ihnen auch wiederum eine neue Einladung nach Deutschland übersenden und hoffe sehr, dass es Ihnen möglich sein wird, diesen Termin einzuhalten. Sicher wird man auch in Stuttgart und München grosse Freude an Ihrem Erlebnisbericht aus Weimar haben und ich selbst würde mich freuen, wenn wir uns bei dieser Gelegenheit auch kurz in Berlin wiedersehen würden, denn ich nehme an, dass es Ihnen möglich sein wird, von Stuttgart aus hier einen kurzen Besuch abzustatten.

Mit nochmaligen Wünschen für Sie und Ihre Familie und herzlichen Grüssen

Ihre
Annemarie Weitz

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT e. V.
Fernsprecher 91 47 04

BERLIN W 15 20. Januar 1943
Kurfürstendamm 195.

Szabó Lőrinc úr részére
Budapest
Volkmann u. 8

Mélyen tisztelt Szabó úr!

Először is szeretném szívből megköszönni kedves sorait, amelyeket 1942. 12. 15-én keltezett. Remélem, hogy becses családjával együtt kellemesen töltötték a karácsonyt, és jó reményekkel léptek át az 1943-as évbe. Nagy örömmel hallottam, hogy olyan kellemes napokat töltött el Bécsben, és ez alkalomból még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy Berlinben mindannyian nagy örömmel gondolunk vissza a fenséges órákra, amelyeket az előadóestje során éltünk meg. Az este során számos tisztelőre talált, mind a nők, mind a férfiak körében, többen azonnal jelentkeztek nálunk, és mindannyian az Ön műveinek német kiadását keresték. Néhány folyóirat-kritikát mellékletként csatolni is tudok.

A következő postával egy új németországi meghívást továbbítok Önnek, és nagyon remélem, hogy az időpontot tartani tudja. Bizonyára Stuttgartban és Münchenben is szívesen hallgatják majd weimari élményeit, magam pedig örülnék, ha ez alkalomból rövid időre találkozhatnánk Berlinben, úgy vélem, nem lehetetlen Stuttgartból Berlinbe egy rövid látogatást tenni.

Ismételten minden jót kívánok Önnek és családjának, szívéllyes üdvözlettel,

Annamerie Weitz

Ms 2278/47

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT e. V.
Fernsprecher 91 47 04

BERLIN W 15 18. Januar 1943
KURFÜRSTENDAMM 195
6469/6/W/K

Herrn
Lőrinc Szabó
Budapest
Volkmann u. 8

Sehr geehrter Herr Szabó!

Ihr im Dezember vorigen Jahres durchgeführter Vortragsabend, an welchem Sie über Ihre Erlebnisse beim Dichtertreffen in Weimar sprachen, hat bei den Zuhörern so grossen Beifall gefunden, dass auch unsere Zweigstellen in Stuttgart und München den Wunsch ausgesprochen haben, Sie einmal im Kreise der dortigen Gesellschaft begrüßen zu dürfen.

Ich darf Sie im Namen unserer Zweigstelle Stuttgart, sowie der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft in München, herzlich einladen über das gleiche Thema, das Sie in Berlin und Wien behandelten, ebenfalls in den dortigen Gesellschaften zu sprechen. Im Anschluss an Ihre Ausführungen würde dann wiederum eine Auswahl Ihrer Gedichte durch einen Schauspieler zum Vortrag kommen. Ich möchte Sie bitten, vielleicht von sich aus die entsprechende Auswahl zu treffen, da Sie ja am besten beurteilen können, welche Ihrer Gedichte bei den Zuhörern den grössten Beifall gefunden haben. Vielleicht ist es Ihnen dann möglich, die für die Lesung vorgesehenen Gedichte durch Kurier nach Berlin zu senden, sie würden dann von hier aus den Zweigstellen zugeleitet.

Die Zweigstelle Stuttgart hat als Termin Donnerstag, den 22. 4. 43 erbeten, wir schlagen daher vor, dass Sie zunächst nach München fahren, dort am 20. 4. sprechen, und am 22. 4. in Stuttgart Ihren Vortrag halten. Die Vortragsbedingungen sind die gleichen wie in Berlin und Wien. Die Gesellschaft würde Ihnen die Fahrkosten 2. Klasse, sowie die Hotel- und Verpflegungskosten rückerstatten und Ihnen ausserdem ein Vortragshonorar in Höhe von je RM 100.— auszahlen. Wir wären Ihnen ausserordentlich dankbar, wenn Sie möglichst umgehend eine zusagende Antwort geben könnten.

Mit dem besten Grüßen und dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung

A. Weitz
Geschäftsführerin

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT e. V.
Fernsprecher 914704

BERLIN W 15

1943. január 18.
KURFÜRSTENDAMM 195
6469/6/W/K

Szabó Lőrinc úr
Részére
Budapest
Volkmann u. 8.

Mélyen tisztelt Szabó úr!

Az elmúlt év decemberében megtartott előadóestje, amelynek keretében a weimari írótalálkozón szerzett élményeiről beszélt, olyan nagy tetszést aratott a résztvevőknél, hogy a stuttgarteri és müncheni kirendeltségünk is örömmel üdvözlönné Önt köreiben. Ezúton szeretném Önnek a stuttgarteri és a müncheni kirendeltség szíves meghívását átadni, szívesen vennék, ha lenne kedves ugyanarról a témáról előadni, amelyet a berlini és a bécsi rendezvényeken tárgyalt. Az előadás után egy színész az Ön verseiből készített válogatást mutatná be. Arra kérem, válassza ki a megfelelő verseket, hiszen Ön tudja a legjobban megítélni, mely versei tetszenének legjobban a közönségnek. Ha egy mód van rá, kérem küldje el Berlinbe postán az előadásra szánt verseket, innen a kirendeltségre továbbítanánk ezeket.

A stuttgarteri kirendeltség 1943. 4. 22-ét, egy csütörtöki napot jelölt meg időpontként, javasoljuk, hogy először Münchenbe utazzon, ott 4. 20-án tartsa meg előadását, és 4. 22-én

kerítsen sort a stuttgarti beszédre. Az előadások feltételei megegyeznek a berlini és a bécsi rendezvények követelményeivel. A társaság fizeti az útiköltséget (másodosztályon), és ugyanígy a hotel és az ellátás is meg lesz térítve, ezenkívül az előadást 100.-- RM körüli honoráriummal viszonzánk. Rendkívül hálásak lennénk, ha lehetőleg postafordultával igenlő választ adna a felkérésre.

A legnagyobb tisztelettel, minden jót kívánok

A. Weitz
Irodavezető

A Propaganda Minisztérium részéről a berlini műsort szervező válasza Szabó Lőrinc köszönőlevelére és budapesti meghívására:

Ms 2278/49

Edith Dust
Berlin W 8
Friedrichstr. 172

Berlin, den 28. Januar 1943

Sehr geehrter Herr Szabo!

Als ich nach Neujahr wieder ins Amt kam, denn zwischen Weihnachten und Neujahr hatten wir frei, fand ich Ihren Brief vor, für den ich vielmals danke. Jeden Tag schon wollte ich Ihnen schreiben, aber es blieb immer beim Vorsatz. Wir haben viel zu tun im Amt, denn Dr. Hövel ist seit ungefähr vierzehn Tagen auch Soldat. Nun, aber über Arbeitsmangel können Sie sich sicher auch nicht beklagen. Wie geht es Ihrer Gattin? Es war sehr schade, dass sie so schlechtes Wetter in Berlin hatte und daher nicht viel von der Stadt gesehen hat. Hoffentlich war es in Wien besser und sicher haben Sie selbst dort auch mehr Freizeit gehabt oder hatten Sie dort Besprechungen mit Ihren Verlegern?

Für Ihre Einladung nach Budapest zu kommen, danke ich Ihnen und Ihrer Gattin sehr herzlich. Ich bezweifle nur, dass das so einfach geht. Ohne einen wichtigen Grund darf man jetzt im Krieg natürlich nicht ins Ausland reisen. Aber bis zum Sommer ist noch eine so lange Zeit, da brauchen wir uns jetzt noch keine Gedanken zu machen. Vielleicht ist auch vorher noch eine Tagung der Europäischen Schriftsteller-Vereinigung, dann würden wir uns ja wiedersehen und könnten darüber sprechen.

Indem ich Ihnen und Ihrer Gattin weiterhin alles Gute wünsche, verbleibe ich mit vielen Grüßen – auch von meinem Mann --

Ihre
Edith Dust

Edith Dust
Berlin W 8
Friedrichstr. 172

Berlin, 1943. január 28.

Mélyen tisztelt Szabó úr!

Amikor újév után visszajöttem a hivatalba – karácsony és újév között ugyanis szünetet tartottunk – rábukkantam a levelére, amelyet nagyon köszönök. Naponta készültem írni Önnek, de ez csak szándék maradt. Sok dolgunk volt a hivatalban, mert Hövel doktor is már körülbelül két hete katoná. De gondolom, tennivalóban maga sem szenved hiányt. Hogy van a felesége? Sajnálom, hogy olyan rossz időt fogott ki Berlinben, és a városból semmit sem látott. Remélem, Bécsben jobb volt az idő, és biztosan több szabadideje is volt, vagy megbeszélése volt a kiadójával?

A budapesti meghívását szívből köszönöm, Önnek és feleségének is. De kétlem, hogy ezt egyszerűen véghez lehetne vinni. Most, a háború idején nyomósabb ok nélkül nem nagyon lehet külföldre utazni. De nyárig még rengeteg idő van, most még nem kell ezen gondolkodnunk. Talán az Europäische Schriftsteller-Vereinigung újabb ülését is kilátásba helyezik, és viszontláthatjuk egymást, és beszélhetünk erről.

Minden jót kívánok Önnek és feleségének, üdvözlettel – a férjemével is --

Híve

Edith Dust

Sajtóvisszhang:

Ms 2278/44

Ausschnitt aus dem Westdeutschen Beobachter, Köln (gépirat)

Dichterabend der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft.

Im Rahmen eines Dichterabends der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft sprach der bekannte ungarische Lyriker L ö r i n c S z a b ó über seine Eindrücke vom Europäischen Dichtertreffen in Weimar. Als Verehrer Goethes gab der Dichter in herzlicher Sprache philosophische Betrachtungen über das Leben und Wirken des Grossen Dichters wieder, die ihn in Weimar bewegten. Goethe ist ihm, dem Ungarn. Vollendung und Ganzheit. Dankbares Verstehen, bereitwillige Liebe und Aufgeschlossenheit zum deutschen Menschen und Wesen, Sehnsucht nach wahrer Grösse und innerer Zufriedenheit klang aus den Worten des Dichters. Die Vielfalt der Empfindungen und Anregungen, die die Weimarer Tage und der Besuch auf der Wartburg, im Gedenken an Tannhäuser, in ihm auslösten, liessen die zahlreichen Zuhörer ahnen, wie sehr die unerschöpflichen Quellen deutschen Geistesgutes und deutscher Wesenart auch den Dichter unserer Tage, jenseits der Grenze, erfüllen und bewegen.

Wolfgang L u k s c h y (Schiller-Theater Berlin) vermittelte den noch ganz unter dem Eindruck der überzeugenden Persönlichkeit des ungarischen Dichters stehenden Zuhörern anschliessend einen Einblick in das lebendige Werk Szabós. Mit der Einfühlungsgabe des Künstlers und der ihm eigenen Melodie der Sprache las er aus den Gedichten des Lyrikers.

Die Einfachheit der Sprache und feine Empfindung der vielen kleinen Alltäglichkeiten des Lebens und nicht zuletzt der ausgezeichnete Vortrag gewann die Herzen der Hörer.

Der geschäftsführende Vizepräsident der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft, Vizeadmiral z.V. Frhr. von Freyberg, dankte in herzlichen Worten den beiden Künstlern, denen ein lang anhaltender Beifall die persönliche Anteilnahme und Bewunderung aller Anwesenden bewies.

Újságcikk a Westdeutscher Beobachter-ből, Köln (gépirat)

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft költői estje

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft költői estje keretében az ismert magyar lírikus, Szabó Lőrinc a Weimari Európai Költőtalálkozón szerzett benyomásairól beszélt. A költő Goethe mély tisztelője: meleg hangú, szívhez szóló szavakkal mutatta be a nagy mester életéről és hatásáról szerzett filozófiai benyomásait, amik Weimarban hatottak rá. Hogy mit jelent Goethe az ő számára, a magyar számára. Befejezettség és teljesség. Hálás megértés, készséges szeretet, a német emberek és jelleg iránti érdeklődés, az igazi nagyság iránti vágy és belső megelégedettség áradt a költő szavaiból. Az érzések és ösztönök sokfélesége, amelyek a weimari napokban, a wartburgi látogatás és a Tannhäuser-émlékben támadtak benne, a hallgatóság számára is átérezhetővé tették, hogy a német szellemi javak kiapadhatatlan forrása és a német létmód napjaink költőjét, a határon túl is mennyire betöltik és mennyire hatnak rá.

Wolfgang Lukschy (Schiller Színház, Berlin) végezetül a közönség számára – amely még mindig a magyar költő elragadó személyiségének hatása alatt állt – bepillantást engedett Szabó életművébe. A művész beleérző képességgel és nyelvének sajátos zeneiségével olvasta fel a lírai darabokat. A nyelv egyszerűsége és az élet hétköznapi dolgaiból származó apró érzések, és nem utolsósorban a kiváló előadás megnyerte a hallgatók szívét.

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft ügyvezető alelnöke, báró von Freyberg altengernagy szívélyes szavakkal köszönte meg mindkét művésznak az előadást, amelyet a jelenlévők tapsvihara és csodálata bizonyított.

Cikk kivágás:

Völkische Beobachter, 1942. 12. 22.

Im Rahmen eines Dichterabends der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft sprach der bekannte ungarische Lyriker Lőrinc Szabó über seine Eindrücke vom Europäischen Dichtertreffen in Weimar. Als tiefer Verehrer Goethes gab der Dichter in warmer, herzlicher Sprache philosophische Betrachtungen über das Leben und Wirken des grossen Meisters wieder, die ihn in Weimar bewegten. – Wolfgang Lukschy vom Schiller-Theater vermittelte dann den Zuhörern einen Einblick in das lebendige Werk Lőrinc Szabós.

A Deutsch-Ungarische Gesellschaft költői estje keretében az ismert magyar lírikus, Szabó Lőrinc a Weimari Európai Költőtalálkozón szerzett benyomásairól beszélt. A költő Goethe mély tisztelője: meleg hangú, szívhez szóló szavakkal mutatta be a nagy mester életéről és hatásáról szerzett filozófiai benyomásait, amik Weimarban hatottak rá. – Wolfgang Lukschy, a Schiller Színház tagjának segítségével a közönség bepillantást nyerhetett Szabó Lőrinc életművébe.

Berliner Lokal Anzeiger, 1942. 12. 18.

A berlini előadás és a végül 1943. június 10-én megtartott stuttgarteri műsor meghívói:

Ms 2278/39

DIE DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT
ZWEIGSTELLE WIEN

erlaubt sich,
Sie und Ihre Angehörigen zu dem am Freitag, dem 11. Dezember 1942, um
20 Uhr in den Räumen der Gesellschaft, I., Bauernmarkt 10, stattfindenden

DICHTERABEND
einzuladen

Der bekannte ungarische Lyriker
LÖRINC SZABÓ
erzählt aus dem Leben eines ungarischen Dichters
HELMUTH KRAUSS,
Burgtheater Wien,
bringt Werke von Lörinc Szabó zum Vortrag

Um ehestige Antwort auf beiliegender Karte wird gebeten

DEUTSCH-UNGARISCHE GESELLSCHAFT
STUTTGART

*Am Donnerstag, 10. Juni 1943, 19.30 Uhr beschließt die Deutsch-Ungarische Gesellschaft
Stuttgart im Festsaal des Hotel Marquardt ihre Winterarbeit 1942/43 mit einer Veranstal-
tung, bei der der ungarische Dichter*

LÖRINC SZABÓ

*über sein Schaffen berichten wird. Im Anschluß daran liest Staatsschauspieler Roderich
Arnold eine Auswahl von Werken des Dichters in deutscher Übersetzung.*

Ich beehre mich, Sie zu diesem Abend einzuladen.

MINISTERIALDIREKTOR DR. DILL
Präsident

Um telefonische Anmeldung (Ruf 25851/52) wird gebeten.